

Arkiv
för
Nordisk filologi

Utgivet genom

Bengt Pamp och Christer Platzack

under medverkan av

† Bjarne Fidjestøl Sigurd Fries
Eyvind Fjeld Halvorsen Poul Lindegård Hjorth
Lars Huldén Valter Jansson Allan Karker

109 * 1994

Lund University Press

Universitetsbiblioteket

Utgivet med understöd av
Nordiska publiceringsnämnden för humanistiska tidskrifter
Axel Kocks fond för nordisk filologi

Art nr 20349
ISSN 0066-7668
ISBN 91-7966-296-X

Satt med Berling Antikva av
Rätt Satt Hård & Lagman HB, Bjärka Säby

Tryckt av
Berlings, Arlöv 1994

Innehåll

<i>Sverre Bagge</i> , Nature and Society in The King's Mirror	5
<i>Marianne E. Kalinke</i> , Mariu saga og Önnu	43
<i>Kirsten Wolf</i> , <i>Saga heilagrar Önnu</i> — en orientering	101
<i>Barbro Söderberg</i> , Saga och bulla. Fornsvenska genrebeteckningar och medeltida skriftmiljöer	141
<i>Gun Widmark</i> , Birkasvenskan — fanns den?	173
<i>Staffan Hellberg</i> , <i>Bengt Pamp</i> och <i>Christer Platzack</i> , Litteraturkrönika 1993	217
Författarna	259

SVERRE BAGGE

Nature and Society in *The King's Mirror*

Introduction

The present essay deals with the relationship between nature and society in one particular work, *The King's Mirror*, written in Norway in the mid-thirteenth century. It mainly consists of a comparison between the doctrine of nature in the first part of the work and that of society in the second and third parts. This comparison aims at showing the basic similarity between the two and the way in which the author uses nature to support his political doctrine. However, this analysis implies some other problems, which I shall treat in more or less detail.

First and most important, such an analysis concerns the relationship between intellectual history and the history of mentality or between explicit doctrines and more fundamental, implicit patterns of thought: To what extent is the similarity between nature and society the result of systematic thinking on the part of the author and to what extent is it derived from a model of the world common to most people of his age? Second, while the political doctrine of *The King's Mirror* has been subject to extensive research, very little has been done concerning its doctrine of nature. The analysis therefore requires some basic research here, not least in comparing the doctrine of *The King's Mirror* with contemporary European works. Third, the question of nature and society is intimately linked to that of the composition of *The King's Mirror*, which in my opinion has not been adequately understood. Fourth, and finally, my analysis of nature and society in *The King's Mirror*, compared to contemporary European thought on these matters, will lead to some further reflections on the difference between Norwegian political and cultural conditions and those of the rest of Europe.

Nature and Society in European Thought in the Middle Ages

The most important contribution so far to the study of the relationship between nature and society in the Middle Ages comes from a number of German scholars, of whom August Nitschke and Wolfgang Stürner are most directly relevant to my present purpose.¹

Nitschke and Stürner distinguish between three different stages in the development of medieval thought in this field:

1. In the Early Middle Ages, God was regarded as the direct cause of all that happened in nature, while the king had the same function in society.

2. With the Renaissance of the Twelfth Century, nature came to be considered partly autonomous: God is Creator and origin of the universe, but after creation, nature develops and moves according to immanent laws, which can be discovered by human reason. In political thought, society was regarded as consisting of different strata united together with the king at the top. The well-being of society depends on the harmonious cooperation of these different elements, not only on the king.

3. With the revival of Aristotle in the thirteenth century, both nature and society were explained by Aristotle's teleological thinking: Everything, nature, man and society, strives after its own particular end, which must be taken into account when explaining society as well as nature.

Nitschke and Stürner regard their analyses as attempts to uncover deeper layers of medieval mentality. Nitschke, especially, has a radical view of the total difference between medieval and modern men, which he finds expressed, not only in thought and writing but also in actual behaviour.

Particularly this aspect of their theories has been severely criticized.² Their actual description of medieval scientific thought, how-

¹ A. Nitschke, *Naturerkenntnis und politisches Handeln im Mittelalter* (Stuttgart, 1967); W. Stürner, *Natur und Gesellschaft im Denken des Hoch- und Spätmittelalters* (Stuttgart, 1975). See also the very important and thorough investigation of one particular aspect of the connection between nature and society, the analogy between the state and the human body, by T. Struve, *Die Entwicklung der organologischen Staatsauffassung im Mittelalter* (Stuttgart, 1978). John of Salisbury's use of this analogy has been further analysed by M. Kerner, "Natur und Gesellschaft bei Johannes von Salisbury", *Miscellanea Medievalia* 12.1 (Berlin, 1979), pp. 179–202.

² The attitude of traditional German historiography is expressed in the extremely un-

ever, is confirmed by several other studies.³ I shall therefore use this description as a point of reference for my comparison between the ideas of nature in *The King's Mirror* and contemporary European works. Although not above criticism, their general theories of medieval mentality have opened an interesting field for further research. I shall return to these problems later.

Nature in *The King's Mirror*

The King's Mirror (*Konungs skuggsiá. Speculum Regale*) is formed as a dialogue between a father and his son, the son asking questions, the father answering. It is written in the vernacular, Old Norse, by an anonymous author, with royalist views and apparently belonging to the court-milieu, although he may well have been a member of the clergy.⁴ In the prologue, the author describes his work as dealing with *siðir*, that is to say with behaviour, including both morality and what we might call professional qualities. The work accordingly is divided into three parts, on the merchant, the *hirðmaðr* (the man in the king's service) and the king,⁵ treating the appropriate qualities of

favourable reviews by E. Pitz, *Historische Zeitschrift* 209 (1969), pp. 390–94 (on Nitschke) and J. Ehlers, *Historische Zeitschrift* 225 (1977), pp. 690–91 (on Stürmer).

³ This applies above all to works on the Twelfth Century Renaissance, e.g. W. Berges, *Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters*, Monumenta Germaniae Historica. Schriften 2 (1938, repr. Stuttgart, 1952), pp. 45–47; M.-D. Chenu, "L'homme et la nature", *Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Age* 19 (1952), p. 59; idem, *La théologie au douzième siècle* (Paris, 1957), p. 22; S. Gagnér, *Studien zur Ideengeschichte der Gesetzgebung* (Uppsala, 1960), pp. 224–48; R. Klibansky, "The School of Chartres", *Twelfth-Century Europe and the Foundations of Modern Society*, Proceedings of a Symposium Sponsored by the Division of Humanities of the University of Wisconsin and the Wisconsin Institute for Medieval and Renaissance Studies, Nov. 12–14, 1957, ed. Clagett, Post and Reynolds (Madison, 1961), pp. 6 f.

⁴ *Konungs skuggsiá*, ed. L. Holm-Olsen (Oslo, 1945), abbreviated: *Kgs*. The English quotations in the following — when not otherwise stated — are from *The King's Mirror*, trans. by L. M. Larson (New York, 1917), abbreviated: L. Bibliography of works on *The King's Mirror* in M. Tveitane (ed.), *Studier over Konungs skuggsiá* (Bergen, 1971), pp. 188–92. For the political thought of the work, see Berges, *Fürstenspiegel*, pp. 159–85 and S. Bagge, *The Political Thought of The King's Mirror*, Medieval Scandinavia. Supplements 3 (Odense, 1987).

⁵ This does not correspond entirely to the division of society as sketched in the prologue, where the author announces that he will deal with 1) the merchants 2) the king and his men 3) the clergy and 4) the peasants and the common people. The two latter groups are not discussed separately (see below, n. 59). The division of society in the prologue seems to be the first example of the quadripartite division of society as opposed to the more traditional tripartite one (J. Le Goff, "Les trois fonctions indo-européennes.

each of these members of society. In addition, he gives information that in some way or other may be considered relevant to their way of living. Part I, on the merchant, thus mainly deals with nature, the heavens and the seas, various countries, animals and so forth. According to the author's avowed purpose, this is partly intended as useful information for the merchant when sailing, partly as digressions to entertain. Parts II and III, dealing with the leaders of society, contain a considerable amount of information about life at court and discuss several questions of political relevance. The author thus treats both nature and society in the same work, a fact that makes it easier to compare his way of reasoning on the two subjects.

The "entertaining" digressions form the most of part I (22 out of 38 pages in the standard Old Norse edition). Here the author describes strange phenomena in the Northern Seas, such as whales and other animals; the northern lights; and the geography of Iceland, Greenland and Ireland. These parts of *The King's Mirror* are often considered its best by modern scholars. They contain vivid descriptions of natural and geographic phenomena and often give valuable information, probably derived from the author's own experience and from oral sources.⁶ These descriptions are in all likelihood without parallels in contemporary literature. In his *explanation* of these phenomena, however, the author fits into a common European pattern.

In principle, he regards nature as rational and intelligible to man. In explaining "normal" natural phenomena, he uses two key concepts, nature (*natura*) and force (*afl*): The ice in the sea around Greenland has a strange nature, in sometimes being completely quiet and sometimes drifting away (*Kgs.* 28, lines 22–23, L 139). It is the nature and order of the northern lights to grow lighter as the night becomes

L'historien et l'Europe féodale", *Annales ESC* 34.6 (1979), p. 1210, referring to an article by F. Graus, in Czech). The tripartite division, in warriors (king and aristocracy), clergy and peasants, seems, however, to be strongly present in the author's analysis of society. The whole question of the division of society, which has been analysed with reference to the feudal centres in Northern France by G. Duby, *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme* (Paris, 1978), no doubt deserves closer examination in a Scandinavian context.

⁶ F. Nansen, *In Northern Mists* 2 (London, 1911), p. 242; *Konungs skuggsjá. Speculum regale*, ed. F. Jónsson (Copenhagen, 1920), Inledning, pp. 52–59. The section on Ireland forms a possible exception to this, apparently being partly derived from Gerald of Wales, *Topographia Hibernica* (Jónsson, *Inledning*, pp. 55–57; Larson, *Introduction*, pp. 22–23). This is, however, denied by K. Meyer, *The Irish Mirabilia in the Norse "Speculum Regale"*, *Eriu* 4 (1910), pp. 1–16 and J. Young, "Two of the Irish 'mirabilia' in the 'King's Mirror'", *Études Celtiques* 3 (1938), pp. 21–26, both reprinted in Tveitane, *Studier*, pp. 125–43, who think that the author used oral information even in this case.

darker and vice versa (*Kgs.* 32, lines 26–28, L 149). And it is the nature of the glacier to send off cold winds.⁷ Whereas nature sometimes tends to be a summary of the properties that are to be explained, force is used more explicitly for explanatory purposes: In one case, the author states something like a general law: “all fire has its origin in force”.⁸ He illustrates this by saying that force causes fire in stones, pieces of iron or winds when they clash against each other.⁹ In describing the climate of Greenland, the author several times mentions the force of the cold, which causes ice and glaciers in the Northern countries (*Kgs.* 31, lines 33–34, L 147). This force may even be strong enough to cause light, which in the author’s opinion is the most likely explanation of the northern lights (*Kgs.* 33, lines 11–12, L 151). On the other hand, the force of the sun is strong near the centre of the earth, but in the north it is only sufficient to give light, not to give very much heat (*Kgs.* 32, lines 18–19, L 149). In some of these examples “force” appears to be a synonym for the fact that certain phenomena, like the cold, the sun or the winds, bring about changes in other objects or phenomena. Thus, this concept is very far from what we would consider a natural law. However, it may be derived from the contemporary theory of the four elements, with their particular properties (heat — cold, dryness — wetness), which work upon all they get into touch with. In any case, this concept shows the author’s interest in explaining nature and is carried further in his “serious” treatment of natural phenomena, to which I shall return later.

The clearest evidence of the author’s attempt at a rational understanding of nature appears when he reaches the limits of this way of explaining, that is, the borderline between the natural and the supernatural. His description of Ireland is divided into a “natural” and a “supernatural” part, some phenomena being explained by the “nature” of the country, others as being of a “spiritual” nature (*Kgs.* 24, lines 1–2, L 111). In discussing the volcanoes on Iceland, he explicitly poses the question as to whether this phenomenon is caused by

⁷ “oc værdr því nattura iaculsens at hann værpr af ser . . . kalldum gust” (*Kgs.* 34, line 11) / “For it is in the nature of the glacier to emit a cold . . . breath” (L 153).

⁸ “af afli kiemur elldur allur” (*Kgs.* 19, lines 2 f.).

⁹ “þar sem samann kiemur. hogg hardz steins og hardz iarns. þá kiemur þar elldur af þui iarni og afli er þau beriastr . . .” (*Kgs.* 19, lines 3–5). / “If a hard stone is stricken against hard iron, fire comes out of the iron and out of the energy force of the stroke when they clash” (L 129).

“the nature of the country itself” or “by some spiritual matter”.¹⁰ Having weighed the merits of different explanations against each other, he ends up with a “spiritual” explanation: The force of the volcanoes is “dead fire”, which can burn dead matter, e.g. stone, not natural, living fire. As everything is dead in hell, this fire is most probably the fire of hell (Kgs. 18, lines 1–25, L 126–28). In this connection, the author states the general point that everything is governed through God’s providence, a doctrine that is repeated in other contexts.¹¹ This is, of course, common opinion throughout the Middle Ages. What is remarkable here, is the sharp distinction between natural and supernatural explanations, that is between what God governs indirectly, through natural laws, and what he governs directly.¹² In other words, in the same way as the philosophers associated with the Twelfth-Century Renaissance, the author of *The King’s Mirror* regards nature as partly autonomous and comprehensible to human reason. His key concepts, nature and force, are probably translations of *natura* and *vis/virtus*, which were used in a similar sense by Latin authors of that period.¹³ On the other

¹⁰ Huad ætli þær vm þann mikla elldz gáng er þær er ofur mikill æ þui landi huort hann mun vera af nockuri landsins nátturu. edur kann þat at vera at hann sie af andligum hlutum” (Kgs. 17, lines 38–40, L 126).

¹¹ “þuiat skiepnann og allt annat rædur sier eigi síálft. helldur verda allir hlutir eptir þui at fara er Gudlig forsiá hefur firi onduerdu skipat” (Kgs. 20, lines 10–12). / “For neither this created force nor any other governs itself; but all things are compelled to move as God’s providence has ordained from the beginning” (L 132).

¹² For the same distinction in twelfth-century European thought, see Pierre Abélard, *Expositio in Hexaemeron, De secunda die*, PL 178, col. 746: “Unde illa quæ per miracula fiunt magis contra vel supra naturam quam secundum naturam fieri fatemur, cum ad illud scilicet faciendum nequaquam illa rerum præparatio prior sufficere possit, nisi quaedam vim novam rebus ipsis Deus conferret, sicut et in illis sex diebus faciebat, ubi sola ejus voluntas vim naturæ obtinebat in singulis efficiendis.” / “Therefore we must acknowledge that what happens by miracle, rather happens against or above nature, as the things are not by themselves predisposed to create these effects, if God did not add a novel force to them, as He did during the six days, when solely His will maintained the force of nature in causing the different events to happen.” See also Nitschke, *Naturerkennnis*, p. 82; M.-D. Chenu, “Découverte de la nature et philosophie de l’homme à l’école de Chartres au XIIIe siècle”, *Cahiers de l’histoire mondiale* 2 (1954), p. 318; T. Gregory, *Anima mundi. La filosofia de Guglielmo de Conches e la scuola di Chartres* (Florence, 1955), p. 178; C. M. Radding, *A World Made by Men* (Chapel Hill, 1985), pp. 250 ff.; B. Ward, *Miracles and the Medieval Mind* (Aldershot, 1987), pp. 4 ff.

¹³ “Quando ipsa etiam natura creabatur, hoc est vis quædam conferebatur illis rebus quæ tunc fiebant. Unde ipsa postmodum ad multiplicationem sui sufficeret vel ad quoscunque effectus inde processuros vel tanquam nascituros. Quippe, ut dictum est, nihil nunc naturam aliud dicimus, nisi vim et facultatem illis operibus tunc collatam, unde ille sufficerent ad efficiendum hæc quæ postmodum inde contigerunt.” / “When nature itself was created, that is to say that a force was added to those things that then

hand, the author shows no traces of the teleological thinking characteristic of contemporary and later authors under Aristotle's influence.

It is, however, difficult to decide whether he was directly influenced by any of the twelfth-century French authors, as most of his general theories were fairly usual at the time and not easy to trace to any particular source (cf. Larsen, *Introduction*, pp. 10–20). He explicitly refers only to Gregory the Great (*Kgs.* 18, line 8, L 127), on the fire of hell in Sicily, and Isidore (*Kgs.* 31, line 25, L 147), on the five zones in the heavens and the corresponding ones on earth. Most of his statements that have European parallels are to be found in early authors like Isidore and Bede. But his whole attitude seems so close to that of the twelfth century that he is hardly likely to have received all his information from them. In addition, when referring to another and inaccessible part of the earth as inhabited (*Kgs.* 34 f., lines 41–9, L 155), he may be influenced by William of Conches, who was one of the few medieval authors to suggest this.¹⁴ The author of *The King's Mirror* accepts the usual medieval compromise between the ancient doctrine of a spherical earth and the biblical one that the earth is flat, describing the inhabited part of the earth as situated on the top of the globe, forming a circle.¹⁵ According to a widespread doctrine, going back to Antiquity, the earth was divided into climatic zones, corresponding to similar ones in heaven. The middle zone, according to the author of *The King's Mirror* running from east to west and following the path of the sun, was so hot as to be uninhabitable and even impossible to cross, while there were very cold zones, equally uninhabitable, at the northern and southern ends of the circle. The two temperate zones between these three were well suited for human habitation. However, because of the Christian doctrine of the creation, fall and redemption of man, the usual medieval opinion was that only one of these zones was inhabited. William of Conches is

came into existence. Therefore, after that time, nature was able to multiply itself or to cause whatever effects to be developed or, so to speak, born. Thus, as it is said, we now understand nature as nothing else than the force and the ability given to these works [of creation], through which they were able to cause what happened in the following time" (Abélard, *Expositio in Hexaemeron. De tertia die*, PL 178, col. 749). See also Nitschke, *Naturerkenntnis*, p. 83; Gregory, *Anima mundi*, p. 178; A. C. Crombie, *Augustine to Galileo I*, 2nd ed. (London, 1961), p. 114.

¹⁴ W. G. Randles, *De la terre plate au globe terrestre* (Paris, 1980), p. 10.

¹⁵ *Kgs.* 31, lines 20–21, L 148; *Kgs.* 33, lines 4–6, L 150 f.; Randles, *op. cit.*, pp. 9–31. See also Simek, *Kosmographie*, pp. 102–17, 129 f.

not really at variance with this opinion. He follows "the philosophers" in describing the other temperate zone as inhabited, because this is logically possible, but referring to Christian doctrine, he explicitly denies that this is actually the case.¹⁶ The author of *The King's Mirror* does not directly address the question, as his main interest is to point to the similar climatic conditions in the northern (=his own) and the southern zone. Commenting on this, he suggests that if there are men in this zone, they will get warm winds from the north in the same way as we get them from the south, and further that these people have summer while we have winter.¹⁷ Thus, he may have been influenced by William's description of the southern hemisphere, as opposed to his direct statement concerning this question. *De philosophia mundi* was known in the North during this period; there is even an Old Norse translation of a part of it.¹⁸ Other twelfth-century cosmographic works were also known or translated, such as *Elucidarius* and *De imagine mundi* by Honorius Augustodunensis.¹⁹ Generally, the leading ecclesiastical circles in Norway had good contacts with France from the mid-twelfth century onwards²⁰, and the author of *The King's Mirror* shows influence from

¹⁶ "Unam tamen ab omnibus inhabitari tantum credimus, nec totam. Sed quia philosophi de habitationibus utriusque, non quia ibi sunt, sed quia ibi esse possunt, loquuntur de illis, quos non credimus esse propter intellectum lectionis philosophicæ, aliquid inde dicamus". / "We believe only one [part] to be inhabited by all men, and not the whole. But since the philosophers speak of the habitations of both regions, not because they exist, but because they can exist, let us, to understand our philosophical reading, say something of what we do not believe exists" (*De philosophia mundi* 4.2-3, PL 172, cols. 85-86 — in PL wrongly attributed to Honorius Augustodunensis).

¹⁷ "Oc æf mæn byggi iam nær hinum kallda væginum asydri síðo sæm grœnlændingar bua a hinnu noerðri . . . En þægar sæm sol tæcr hina ytztu rænnzlur til norðrs þa hafum ver yfrinn solargang en þeir hafa þa kalldan vætr" (*Kgs.* 34 f., lines 41-11) / "And if people live as near the cold belt on the southern side as the Greenlanders do on the northern . . . And when the sun comes to the extreme edge of its circuit to the north, we have long-continued sunshine, while they have cold winter" (L 155).

¹⁸ *Alfræði Íslenzk* II, Samfund til utgivelse av gammel nordisk litteratur 41, ed. N. Beckman and Kr. Kålund (Copenhagen, 1914-16), p. 86; R. Simek, *Altnordische Kosmologie* (Berlin, 1990), p. 108. The section deals with the origin of the winds in the tides, in this connection mentioning that the northern winds cause cold in the northern hemisphere, while the southern ones do the same in the southern, but does not discuss whether the latter is inhabited. There is thus clearly a possibility of direct influence, although the author of *The King's Mirror* differs from William in regarding the winds as caused by the absence of the sun, rather than by the tides.

¹⁹ See Simek, *Kosmographie*, who gives a detailed account of translations and adaptations of cosmographic texts in Norway and Iceland.

²⁰ On Norwegians studying in Paris from the second half of the twelfth century onwards, and bringing books home with them, see A. O. Johnsen, *Om Theodoricus og hans Historia de antiquitate regum Norwagiensium* (Oslo, 1939), pp. 29-60; S. Bagge,

twelfth-century French thought in his discussion of other subjects.²¹

In addition to his distinction between the natural and the supernatural, two further characteristics of the author's way of thinking may be noted. First, there is a strong contrast between good and evil in his descriptions of countries and natural phenomena. Animals are classified as good or bad according to their use to man.²² Countries are classified in the same way. In the geographical descriptions, there is a marked contrast between Iceland and Greenland on the one hand and Ireland on the other, the former belonging to the worst places of the world, the latter to the best. This contrast appears both on the natural and the supernatural level: Ireland has a mild, temperate climate and a fertile soil, which makes it ideally suited to human habitation, while Iceland and Greenland suffer from extreme cold and generally adverse natural conditions.²³ On the supernatural level, the author points out that the signs of holiness show God's particular favour with Ireland, while the fire of hell is located to Iceland. In this latter context, he even turns to a discussion of the theological problem of evil (*Kgs.* 19 f., lines 18–35, L 130–133). Although it is not uncommon to discuss this problem in connection with scientific questions, the contrast between good and evil seems more strongly pronounced in *The King's Mirror* than in the works to which Nitschke and Stürner refer. This may have to do with the fact that the author of *The King's Mirror* describes nature more from man's point of view, not giving a systematic treatment, but concentrating his attention on phenomena of particular interest to his readers. But it is also determined by the general purpose of his work, which includes scientific, as well as political and moral questions.

The second characteristic of the author's way of thinking is that goodness is to be found in the middle way between extremes and the

"Nordic Students at Foreign Universities until 1660", *Scandinavian Journal of History* 9 (1984), pp. 2–4 and "Theodoricus Monachus — Clerical Historiography in Twelfth Century Norway", *ibid.* 14 (1989), pp. 115, 133.

²¹ He must have known Petrus Comestor, *Historia Scholastica* (Bagge, *The Political Thought*, pp. 227 f., 232 f.). His allegory of the four daughters of God is found for the first time in Christian sources in French authors of the twelfth century, see E. Molland, "Les quatre filles de Dieu", *Epektasis, Mélanges patristiques offerts au cardinal Jean Daniélou* (Paris, 1972), pp. 155–68; M. Tveitane, "The Four Daughters of God in the Old Norse King's Mirror", *Neuphilologische Mitteilungen* 73.4 (Helsinki, 1972), pp. 795–804.

²² *Kgs.* 15, lines 1–17, line 35, L 119–26 on whales and fishes.

²³ *Kgs.* 21 f., lines 29–1, L 105 f. See also the detailed description of Ireland (*Kgs.* 22–26, lines 2–41, L 106–118, and of Iceland (*Kgs.* 17–20, lines 36–35, L 126–133) and Greenland (*Kgs.* 27–33, lines 4–31, L 135–51).

harmonious mixture of opposites. Both extreme heat and extreme cold make the earth uninhabitable, whereas the temperate zones are good (*Kgs.* 34 f., lines 17–21, L 153–56). What makes Ireland the best country in the world, is its mild, temperate climate. In a similar way, the author presupposes a harmonious balance in nature when he assumes that there can be only two specimens of an enormous whale which he describes, because it needs such large quantities of food that otherwise nothing would be left to other fishes (17, lines 24–25, L 125). In other words, the order of nature assures the right balance between the species, so that all of them can survive. This way of reasoning is also to be found in other contemporary authors,²⁴ but is developed further by the author in his discussion of other subjects.

The Allegory of the Sun and the Winds

So far, I have mainly dealt with the author's treatment of individual phenomena, using examples from the passages of his work which he himself regards as digressions. I shall now turn to the passages to which he attaches primary importance, that is to the "serious" sections in the beginning and end of part I. The serious passages dealing with nature may be divided into two, apparently quite different parts. After the first section of part I, which may be described as the real "mirror" of the merchant, giving advice as to his behaviour, his trade, and his travelling, among other things the importance of knowing the right sailing season and being able to predict weather conditions from signs in the heavens, the conversation turns to how and why the weather changes and how the sun moves. The Father gives a highly poetical description of these phenomena. Next, he turns to a very technical treatment of the movements of the sun, the moon and the tides and the divisions of time, after which the Son finds that he needs to relax, and the entertaining passages are introduced. Towards the end of the entertaining parts, the conversation gradually becomes more complicated and serious and then leads up to the second part of the "serious" passages, which is a continuation of the poetical description of the weather, dealing with the end of

²⁴ E.g. in the doctrine that God's creation consisted in joining together the four elements, which have completely opposite properties (hot — cold, dry — wet), see for instance William of Conches, *De philosophia mundi* 1.5, PL 172, col. 44 and Stürner, *Natur und Gesellschaft*, p. 45.

the sailing season. Despite their different tenor, the two "serious" sections have a common theme, the order and regularity prevailing in nature. This is clearly implied in the technical discussions of the movements of the celestial bodies, which determines the division of time and the climate in the various regions of the earth (*Kgs.* 9–12, lines 37–39, L 92–100). In the poetical section it is directly stated as a problem in the Son's words:

"But in your discussion . . . you mentioned several things the nature of which I do not understand, though I have reflected upon your statements, namely the lights of the sky and the movements of the ocean. . . . For sometimes the ocean appears so blithe and cheerful that one would like to sport with it through an entire season: but soon it displays such fierce wrath and ill-nature that the life and property of those who have anything to do with it are endangered. Now I have thought that, although the sun completes its course according to an established law,²⁵ that fact cannot produce the unquiet of the sea. If you are disposed to explain these things further, I shall listen gladly and attentively" (L 86 f.).²⁶

In other words, the problem is the connection between the regular movements of the sun and the apparently chaotic movements of the winds and the seas. How can the former explain the latter? Can the regularity, the "laws", that seem to govern nature, be extended so as to cover such irregularities as can be observed in the changing conditions of the weather? Although the answer to this question is formulated in a highly poetical language, the chain of causation is not difficult to discover (*Kgs.* 7, lines 26–29, line 36, L 87–92). The fundamental factor is the sun, whose "office" (*embetti*) it is to bring light and warmth to the world. On its way over the heavens, it follows a

²⁵ "Law" is not quite exact here, the Old Norse word is *skipan*, i.e. "statute", "decision", "rule". In the thirteenth century it is often used of royal and ecclesiastical statutes, but is also found in a more general sense. The distinction is not an important one, as the medieval concept of natural laws, in contrast to the modern one, was not very far removed from that of political laws or statutes, in the sense of something that is decided, namely by God.

²⁶ En nu mæð því at þer gatúð . . . iýðarre röðu þeira luta sumra er mer skilz æige mæð hværium hætte fram fara. oc hæfiec þo leitt at huga mæð mer. þat er um birting loptz oc okyrleic sioar. . . . er hann syniz stunnndum isva mikkelli bliðu at mann girnir til at leica við hann heilum missærum saman. En því næst synir hann sva micla reiðe og illzku. at hann þrætir til fiar oc til lifs þeira er við hann skipta. Nu hugðe ec þat þo at solen fyllde raser sinar æptir firi sættri skipan at æcki munnde þat raða røereng hafsens. Nu æf yðarr er vili til at skyra þessa lute gerr firi mer þa vilde ec giarna mæð athygli til lyða" (*Kgs.* 7, lines 11–25).

course that makes it move near to and away from the different parts of the earth in turn. At daybreak it visits the Eastern parts with its warm and bright beams, and daylight opens the silvery eyebrows of the Eastern wind, who rejoices and gives signs of peace and joy to his neighbour winds. As day proceeds, the sun visits the different winds, gives them its light and makes them rejoice, and they in turn bring forth light and peace to their opposite- and neighbour-winds. When peace is established between these princes, i.e. the winds, the sea is calm, and it is possible to sail. This harmony also affects the sky and the earth: the birds build nests and beget offspring, and the earth rejoices and brings forth grass and herbs. These conditions then last as long as God wills it. In autumn, around the middle of October, the whole process is reversed: the east-wind loses his golden crown, that is: the sun disappears or loses its force, and peace is broken between the winds. Day becomes shorter and night longer, and the sea is ravaged by storms and gales. Sailing becomes impossible, and the wise merchant must stay at home until the month of April, when peace is renewed between the princes and the process described in the beginning repeats itself.

In this way, the author answers the question of the connection between apparently regular and apparently irregular movements in nature. As in other contexts, he mentions God as the "engineer" governing the whole process. But God is not directly involved in each step. Within the system as arranged by Him, the sun is the primary factor, which acts on the secondary factors, the winds, which in turn bring forth the next step in the process. In the same way as in the passages quoted above, on "nature" and "force", nature is partly autonomous and governed by a kind of general laws, which can be discovered by man. The author's two other points in the "entertaining" parts, the contrast between good and evil and his notion of goodness as consisting of the appropriate mixture of opposites, are also strongly underlined. Good conditions in nature depend on a very complex relationship between different factors. Changes in this relationship easily lead to disaster. And in fact, disaster occurs at regular intervals. The arrangement of nature that is laid down by God and accordingly in some way or other must be ultimately harmonious, implies a strong contrast between good and bad when seen from man's point of view.

The author of *The King's Mirror* may well have found inspiration for his description of the sun and the winds in the poetic-allegorical

descriptions of nature commonly associated with the twelfth-century school of Chartres.²⁷ Nor were personifications of the winds and the celestial bodies uncommon.²⁸ I have, however, found no exact parallel to this passage in other sources. One particular feature even suggests that the allegory is the author's own invention, or at least derived from northern sources: As is usual in the north, he describes eight winds, corresponding to eight directions, not twelve as in contemporary Europe.²⁹ As for the content, *The King's Mirror* differs from at least some explanations of the same phenomena, for example that of William of Conches, who explains the winds from the movements of the waters, instead of vice versa.³⁰ But in its main outlines, the author's reasoning is clearly in accordance with the general trend of twelfth- and early thirteenth-century scientific thought, both in explaining by means of general laws and in the assumption that the celestial bodies, in particular the sun, are the main factors behind changes and movements on earth.³¹

Furthermore, even the distinction between "serious" and "entertaining" sections seems to agree with this trend. According to the author's explicit statement, this distinction is based on the fact that the former is more difficult to understand and more "necessary", that is: more directly useful to the merchant, than the latter.³² But the

²⁷ I am not here addressing the question whether these thinkers were actually linked to the school of Chartres, which R. W. Southern denies, see Southern, *Medieval Humanism and Other Studies* (Oxford, 1970), pp. 61–85.

²⁸ Personifications of the winds are found in Christian art from Late Antiquity onwards, see Otto Holl, "Winde", *Lexicon der christlichen Ikonographie* 4 (Freiburg, 1972), cols. 532 f. Allegory in literature is of course common throughout the Middle Ages, but it may be worth noting that the allegorical representation of natural phenomena was very popular in the school of Chartres, see C. S. Lewis, *The Allegory of Love* (Oxford, 1936), pp. 87–111.

²⁹ K. Hastrup, *Culture and History in Medieval Iceland* (Oxford, 1985), pp. 51 ff.

³⁰ *De philosophia mundi* 3.15, PL 172, cols. 81–82, cf. P. Duhem, *Le système du monde* 3 (Paris, 1915), p. 107.

³¹ William of Conches, *De philosophia mundi* 2.26–27, PL 172, cols. 67–69, on the movements of the sun causing the different seasons, on how the warmth of the sun makes the earth bring forth fruits and herbs from its secret holes, and how the climatic changes affect the human body. See also Gregory, *Anima mundi*, pp. 182, 217 and Duhem, *Le système du monde* vol. 3, p. 107.

³² "Næmðu oc vandliga birting lopz oc himin tungla gang. dœgra far oc ætta skipan oc kunn væl marca hvæsso þvæx eða fæx ukyrleicr sioar. þvi at þat er froðleicr mikell. oc þo nauðsynlect at kunna þeim er far mænn vilia væra" (Kgs. 5, lines 33–35). / "Observe carefully how the sky is lighted, the course of the heavenly bodies, the groupings of the hours, and the points of the horizon. Learn also how to mark the movements of the ocean and discern how its turmoil ebbs and swells; for that is knowledge which all must possess who wish to trade abroad" (L 83).

“serious” discussion also differs from the “entertaining” one in being concerned with regular phenomena, which can be explained by “laws”, that is primarily with the heavenly bodies, whereas the “entertaining” passages mainly deal with more or less singular phenomena here on earth. This is the same distinction as the one made in scholastic philosophy between what is strictly speaking matter for science and what is not.³³ In remarking that there is “knowledge” in these matters, the author seems in fact to allude to such a distinction.³⁴ This point becomes clearer when we turn to the later parts of his work, which deal with man and society.

Society in The King’s Mirror

In the middle of the second part, dealing with the *hirðmaðr*, a society affected by moral dissolution and internal strife is compared to a farm suffering from dearth (*Kgs.* 51–55, lines 1–30, L 193–205). In other words: just as he uses images from society to describe nature in the passage of the sun and the winds, the author uses images from nature to describe society in this passage, even to the extent of directly referring to this form of political and moral crisis as “dearth”. But the similarity goes beyond this. In explaining this crisis, the author uses exactly the same model as in the passage of the sun and the winds.

The image of dearth is introduced as the answer to the Son’s question: Why are there so many ill-behaved men at court? The Father answers that there can be dearth of men as well as of grain or other things, and adds that this is God’s punishment for men’s sins. When God decides to carry out this punishment, he has several means to do

Cf. the introduction to the “entertaining” parts: “Nu með því at vier mæðumst j athugasamligum ræðum. þa vilium vier taka oss hujld j vorri rædu með gamansamligum spurningum . . . og vil eg bidia ydur firi dæligleika sakir þo at eg spyri nockura þeira hluta þo ecki sie suo naudsynligir sem þeir adrir er til storra nytsemda horfa. þo veiti þier mier andsuor firi” (*Kgs.* 12 f., lines 40–2). / “Now since we are wearied with profound questions and thoughtful discourse, let us rest from these for a while and turn our conversation to matters of a lighter sort. And even though I should inquire about things that are not so useful as those others, which are of the highest utility, I pray you for the sake of our intimacy to vouchsafe replies to such questions as I may ask” (L 100).

³³ Crombie, *Augustine to Galileo*, vol. 1, pp. 147 f.

³⁴ “En mæð því at þer buðut þa lute at næma oc callaðut froðleic æf numit yrðe . . .” (*Kgs.* 7, lines 14–15). / “Moreover, you urged me to learn these things and stated that there is knowledge in learning them” (L 86).

so. Three such means are mentioned, the most important of which is the election of several kings to the kingdom instead of only one. The author then goes on to describe the evil consequences of this.

1. The petty kings not only divide the kingdom in a geographical sense, they also divide the people's loyalty (*astunndan*, 52, line 37), each of them gathering his own friends and followers around him. The kings become jealous of each other and compare their position to that of their father, who ruled the whole country and controlled all its resources. This causes general rivalry and enmity in the people. Crimes like homicide, robbery and theft multiply, and if one of the petty kings wants to punish a man for his crime, the criminal runs away to another king and is protected by him, because of the rivalry between the kings.

2. When these things happen, God in his anger furthers the process by setting a turning wheel of anger where the borders between the petty kingdoms meet, so that the morals of the people break down: the laws of the country and of the Church are not respected, the common people become disobedient and rebellious against their superiors. That is to say: the conflict between the petty kings and their adherents and the protection of criminals resulting from this lead to a general break-down of law and order.

3. Having described this break-down in some detail, the author goes on to the next stage in the process: God now turns this evil against the ones who were responsible for it in the first place and creates hatred and enmity between the petty kings, from which full civil war results. This then lasts until God finds that the people have been sufficiently punished and allows it to become united under the rule of one king.

As we see, God is both the ultimate cause and is engaged in each particular step in the process. On the other hand, there is a perfectly logical development from one step to the next: Division of the kingdom leads to rivalry between the kings, which results in crimes being unpunished, which leads to general breakdown of law and order, which aggravates the rivalry between the kings, which in the end leads to full civil war. God is not really necessary to further this process. And, as we shall see, it is essential to the author's purpose to show that the process develops according to its own logic.

The author's real model of a country in crisis thus seems to be fairly similar to his model of changes in nature in the description of the sun and the winds. In both cases, God is the ultimate agent,

while the actual development takes place according to natural laws, which can be discovered by human reason. In both cases, there is a strong contrast between good and evil, between harmony and disharmony. In both cases harmony consists in a special arrangement of things: friendship and balance between the winds, friendship and balance between different regions, princes and layers of society. And above all: this harmonious balance is caused by a strong ruler, in nature the sun, which governs the winds and gives warmth to nature, in society the king, who governs the people, brings order and justice and sees that everyone is kept in his place. Even the immediate conclusions which the author draws from his two images are similar: Man has to adapt himself to changing conditions. The wise merchant stays at home during the bad season. The *hirðmaðr* cannot remain neutral, but he has no influence on the conditions under which he must live. During bad times, he must try to fight for the just cause and behave as well as possible. In both cases, it is important to know what is happening, so as to be able to make the best out of adverse conditions. In both images the author thus seems to stress the importance of knowledge for conducting one's life.

But there are also *differences*. First, God is more directly the cause of what happens in society than in nature, if not in the real logic of the development, at least in the author's narrative. The reason for this is not obvious, but I shall try to solve the problem later on. Second, though the immediate conclusions to the two passages are fairly similar, there can be no doubt that the author has a further purpose with his image of dearth: It is intended as a warning. Accordingly, the events that are described are not inevitable in the same way as the ones described in the passage of the sun and the winds.

The events causing disaster are formally regarded as the means by which God punishes a sinful people. The first two of these may in actual fact be considered means in this sense, namely a weakened aristocracy because of unfavourable division of property among heirs, and a young and immature king succeeding to the throne and choosing bad counsellors (*Kgs.* 52, lines 6–26, L 196 f.). Biological coincidences like the number of sons and daughters surviving their parents are clearly outside human control, and even though the laws of heredity are not, the author is not concerned with changing them so as to avoid unwanted consequences. Nor is he concerned with initiatives to improve the situation if a young and irresponsible king should succeed to the throne. Without explicitly stating it, he seems

to regard both these unlucky coincidences as happening according to the order of things, in the same way as phenomena in nature.

However, the third cause of disaster, division of the kingdom, belongs to a different category. The author obviously regards this as the most common and important cause of dearth, and describes the disasters as resulting from this cause, not from the two former ones. Furthermore, he does not regard division of the kingdom as the inevitable consequence of the fact that there is more than one heir. On the contrary, he explicitly refers to electing more than one king as a "bad counsel" (*illt ráð*):

"... now if a kingdom should come into such unfortunate circumstances as have been described, with several heirs at the same time, and the evil counsel is furthermore taken to give them all the royal title and dignity, then the realm must be called a rudderless ship or a decayed estate; it may be regarded almost as a ruined kingdom, for it is sown with the worst seed of famine and the grains of unpeace" (L 198).³⁵

In fact, the whole image of dearth, as has been pointed out by several scholars,³⁶ is intended as a warning against joint rule, which had been a fairly common practice in the period before. The author regards this as the cause of the recent civil wars, which had lasted for more than a century (1130–1240, with intervals), to which he obviously refers when describing the disastrous consequences of joint rule.

He also has a second purpose with the image of dearth, which is equally important, but which has received less attention from scholars, namely to argue in favour of the system of public justice, which was being built up by the monarchy at the time.³⁷ His description of the disastrous consequences of joint rule is not simply a description of chaos and dissolution, but of another way of resolving conflicts between individual members of society than the one favoured by the author and by official policy. Instead of letting the king and his representatives judge and punish, the common people make settle-

³⁵ "Nu æf sva illa bærr æinu hværiu riki til mæð þæssom atburðum er nu ero talder at morg ero kononga æfni ænnda værðr sva illt rað tækit at oll værða sænn skrydd konongligri tign eða nafne þa ma þat riki kalla homlu barða eða auðnar oðal oc ma þat þa naliga virðaz sæm tynnt riki. þvi at þat er þa saet mæð hino mæsta o arans fræ. oc ufridar korni" (*Kgs.* 52, lines 32–36).

³⁶ F. Paasche, *Norsk Litteraturhistorie*, 1., 2nd. ed. (Oslo, 1957), p. 483; Berges, *Fürstenspiegel*, pp. 171–72; Bagge, *The Political Thought*, pp. 49–51.

³⁷ Bagge, *The Political Thought*, pp. 71–83.

ments between themselves or take vengeance. According to the author, this has become so widespread that it is considered common custom.³⁸ In the author's opinion, the new system of public justice which the monarchy tried to introduce, was the original one, whereas the existing one was the result of joint rule leading to weak monarchy and internal disintegration. The image of dearth is therefore intended to give a historical argument for the author's view of public justice.³⁹

Despite the close parallel between the image of dearth and the passage of the sun and the winds, the author does not, or at least not without reservations, adopt a "cyclical" model of history, according to which good and bad times succeed one another, in the same way as night changes into day, summer into winter and vice versa. Harmony and disharmony in nature are obviously outside human influence, whereas the same phenomena in society are not. When the author in spite of this draws approximately the same conclusion from the image of dearth, the reason is that it is outside the possibility of ordinary people, including individual members of the aristocracy, to prevent the disasters described there. As the Father replies to a direct question from the Son:

"I believe, however, that such misfortunes would rarely appear among the people who inhabit and till the land, if the men who govern the realm were discreet and the king himself were wise." (L 196)⁴⁰

This statement is not the expression of any democratic sentiments on the author's part, preventing him from blaming the common people. Quite the contrary, they are innocent, or at least not to blame, because they are unimportant, not because they are virtuous.⁴¹ The

³⁸ See in particular *Kgs.* 54, lines 2–12, L 200 f. and Bagge, *The Political Thought*, pp. 81 f. For a further comparison between the old and new systems of legal and social organization, see S. Bagge, *Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla* (Berkeley, 1991), pp. 140 ff.

³⁹ That is to say the idea of the "good, old law" was deliberately used by the contemporary Norwegian monarchy to change existing laws and customs. This idea is also found in other sources from the period, see Bagge, *The Political Thought*, pp. 81–83, 156–61.

⁴⁰ "... en sialldan ætla ec þo at þærs kyns haskar komi mæð upp hafi af alþyðu þeirri er vinnr lannd eða byggir æf þeir væri rað snotrir er geta skylldo oc væri konongr sialfr vitr" (*Kgs.* 52, lines 2–4).

⁴¹ "mæðr þvi at allr er fioldenn mislyndr oc ú iafngiarn hværr við annan. nema þær æiner æigi er bæðe þiggia af guðe manvit oc sannsyni en þat ero æinka mænn en æigi alþyða" (*Kgs.* 43, lines 14–16). / "For the multitude is fickle-minded and the one unfair

author's point is that if only the common people are kept in their place by a strong government, they will have no occasion to do harm, and accordingly, it does not matter whether they are virtuous or not. Consequently, the lessons which the author brings forward in this passage are not lessons for ordinary people, they are lessons for the leaders of society and above all for the king: it is their responsibility to prevent the disasters described in the image of dearth.

To some extent, it is possible to avoid disaster in society, and the means to achieve this is a strong and undivided monarchy. This idea is further developed in part III, on the king. In the introduction to his discussion of the king's duties and qualities, the author describes the king as being God's image and representative on earth and as having power over life and death — the latter referring to his duty as the supreme judge in the realm. Towards the end of his work, the author shows the king himself being judged, before God's throne, where he has to render an account of how he has administered his high office, that is to say, how he has carried out his duties as a judge. This passage is clearly intended as a warning to the *unjust* king, who abuses his power and who is condemned to hell like Saul, Herod and Nero. But is above all a warning to the *weak* king, the king's first and foremost duty being to maintain the prestige and authority of his judgement seat. Strong monarchy, which is regarded as the consequence of institutional arrangements in the image of dearth, is here presented as a moral demand, directed to the king.⁴²

The intellectual demands made upon the king are also presented in connection with his duty as a judge. In a long series of biblical examples, the author outlines the new principles of royal justice, which are to replace the traditional ones: punishment according to the evil intention behind the crime instead of according to the damage caused or the status of the victim, the sentence depending upon the judge's discretion in weighing all relevant facts in the case against one another, instead of the fixed rules of the old regional laws.⁴³ This system of judgement requires experts, and the king is supposed to be the supreme expert. His highest virtue is therefore wisdom. As in

toward the other, except those alone whom God has given wisdom and rectitude; but they are few only and not the mass" (L 175 f.).

Cf. also the references to the common people in the image of dearth.

⁴² Bagge, *The Political Thought*, pp. 100 f., 161, 194 ff.

⁴³ *Kgs.* 75–91 (L 251–289) and 100–115 (L 304–339), in particular 104 f., lines 24–38 (L 313–316). See also Bagge, *The Political Thought*, pp. 53–68.

other medieval works, wisdom has many aspects, but in the author's thought, it is above all connected with the principle of harmonious balance. The king should know how to practice this principle in his capacity as a judge, and he must know the right balance in society as a whole to be able to maintain it. These aspects of wisdom are stressed or implied in both the two passages quoted above: To be able to find the right balance between rich and poor, and between strict and mild judgments, and to maintain his power intact, the king not only needs strength, but also wisdom.

This picture of the strong and wise king, who upholds the order of society intended by God, thus forms the positive counterpart to the negative picture in the image of dearth. In addition, the link between nature and society is strengthened through "Wisdom's Speech", a highly poetical passage, where Wisdom is introduced as an allegorical figure. The passage is modelled upon the wisdom literature of the Old Testament, to which it also contains several more or less direct allusions.⁴⁴ Wisdom opens her speech by declaring that she is sprung out from God himself and then describes her participation in the creation of the world in a free and rather elaborate paraphrase of the description in Genesis. Next, she tells that God ordered her to "oversee" (*skynia*) the beauty of the divine handiwork, and describes how she travelled all over the universe, measured the ocean and the earth and ornated and assuaged nature in different ways. In the last part of her speech, she identifies herself with Christ, describing her role in the salvation of man. Finally, she dwells upon her importance to man and society: She supports agriculture, she protects communication between men in cities and market-places, she brings forward good and beautiful things, she is the head-mistress of every school, the highest sagacity in legal assemblies, the wisest of legal experts (*logmenn*) and the supreme judge in every court.

In this way, the author describes the harmony which God's wisdom has created in the whole universe, in nature as well as among

⁴⁴ Kgs. 98–107, L 300–304. The main biblical sources are Sirach ch. 24 and Proverbs ch. 8–9. In addition, there are several references to Psalms, Isaiah etc. See F. Paasche, "Om Kongespeilets forfatter", in: Tveitane, *Studier*, pp. 21–35. For parallels in European literature, see e.g. John of Salisbury, *Policraticus* 5.6. There is probably a connection between the interest in the biblical personification of Wisdom and the *nous*-philosophy of the twelfth century, see Th. Silverstein, "The Fabulous Cosmogony of Bernardus Silvestris", *Modern Philology* 46 (1948–1949) p. 110. It is, however, uncertain whether the author of *The King's Mirror* is influenced by the European wisdom literature, as I have found no evidence of direct dependence.

men and in society. In the first part of Wisdom's speech, dealing with nature, he sums up his discourses on nature of part I, pointing out the essential harmony that prevails in nature. But in accordance with his "hierarchical" scheme of composition (see below), this passage is not simply a summary of part I, it contains a further development of the ideas found there. In part I, nature is seen from below, so to speak, through the eyes of mortal man, who only imperfectly and through the greatest efforts is able to discover the laws of nature. In accordance with this limited perspective, only nature as it actually exists is considered. In Wisdom's Speech, however, nature is seen from above, through God's eyes. God's creation — according to learned opinion at the time a matter of faith, not reason⁴⁵ — is described, and in a short glimpse, the author gives a picture of the perfect knowledge of all nature that only God possesses. By presenting nature in this way, the author links his doctrines of nature and political thought together in an even more explicit way than in parts I and II: Wisdom's speech is intended to teach the king the order and harmony that prevails or should prevail in the whole universe, in nature as well as in society.

The Composition of *The King's Mirror*

Having pointed out the parallel between the description of nature and that of society in *The King's Mirror*, I shall turn to the question of explanation, particularly to drawing the line between the conscious and implicit elements of the author's thought. My first step in this direction will be to make some comments on the composition of the work.

The composition of *The King's Mirror* has often been regarded as chaotic.⁴⁶ Although most scholars have assumed that the work was written by one single author, this allegedly loose composition has been used as an argument for multiple authorship⁴⁷ or for rejecting

⁴⁵ Klibansky, "The School of Chartres", p. 8; Gregory, *Anima mundi*, p. 178, see also above, notes 12, 13, 21.

⁴⁶ See e.g. T. Damsgaard Olsen, "Høvisk literatur", in: *Norrøn Fortællekunst*, ed. H. Bekker-Nielsen, T. Damsgaard Olsen and O. Widding (Copenhagen, 1965) pp. 98 f.

⁴⁷ E. Vandvik, *Gåter i Kongsspejelen*, in: Tveitane, *Studier* 63–70 and "A New Approach to the Konungs skuggsjá", *ibid.* 71–79; Ian Kirby, *Bible Translation in Old Norse* (Geneva, 1986), pp. 177–181.

the authenticity of the prologue. The proponent of the latter view, Ludvig Holm-Olsen, argues that the prologue's description of the work as essentially about morality is too narrow to fit in with its actual content and that the author of the prologue has given a one-sided interpretation of the metaphor of the *speculum*, regarding it solely as an instrument for the reader to measure his own behaviour against the ideal one. The metaphor can also refer to the condensation of all kinds of knowledge in one, single book, in the manner of the contemporary *specula* of Vincent of Beauvais. This is in Holm-Olsen's opinion an equally appropriate interpretation.⁴⁸

Evidently, *The King's Mirror* does not conform to modern standards of unity in scholarly or literary works. But neither do the majority of other medieval writings. If the loose composition of *The King's Mirror* is an argument for multiple authorship, not many works from the Middle Ages were written by a single author.⁴⁹ So far, the discussion of the composition of *The King's Mirror* has not taken into account medieval ideas of aesthetics and composition.

As may appear from the analysis of the work so far and can be further illustrated by other passages of the work,⁵⁰ *The King's Mirror* contains a number of long, continuous discussions, in which a problem is stated in the beginning and then gradually brought to its solution. Within or between these discussions there are then a number of digressions. Actually, part I mainly consists of a digression, which is explicitly said to be intended to entertain, after the difficult discussion of the previous passage. Eventually, however, it turns out to contain important information, which serves to underline the lesson of the more serious parts. The second story of the Fall of man in part III, which according to the author is an interpretation of the first, is to a considerable extent determined by his wish to discuss some important theological questions, although it does serve to throw light upon the main problem of the discussion, just judgements.⁵¹

However, the most striking feature of the composition of the work is the way in which a discussion is suddenly cut off, a new topic or

⁴⁸ L. Holm-Olsen, "The Prologue to The King's Mirror: Did the author of the work write it?", in: *Speculum Norroenum. Norse studies in memory of Gabriel Turville-Petre* (Odense, 1981), pp. 223-41.

⁴⁹ See the remarks of S.T. Knight, "Some Aspects of Structure in Medieval Narrative", *Parergon* 16 (1976), pp. 3 ff.

⁵⁰ Bagge, *The Political Thought*, pp. 53 ff., 86 ff.

⁵¹ Bagge, *The Political Thought*, pp. 57 f., 225 ff.

story introduced, and then the previous discussion continued after a shorter or longer break. The passage about the sun and the winds is divided in this way, its first and second parts being placed near the beginning and the end of part I respectively, like two halves of the same ring. The conversation evolves from the first half of the "ring" and then gradually turns back into the second half. By contrast, the image of dearth itself divides another part of the conversation, the section on manners and behaviour at court in part II. This also applies to Wisdom's speech, which is placed near the middle of part III, dividing the discussion of just judgements. There also seems to be a fairly close correspondence between the first and the last passage of part III, the former showing the king's great power and his similarity to God, the latter how he is to answer for his responsibility before God's throne after his death.⁵²

This composition, called interlacement⁵³, is above all associated with the French prose romances of the thirteenth century, but is also to be found in the Old Norse sagas.⁵⁴ Evidently, this kind of composition corresponded to contemporary literary taste. But it is hardly a question of a pure aesthetics. This composition enabled the medieval author to show inner similarities between events apparently without connection in time, space or cause in the modern sense, according to the principle of analogy,⁵⁵ which is again related to the allegorical or typological thinking that was widespread at the time and made men "see" connections between phenomena which seem strange or unintelligible to us.⁵⁶

The relationship between composition and this kind of "hidden messages" is a complex subject which needs a more complete analysis than I can attempt here. But these particular features of the composition of *The King's Mirror* are hardly coincidental. There is every

⁵² Bagge, *The Political Thought*, pp. 22 ff., 90 f.

⁵³ E. Vinaver, *The Rise of Romance* (Oxford, 1971) and N. J. Lacy, *The Craft of Chrétien de Troyes* (Leiden, 1980). The term *entrelacement* was coined by Ferdinand Lot in a study from 1918 (Vinaver, *op. cit.*, p. 71; Lacy, *op. cit.*, p. 67).

⁵⁴ C. Clover, *The Medieval Saga* (Ithaca, 1982). See also Bagge, *Society and Politics*, p. 42.

⁵⁵ Vinaver, *The Rise*, pp. 33 ff., 99 ff.

⁵⁶ For Nordic examples of allegory and typology, see G. W. Weber, "Intellegere historiam. Typological perspectives of Nordic prehistory", in: *Tradition og historieskrivning*, ed. K. Hastrup (Århus, 1987), pp. 97-115; I. Skovgaard-Petersen, *Da tidernes herre var nær. Studier i Saxos historiesyn* (Copenhagen, 1987), pp. 87-94 and "Saxo's History of the Danes: An interpretation", *Scandinavian Journal of History*, vol. 13 (1988), pp. 87-93, and Bagge, "Theodoricus Monachus", pp. 116 ff.

reason to suppose that the author used the composition to make his readers see a parallel between the sun and the winds in part I, the image of dearth in part II and the picture of the strong king in part III. Splitting up the passage of the sun and the winds into two sections and placing them near the beginning and the end of part I clearly makes it dominate the whole of this part. The position of the image of dearth in the middle of a passage with different content, may at first sight seem to indicate minor importance rather than the opposite. However, this position is also a way of making this passage conspicuous. Both its poetic language and its contents suggest the parallel to the passage of the sun and the winds. Moreover, it forms a link with what follows. The image of dearth only shows the negative half of the picture, its positive counterpart being either the whole of part III, or its middle section, which breaks off the discussion of judgements to describe the king's duties when he wakes up in the morning and includes the king's prayer, Wisdom's speech and some lofty considerations on the exalted position of the king (*Kgs.* 92, line 1–100, line 17). The position of this passage strongly suggests that it is intended as a direct contrast to the image of dearth, but this can also be said to apply to the whole of part III.

This discussion of the composition of *The King's Mirror* confirms my conclusion of a parallel between the ideas of nature and those of society in the work. Moreover, this parallel constitutes a strong argument for the essential unity of the work, that is for its having been executed according to one single plan and thereby most probably by one author.⁵⁷ It also suggests that this unity is based on a moral purpose common to all parts, "moral" here taken in its wider sense, including behaviour in general, like *sidir* in Old Norse. This assumption is further confirmed by the fact that the composition shows a hierarchy, parallel to the hierarchy of society. The moral doctrine of *The King's Mirror* develops from elementary lessons on good behaviour to the merchant, via classification of the different virtues in part II, directed to the *hirðmaðr*, to insight into the highest principles behind the different ethical rules, in part III, directed to the king.⁵⁸ The content of the work thus corresponds perfectly to what is announced in the prologue, which again means that the

⁵⁷ S. Bagge, "Forholdet mellom Kongespeilet og Stjórn. Noen bemerkninger til Ian Kirby", *Arkiv för nordisk filologi* 105 (1990), pp. 79 f.

⁵⁸ Bagge, *The Political Thought*, pp. 87–97.

author of the latter interpreted the image of *speculum* correctly.⁵⁹

For my present purpose the most important conclusion to be drawn from these observations is that the composition of the work and its thematic unity suggest that the parallel between nature and society was intended by the author. We then clearly have to do with explicit ideas. On the other hand, these ideas imply a world view or a mentality, that of analogous or typological thinking, which clearly distinguishes medieval thought from that of our own age. Thus, we are still left with the problem of drawing the borderline between the explicit and the implicit aspects of the author's thought.

Mentality or Explicit Ideas?

Starting with the explicit aspect, it is fairly easy to explain why the author wanted to underline the parallel between nature and society. *The King's Mirror* is a work of propaganda for a particular kind of social arrangement, and it directly addresses the situation in Norway in the mid-thirteenth century. It aims at introducing royal justice instead of feuds or private arrangements between the parties and, more generally, it agitates for a hierarchical and authoritarian society governed by a strong king. These novelties are not, however, presented as such, but as the eternal order of things, while the arrangements the author wants abolished, are presented as temporary deviations from this order. In this context, the appeal to nature is likely to strengthen the author's arguments. What can be more eternal than nature? And what can have greater authority than an order which applies both to nature and society?

However, it will be superficial to stop here and simply regard the

⁵⁹ This means that the prologue was in all likelihood written by the author himself. The lack of correspondence between its quadripartite division of society and the actual arrangement of the work (above n. 5) would immediately seem to suggest the opposite conclusion. However, even the most superficial glance at the work would reveal that it does not contain a separate part on the clergy and does not end with the peasants. By contrast, whoever wrote the prologue shows an excellent understanding of the work as a whole, and could not possibly have committed such a blunder. Consequently, the only reasonable explanation of this passage is that the author of the work wrote it himself, either when starting to write *The King's Mirror*—a procedure that would seem unusual—or, more likely, in connection with a revision. For evidence that *The King's Mirror* must have existed in different versions from very early on, probably in the author's lifetime, see D. Hoffmann, "Die Königspiegel-Zitate in der Stjórn", *Skandinavistik* 3, 1973, pp. 24–37.

doctrine of *The King's Mirror* as invented by a clever politician during the internal struggles in Norway. The ideology of *The King's Mirror* is unlikely to have had much political importance without a foundation in more widespread ideas and notions in the period. Nor does the picture of the completely detached and cynical politician, who freely invents the ideology that suits his purpose at the moment, seem very convincing to me. Ideology is no doubt a weapon in political struggles, but it is not likely to be effective unless it is derived from some kind of common ideas and values, in which the politicians themselves tend to believe. We therefore have to turn to the general background of the author's thought, that is, to contemporary mentality.

As mentioned above, to Nitschke and Stürner the parallels between nature and society are evidence of a medieval mentality that is radically different from our own and of fundamental changes in men's ways of perceiving "reality". However, this parallel is not specific to the Middle Ages or to traditional societies. There seems to have been a marked tendency, at least in Western thought, including our own age, towards "unity of science",⁶⁰ a tendency that may perhaps be explained as an attempt to give a total explanation of the world in the simplest possible way. According to Mary Douglas, this is a universal phenomenon. The human body is always a symbol of society, and the general view of the world in a given society — including our own — is determined by the way in which this society is arranged.⁶¹ Thus, the parallel in question is exactly what we should expect.

Mary Douglas may exaggerate the similarity between traditional and modern societies. Without embracing the idea of a totally different way of perceiving the world in the Middle Ages, I believe that the models of nature and society and the parallel between them do indicate a way of reasoning that differs considerably from our own. These ideas are evidence of the *a priori* way of thinking in the Middle Ages and of the medieval view of the world as fundamentally constant. This view of the world is intimately linked to the structure of a

⁶⁰ For examples from a later period, see the comments on Grotius and Hobbes in G. H. Sabine, *A History of Political Thought*, (3rd. ed., London, 1966), pp. 425–29, 457. Another obvious example is Darwinism in the nineteenth century.

⁶¹ M. Douglas, *Natural Symbols*, (New York, 1970); *Implicit Meanings* (London, 1975), pp. ix ff. and *How Institutions Think* (London, 1987), pp. 91 ff. For an analysis of Nordic thought from a similar perspective, see Hastrup, *Culture and History*, who analyses the parallel between social structure and ideas of time and space in medieval Iceland.

traditional society, which was, if not unchanging, at least changing far less rapidly than our own, and in which the elite, whose members developed these ideas, regarded themselves as the natural leaders according to the inherent order of things and as keepers of the ancient heritage.⁶²

This general outline of essential features of medieval thought does not exclude change, development and variation in practice. As for the concept of mentality, which is often vague, I am personally more inclined to use it in the sense of tacit knowledge or ideas that are accepted without question, than in the Freudian sense of the subconscious. This implies that no sharp borderline can be drawn between "mentality" on the one hand and explicit ideas on the other. Despite indisputable differences, I find it difficult to believe in Nitschke's and Stürner's idea of a fundamental gap between the mentality of "primitive peoples" or "traditional societies" and that of our own society.⁶³ In a historical perspective, the explicit ideas of one period often become the mentality of the next one.⁶⁴ Accordingly, the idea of a new mentality, asserting itself in different fields of thought, does not absolve us from the task of considering the relationship between parallel development and direct influence from one field to another. To take the case in point: The texts dealing with nature and society

⁶² E. Gellner, *Plough, Sword, Book* (London, 1988), pp. 70–100. On the parallel between nature and society and the concept of the hierarchy of the universe, see also A. J. Gurevich, *Les catégories de la culture médiévale* (Paris 1983), pp. 20 f., 75 ff.

⁶³ See the following remark from a working social anthropologist: "Perhaps I may put the central difficulty I find in terms of personal experience: In the course of several years living among people of 'other cultures', I have never experienced the kinds of hiatus in communication that would be the case if I and they were approaching the physical world from opposite ends". — J. Goody, *The Domestication of the Savage Mind* (1977, repr. Cambr., Engl., 1978), p. 8. Goody's remark aims at the ideas of Durkheim, Lévy-Bruhl and to some extent Lévi-Strauss, of a "primitive mentality". Goody appears to be representative of a strong trend within modern social anthropology towards denying the fundamental gap between modern and "primitive" mentality; see e.g. F. G. Bailey, *Stratagems and Spoils* (Oxford, 1980) and M. Douglas, (see above n. 56), who arrive at this conclusion from very different premises. Historians of mentality, including Nitschke, have often depended on older theories of the "primitive" mentality; cf. the remarks of S. Clark, "French Historians and Early Modern Popular Culture", *Past and Present* 100 (1983), pp. 52–99. Nitschke explicitly refers to Lévy-Bruhl and Lévi-Strauss, see *Naturerkenntnis*, pp. 16, 31.

⁶⁴ See the remarks of Le Goff, who otherwise stresses the distance between *histoire de mentalité* and traditional history of ideas: "On saisit leur genèse et leur diffusion à partir de centres d'élaboration de milieux créateurs et vulgarisateurs . . . Le palais, le monastère, le château, les écoles, les cours sont . . . les centres où se forment les mentalités." — "Les mentalités: une histoire ambiguë", *Faire de l'histoire* 3, ed. J. Le Goff et P. Nora (Paris, 1974), pp. 87 f.

were produced by a small élite, who often tried to cover the whole body of knowledge that was available. The parallels they drew between nature and society may therefore very well have been deliberate.⁶⁵ Further, I think that Nitschke and Stürner have exaggerated the parallels between the two fields, and, without really cogent arguments, have ruled out the possibility of one of them having influenced the other.

The similarities they point out between nature and society are most convincing in the case of stages 1 and 3. Stage 1 may be considered “pre-scientific” in the way of regarding both nature and society, whereas in stage 3, there can be no doubt about the similarity between Aristotle’s teleological philosophy on nature and on society, nor about its acceptance by his medieval followers. As for stage 2, the parallel seems more questionable. No doubt, there is a close parallel between the independent bodies in nature and in society. In so far as these bodies move and develop according to inherent forces and principles, the parallel is perfect. But natural phenomena cannot be, and were not, explained solely in this way. They are also governed by general laws. The two main principles of these laws are the four elements, of which everything on earth is a mixture, and the movements of the celestial bodies, which follow a fixed pattern and which in turn cause changes in the sublunar sphere. These laws ultimately depend on God, the creator of the whole universe. But God is not the direct creator of everything, he has laid down the basic principles, the laws, the rest of creation being the result of the elements working together in a particular way.⁶⁶

If this mode of thinking were applied to society, we should have expected to find some sort of “sociological” model, a theory of the

⁶⁵ An example of this is the twelfth-century discussion of justice, *ius naturale* or *naturalis iustitia* ultimately being based upon the order of nature as created by God. See William of Conches, *In Timaeum*, quoted by Nitschke, *Naturerkenntnis*, p. 103 n. 104. For a detailed discussion of this problem, see Gagner, *Ideengeschichte*, pp. 224–48. John of Salisbury’s *Policraticus* contains several explicit parallels between nature and society, e.g. *Ioannis Sarisberiensis . . . policratici sive De nugis curialium et vestigiis philosophorum Libri VIII*, ed. C. C. I. Webb (Oxford, 1909), 4.1 and 6.26. See also Berges, *Fürstenspiegel*, pp. 45–47. The parallel becomes even more explicit in the thirteenth century, see e.g. Gilbert of Tournai, *Eruditio regum et principum*, ed. A. de Poorter, *Les philosophes Belges* 9 (Louvain, 1914) 3.1.4, p. 89 and Thomas Aquinas, *De regimine principum ad regem Cypri*, *Opuscula philosophica*, ed. R. M. Spiazzi, (Rome, 1954) 1.14.

⁶⁶ So e.g. in Adelard of Bath, see Stürner, *Natur und Gesellschaft*, pp. 20–24; Thierry of Chartres, see Klibansky, “The School of Chartres”, p. 8; P. Dronke, “New Approaches to the School of Chartres”, *Anuario de estudios medievales* 6 (1969/71), p. 133.

relationship between the different strata, their different competence and the institutions necessary for the whole body politic to function. Some elements of this thinking are in fact to be found. The idea of society being organized as a hierarchy, of an order in which each individual must find his place, is more prominent than in the period before. The analogy between society and the human body becomes increasingly popular,⁶⁷ and concepts derived from ancient political thought, in particular Roman Law, like *utilitas publica*, are found both in the mirrors of princes and in political propaganda.⁶⁸ Examples such as these, however, are mainly to be regarded as ornaments, not as models for explaining society similar to the ones developed to explain nature. Most of the mirrors of princes and similar political tracts until the revival of Aristotle's political thought with Thomas Aquinas' *De regno* in the 1260's are essentially concerned with individual morality, not with institutional arrangements or other impersonal forces.⁶⁹

What is striking in twelfth- and thirteenth-century European thought on nature and society is therefore not the similarity between the two but the difference. Thus, the particular version of the parallel between the two in *The King's Mirror* is highly original, despite the fact that both the author's scientific and to some extent his political theories can be found elsewhere. He considers institutional arrangements crucial to the well-being of society, disaster occurring as the logical consequence of such arrangements being inadequate. That is to say, the kind of "sociological" theory which we might expect as the result of the new trends in science in the twelfth century and which did occur with the revival of Aristotle's political thought in the mid-thirteenth, is actually to be found in the image of death in *The King's Mirror*.

The nearest parallel I have found to the image of death in *The King's Mirror* before the revival of Aristotle's political thought, is a passage in John of Salisbury's *Policraticus* about conditions in the Italian cities (*Policraticus*, 4.11, Webb 274 f.). When the people there love peace and justice and avoid false oaths, they enjoy peace, but when they become unjust, they are exposed to wars and foreign inva-

⁶⁷ Struve, *Organologische Staatsauffassung*, pp. 123-48; Kerner, "Natur und Gesellschaft".

⁶⁸ Berges, *Fürstenspiegel*, pp. 48, 78, 92; G. Post, *Studies in Medieval Legal Thought* (Princeton, 1964), pp. 260-62.

⁶⁹ J. Catto, "Ideas and Experiences in Aquinas", *Past and Present* 71 (1976), pp. 5-8.

sions. Comparing these two passages, one is struck more by their difference than by their similarity. John's approach is essentially moralistic, evil coming from the outside, as God's punishment for men's sins, not arising as a logical consequence of the events themselves. Although the idea of dearth as God's punishments for men's sins is not absent from *The King's Mirror*, the main emphasis here lies upon dearth as the consequence of a particular institutional arrangement. In short: To John of Salisbury and the other authors of mirrors of princes, the supreme disaster that can befall a country is a bad king, to the author of *The King's Mirror* it is a weak or divided monarchy.

When describing the reasoning of the image of dearth as "sociological" and analogous to contemporary "scientific" thought, it is of course important to keep in mind the difference between medieval and modern thought, both in the scientific and the "sociological" field. The "laws" of nature referred to above do not have the same general and mechanistic character as during the scientific revolution of the sixteenth and seventeenth centuries, nor the same prognostic and explanatory force. They are rather laws in the sense of general rules, which God has laid down for nature. This also means that they are *a priori* and consequently not established through empirical investigation. When applied to society, they retain their *a priori* character. The image of dearth in *The King's Mirror* is not evidence that the author envisaged a number of different ways of organizing human society and concluded through reflection or experience that a strong monarchy and sole succession were to be preferred. It is a question of an eternal order, established by God. In this way, he conforms to contemporary authors of mirrors of princes in using nature as an example for society. What distinguishes the author of *The King's Mirror* from his contemporaries is his attempt to convince other people by detailed, empirical arguments that this eternal order is also the only way of getting society to function. Implicit in his argument is an idea of society as an organized whole, in which different elements depend on one another and the idea of change in society — admittedly not "neutral" change, but decline or improvement — as a process which is primarily the result of the relationship between these elements, not the more or less moral behaviour of individuals.

Thus, both *The King's Mirror* and contemporary European works suggest some degree of independent development within our two

fields. The chronological difference may also indicate that the scientific field influenced that of politics. In the case of *The King's Mirror*, the author may easily have found his scientific, but not his political theories in contemporary sources. This general argument receives some additional support from the text of *The King's Mirror* itself, namely from the fact that God is much more prominent in the author's narrative in the image of dearth than in that of the sun and the winds. The author therefore seems to be more bound by the traditional way of regarding God as the direct cause of each particular event in the case of society than in that of nature. However, this conclusion leads to further questions: First, why was science used in this way so early in a far away corner of Europe and not in the leading intellectual milieu? And secondly, why were general laws of this kind as opposed to morality or divine intervention more likely to be applied to nature than to politics?

Why is *The King's Mirror* Different?

To take the second problem first, it is to some extent more natural to look for general laws in nature than in society. There is a certain obvious regularity in nature, whereas the same is not necessarily the case in society. Furthermore, the religious obstacles seem to have been stronger in the case of society than in that of nature. The new approach to science was certainly regarded with some suspicion in orthodox circles, and some of the conclusions found in ancient sources were difficult to reconcile with Christianity.⁷⁰ Yet it could be argued, and was argued, that the new science made God's work in creating the world seem even more wonderful, and that science thus had an edifying purpose.⁷¹ Besides, there was room left for direct divine intervention in nature through the doctrine of miracles. On the political level, however, the obstacles were more formidable. As an "academic discipline", politics were part of ethics, both in the Middle Ages and in Classical Antiquity. The importance of the moral choice of individuals and of divine punishment for men's sins, not only in the next world, but in this world as well, was deeply en-

⁷⁰ Duhem, *Le système du monde* vol. 3, pp. 92 f.; Gregory, *Anima mundi*, pp. 235-42; Chenu, *La théologie*, pp. 25-28; T. Stiefel, "The Heresy of Science: A Twelfth-Century Conceptual Revolution", *Isis* 243 (1977), pp. 359 f.

⁷¹ Stiefel, "The Heresy of Science", pp. 350-52.

grained in men's minds. A change here would mean a much more direct challenge to fundamental attitudes than a change in the concept of nature. When these obstacles were eventually overcome in the central intellectual milieu of Europe during the second half of the thirteenth century, the reason is to be found in two facts, on the theoretical level in the revival of Aristotle's political thought, and on the practical level in the growing importance of institutional arrangements in society.

Concerning Norway, we may quite confidently rule out the former explanation. It is *a priori* extremely unlikely that Aristotle's political thought should have been known earlier in this remote part of Europe than in main centres of learning, and there is actually no trace of such a knowledge, neither in *The King's Mirror*, nor in the few other extant sources that deal with this kind of problems. There is more to be said in favour of the latter explanation. The thirteenth century was a period of rapid social and political change in Norway. The earlier part of the century was a period of internal struggles (until 1240), after which a strong monarchy was established, the nobility became more strongly attached to the king, a class of royal servants, organized in a quasi-bureaucratic way, was built up, and the king asserted his power over the people in various fields, particularly in the legal one.⁷²

It is an open question how far Norway was actually unique in this respect. A few particular features may nevertheless explain why certain aspects of the organization of society was so prominent, both in *The King's Mirror* and other sources. First, this political change took place over a relatively short period of time. And second, some of the problems which the author tried to solve might be regarded as specifically Norwegian. This applies above all to the question of sole succession, which was taken for granted in most countries at the time. Royal unction, which was a well established tradition in most countries by the mid-thirteenth century, took place in Norway for the first time in 1163, but did not become generally established until the mid-thirteenth century. The hierarchy of society was also less well established in Norway than in most other countries, no sharp dividing line being drawn between the aristocracy and the common people. As the recent introduction of sole succession and royal

⁷² S. Bagge, "State Building in Medieval Norway", *Forum for utvirkingsstudier* (1989), pp. 129-46.

unction also indicates, the traditional attitude to the king was a fairly "democratic" one. He had to impress people through his personal qualities and was not able to claim obedience by virtue of his office or by appealing to his position as God's representative on earth. The kings' sagas, which are not much older than *The King's Mirror*, such as *Sverris saga* (c. 1202–1230) and *Heimskringla* (c. 1230), give a vivid picture of these ideas of the king.⁷³ Admittedly, these works are mostly written by Icelanders and may reflect the attitudes of a country that was not governed by a king, but *The King's Mirror* itself indirectly gives the same impression through the Son's great difficulties in grasping the new doctrine of kingship by the grace of God.⁷⁴ As to public justice, the Norwegian situation had more in common with conditions elsewhere, private revenge still being common in most countries and the king trying to enforce his authority in much the same way as in Norway. But it was at least possible to maintain that the situation was different in Norway,⁷⁵ and compared to England, a wellknown country to contemporary Norwegians, this was certainly the case. Consequently, the author's preoccupation with these problems in contrast to his European contemporaries may be explained partly through their character as problems only in a Norwegian context, partly through the author's belief that they had been solved elsewhere. This may then lead to the more general observation that the authors of the European mirrors of princes, when showing slight interest in institutional arrangements, did not consider such arrangements unimportant, but took them for granted and consequently did not bother to attack or to defend them. When such arrangements were occasionally considered, it was exactly because they came under attack.⁷⁶

⁷³ Bagge, *Society and Politics*, pp. 129 ff.

⁷⁴ Bagge, *The Political Thought*, pp. 182 ff.

⁷⁵ See the introduction to the "New Law", Hákon Hákonarson's revision of the *Frostuþingslög* of 1260, in which the king complains that revenge and homicide are more common in Norway than in other countries: "... sva er þat oc svívirðlict at spyria í þau lönd er vel ero siðaðir at menn scola þann úsið her meir í veniu hafa en í engu landi öðro." ("That is also shameful to learn in the countries with good morals that men are accustomed to this vice more than in any other country"), *Norges Gamle Love*, ed. R. Keyser and P. A. Munch, vol. 1 (Christiania, 1846), p. 121. See also Bagge, *The Political Thought*, pp. 83 f.

⁷⁶ This applies e.g. to the doctrine of the three orders, which was not explicitly stated and defended till it came under attack, see Duby, *Les trois ordres*, pp. 25–81. Another case in point is the traditional doctrine of Monarchy and Church, in particular of royal theocracy, which was stated in a systematic way during the Investiture Contest.

However, theories are not always there when they are needed. We also have to take into account the cultural milieu and the character of intellectual life in thirteenth-century Norway. The moralistic and Christian tradition of the ecclesiastical milieux in Europe was an obstacle to the development of a "sociological" political thought in the main centres of learning in Europe. Does this mean that thirteenth-century Norway was more secular? In one sense, the answer to this question is yes. Admittedly, Christianity was firmly established in the country in the period of *The King's Mirror*, and the Church was rich and powerful — relatively richer than in most other countries, owning forty percent of the value of the land around 1300, according to modern estimates. The Church also produced a large part of the literature, mainly translations and adaptations of foreign devotional works. However, intellectual life was not dominated by ecclesiastical thought, and theology and metaphysics played an insignificant part. There was no university, and although some Norwegians had studied abroad, they were not numerous enough to form a closed intellectual élite with its own literature.⁷⁷

Instead, the royal court was the centre of cultural and literary life in the thirteenth century, and the literary public accordingly consisted of people without very specialized education, the king and his family, royal counsellors, members of the military and administrative aristocracy, clergy attached to the court and so forth. The literary language was normally the vernacular, and authors had to treat subject-matter that was likely to interest this public. To judge from the extensive literature that was translated into Old Norse during this period, their range of interest was very wide.⁷⁸ In this milieu, practical considerations seem more likely to have been taken into account than among "professional intellectuals" in the great intellectual centres of Europe. On the other hand, this secular public was primarily an administrative class and accordingly more interested in learning and political analysis than their counterparts within the warrior aristocracy of feudal Europe.

⁷⁷ On studies at foreign universities in the period, see Bagge, "Nordic Students".

⁷⁸ The translations include both French chivalrous and courtly literature and religious works, among the latter parts of the Old Testament. On the cultural and literary milieu at the royal court in the period, see R. Meissner, *Die Strengleikar* (Halle, 1902), pp. 111–135 and Bagge, *The Political Thought*, pp. 218–25. For a more general characterization of the cultural milieu of the North, including Iceland, see Bagge, *Society and Politics*, pp. 240–47.

Most probably the author of *The King's Mirror* was himself an example of this kind of combination of practical and intellectual life, serving the king as an administrator besides his literary activity. One should not, however, lay undue emphasis on this. After all, several of the European authors of mirrors of princes did have considerable experience from royal and ecclesiastical administration.⁷⁹ The difference must be sought, not so much in different experience, as in the way in which the experience was expressed in their writings, that is to say in the cultural and literary milieu of our Norwegian author as opposed to that of his European contemporaries.

If I am to point to one particular intellectual ancestor to the "sociological" thinking of *The King's Mirror*, it must be historiography. This was both an important genre and one that was highly developed, in a similar way as the political thought of *The King's Mirror*. Admittedly, this genre was Icelandic more than Norwegian. But the Icelanders often wrote about Norwegian history, and sometimes they were directly commissioned by kings to write their history. There is therefore reason to believe that this Icelandic tradition was well known at the Norwegian court and may have been one of the intellectual stimuli behind *The King's Mirror*. In this case, I shall confine myself to a short comparison between this work and the most famous of the Icelandic collections of kings' saga, Snorri Sturluson's *Heimskringla*⁸⁰, written around 1230, that is about twenty-five years before *The King's Mirror*.

From one point of view, Snorri represents ideas directly opposed to those of *The King's Mirror*. He largely takes for granted and clearly favours a loosely organized society with feuds and competition between more or less independent chieftains, a society which the author of *The King's Mirror* attacks in the image of dearth. He also shows slight interest in institutional arrangements. The basic similarity lies in his attempt at a rational and secular explanation by analysing motives and events and in organizing his narrative in a logical way. He neither represents the theological and moralistic approach of

⁷⁹ This applies e.g. to John of Salisbury, Peter of Blois and Gerald of Wales, see biographies in M. Manitius, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters* vol. 3 (Munich, 1931), pp. 253–55, 293 f., 622 f.

⁸⁰ *Heimskringla*, ed. F. Jónsson, vols. 1–4 (Copenhagen, 1893–1901); in English translation: *Heimskringla: History of the Kings of Norway*, by L. M. Hollander (Austin, 1967). Also in other translations. On Snorri as a historian and his views of society and human nature, see Bagge, *Society and Politics*.

the typical ecclesiastical historian, nor the preoccupation with dignity and display of the typical aristocratic one.⁸¹ Men and their actions are usually the moving forces in history, although divine intervention is occasionally invoked. These human acts are linked together, the one provoking the other and leading to the great events in history: the rise and fall of dynasties, civil wars and so forth. In Snorri's case, the "model" is implied in his narrative, whereas the author of *The King's Mirror* makes it an explicit argument for his idea of how the kingdom should be governed.

Snorri is the outstanding historian within this tradition, but there is a similar tendency towards stressing human and "rational" explanations in other Norwegian-Icelandic historical works of the period.⁸² It is reasonable to assume that the author of *The King's Mirror* knew some or all of these works, and was influenced by their general reasoning in building up his "sociological" theory of society.⁸³ In a more general way, this historiographical tradition can be taken as evidence of attitudes and intellectual orientation in his milieu, which may serve to explain the originality of his work.

Conclusion

The analysis of *The King's Mirror* may be summed up in the following way. There is a close parallel between the description of nature in part I and that of society in parts II and III, which is particularly striking in the passages on the sun and the winds and the image of death. This parallel points to the fundamental unity of the work,

⁸¹ For a general characterization of the two genres of medieval historiography, see W. J. Brandt, *The Shape of Medieval History* (New Haven, 1966).

⁸² E. g. *Sverris saga*, ed. G. Indrebø (Kristiania, 1920) and *Fagrskinna*, ed. F. Jónsson (Copenhagen, 1902–03). See Bagge, *Society and Politics*, pp. 232–37; idem, "Propaganda, Ideology and Political Power in Old Norse and European Historiography: A Comparative View", *L'Historiographie médiévale en Europe, Paris 29 mars – 1er avril 1989* (Éditions du CNRS), Paris 1991, and idem, "Ideology and Propaganda in *Sverris saga*", *Arkiv för nordisk filologi* 108 (1993), pp. 1–18.

⁸³ There is no direct textual evidence for this assumption. But some of the sagas (*Sverris saga* and *Hákonar saga Hákonarsonar*) were commissioned by the king, while *Fagrskinna* was probably written in close connection with the court milieu, possibly by a Norwegian. The king at the time of *The King's Mirror*, Hákon Hákonarson, had sagas read aloud to him at his deathbed, most probably *Sverris saga* and *Fagrskinna* (*Hákonar saga*, ed. G. Vigfusson, Rolls Series 88.2, p. 354). Thus, at least part of the saga literature was well known at court, where the author of *The King's Mirror* apparently spent a considerable part of his life (Bagge, *The Political Thought*, pp. 218 ff.).

which is determined by its moral and political purpose. Further, the author uses the similarity between nature and society to argue for the introduction of a strong monarchy and public justice in the rather loosely organized Norwegian society at the time. In this respect, the picture of nature can be said to have been influenced by that of society. However, the impact of this message is dependent on a more widespread, implicit notion of the essential similarity between nature and society. Such notions can be found in most societies, including our own.

Nevertheless, the author of *The King's Mirror* shows considerable originality in the actual content of his parallel between nature and society, applying the new ideas of the Twelfth Century Renaissance of nature as a system, governed by a kind of general laws, to society in a far more direct way than his European contemporaries. The development of scientific and political thought did not proceed at the same pace in the twelfth and thirteenth centuries. We may therefore infer that the author of *The King's Mirror* to some extent derived his model of society from his model of nature. When an author on the outskirts of Europe had such a model at this early date, the reason must be sought in the political situation of contemporary Norway, when the monarchy over a short period of time was trying to introduce a new social order, more in line with that of the main countries of Europe, and further, in the fairly practical and secular character of the cultural milieu of the country, more specifically in the highly developed historiographical tradition, which was familiar with seeking rational and social explanations of human behaviour.

The general relevance of this study may be summarized in two points. The first one is the importance of geography. Perhaps the common, international aspect of medieval learned culture has been too much stressed, local variations being somewhat neglected. Italy and Southern Europe are one case in point,⁸⁴ as is the extreme north, including Norway. This does not mean that Norway and Iceland can be regarded in isolation from the rest of Europe.⁸⁵ These countries

⁸⁴ A notable difference here is the predominance of the practical subjects, medicine and law, at the universities. For the importance of Italy in the revival of political thought in the second half of the 13th century, see Q. Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought* 1, (Cambridge, Engl., 1978), pp. 3–53. For a comparison between the culture of the South with that of the extreme North, see Bagge, *Society and Politics*, pp. 242 ff.

⁸⁵ The question of European influence on Old Norse culture is one of the most controversial issues within this field of scholarship. The idea of the uniqueness of the

did belong to Latin Christendom in the twelfth and thirteenth centuries, but assimilated the common, European culture in their own way, a fact that may be explained partly by tradition, partly by historical circumstances. To study this "reflection" is both interesting in itself and may throw light upon conditions in the "central" countries as well.

The second point concerns the relationship between mentality and explicit ideas. When the *Annales* historians started to study mentality in the interwar period, they were in violent opposition to traditional intellectual history. Since then, there has been a certain gap between the two traditions, historians of mentality focusing on ordinary people, daily manners and unconscious and repetitive ways of behaviour, deriving their inspiration from social anthropology, while intellectual historians analyse the explicit ideas of medieval thinkers more or less as if they were our contemporaries. Both approaches are one-sided. I regard the inspiration from social anthropology as one of the most fruitful innovations in contemporary historiography. On the other hand, there is a limit to how much theories derived from small-scale societies and illiterate cultures can be used to explain the patterns of thought in literate culture and among highly educated intellectuals. Luckily, in recent years there has been some convergence between the two main lines of thought.⁸⁶ By steering a middle course between intellectual history and the history of mentality, I hope to have contributed to this convergence.

North dominated during a long period, beside the German notion of the Nordic countries as a kind of "reservoir" of original Germanic thought and customs. In the post-war period there has been a strong reaction, particularly against the latter idea, a reaction that in my opinion has gone too far. For my own view, see *The Political Thought*, pp. 210–24 and *passim* and *Society and Politics*, pp. 14 f., 161 ff., 224 ff., 240 f. and *passim*.

⁸⁶ The increasing interest among the *Annales* historians in the elite culture, including theology, philosophy and courtly literature is evidence of this. See e.g. Duby, *Les trois ordres* and J. Le Goff, *La naissance du purgatoire* (Paris, 1981).

MARIANNE E. KALINKE

Mariú saga og Önnu

On 4 April 1500 a charter was drawn up in Hamburg establishing a merchants' confraternity dedicated to St. Anne. This "Broderschupp genannt sunte Annen der Iszlandesfarer" was inspired by a desire to honor and praise God and His mother Mary "unde sundergen der leuen hillighen patronen sunte Annen Tharlacj unde Olaiu to troste der leuendigen vnde doden" (*DI*, XVI:457). The confraternity was founded in the Dominican monastery of St. Johann by its religious superiors as well as the group of men constituting the Society of Iceland Farers ("gesellschop der Jslandesfarer"). The charter provided *inter alia* for an obligatory Mass in honor of St. Anne on Tuesdays, as well as vigils and fasts whenever the merchants were about to set sail for Iceland (p. 458).¹ That St. Anne should join the company of the Scandinavian saints Þorlákr and Óláfr as patrons for those engaged in commerce with Iceland comes as no surprise if one considers the ever-increasing popularity of her cult in the late Middle Ages (Ashley and Sheingorn 1990). The period saw the founding of many religious confraternities and societies in the German-language realm, and the St. Annabruderschaft soon developed into one of the most respected of the confraternities popular among merchants (Kleinschmidt 1930: 138–40).

Late medieval devotion to the mother of Mary and grandmother of Jesus apparently spread rapidly from the continent to Iceland. The inventories of Icelandic churches attest a devotion to St. Anne that paralleled the phenomenon on the continent, although churches dedicated to St. Anne are rare. Devotion to Mary's mother did not become popular on the continent until 1450 — according to Schaumkell, the height of devotion to her occurred in the last fifteen years of the fifteenth century (p. 11) — and thus did not reach Iceland until a

¹ The St. Anne Confraternities were quite popular in the German language realm. The Hansa city of Lübeck, for example, had five such confraternities. Tuesday was the day selected for special observances in her honor. Cf. Schaumkell (1893), pp. 18–21; Dörfler-Dierken (1992a), pp. 37–43; 100–101.

time when no new churches were being founded. Nonetheless, an “Aunnu kirkia j Sandfelle” is recorded in 1523 (*DI*, IX:188), and the inventory of this church from 1491–1518 attests that it “er helgud gude. jungfru mariu. Sancte Andrese og hinne helgu Aunnu” (*DI*, VII:37), while the cathedral church of Hólar boasted a St. Anne chapel (Guðbrandur Jónsson, 1919–29: 202–205; cf. *DI*, IX: 295) as did the monastery of Munkaþverá (cf. *DI*, IX: 305).

The inventories from the late Middle Ages record the existence of images of St. Anne. As might be expected, statues of St. Anne were found in monasteries: the inventories for the year 1525 attest that Munkaþverárklaustr possessed “brik god j annu stuku” as well as an “aunnu likneske forgyllt” (1525, *DI*, IX: 305), while Möðruvallaklaustr records an “onnu likneski” (*DI*, IX:317). Less significant churches also boasted images of St. Anne, such as the Skorrastaðakirkja í Norðfirði with its “sancte anne likneske med jslendzkt fargan” (1493, *DI*, VII: 199), or Andreaskirkja in the Vestmannaeyjar, which had an “onnv skript” (*DI*, VII:42), while an “aunnu l(ikneski)” was to be found in Gufudalskirkja í Gufudalssveit (1523, *DI*, IX: 197). According to an inventory dated 27 May 1514 the church at Harðarholt had been given “aunnu likneskie” by the priest Jón Jonsson (*DI*, VIII: 492), while an inventory dated 1551 lists an “Onnu lijneski” in the church at Grund (*DI*, XII: 195). The Þjóðminjasafn in Reykjavík exhibits two statues of St. Anne with the Virgin and Child — this type of representation is commonly known as “Anna Selbdritt” — both dating from the fifteenth century, the one of English provenance (Þjms. 2027), the other from Holt in Öndurarfjörður (Þjms. 2069), probably of German origin.

Several documents from the early sixteenth century commence with a reference to Christ, Mary, and Anne. A written protest against the overweening power of the bishops in Iceland, “Bændanna a moti Biskupanna ofrijki hier j landi”, composed in 1513, opens with a reference to Christ, Mary, and “signad(r)ar frv sancti aunnu sialf hinnar þridiu” (*DI*, VIII:432; cf. also VIII:437),² while a legal formula for compensation (“at bioda sættarbod”), in a document from 1550, closes with the statement: “Iesus Maria Anna kome” (*DI*, XII:162). Not unexpectedly, a letter by Björn Guðnason to Bishop Stefán,

² The phrase “sialf hinnar þridiu” to identify St. Anne is a translation of the German “Anna Selbdritt”, the title for images of St. Anne, the Virgin, and Child, “often arranged so that a small figure of the Virgin holding her infant son sits upon the lap of the enthroned Saint Anne” (Sheingorn, 1990: 175; cf. Beissel, 1972: 578–82).

dated 14 Jan. 1515, opens with the obligatory reference to God, “hans milldustu modur mey mariu”, and continues with “fru Sancta Aunnu” (*DI*, VIII:537). In a letter of 1550, Jón Arason mentions that “hafdi Teitur heitinn Þorleifsson gefit gudi og Sancte Aunu iordina Glaumbæ i Skagafirde” (*DI*, XI:776; cf. *DI*, X:99). Thus it is not surprising that in his last will and testament, this same Teitur Þorleifsson commends his soul to the keeping of “hans blezad(r)ar modur og meyar jungfru marie og sancti peturs postula. sancti johannes bapista og sancti onnu” (*DI*, IX:586; cf. IX:591) in addition to other named saints and all the saints in general. According to the “Testament Gottskalks” (1520), the daily Mass for the Dead that his predecessor Bishop Ólafur Rögnvaldsson had in 1479 ordered to be said and sung in the cathedral at Hólar (*DI*, VI:217–21),

skyldi j sancte Annae stuku. sie Eilijfliga vppi halldid suo sem fyrr nefndur Byskup Olafur. Gud hans sál nádi. hefur skipad. þuiad hann gaf þar peninga thil. suo og þær messur tuær humiliavít og af sancta Anna ä faustudaga og Laugardaga. (*DI*, VIII:732)

There had always been widespread devotion to Mary in Iceland and this was also expressed textually. In consequence, portions of the legend of St. Anne were early transmitted in the context of the Marian *vitae*. An inventory of 1525 attests that the monastery of Munkaþverá owned two different redactions of *Mariu saga*, the life of Mary, the one identified as “mariu saga. en stærre”, the other as “mariu saga hinn minne” (*DI*, IX:305; 307). Presumably the “mariu historiú” in the same inventory (IX:307) designates the so-called Little Office of the Blessed Virgin Mary.³ Additionally there is the “mariu saga med jarteignum” (IX:314). An inventory of 1674 tells us that Skálholt possessed a copy of “Mariu-saga og helgramanna” at one time (Hörður Ágústsson, 1992: 297, 324, 336). Although these works focused on Mary, an account of the life of Mary of necessity included information about her parents. Thus, the so-called “Mariu saga” commences with “Hér hefr upp sögu Mario drótningar. Joachim hét faðir Marie, en Anna móðir” (Unger, 1871: 2) and it continues with the forehistory.

³ Bekker-Nielsen (1958:11) writes: “I middelalderen var *historia* (underforstaaet *rhythmata*, *rhythmica* eller *rimata*) det staaende udtryk for et officium, hvis antifoner, sponsorer og lignende (men ikke lektioner, Davids-salmer og kollekter) havde metrisk form” See esp. pp. 12–13.

Just before the Reformation, Icelandic interest in the life of St. Anne paralleled that on the continent and was expressed by the transmission of her legend from the German-language realm. Two distinct Icelandic translations were undertaken in the early sixteenth century of a Low German life of St. Anne, the one a faithful and quite literal translation (transmitted in the fragment AM 238 fol. III, second quarter of the 16th century, and AM 82 8vo, first half of the 17th century) of Hans Dorn's 1507 Braunschweig imprint of *De historie von der hilligen moder sunte Anna*, known as the *St. Annen-Büchlein* (SAB),⁴ the other a text transmitted in *Reykjahólabók* (Rhb), that is, Stockholm 3 fol., entitled "Emmerencia, Anna og Maria" by the editor Agnete Loth (II:305–468).⁵ I prefer to entitle this work *Mariu saga og Önnu*, since Björn Þorleifsson himself, the compiler of *Reykjahólabók*, refers in the legend of Lazarus to information "j Mariv savgv og þeirra Avnnv" (I, 171:34). The reason for naming both Mary and Anne in the title will become clear in the course of the article.

The two sixteenth-century Icelandic versions of the legend of St. Anne are quite different. Hans Bekker-Nielsen, who compared the version represented by the manuscripts AM 238 and AM 82 with the 1507 imprint of the Low German *St. Annen Büchlein*, came to the conclusion that "AM 82 slavisk følger fremstillingen i den nedertyske bog, har den samme inddeling i kapitler og medtager næsten rub og stub af de fromme bønner og andre indskud, som beretningen er pyntet op med" (1964: 208). The same cannot be said about the much longer *Reykjahólabók* version of the legend, which extends to 164 pages in print, but was originally even longer, since the manuscript now lacks several folios in the miracle-section of the legend. Bekker-Nielsen justifiably considered this version of the St. Anne legend a "hovedværk i senmiddelalderlig islandsk litteratur" (1964: 206).

In an article published in 1960, Ole Widding and Hans Bekker-Nielsen discussed the sources of the various legends in *Reykjahólabók*,

⁴ Kirsten Wolf is editing the two manuscripts of this *Önnu saga* (the edition will also contain the text of the *St. Annen Büchlein*). I am grateful to her for having given me access to her work prior to publication.

⁵ In his book, *Die heilige Anna*, Beda Kleinschmidt comments: "Selbst eine altisländische Prosafassung der Legende hat sich in einer Prachthandschrift vom Jahre 1387 erhalten, die im westlichen Island auf dem Gutshofe Narfeyri unweit des Augustinerklosters Helgafeld entstanden ist" (p. 258). The comment is in error. In a footnote (4) he refers to Kr. Kálund's *Alfræði islensk*, and it turns out that the text, entitled "Ættartala Önnu" constitutes a mere 15 ll. (p. 56). In the Foreword, Kálund remarks about the text: "Er et nytestamenteligt slægtregister over jomfru Mariæ moders pårørende" (p. XXVII).

including the St. Anne legend, and proposed: "Det nedertyske værk, som kompilator har benyttet, har vi bestemt til at være en *St. Annen Büchlein*, trykt af Hans Dorn i Braunschweig 1507" (1960:124). A comparison of the Icelandic and Low German legends prompted them to describe the relationship between the two texts as follows:

... kompilator har udnyttet sin kilde fuldstændigt og kun udeladt nogle for levnedstegningen ligegyldige bønner og overflødige genealogier (kapp. 54–52 [*sic*]); desuden er der en udeladelse (i begyndelsen af kap. 34) til fordel for en udvidelse andetsteds fra. Udvidelserne synes at være bestemt af et ønske hos kompilator om ikke blot at beskrive St. Annas liv, men også samtidige begivenheder i Marias og Jesu liv. Disse udvidelser har kompilator i så at sige alle tilfælde hentet fra sin sædvanlige hovedkilde, *Pass[ionael]*, som han har græsset i med sjælden grådighed. Han har således benyttet stof fra legenderne til følgende festdage: St. Annas dag, Marias undfangelse, Jul, Jesu omskærelse (Nytårsdag), Marias bebudelse, Marias besøg hos Elisabeth (*Visitatio Mariæ* — *Pass*: Marien bergganck), Kyndelmisse og Marias optagelse i Himlen (*Assumptio Mariæ* — *Pass*: Marien hemmeluart). Endvidere har han — som i Lazaruslegenden (nr. 7) — indflettet bibelsk stof, nemlig Lucas' beretning om Kristi fødsel (evangelierne til første og anden messe på juledag). Der er ganske få plussteder (i form af hele kapitler) både i forhold til Braunschweig-trykket og tilsyneladende også til *Pass*, hvad der tyder på, at endnu et skrift kan være benyttet som kilde. (p. 125)⁶

Two years later the scholars repeated their observations in English, but also augmented them, and this time they characterized the *St. Annen Büchlein* as "a Low German life of St. Anne, which is so closely related to the Icelandic version, that we do not hesitate to hail it as the main source of the story in *Holm 3*" (1962: 253). According to their thesis, the same work, that is, the *St. Annen Büchlein* (*SAB*), was rendered into Icelandic on two different occasions.⁷

As they did with the other legends in *Rhb*, Widding and Bekker-Nielsen interpreted the deviations in the Icelandic translation vis-à-vis the German imprint as the work of the translator/compiler who "follows the Low German source closely, but not literally, and he has

⁶ In the *Ordbog over det norrøne prosasprog*, the sources for *Önnu saga* (= *Mariu saga og Önnu*, p. 30) are given as follows: *St. Annen Büchlein*, a1v–r3r; *Passionael*, 84b–85c, 115b–118c, 143b, 171c–171d, 299c, 385a–387c, 412b–414a.

⁷ This would not be at all unusual, as Hubert Seelow has abundantly shown in his study of the German chapbooks translated into Icelandic (*Die isländischen Übersetzungen der deutschen Volksbücher*, 1989).

frequently supplemented his account from other sources. Among these we find the *Passionael* once again" (1962: 253). Concerning the *Passionael* — their source is the Lübeck 1492 edition of Steffan Arndes⁸ — the scholars write:

We dare not hail this edition as the immediate source of the legends in *Holm 3* [i.e., *Reykjahólabók*], since there are a number of minor inexplicable discrepancies between the Low German and the Icelandic versions, but if Stephan Arndes's edition of 1492 may not be the source in the strictest sense of that word, it is at any rate closely related to the edition used by the compiler of *Holm 3*. (p. 246)

The above suggests that whereas Widding and Bekker-Nielsen were unwilling to claim the 1492 edition as the source, they nonetheless believed that the work itself, but in an unknown edition, was the source. Finally, in 1964, Bekker-Nielsen summed up his view concerning the manner in which the translator/compiler used the *St. Annen Büchlein* and the *Passionael*: "Kompositionen i Anna-sagaen, som vi finder den i *Holm 3*, er vellykket, og oversætteren (kompilatoren) har forstaaet at arbejde sine to kilder sammen paa en fiks maade" (1964: 206). The conclusion necessarily to be drawn from the above is that the same Low German legend of St. Anne, the *St. Annen Büchlein*, was rendered into Icelandic once by a slavish translator — in the AM 238/AM 82 version — and another time in *Rhb* by a translator/compiler⁹ who preferred to treat his primary Low German

⁸ The *Passionael* (1492) concludes as follows: "Hyr endighet sik dat passionael efte der hyllighen leuendt mit velen nyen merckliken schonen historien: Als Bonauenture . . . Rochi des marschalkes auer de pestilencie . . . Johannis crisostimi . . . myt velen anderen nyen historien (de heth heer to den mynschen vorborghen vnbekent vnde begrauen sint ghewest) vnde nu gode vnde synem hyllighen to laue in dat lycht vth deme latine in dat dusesck ghebracht vnde ghedrukket. dorch dat beueel vnde kunst Steffani arndes. inwaner vnde borgher der keyserliken stat Lubeck. Int yar vnser heren M. ccc. xcij. vp dem dach sunte Elizabeth". (CCCCxviii,b)

⁹ In their articles of 1960 and 1962, Ole Widding and Hans Bekker-Nielsen posited the theory that Oddur Gottskálksson (c. 1515–56) was the scribe of *Stockholm 3* fol., that is, *Reykjahólabók*. Mariane Overgaard was the first to reject their thesis, when she pointed out in the introduction to her edition *The History of the Cross-Tree* (1968) that the hand not only in *Sth. 3* fol. but also in several fragments bearing the signature AM 667 4to was the same as that of Björn Porleifsson, the writer of several documents from Reykhólar and environs in the period 1501–42. Her identification was confirmed by Agnete Loth in the introduction to the edition of *Reykjahólabók* (I, xxix), who further remarked that no other writer of his period has left behind such an extensive oeuvre. Agnete Loth posited that the copyist Björn Porleifsson was also the translator and compiler of the work (I: XXXIX). Her argument is convincing, but since the evidence is largely circumstantial and does not affect my arguments concerning *Mariu saga og Ónmu*, I shall not enter into a discussion of "authorship" here, but save it for a longer study of *Reykjahólabók*.

exemplar in a somewhat cavalier manner — Widding and Bekker-Nielsen write that he “follows the Low German source closely, but not literally” (1962: 253) — augmenting it with text gleaned from other available matter.

Analysis of some of the legends in *Reykjahólabók* has revealed that the creative role envisaged for the translator/compiler by Widding and Bekker-Nielsen cannot stand up to scrutiny. Agnete Loth had wondered whether the solution to the problem of the many discrepancies between the legends in *Reykjahólabók* and the putative Low German sources ought not to be sought in other Low German imprints or even manuscripts (1969, I:XXXVI). Her suggestion is well taken. It can be shown that additional or divergent matter in such legends as those of Gregorius peccator, Heinrich and Kune-gunde, and Oswald actually coincides with texts other than those in the *Passionael*; furthermore, one can assume that the sources of these legends were longer versions, deviating from the redactions in the *Passionael* (Kalinke, 1991a, 1991b, 1992). Hence, one should reject the notion that the translator/compiler engaged in creative writing, and instead posit his use of as yet unidentified sources, which he scrupulously followed. It can be shown that he was a meticulous copyist, for instance, of the greater portion of *Stefanus saga* that derives from an older Icelandic translation,¹⁰ and it is reasonable to assume that he devoted the same care to translating as he did to copying.

Because sufficient doubt exists concerning the validity of Widding and Bekker-Nielsen’s analysis of the translator’s methodology — which was based on the assumption that the *Passionael* was the chief source of *Reykjahólabók* — the following study is undertaken as an attempt to establish the relationship — if any — of *Mariu saga og Önnu* to the *SAB* and the *Passionael*.

There are three plausible explanations for the origin of the composition that we call *Mariu saga og Önnu*: 1) If we accept Widding and Bekker-Nielsen’s theory, then the translator had available both the 1507 Braunschweig imprint of the *St. Annen Büchlein* and an edition resembling the 1492 Lübeck imprint of the *Passionael*, and the matter in these sources he augmented further with passages from the New Testament and possibly one additional source (“endnu et skrift”). All passages additional to or deviating from these texts would conse-

¹⁰ An article on “Stefanus saga in Reykjahólabók”, is forthcoming in *Gripla*.

quently have to be considered the original work of the Icelandic compiler/translator. 2) The source of *Mariu saga og Önnu* was a combination of *St. Annen Büchlein* and an unidentified Life of Christ, Mary, and St. Anne. The latter furnished all the matter that according to the first explanation would have been gleaned from various legends throughout the *Passionael* and the New Testament. Here too, additional matter in the saga vis-à-vis corresponding text in the *SAB* would have to be ascribed to the translator. 3) The source of *Mariu saga og Önnu* is a single work, an as yet unidentified Low German life of Anne and Mary, either in print or manuscript.

I. Structure

Compared to the St. Anne legend in *SAB*, *Mariu saga og Önnu* is much longer. Contributing to the greater length of the Icelandic legend is the inclusion of Marian matter. Even where the matter in *Mariu saga og Önnu* and the *SAB* corresponds, the former frequently diverges not only by reason of additional matter, but also variant detail. Moreover, despite the overall greater verbosity of *Mariu saga og Önnu*, the Icelandic legend occasionally lacks text found in the *SAB*. The discrepancy in structure generated by the Marian matter in the Icelandic legend — vis-à-vis the Low German version — is reinforced by deviations in the physical disposition of the matter common to both the Low German and Icelandic legends. Both texts are divided into chapters, but these frequently do not coincide, even when the texts otherwise correspond in the sequence of matter.

The following table shows the disposition of chapters in the Low German and Icelandic legends. Corresponding matter in the *Passionael* (*Pass.*), where none exists in the *SAB*, is noted after the chapter numbers of the saga.

<i>St. Annen Büchlein</i>	<i>Mariu saga og Önnu</i>
1	1–4
2	5
3	6–7
4	8
5	9–11
6	12

7 (<i>SAB</i> mistakenly numbers the chapter 6)	13–14
8	15
9	16
10	17
11	18–20; 26–27 21–25 (5 exempla not found <i>SAB</i>) 22 (<i>Pass. CCxcix,c</i>) 23 (<i>Pass. CCxcix,c</i>) 25 (<i>Pass. CCxcix,c</i>)
12	28–29
13	30
14	31 (end of ch. contains matter found at beginning of ch. 15 <i>SAB</i>)
15	32 33 (no corresponding matter <i>SAB</i>)
16	34
17	35 (contains additional matter)
18–19	36
20	37
21–22	38
23–24	39
25–26	40–41 (ch. divisions differ from those in <i>SAB</i>) 42 (no corresponding matter <i>SAB</i>)
27	43
28	44
29	45
30	47
31	46
32	48–49 (<i>Rhb</i> , 375:25); 58 (389:17 ff.) 49 (375:25)–58 (389:17) (no corresponding matter <i>SAB</i>); 49 (<i>Pass. CCCCxii,c</i>) 50 (<i>Pass. CCCCxii,c</i>) 56 (<i>Pass. CCCCxiii,a</i>) ch. 59 returns to ch. 32 of <i>SAB</i>
33	59–60 (391:19)
34	60 (391:19 to end of ch.)
35	61
36	62 (contains additional matter)
37	63 (contains additional matter)
38	64
39	65
40	66

41	67
42–43	68 (contains additional matter; different disposition of shared matter)
	69 (no corresponding matter <i>SAB</i>)
44–46	70–71
47	72 (contains additional matter)
48–49	73
50	74
51	75
	76–82 (no corresponding matter <i>SAB</i>)
	77–80 (<i>Pass.</i> Cxvi,a–Cxvi,c)
	82 (Cxvii,a)
52–54 (prayers to St. Anne; no corresponding matter in Rhb)	
	83–84 (Marian miracles; no corresponding matter <i>SAB</i>)
	83 (<i>Pass.</i> Cxviii,b–c)
	84 (<i>Pass.</i> Cxviii,b)
55–56	85 (lacuna of 1 fol.)
57	86
58	87
59–61	88 (lacuna of 1 fol.)
62	89
63	90
64	91
65	92
66	93
67	94
68	95 (lacuna; end of ch. 68 is missing)
69	95 (lacuna; beginning of ch. 69 is missing)
70	96

One distinguishing feature that gives *Mariu saga og Önnu* a character rather different from the *St. Annen Büchlein* is the inclusion of extended Marian matter (Widding and Bekker-Nielsen 1960: 124–25; 1962: 253–54). Chs. 21–25 contain five exempla that focus on the dogma of the Immaculate Conception. They follow the angel's announcement to St. Anne that she will give birth to a maiden who is to be the mother of the Redeemer. The concluding words of ch. 20 serve to introduce the exempla:

Og mvn eg nv fyrst latha hier so vid standa. en seigia nockvt vt af þeim dasemdar thaknvm er gvd almatthogr hefer nv sidan vilia lætha birttazt sier til dyrdar og sinne blezanlegre modr og heilagre frw sancte Avnnv æn gomlv syndar. (329:19–24)

The five chapters depict miracles related to belief in the Immaculate Conception. In the last the promulgation of the dogma at the Council of Basel is mentioned; *Rhb* erroneously gives the date as 1339 (332:10–11), a century before the fact.¹¹

Unlike the *St. Annen Büchlein*, which concludes the narrative proper of the legend with a survey of St. Anne and Joachim's ancestry (ch. 52) and a number of prayers to St. Anne (chs. 53–54), *Mariu saga og Önnu* continues the narrative by turning after Anne's death to the life of Mary (chs. 76–81), which concludes with her assumption and its aftermath (414:23–424:15). Subsequently there is a lacuna, presumably of two folios, which most likely contained some Marian miracles. In any case, when the text resumes (424:17), three Marian miracles, which can also be found in the *Passionael*, are told (chs. 82–85), before a sequence of miracles relating to St. Anne commences (chs. 85 ff.). *Reykjahólabók* shares the St. Anne miracle stories with the *St. Annen Büchlein*.

That *Mariu saga og Önnu* in *Rhb* has a focus that extends beyond the life of St. Anne is manifest not only by the Marian matter narrated after the death of St. Anne, but also by the shift of focus to Christ and Mary in the middle of the work. The narrative of ch. 32 in the *SAB*, which deals with Anne's search for Mary, is interrupted in *Rhb* by the inclusion of narrative and theological matter in chs. 49–58 relating to the birth of Christ, for which the *SAB* has no corresponding matter. A similar "interpolation" occurs after ch. 15 *SAB*/ch. 32 *Rhb*, which deals with the names of Mary. This "interpolation", ch. 33 of *Rhb*, is devoted to the ten gifts or graces bestowed upon Mary by God. The additional matter in *Rhb*, which is devoted to Christ and Mary — and not counting additional matter in corresponding chapters in the Low German and Icelandic works and the concluding miracles — comes to about 32 pages of printed text. The legend proper of St. Anne — that is, without the appended miracles — may

¹¹ The exempla were well known in the Middle Ages. Shorter versions of the exempla in chs. 22, 23, and 25 enjoyed wide circulation through Johannes Pauli's *Schimpf und Ernst* (1972, I: 315–16; II: 379–80). These very same exempla are also found in the *Passionael* (CCxcix, c).

be considered to commence with ch. 10 (*Rhb* 316:6), where her father learns that his wife shall conceive, and ends with ch. 75 (414:22), when St. Anne dies. Of these approximately 100 printed pages of the legend, Anne does not appear at all in one-third of the text, which is devoted exclusively to Mary and Jesus. In consequence, the focus in the Icelandic legend is much broader than that in the Low German work and one is justified in considering the Icelandic text a legend devoted to both Mary and Anne. This presumably led Björn Þorleifsson to refer to the work as *Mariu saga og Önnu*.

The chart above is somewhat misleading. Although the juxtaposition of chapters in the two works suggests general correspondence, even when one chapter in *SAB* is represented by three in *Rhb*, for example, *SAB* ch. 5 = *Rhb* chs. 9–11, the larger number of chapters in *Rhb* also suggests a different approach to structure. In some cases, as in chs. 18–20; 26–27, which correspond to a single chapter (ch. 11) in the *SAB*, the arrangement of the material in the saga can diverge extraordinarily, thereby producing a rather different perspective. Furthermore, the sequence of narrative sections can also undergo change, as in *SAB* chs. 30–31, which are reversed in *Rhb* chs. 47–46.

The first fifteen chapters of *Mariu saga og Önnu* are devoted to the life of Emmerencia; they function as the forestory to the life of Anne and Mary. In the *SAB* this matter is divided into eight chapters. Analysis of the chapters in the saga suggests that the “author” or “compiler” — presumably of the Low German source of *Mariu saga og Önnu* — thought of chapter division as a playwright might conceive scenes, that is, he structured the material so that a new chapter commences with a new scene to signal the entrance of a new character, or a shift in speaker, or a shift from the general to the more specific. Thus, ch. 1 introduces the protagonist Emmerencia and relates that she often visited the prophets and holy men on Mt. Carmel to discourse with them and learn about the coming of the Savior. The matter introduced in ch. 1 becomes more specific in ch. 2, for here she now encounters a specific wise man named Archos, and inquires whether she might discuss with him some of her concerns. He encourages her to do so. In ch. 3, she voices her concerns at length, and in ch. 4 Archos answers these. All of this matter, extending to 157 lines in print in *Rhb*, is presented as one chapter in the *SAB*.

Ch. 5 of *Mariu saga og Önnu* corresponds to ch. 2 in the *SAB*, and this chapter focusses on the physical and spiritual qualities of

Emmerencia. Chs. 6 and 7, which correspond to ch. 3 in the *SAB*, are conceived in a structurally similar manner as the first four chapters of the saga. In ch. 6 Emmerencia's family and friends decide that the time has come for her to get married. Since they know of her desire to maintain perpetual virginity, they go on pilgrimage to Mt. Carmel to seek divine guidance, and this is forthcoming in ch. 7, where a voice from heaven makes the divine will manifest. In the following ch. 8, Stollanus, who is to become Emmerencia's husband, is introduced, and this corresponds to ch. 4 in the *SAB*. Subsequently, ch. 5 in the *SAB* becomes tripartite in the saga, as the focus shifts from Emmerencia (ch. 9), to Stollanus (ch. 10), and finally to Fronus, a holy man on Mt. Carmel, who prophesies that Emmerencia is to give birth to a daughter.

Ch. 12 corresponds to one chapter in the *SAB* (ch. 6), which records the birth of St. Anne and relates how a blind man regains his sight in the presence of the baby. The following two chapters in the saga, which correspond to only one in the *SAB*, are structured according to scenes in a similar manner as the earlier chapters. While ch. 13 is general in nature and tells about Anne's life in the temple, ch. 14 focusses on a specific prayer, revelatory of Anne's sanctity, which is overheard by a priest. Finally ch. 15, which corresponds to ch. 8 in the *SAB*, relates the deaths of both Anne's father and mother and transmits at length Emmerencia's death-bed advice to her daughter.

The principles of chapter division evident in the forestry are paradigmatic in the sense that in general the Low German and Icelandic legends are distinguished by divergent approaches to organization. On the whole, the legend represented by *Reykjahólabók* is structurally and narratively a work superior to the *SAB*, which on the one hand duplicates material in such a way as to suggest that it was compiled from more than one source, the work occasionally proceeding so hastily as to produce redundancies, but on the other hand condenses text in such a manner as to undermine the motivation necessary for both plot and narrative logic.

Duplication of matter occurs in *SAB* chs. 42–43 and is of such a nature as to suggest that the two chapters derive from two different sources, for the information conveyed is partly contradictory. Ch. 42 relates that St. Anne decides to go into the desert in order to do penance. She takes leave from the poor and the sick, distributes to them all her possessions, and departs. The wretches attempt to follow her, without success, however. After searching for her for 14

days they turn back. At the age of 44, after Anne has been in the desert for some time, she decides to increase her penitential life. She finds a stone pit and lives there in her old age. In ch. 43 we learn that Anne has decided to live a strict penitential life; she no longer sleeps in bed — the matter antedates her sojourn in the stone pit — but rather on the bare ground with a stone as pillow. She abstains from all delicacies, visits churches, and ministers to pilgrims and lepers. She now decides to observe even greater penance:

Alsze se do ver *vnde* veftich iar olt was do gink se in de woestenige in de alder hemelyckeste stede de sze vinden kunde in dem vant se eine kulen de sere scharp was vnde van der erden hoch vorhouen dar ginck sze in sitten. (iv,v–ivi,r)

The text above is nearly identical to that in the previous chapter, in which Anne seeks “de elendesten stede de se vinden kunde” and finds “eine scherpe steynkulen”, which is both “vorholen” and “vorhouen” (iv,r). Chapter 42 ends with the observation that “dar ginck se in in oren olden dagen” (iv,r), while ch. 43 concludes “*vnde* dusse strengicheyt helt se mennich iar lanck in groter otmoedicheit vnde lidesamicheit” (ivi,r). The nature of the two chapters suggests that an earlier version of the legend had contained the matter now distributed over two chapters in the *SAB* as a single sequence; it had told that St. Anne ministered to the poor and sick, that she decided to live out her life in the desert, that the poor and sick attempted to follow her but could not find her, that St. Anne decided to increase her penitential life, and that she finally came to live in the stone pit. It is possible that two redactions deriving from this version made use of different sections, that there had occurred a case of complementary attrition, the one redactor choosing to relate how St. Anne ministered to the poor and sick, the other focussing on how these attempted to find her in the desert. For some reason the redundant matter came to be included as two chapters in the *St. Annen Büchlein*.

The corresponding ch. 68 in *Rhb* strongly supports such a reconstruction of an older, narratively superior account of St. Anne’s decision to undergo a life of penance in the desert. All the elements of chs. 42–43 — but without the duplication of matter — are present and in the correct chronological sequence. St. Anne decides to live a life of penance in the desert (402: 31–34); she seeks out the poor and

sick to take leave and distribute her goods to them (402:34–403:4); she leaves Bethlehem for the desert, and the poor follow her for 14 days, but cannot find her (403:4–21); their looking upon her as their mother is explained (403:25–33); when she is 54, St. Anne wishes to increase her penitential life, and when she finds a stone pit, she rests there on the ground with a stone as pillow (403:33–404:7).¹² In addition to all the elements of the two chapters in *SAB*, *Mariu saga og Önnu* contains a discourse on St. Anne as the mother of all in need. Far from being a recasting of two chapters in *SAB*, with additional matter created by the translator, ch. 68 suggests derivation from a longer, older, and narratively superior St. Anne legend than that found in *SAB*, but one nevertheless closely related to it.

In chs. 25 and 26 of the *SAB*, which are represented by chs. 40 and 41 of *Rhb*, the opposite problem occurs, that of exaggerated condensation. Furthermore, the disposition of matter in the two chapters makes it evident that the text of the *SAB* could not have been the source of that in *Rhb*. The text in question relates that when Mary was 14 years old, the time had come for all nubile maidens to return to their parents in order to get married. Mary refused, however, because of her vow of virginity, and when the high priest asked St. Anne for an explanation, she told him of the various graces Mary had received and the miracles that had occurred. Consequently, the high priest convokes his fellow priests, and the *SAB* continues,

vnde gink myt oene in den tempel dar vellen se alle to samende vp de erden vnde beiden godde mit groter deuocien dat he one tho kennende wolde geuen sinen godliken willen in dussen saken. (gi,v)

There is no reference, however, that would explain “dussen saken”, and the corresponding scene in *Rhb* suggests that the text of *SAB* is

¹² A similar but not as striking duplication of text occurs in chs. 21 and 22, which commence with nearly identical sentences. Ch. 21 starts out:

Also Joachim vnde anna marien ore dochter gode in dem tempel geoppert hadden vnde eine tidt lanck by or gebleuen weren benedigeden vnde loueden se vnsen heren god almechtich vor sine ghaue vnde barmherticheit de he oene bewiset hadde do reiseden se wedder vmme tho nazareth. (fiii,v–fiiii,r)

There follows nothing but the information that they took the same lodging as on their way to Jerusalem and that they experienced a number of miracles, which will be told at the end of the legend. The next chapter opens in the same manner as above, but now we are told that when they had returned to Nazareth, Joachim became sick and died. The corresponding text is found as a single unit in ch. 38 of *Rhb*.

an abbreviated version of an originally longer Low German text; someone, possibly the printer of the 1507 imprint, excised the high priest's speech containing an explanation for the convocation and of Mary's special circumstances. In *Rhb* we read that the high priest let "kalla til sin alla þæ presta sem j mvsterinv vorv og sagde sidan thil þeirra ...". An extended speech follows (361:11–20), which concludes with the suggestion that they should ask God to make his will manifest. For this reason the priests go into the tempel, as the *SAB* informs us, and *Rhb* follows suit (361:21). A voice from above says that a staff shall bloom from the root of Jesse, and the eligible young men are convened. The one whose staff blooms is to marry Mary. *SAB* tells us that everyone except Joseph came, but when no one's staff bloomed, he too was called to participate. The abrupt nature of the Low German narrative suggests that an originally longer text had been condensed in the *SAB*, and the *Rhb* text seems to confirm this. In *Mariu saga og Önnu* the failure of the convocation to produce a husband for Mary is followed by a voice from heaven bidding the priests to seek out Joseph of the family of David:

Par er enn einn fæddr af Davidz æth. og byr nær stadnum Bethlehem og heiter Josep hann er hier ecki þviat hann reiknade sig fyrer gyde vera overdogan til þessarar ferdar. enn hann er verdogr at fæ meyna Mariv. Af þvi at hann avdmivkvr. rethlatvr og godgiarn er Hann þionar og vel gyde sinvm skapara. (362:13–17).

The voice from heaven was not created by the translator but rather derives from his source. It is found, for example, in the popular vernacular version of the New Testament known as *Die neue Ee*, which was composed around 1400 and was transmitted in both manuscript and imprints in the fifteenth century. There we find a corresponding text:

Do kom ein stim von got, die sprach: Er ist nicht hie, der heilig man, den got Marien hat ausserkoren; er heisst Joseph und ist von Davids geslacht, und Jacob ist sein vater genant. (Vollmer 1929: 20,18–20)

In *Rhb* the chapter concludes with Joseph's staff blossoming and his humble promise:

Og so sem eg hefer geymt gvde min. hreinleika. So vil eg og geymæ hanna ælla mina daga æ medan eg lijfe. (362 : 28–30)

This public promise too, which is not found in the *SAB*,¹³ reflects popular religious tradition. As with the voice from heaven, this speech is also transmitted in *Die neue Ee*. When the priests tell Joseph that he is to marry Mary, he protests:

wan ich han mich got versprochen, das ich ân alle weib wil beleiben; ob ich aber weib wolt nemen. so zem mir doch Maria nicht zu einem weib, wann Maria leib zimbt nicht mannes gemein. (21 : 7–10)

When the priests insist that it is God's will, Joseph replies in the form of a prayer:

Her, vater aller weisheit, du erkest alle herz; also erken an mir, das ich mich dir ergeben han, keusch zu beleiben; also hilf mir, her, das ich diser magd nicht geruech, noch ander weib. (21 : 13–15)

In the *SAB*, these passages are lacking and the chapter ends with Anne's being told of the miracle. We are told that Anne knew and esteemed Joseph and therefore she was pleased. Ch. 41 in *Rhb* places this final scene at the beginning of the next chapter. Moreover, the saga also relates that St. Anne was told that Joseph intended to preserve his virginity throughout life — this section is not found in *SAB* — and therefore she was glad and praised God and gave her consent to the marriage (363 : 7–17).

One might argue that the translator/compiler of *Mariu saga og Önnu* went about his work in an analytical manner, that he was aware of the imperfections of the *SAB*, that is, of the contradictions, inconsistencies, lacking transitions, and that he revised by excising, augmenting, and combining matter at the same time that he translated. While such a procedure would be cumbersome and time-consuming to the extreme, it is not entirely out of the question. Nonetheless, it is implausible. Throughout *Mariu saga og Önnu* there are passages that either deviate from the text of the *SAB* — where the two versions otherwise correspond in narrative matter — or are

¹³ In the the following chapter (26) of *SAB*, we read that when Joseph learns that Mary had vowed to maintain her virginity, he rejoices "wente he ock in synem herten vp ghesat hadde dat he al sine leuedage in kuschere reinicheit leuen wolde" (giii,r). Unlike his counterpart in *Rhb*, Joseph does not reveal his intention in public.

additional to it. On these occasions there is repeated evidence in the form of Low German loan words and translations that the source of the discrepancy is a different Low German redaction of the *SAB*, as the following shows.

One day, as the young St. Anne is praying in the temple, she is overheard by a priest. At one point she says:

Ick bidde di leiuē here hore dut bet miner kleinen innicheit vnde vorsmade min bet nicht dar vmme dat ick nach kleine bin. (b viii, r-v)

The corresponding passage in *Rhb* reads as follows:

Eg bidr þig allra kæraste herra hneig þv þinv blezanlegv eyrv hier thil og heyr þessa mina litle jnnalega bæn er \eg/ bidr þig drotten af ollvm minvm hvg og hiartta. og forsmáþv mina bæn ecki drottinn minn þinnar fathækrar ambattar. (321:4-7)

The passage “forsmáþv mina bæn ecki” is a word-for-word translation of “vorsmade min bet nicht”; the translator has gone so far as to transmit the loan *forsmá*. The following clause, “dar vmme dat ick nach kleine bin”, is not transmitted in *Rhb*, however, which renders a quite different Low German text; it transmits a passage which presumably contained the phrase “arme deinst maget” or “arme maget”. The phrase “fátæk ambátt” occurs frequently in *Rhb* to render a Low German “arme maget” or “arme deinst maget”. When the Low German phrase occurs in the *SAB*, it is represented either by Icelandic “fátæk ambátt” or “fátæk þiönustu mey” (306:26 = aiii,r; 309:14 = av,r), but it also turns up at times when there is no corresponding Low German passage (314:1; 321:7; 328:3; 328:17) in the *SAB*. This suggests that the source of *Mariu saga og Önnu* had in these instances contained the phrase “arme maget” or “arme deinst maget”. The Icelandic “fátæk ambátt” is an incorrect loan translation, because it fails to take into account that “arm” is meant in a metaphorical sense. It is unlikely that the translator would have generated the phrase himself; it represents the Latin *ancilla* as it is used, for example, in Mary’s response to the angel Gabriel in the gospel of St. Luke: “Ecce ancilla Domini” (Lk. 1, 38). In Icelandic this is simply rendered by *ambátt*.¹⁴ The Icelandic misconstrues the Low German

¹⁴ In late 15th- and early 16th-century editions of the Low German Bible the word *ancilla* in Lk. 1,38 is transmitted as either *derne* or *maget*. See Ising 1976, VI: 272.

word “arm”, which expresses unworthiness rather than poverty.¹⁵ The confusion may actually have arisen because of the very existence in Icelandic of the word *armur*, which could mean both *vesæll* and *fátækur* (Sigfús Blöndal 1980).

In their article on “Low German Influence on Late Medieval Icelandic Hagiography” (1962), Widding and Bekker-Nielsen had remarked on this feature of *Reykjahólabók*, that is, on the extensive literal translation, use of loan words, and even loan syntax (pp. 258–59). What they failed to pursue, however, is the occurrence of the same features in Icelandic passages for which there is no correspondence in either the *Passionael* or the *SAB*. Where there is no corresponding Low German reading, it is reasonable to posit a source that had generated the loans in Icelandic. For example, throughout *Mariu saga og Önnu* we read “gamla moder” to mean Icelandic *amma*,¹⁶ both where the Low German of the *SAB* reads “older moder” and where the phrase does not occur. It is unlikely that the translator would have used this meaningless phrase if he had himself created the augmented text. A similar phenomenon occurs in respect to the loan word *forborg* which is conjoined to *helviti* to mean “the gate of hell”. In the *SAB* we frequently encounter the phrase “vorborch der helle” and this is paralleled by “forborg helvitis” in *Rhb* (e.g.,

¹⁵ There is another striking instance of a mistranslation of the Low German *arm* in the legend of St. Rochus. In the *Passionael* occurs the phrase “mit den armen elenden seken minschen” (Cxlix,a), the corresponding passage of which reads in *Rhb*: “fathækra manna og vthlendra” (II, 152:14). The translation is wrong on two counts: *arm* means ‘wretched’ here and not ‘poor’, while *elend*, which ordinarily also means ‘wretched’ or ‘miserable’, when combined with *seken* in the collocation “elende seken” means ‘leper’. Cf. Schiller and Lübken, *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*. In *Mariu saga og Önnu* occurs a reference to “fathækvm vtlendzkvm monnvm” (324:23) in a passage that is longer than the corresponding text in the *SAB* (ciiii,r). The context suggests that the source must have contained the phrase “armen elenden seken minschen”, which the translator misconstrued just as in the legend of St. Rochus. In only one instance does *Mariu saga og Önnu* not contain the word *fátæk* before *ambátt* and that is in the text of the *Magnificat*, which Mary recites on the occasion of her visit to Elizabeth. In this instance we encounter “lithelæthe ambattar”, which correctly renders the Latin “humilitatem ancillae” (Lk 1,48). The *Magnificat* is found neither in the *SAB* (gv,r) nor in the *Pass.* (Clxxi,c), but the reading in the Low German Bible provides the explanation for the correct transmission of the text. The Latin “humilitatem ancillae” is rendered in Low German with “de oetmodicheit siner dernen” or “de oetmodicheit siner maget” (*Die niederdeutschen Bibelfrühdrucke*, VI: 272).

¹⁶ The loan translation also occurs in “Saga heilagrar Önnu”, the other translation of a Low German life of St. Anne, in this case, demonstrably of the *SAB*, e.g., hiii,r “dat sze oldermoder was des nigengeboren koninges” is rendered “ad hun var en gamla moder þess nyborna kongs” (AM 82 8vo, 52v).

308:28 = aiiii,v; 310:21 = av,v; 356:14 = fv,r). The loan also occurs, however, when there is no corresponding passage in the *SAB*, e.g., 372:15, and this suggests that the source of *Mariu saga og Önnu* had contained the corresponding phrase.

This is not the place to undertake a study of the loan vocabulary and loan translations in *Mariu saga og Önnu* or in *Rhb* as a whole; suffice it to say, that Widding and Bekker-Nielsen were right to point out this feature of the text. In those instances when the Icelandic text is fuller — anywhere from a single sentence to entire chapters — the occurrence of unusual loans, especially those that had not yet entered Icelandic,¹⁷ suggests that they were generated by a Low German source. Thus it would be remarkable — if one is to give credence to the thesis that the *SAB* is the source of the saga — for the translator to render the Low German “*Alse Anna dut horde*” (hiii,v) as “*Enn þa sem Anna hafde vndirstadit ord kongsens*” (392:21), or to have produced the unusual loan word *glaiete* (339:4) when the *SAB* writes *spere* (dii,r).¹⁸ *Mariu saga og Önnu* is replete with Low German loans — *lesmeistaren* (331:16), *byvisa* (330:25; 372:12; *byvisad* [401:22] = *bewiset* [i ii,v]), *allvelldogheit* (364:17), *wisheit* (365:17), *vijsheithen* (365:24), *navdþurftta* (373:2), *navdþurftar* (403:2), *hast* (336:5; 369:9), *nidr þryckia* (372:21; 421:4) — for which no counterpart exists in the *SAB* or the *Passionael*, and it is reasonable to assume that this fact, together with indubitable evidence of corruption in the Low German text (see below) permits us to conclude that the 1507 imprint of the *SAB* was not one of the sources of *Rhb*.

II. Corruption in the *St. Annen Büchlein*

If one assumes that the *SAB* and the *Passionael* were the sources of *Mariu saga og Önnu*, then the preceding analysis of the organization of the Icelandic text suggests that the translator/compiler went about

¹⁷ The word *forborg* is not listed in Chr. Westergård-Nielsen, *Låneordene* (1946), nor are *undirstada*, *glafiel*, *lesmeistari*, *allvelldogheit*, and *visheit*. The verb *undirstanda* occurs, however, in Oddur Gottskálksson's translation of the New Testament. Cf. Jón Helgason 1929:385. The words *forborg* and *visheit* also occur in the *Saga heilagrar Önnu* that is being edited by Kirsten Wolf (cf. ch. 2).

¹⁸ The same discrepancy occurs in the legend of St. Sebastian: *Rhb* I,159:21 “*med glafielvm*”; *Pass.* “*mit speren*”. The Low German *gleve* (variants: *glave*, *gelave*, *gleive*, *glevie*, *glevi(n)ge*) means ‘lance’ or ‘lance head’.

the task in a rather complicated manner, reversing chapters of the *SAB* or placing later ones at an earlier point in the narrative; breaking off a chapter in the *SAB* in mid-narrative to interject into the translation matter from another work; in turn, breaking off the interpolated matter in mid-chapter to resume translating from the primary source. Moreover, much indirect discourse in the *SAB* emerges in the form of extended direct discourse in the saga, thereby augmenting the text vis-à-vis the alleged sources to such an extent as to double, triple, and in some instances expand it to ten times the original length. Such a method of translating/compiling appears to be extraordinarily cumbersome and counterproductive.

A close comparison of what may perhaps have been the most difficult chapter in the *SAB* with its “translation” provides evidence that the 1507 imprint of the *St. Annen Büchlein* cannot have been a source of *Mariu saga og Önnu*. The chapter in question — ch. 15 of the *SAB* and ch. 32 of *Rhb* — treats of the prototypes of Mary in the Old Testament. The presentation of each prototype is followed by an explanation of the Marian analogy, of the relationship between the Old and New Testament figures. Chapter 15 of the Hans Dorn imprint of 1507 contains a rather corrupt redaction of this matter, which becomes apparent if one compares it with the corresponding ch. 32 of the saga. The nature of the Low German text permits one to conclude that additional matter in *Mariu saga og Önnu* is not to be ascribed to the translator but rather to his source. Ch. 15 of the *SAB* bears considerable evidence of either quite crude condensation or rather sloppy typesetting. Thus, the passage in which Mary is said to be prefigured by Sarah in the Old Testament, reads as follows:

Se ys ock de benedigede zara de patriarche nicht allene den minschen besunderen ock den engelen van welker minschliker frolicheit lachede iesus also Jsaac geboren wart. (dvii,r)

The text is garbled and makes little sense, but reference to *Mariu saga og Önnu* manifests the nature of the corruption in the 1507 imprint. The corresponding, but longer and superior Icelandic text, which we assume to transmit the reading of its exemplar, is as follows:

Hvn er og kend vid hina blezada Zæra. sem aller glöddvnt vid til komv Ysaac og moder hans hlo af fagnade er hvn leit hann fæddan. So fognudu og eigi at eins patriarchar eda adrar menn helldr og hellger

einglar er þeir sæv Jhesvm fæddann med mannlegre nattvrv. (344:9–12)

Throughout this section, an Old Testament type is presented as foreshadowing a New Testament figure or event, together with an explanation of the nature of the prefiguration. The Low German and Icelandic passages above — the italicized Icelandic represents text omitted, presumably through carelessness — attest both the corrupt character of the 1507 imprint and the textual preeminence of the saga. Sarah's rejoicing over the birth of Isaac prefigures the joy experienced by the patriarchs and saints at the birth of Jesus.

A similar type of corruption occurs a few lines later, where the *SAB* has presumably again skipped a line or two from its exemplar. The reference is to Rachel as a prototype of Mary:

Se ys ock tho dem negeden male de suluighe salighe rachel welke de den waren Josep ghetet hefft de dar nicht allene gheworden is ein here syner broder vnde des heilen landes van Egipten besunderen ock eyn forste der engehe vnde ein here aller creaturen Jesus Christus gebenediget in ewicheit. (dvii,v–dviii,r)

The corresponding passage in *Rhb* clarifies the nature of the corruption in the 1507 imprint of the *SAB*:

hvn er reiknvt vid blezada Rachel. af hverre at gvdh gaf henne einn son er Josep /hiet\ j hverr ecki at eins var herra yfer sinvm brædrvm helldr var hann og einn herra yfer heilv Egipta lannde. *So var og blezade Jhesus sonvr Mario. eige at eins einn herra heilagra eingla þa helldr allra creatvra.* (344:15–19)

The Low German text reads that Joseph was both lord of Egypt and of the angels, presumably because the printer or redactor had left out the crucial words necessary to establish the relationship between Old and New Testament events.

A final example from ch. 15 of the *SAB* and ch. 32 of *Rhb*, similar to the above, should suffice to demonstrate that the Low German text is characterized both by excessive condensation and corruption. In the passage in question we read that Mary is prefigured by Solomon's throne. In the *SAB* the passage is manifestly corrupt, but the cause of the corruption is not easily inferred:

Maria is ock . . . des waraftigen Salemones tron vnde grote stoel van elpenbenen ghemaket, wente he heft vormiddelst oer syck besmedet iunckfrwschop vnde renicheit iesu christo dem waren Salomone einen stol beret vp welkem he in orem lichamme negen mante rastet hefft. (dviii,v–ei,r)

As it stands, the passage is problematic. The pronoun *he* seems to refer to Solomon, but this makes no sense, and syntactically “syck besmedet” is out of place. A phrase mentioning God appears to have been omitted after *ghemaket*, while the *besmedet* needs a referent, possibly Solomon’s throne. The corresponding passage in *Rhb* is somewhat longer, primarily because the analogy between Solomon’s throne and Mary as Christ’s throne is better established.

Hvnn vidr likizth og hinvm mikla stol Salamonis hvern at sig sanlega optlegana þar j hvilde. Þessi hinn mikle stoll var giordvr af hinu Skiraztha fils beine. So hefer Jhesvs lifanda gvdz sonvr sier virdzt at senda einn megthogan stol hier æjardrike af hinvm skiraztha og hreinlegaztha mey dome jvngfrv Mariv hvar hann villde sier soma latha ath hvila sig j þessvm stollnm. en þat er at skilia hennar blezada likama j nijv manvde. (345: 14–20)

The Icelandic version elucidates the nature of the prefiguration: just as Solomon had a throne built for himself, on which he liked to rest, so also Jesus Christ — the true Solomon, thus *SAB* — sent His throne to earth, that is, the womb of Mary, in which he rested for nine months. The phrase “sier soma latha ath hvila sig” is strange, but comparison with a corresponding passage in the Low German *Grosser Seelentrost* not only provides an explanation for this but also further clarifies the nature of the corruption in the *SAB*. In ch. 33, which is devoted to the “Joys of Mary”, we read:

konningk Salomon leit maken eynen schone thorn van elpenbene, den cledede he myt golde. Dar stunden an beyden siden twelff lauwen. De thorn was so schone, dat sin gelijk nu geseen wart. Dar vppe sath konningk Salomon, vnde de konninge quemen van allen landen vnde vellen vppe ere kne vnde geuen eme grote gauē. Konningk Salemon dat ys vnse leue here Jhesus Christus. De elpenbenene thorn dat ys Marien scot, dar he vppe sath, do de konninge quemen vnde bededen en an vnde brochten eme offer. (Schmitt 1959: 109–110)

The passage in the *Grosser Seelentrost* presents a different exegesis of Mary as Solomon's throne. Unlike the *SAB* and *Rhb*, which liken the throne to Mary's womb, in the passage above, Mary's lap becomes the throne on which Christ revealed Himself to the Magi. Despite the difference in the prefiguration, the passage attests that the corresponding section in the *SAB* is the result of corruption.

In a later chapter a similar essential passage is lacking in the *SAB* but found in *Rhb*. In ch. 36 of *Rhb*, Mary's presentation in the temple is depicted with reference to prototypes in the Old Testament. Extreme reduction of text has taken place in the *SAB*, so that the nature of the prefiguration is lost on the reader. Jephthe's daughter is named as prefiguring Mary's presentation in the temple:

To dem anderen male ys marien presentacie in dem tempel prefigureret west in Jepte dochter dar van ghescreuen steit in dem boke geheten *Judicum* auer de de ane vorbedacht vnde discrecien godde gheoppert dat sze dar na do godde nicht denen kunde. auer marien wart wirlick vnde mit discrecien gode gheoppert denen de ome alle oer leuent lanck. (eviii,v–fi,r)

The above is clearly defective; lacking are the circumstances in both the Old and New Testament accounts that would offer an explanation as to why the one sacrifice is acceptable, but the other not. The corresponding passage in *Rhb* furnishes the missing analogy and explication:

J avdrvm matha er Maria var offrvd j mvsterit er theiknvd vid Jepte. hvat er skrifat stenndr j einne bok er *Jvdicvm* heiter j þridia capithvla. og seiger so. At Jepte so heitande madr offrade dottvr sina drottne med hæfilegvm sigre. Jepte fyrertheiknast vid Joachim hver med sinne qvinnv Avnnv. offrade Maria j mvsteret sem þav lofvdv gvdi. So seigizt at dottvr j hafde þat grathid at hvn ætte ad deyia mey. Hier j mothe fann Maria fyrst at heita at hallda hreinlife. Dottvr Jepte var fornfærd hæfilegvm sigre fyrer þacklæthis giorder. En Maria var fornfærd fyrer saker samtheing¹⁹ sigvrsins. Dottvr Jefte var offrvd oforsialega og þar fyrer matthe hvn ecki þiona gvde j mvsterinv. Enn jvngfrv Maria efter fornfæringh sinna fedgina var hvn æthid jafnnan þionande gvde. (353: 16–28)

¹⁹ In a note Agnete Loth suggests that the word should perhaps read "samtheinging", but even so the text appears to be corrupt here. The only meaning that suggests itself to me is that Mary's presentation in the temple can be related to the Old Testament victory — and this relationship is explained in the next two sentences.

The Icelandic text reveals that Jephthe's daughter as a prototype of Mary was actually part of an extended explication, in which not only the maiden but also her father figured. According to the Bk. of Judges, Jephthe had promised — rather rashly, it turns out — that if God gave him victory over the Ammonites, he would offer to Him in sacrifice the first being to leave his house when he returned home (Judges, 11 : 30–31). This happened to be his daughter (Judges, 11 : 38). According to the above, Jephthe offered his daughter to God in thanksgiving for a great victory, but he did this imprudently, and therefore she was unable to serve God in the temple. Wanting in the *SAB* is the context that would make the reference to Jephthe's daughter and the analogy with Mary comprehensible.

Comparison of the above passages in the *SAB* and the corresponding readings in *Rhb* suggests that the *SAB* bears the marks of both corruption — resulting from carelessly omitted text, presumably in typesetting — and occasionally extreme editing; whether the latter occurred at the hands of the printer Hans Dorn or had already occurred in his source cannot be established. The extensive editing and reduction of text in the *SAB*, much of it not entirely felicitous, at times resulted in non sequiturs, as the following makes evident.

Ch. 88 of *Mariu saga og Önnu* is a miracle tale about a widow persecuted by a tyrant. When he cannot break her will, he resorts to imprisonment and torture. St. Anne comes to her rescue. The narrative in the saga is much longer than the corresponding ch. 59 in the *SAB* and also deviates in a number of respects. Not only are there discrepancies in the sequence of detail, but the manner of presenting the material also differs substantially. Thus, the *SAB* has the narrator transmit conversation in the third person, while the saga relates it in direct speech. When the widow, who has been falsely accused of being responsible for the death of the lord's livestock, is visited by him in jail, the *SAB* reports:

Se sede dat se van dem dode des queckes nicht enwuste noch
schuldich were vnde dat se sunte anna vt der vencknisse loset hedde.
(nvi,r)

In *Mariu saga og Önnu* her speech commences in the third person but then switches to direct discourse:

hvn svarade og sagdezt skvlda lavs af hans peninga davda vera og ecki helldr sagdezt hvn vitha at hann hefde nockvnr skada feingit. en vmm þat hvernen at eg var leyst vr þinv fangelse giore eg þier þæ grein þar vppa. At sancte Anna kom til min seiger hvn og leidde mig j bvrtrv med sier allt þangat til at vid qvomvm fram j kirkiv sannara kann eg þier ecki at seija. (440: 4–10)

In the Icelandic text not only the nature of the discourse is different but also the amount of information transmitted. It is unlikely that the fuller Icelandic redaction is the result of embellishment and creative writing on the part of the translator. The corresponding matter in his source must have been more extended and contained an intact text — which is not the case in the *SAB* — as the following will show. In response to the above, the angry lord has the widow put in chains, or as the Low German has it:

Also dusse wreuel tiranne sach dat he or nicht mer aff hebben enkunde so wart he entzundet myt rasender bosheit vnde leet alle de iseren keden vp *deme* slote weren vmm eoren hals hengen. (nvi,r)

He says to her that he now dares St. Anne to release her; she shall burn at the stake the following morning.

At this juncture there occurs in the saga what might be interpreted as a major interpolation. When the widow explains — as in the Low German text above — that she has not been responsible for the death of the lord's livestock and that St. Anne has released her from the dungeon, the lord responds by saying “þetta er þinn lyge” and then the following ensues:

og skipar monvm sinvm at thaka hana hondvm og beria hana. so giora þeir lemia hana med lvrckvm og pina hana þar med ymsvm pislvm so at þeir briotha j svnndr æ henne alla hennar lime og lidv og bidia hana ganga vid er herran ber at henne vmm fiar skadan. en hvat sem þeir giora henne med pinvm hoggvm og slogvm þæ þeiger hvn og svarar ongv orde. nema hvn kallar sier til hialppar sancte Avnv sialf þridiv. Og þæ sem þesse hinn omillde thiranne sæ þat og heyrde at hvn hvorcke villde sier neitt svar giefa og eigi helldr ganga vid neinv vm hans peninga þæ vard hann j sinne jllzkv nalega ær og galenn og skipar at þangat skvlv bera til sin allar þær jarnfester sem æ slothenv være. þetta var giortt. sidan bydr þesse grimme vlfr at allar jarnfestarnar skylldv læssazt og bindaz kring vm halsenn æ eckivnne. Þetta var allt giortt efter þvi sem hann bavd. (440: 10–24)

As in the *SAB*, the lord dares St. Anne to come to her aid. One response to the above is, of course, to attribute the greater verbosity to amplification by the translator. A subsequent passage in the *SAB* contains evidence, however, that the torture described in the Icelandic text was part of the “original” version of the tale and that the redaction in the 1507 imprint of the *SAB* is a rather awkwardly reduced text, a text suggesting the work of a quite thoughtless redactor.

Shortly after the lord has left her, the *SAB* reports that St. Anne visited the widow: “Geringe dar na quam sunte anna to oer vnde vorlosede se van allen iseren banden vnde makede se gesunt in alle oeren leden de myt der groten pynen tho broken weren” (nvi,r). The remark about the tortures suffered by the widow only makes sense with reference to the Icelandic text above, which describes these tortures. The corresponding text in the saga is quite closely related to the Low German passage, but also contains additional information:

Pegar efter lithen thima kemvr þar en heilog moder Anna til hennar. og hvggar hana med livflegvm ordvm og thekr sidan avll bönden af henne. og giorde hana heila aptvr j allan matha sem hennar bein hefde alldre brothen verit og so hennar likamr alldreigi meiddr e(da) pinndr verit. (440:31-441:1)

The passage in the *SAB* referring to the tortures inflicted on the widow — which had, however, not been depicted or even mentioned previously — attests on the one hand that the 1507 imprint transmits a text that has been considerably reduced and on the other hand that the Low German source of *Mariu saga og Önnu* contained a text superior to the 1507 imprint.

Further supporting evidence for such a thesis is furnished by a subsequent miracle tale, but this time the *SAB* forgets a vital detail after it had already announced the necessity of its subsequent presence. The tale is fragmentary in *Rhb*; because of a lacuna of one folio in the manuscript the beginning of the narrative is lacking, but can be supplied from the *SAB*. The narrative tells of a man who had agreed to serve the devil, but who wished to change his mind when he learned that he therefore had to abjure Jesus, Mary, and Anne. Like the miracle tale above, the Icelandic redaction of this narrative is much longer than the version in the *SAB*. The devil does not intend

to let his victim go, but gives him leave to bid his friends farewell before returning to his service. The man does so, but also visits the church of St. Anne. She appears to him and encourages him to confess his sins, and then she tells him that if he should ever need her help, he should hold on to her image for dear life. In the *SAB*, she says:

holt dut belde myt dinen henden sterckliken stridende vnde du
enschalt nicht aff laten vnde du schalt dy nicht vor veren laten
wente du my denne myt dynen vleslicken ogen nicht sein enkanst so
schalt du doch myne kraft vnde macht van my vor varen vnde
mynen by stant bevinden in dynen noeden. (oiiii,r)

The Icelandic version closely resembles the Low German text:

Ef so ber til at þv þvrfer nockvrs vid sem mig varer at þv mvner
þvrfa. þa takttv styrklega thil likneskivnar med þinvm hondvm og
lath ecki lavst hvat sem æ hnnyr. e(da) fyrer þin avgvn kann bera.
þviat at sinne mattv ecki leingr med þinvm likamlegvm avgvm mig
sia Enn þo skalttv vijst vitha at min krapt og megth mvnttv få at
reyna hveria hialp og hiastavdv er eg vil þier veitha j þinne navd.
(445:6–12)

As soon as St. Anne has disappeared, the devil arrives to fetch his victim with much noise, and in the *SAB* he

grop one by synen klederen vnde wolde one vt der kercken tein De
iungelinck wort iamerliken ropen de klokken worden luden van sick
suluen. (oiiii,v)

Despite St. Anne's instructions that he is to hold on to her statue for dear life, should he need her help, the young man, according to the above, does nothing but cry out. Whereupon the bells proceed to ring of their own accord and, the text continues, the ringing causes the town folk to rush to the church.

The Icelandic version attests, however, that the 1507 imprint transmits a reduced text, the redactor of which at times went about his task in a rather careless manner. The *Rhb* redaction contains what must be considered to approximate better the original version of the miracle tale. The devil arrives with much noise,

og hleypr jnnar til mannzins þar sem hann stendr og þrifr j klæden æ
honvm og vill med sinne diofvlslegre megt og sterckleika draga hann

bvrttv vr kirkivne. Enn þesse fathæke madrinn greip til likneskins med badvm hondvm og hiellt þar sem hann matte af ollv afle og hropade þar med sem hann gath mest sier thil hialppar. en klvckvnr allar er j kirkivne vorv hringdvzt og sialfar. (445:9–20)

The Icelandic text clearly shows that a sentence has been omitted from the Low German redaction. The young man is saved, not because he cries out loud, but because he does as St. Anne had told him to do. By holding on to her image, the young man prevents the devil from having power over him. The adjective *fathæke* above is a further argument for the existence of the sentence in question in the Low German source, for it presumably is a translation of the Low German *arm*, which, as we have seen above, is generally taken literally by the translator when the German word actually means 'miserable' or 'wretched'. A similar inappropriate use of *fátækr* occurs in a subsequent sentence: "Og fra þeim thima og þeirre stvnnndv styrktezt þessi fathæke madr aptvr j sinne rettre trv og þionade sancte Avnnv med mikille godfyse" (434:15–17), which corresponds to the following in the *SAB*: "van der tit deinede de misstrostige minsche sunte annen myt szo groter innicheyt truwen vnde werdycheit" (ni,v). Although the Low German source of the Icelandic text presumably was longer than that in the *SAB*, it presumably also contained the word "deinede" as well as a synonym for "misstrostige", probably "arm", as is posited for the passage above.

III. *SAB* and *Mariu saga og Önnu*: Variant Versions

The legend of St. Anne in the *SAB* is not only a rather defective text vis-à-vis *Mariu saga og Önnu*; it is also a different version. The nature of the discrepancies between the Low German and the Icelandic texts are such as to make evident that a rather different point of view molded the two legends. This can be seen not only in the deviating chapter divisions, but also in the roles the various protagonists play in shaping or being shaped by salvation history. Chs. 18–27 of *Mariu saga og Önnu* are paradigmatic for the nature of the differences between the Icelandic and Low German redactions. The narrative in these chapters concerns the events just prior to and at the birth of Mary.

Mary's birth is anticipated by an episode in the temple, where Joachim, Anne's husband, had gone to offer sacrifice. Ch. 17 of *Mariu saga og Önnu* opens with the observation that after Anne and Joachim had lived together as husband and wife for twenty years, there was only one thing wanting in their marriage, namely a child. Because of their childlessness the couple is reproached by many, and when Joachim approaches the altar one time to present his offering, the priest rejects it, throws it to the ground, and informs him that all those who do not have children are cursed both by the law and by God. Joachim is so ashamed because of what has happened that he dares not go home to Nazareth, but instead escapes into the fields to his flocks.

Ch. 18 opens with the observation that no one has received news of Joachim and that this state continued for five months (326:1). When Anne learns of what has happened in the temple, she withdraws, puts on clothes of mourning, and spends the next half month in prayer and fasting. Two of her prayers are transmitted in direct discourse (326:12–14; 19–25). The second and longer prayer is a moving plea for a child; she has gone into the orchard, reminds God that he has given all creatures except her — animals and birds, fish and women — offspring, and she concludes by pleading: “þvi bidr eg þig min elskvlegr skapare og allra hvgare at þv syn mier þina dyrd og gief mier einn erfingia. þann skal eg þier offra j mvsterit” (326:23–25). At the conclusion of this prayer the angel Gabriel appears to her to reveal — in a rather long speech spilling over into the following ch. 19 (326:27–327:20) — that she will give birth to a child. He refers to the several women of the Old Testament who had been sterile for a long time, to Sarah and Rachel, and to the mothers of Samson and Samuel. Despite the visitation, Anne does not go to the temple at the next great feast, but instead spends her time in prayer. Once more the angel appears, and this time his prophecy becomes more specific. He not only informs her that her child is to become the mother of the Redeemer, but references to both the Immaculate Conception and the Virgin Birth are also included in his prophecy. Mary's son is to be born without the intervention of man: “Alldre skal hvn og helldr þydazt nockvrn mann. en verdr þo fædandi æn nockvrs konar manlegs til verckan edr hialpar einn son sem lavsnare æ vera allrar veraldar” (329:10–12). The subsequent information on Mary's birth is theologically unsound, however, for the author applies to Mary a combination of the Virgin Birth and the Immacu-

late Conception. The latter doctrine does not mean that Mary conceived Jesus without human intervention, or that she herself was conceived by a virgin, but rather that Mary “im ersten Augenblick ihrer [eigenen, sie selbst ins Dasein einführenden] Empfängnis durch eine besondere Gnade (singuläri gratia) u. Auszeichnung (privilegio), mit Blick auf die Verdienste Christi Jesu, des Erlösers des Menschengeschlechtes, vor jedem Makel (Schaden) der Erbsünde bewahrt blieb” (LTK, 10: 467). In *Mariu saga og Önnu*, however, the belief in Mary being born without the taint of original sin is coupled with the belief that she herself was born of a virgin:

af hinne gomlv synd skal hvn vera frelst. þviat hvn skal vera giethen af skire og ofleckadre ast en eigi af holdlegre sambvd. (329: 15–17)

This belief is not expressed in the *SAB*, where the angel, who appears to Joachim (see below) refers neither to the Immaculate Conception of Mary nor to her birth of a virgin. Nonetheless, the same theologically unsound information that is transmitted in *Rhb* was propagated on the continent (Brandenburg 1990: 86–93; Dörfler-Dierken 1992b: 49–52) and was also found in earlier German sources. In an illustrated life of Mary, dated 1465, written in Switzerland, the conception of Mary is depicted as occurring at the Golden Gate:

do sy also einander begegotten anna und joachim nach des engels sag, und von dem gruoss den sy einander buttent, das da wer das mit würken des heiligen geistes, und das sant anna mariam die muotter gotz also in dem gruss emphing in mitwürken got des vatters und des heiligen geistes, das sy also on erbsünd emphanen sy als den miltenlich wol zuo gelobent ist das die arch vol sy gewessen aller heilikeit und fry von aller sunden in die der ewig got wolt schliessen sin ewig vetterlich wort christum jesum unseren herren. (Benziger 1913: 22–23)

The nature of the discussion current in theological circles in the late Middle Ages is succinctly expressed in the *Marienleben* of Heinrich von St. Gallen, who flourished at the University of Prague in the years 1371–97:

Aber anders ward entpfangen Maria vnd anders ir lieber sun Ihesus; wan Maria ward entpfangen von menschlichem samen alß ain ander kind, Ihesuß aber an allen menschlichen samen. (Hilg 1981: 131)

Ch. 20 of *Rhb* concludes with an authorial comment that matters will now rest for the time being in order to turn to the marvels God has revealed by permitting Mary to be born of her mother “*æn gomlv syndar*” (329:19–24). There follow the five aforementioned exempla, all involving miracles relating to belief in the Immaculate Conception (chs. 21–25; 329:25–333:4). The fifth exemplum relates how the city of Basel was spared from the Black Death when the doctrine of the Immaculate Conception was promulgated there from the pulpits, but once again, as in the previous angel’s prophecy, the doctrine of the Immaculate Conception is confused with the Virgin Birth: “*at jvngfrv Mariæ være gethen af eiginlegre nad gvddomsins og af skire ast enn eigi af likamlegre sambvd so sem adrer*” (332:16–18).

The exempla-series concludes in a similar manner as it had been introduced, with a transitional comment: “*og mvn eg hier so latha bijda vid en thaka þar aptvr til sem fyre var fra horfet*” (333:4–6). In chs. 26 and 27 the focus shifts to Joachim, who had been with his flocks for five months. He too is visited by the angel, who identifies himself as the same angel who had appeared to Anne. Oddly enough, however, what the angel tells Joachim in a very long speech (333:11–334:7) is not consonant with what he had told Anne, for he is now theologically quite orthodox. Joachim is informed that “*hvn skal med þier gietha þat sæd sem yckvr er badvm giefit*” (333:13); that is to say, there is no mention of a virgin birth. After Joachim has sacrificed a lamb in thanksgiving, he still hesitates to return to his wife. As was the case with Anne, Joachim has a second visitation by an angel who informs him that “*er eg giefin þier til einn geymara*” (335:18). Joachim is told to seek out his wife Anne, and as a sign of the truth of what he has told him, the angel prophesies that “*nær sem þv kemvr nær gvlllega ported hvat j lathinv kallazt og ported avrea Þa kemvr þar til motz vid þig Anna*” (335:21–23).

The ensuing meeting between Anne and Joachim is preceded by two angelic visitations, where she is similarly told to go to the golden gate to meet her husband. Their reunion is depicted as follows:

þa gieck hvn j mothe honvm. Og lagde sinar hendr vmm halsen æ honvm og þackade gvde sina nad og myskvnn og kyste hann Og af þeim fagnadar kosse og so af þeirre skjire æst er þav havfdv samans þæ strackx vard sæ blezannlege gethnadr þeirra æ mille sem eingillen hafde þeim bodat at gvdz fyrer skipan efter þvi sem fyr seiger. (336:11–16)

The explanation of how Mary was conceived concurs with the words spoken by the angel to Anne. In these chapters the author clearly takes the position that Mary is conceived without original sin and that Anne remains a virgin — despite the apparent contradiction in the angel's prophecy to Joachim.

The account is quite symmetrical: Anne's duplicate angelic visitation is paralleled by Joachim's two visions, as is her hesitation, similar to Joachim's, to take immediate action. The doctrinal content of the narrative is stressed through the five-fold emphasis of the same through the miracles depicted in the exempla. These serve to underscore both the message of the angel and the belief that Mary is conceived free of original sin. We are told that

hvn var og jafnskiott helgvt j modr qvide yfer fram alla heilaga eingla og yfer allar skepnvr og avnnr creatvr þviat hennar like verdr hier efter alldreigi. Af þvi at henne er giefet sierdeilis nad af gvdi miklv frammar enn nockvr manneskia og frammar en hinvm hæztha eingle. eda Adam sialfvm er gvd skapade sialfvr med sinvm blezannlegvm hondvm. þviat Adam hneigizt fra gvdz bode og til syndarinar. Enn Maria hneigdizt alldreige til nockvrs þess hlvtar sem henne matte til syndar verda hvorcke nadalegrar nie so davdlegrar. (336: 27–337: 3)

Mariu saga og Önnu has a distinct theological bent in the account of how Anne came to give birth to Mary.

The corresponding version in the *St. Annen Büchlein* is characterized by brevity in the narrative proper; furthermore, it does not contain the exempla. The Low German legend concentrates, as it were, into a single chapter, consisting of 103 lines, the events related above. The Low German redaction contains only one long discourse by the angel — not to Anne, but to Joachim — and this speech is devoid of the extensive theologizing that is the mark of *Mariu saga og Önnu*. The angel prophesies the birth of a daughter to be named Maria, who

schal gode consecreret werden effte gehilliget werden vnde in dem liue oerer moder vor vullet myt dem hilgen geiste dar vmme se nicht myt dem gemeinem volcke wonen schal besunderen in dem tempel vp dat nemant quat vormodet van or edder hebben schal Vnde likerwis also se van eyner vnfruchtbarigen moder schal geboren werden so schal ock wunderliken van or de sone godes geboren werden welckes name schal Jesus sin vnde he schal aller minschen heil wesen vnde salicheit. (cvii,r)

The implication above is that the miracle of Jesus's virgin birth is prefigured in the miracle of the unfruitful Anne giving birth to Mary. The narrative of ch. 11 in the *SAB* corresponds to that found in Jacobus de Voragine's *Legenda aurea* in ch. CXXXI, which is entitled "De nativitate beatae Mariae virginis" (Graesse, 1890: 587–88).

The *SAB* version of the events preceding the birth of Mary is remarkable not only for its pithiness but also the fact that the emphasis is on Joachim rather than on Anne. The sequence of angelic visitations is the obverse of that in *Mariu saga og Önnu*, for the angel appears first to Joachim, to whom he conveys the entire message, and only then to Anne, whom he consoles,

vnde gaff or tho bekennende alle dath he Joachim orem manne
vorkundinget hadde vnde dat se tho Jerusalem in de gulden porten
scholden ghaen dar scholde he or tho mote komen. (cvii,v)

Not only does the *SAB* present the angelic visitations in the reverse sequence of that found in *Mariu saga og Önnu*, but the prophecy is given in full and in the first person only in the vision experienced by Joachim, whereas it is summarized by the narrator when the angel appears to the prospective mother. This almost suggests that the "author" of the *SAB* had at least in this section a distinctively male orientation, or to put it another way, the source of *Mariu saga og Önnu* was composed with a view to establishing the mother as the focal point. Indeed, comparison of the text in the *SAB* with that of the much older *Legenda aurea* reveals that the *SAB* transmits the structure of Jacob of Voragine's legend of the Nativity of Mary (Graesse 1890: 587–88). The structure of this part of the legend in *Rhb* has a distinctly feminist orientation, however, and this is shared by the vernacular legend of St. Anne that is transmitted in the *Passionael* (see section V below). *Mariu saga og Önnu* follows a version of the legend that ultimately derives from the Gospel of Pseudo-Matthew, a version that is also represented by the Dutch *Die historie, die ghetiden ende die exempelen vander heyligher vrouwen sint Annen*, composed in 1486 but not printed until 1490/91 (Brandenburg 1990: 59; cf. Tischendorf 1876: 55–61).

A comparison of the chapters leading up to the birth of Mary manifests that the *SAB* and *Mariu saga og Önnu* represent two distinct versions of the legend. Similar discrepancies occur through-

out the text. On the whole, one can characterize the *SAB* as a mostly condensed version of the legend, the reduced character of which is highlighted all the more by the leisurely narrative mode and breadth of material in *Mariu saga og Önnu*. Despite the greater length of the Icelandic version overall, it nonetheless lacks now and then matter found in the *SAB*. This argues against assuming that the greater verbosity of *Mariu saga og Önnu* is the result of a conscious striving — on the part of the Icelandic translator — to embellish his source in order to produce as much text as possible. An analysis of the Low German and Icelandic redactions leads one to conclude that both the loquacity and the additional material in the saga derive from its Low German source. Indeed, the style of the “additional” matter, frequently entire chapters, reveals its Low German origin in the choice of vocabulary.

Chs. 28–31, which recount the events immediately following the Annunciation, manifest the disparity in narrative mode, structure, and matter in the *SAB* and *Mariu saga og Önnu*. The most obvious discrepancy obtains in length. Ch. 28 in the *SAB*, for example, contains nothing but a summary relating that Mary

ginck hastliken in de geberchte tho Zachariam vnde grotede Elizabet syne huszfruwen vorder else dat ewangelium vtwiset. me lyst dat do dat nigeborn kint Johannes baptiste al der erst wort vp vorhouen van marien van der erden vnde vort dar na reysede se wedder vmme to nazaret to orer moder annen. (gv,r-v)

This is the extent of the information conveyed about the Visitation. By comparison, the corresponding chapter 44 in *Mariu saga og Önnu* is a self-contained vignette that includes data on the distance between Nazareth and Jerusalem (25 miles), and between Jerusalem and the village in which Elizabeth lived (4 miles). We learn that Mary did not travel alone, but was accompanied by the younger of one of two maidens who attended her. When Mary entered the house she greeted Elizabeth, “þviat Maria var yngre og thil komenda” (369: 18–19). The saga includes the familiar biblical salutation by Elizabeth (369: 26–31) and, in turn, Mary’s *Magnificat* (369: 32–370: 12). These are followed by apocryphal matter (also mentioned in the *SAB*): “So finntz skrifat at Maria thæke fyrst sancte Johannes baptista vpp fra jordv er hann kom til fræ sinne modr” (370: 13–15). The chapter concludes by remarking that Mary returned to her mother,

og hafde þæ med theket og læst j sinvm ofleckvdm likama þann oendalegan og eylifann gvd sæ sem hvorcke himen nie jord matte yfer thaka hans verdogleika og alla hlvt hefer skapat og vpp helldr med almætthe sinns krapttar. þennan enn same hafde nv og vppe helltt hennar jvngfrvlege likamvr. þo fyrer vtan allan þvnga. sott og sorgar og bar þa þann sem bæde var sannvr gvd og sannvr madr fyrer sinv brioste uært. j .xl. vikvr. (370: 16– 23)

The following three chapters of the saga are marked by equally great verbosity vis-à-vis the *SAB* and additional information. In the *SAB*, ch. 29 recounts Joseph's discovery that Mary is with child and the angel's appearance to him in his sleep; ch. 30 enumerates the reasons why God wanted Mary to be married; and ch. 31 reports Anne's praise of the Lord for permitting her daughter to have conceived the son of God. Especially the section on St. Joseph's doubts prior to the angel's appearance is greatly amplified (370: 24–371: 33) because of the expansive transmission of his reasoning process in the saga. The simple declaration "so he do sach dat se swanger was" corresponds to "þæ vard hann þegar vel merckiande at hvn være ecki ein með sialfreser. og vard miog hvgsande vm þetta efne" (370: 29–31). In the *SAB* his reaction is simply put: "do wolde he sze nicht entfaugen noch beruchtigen dat de ioden se nicht ensteinden so wolde he se by orer moder frunde hemeliken laten blyuen" (gv, v). These two simple sentences become in *Mariu saga og Önnu* a long dissertation on the consequences of sexual transgression by women according to the Jewish law (370: 32–371: 13) and concludes with his resolve:

og fyrer þvi villde Josep med sinne god giræ hialppa sinne festar mey jvngfrv Mariv so at jvdarner mætte þessa savk ecki henne giefa til grythningar. og so thok þat j hv g sier at mata hana vera heimoglega hia modr sinne Avnnv. Enn med sinne retthvise giorde hann þat ef hvn hefde savrgazt j fræ honvm med nockvrvm manne. þæ villde hann firazt hana so at hann yrde ecki hennar synd samþyckiande. (371: 13–19)

The distinct character of the Low German source of *Mariu saga og Önnu* is also indicated by the two chapters that follow Joseph's angelic visitation. In the *SAB*, ch. 30 carries the heading: "wur vmme dath vnse here wolde dat sin moder scholde Josepe vortruwet werden" (gvi,r), while ch. 31 contains Anne's prayer of praise and thanksgiving for the graces bestowed on Mary. In *Mariu saga og Önnu* the two chapters are reversed. The account of Joseph's angelic

visitation had concluded with the words: “Og þa sem Josep vaknade þaa lofada hann gvd. og thok Mariae festarmey sina til sin efter því er eingillen sagde honvm fyrer” (371:31–33). The new chapter follows seamlessly with the transitional sentence: “<P>aa sem eingill gvdz var horfen frae Josep. þaa jafnsnartt kom hann thil sancte Avnnv og sagde henne at dotter hennar Maria hafde theket vid gvdz synne og bære hann j sinvm likama” (372:1–3). It is this angelic appearance that generates Anne’s prayer of praise in the saga. The chapter concludes with her prayer, and the following ch. 47 then presents the reasons why God chose his mother to have a mortal husband (372:18–373:6). This last chapter prior to the birth of Jesus thus constitutes a summation in the saga. In the *SAB* St. Anne’s prayer is introduced with the words: “Alse anna horde van dem engele vnde van orer dochter dat se den some godes entfangen hadde in orem lichamme do wart sze vtermaten vorfrowet” (gvi,v). This is a *non sequitur*, for there had been no previous mention of Anne also having been visited by an angel. Therefore, a reference to such a visit suggests that the ultimate source of the 1507 imprint of the *SAB* had contained such a visitation, which then had been excised in the process of condensation; the only indication of its earlier presence in the legend is the above reference “Alse anna horde”.

Mariu saga og Önnu is on the whole narratively and structurally superior to the *SAB*. Furthermore, the variants in structure and content discussed above present a strong argument for deriving *Mariu saga og Önnu* from a redaction of the legend that is distinct from the *SAB* not only by virtue of length and structure but also theological orientation.

IV. Discourse in the *SAB* and *Rhb*

One of the remarkable features distinguishing *Mariu saga og Önnu* from the *SAB* is the frequent occurrence of direct discourse in the former but indirect discourse in the Low German text. The latter bears all the signs of having been condensed from a longer version. This is evident not only in instances of garbled text — which presumably was produced through careless condensation — but also in a tendency to third-person narrative. Ch. 31 of *Rhb* and the corresponding section in *SAB* contain an example of these distinguishing features. In the saga we read that after Anne and Joachim’s child had

been given her name, angels appeared and sang a song of praise. Anne and Joachim are astounded by the apparition, but then a voice from heaven informs them that what they have seen and heard was granted them by the Blessed Trinity. Whereupon they fall on their knees and, according to the *SAB*,

benedigeden loueden vnde erden godde almechtich dat he vmme siner vnspreckliken leue tho den minschen sine barmherticheit wunderliken in oene bewyset hefft. (dv,v-dvi,r)

In *Mariu saga og Önnu* the above is expressed directly, however, in the form of a prayer. We are told that Anne and Joachim

lofvdv og dyrkvdv gvd almatthogan med þessvm ordvm og avdrvm þvilikvm sem hier greiner. O þv allvelldogr fader skapare allra hlvtu. hvat ovmmrædelega ast og elskv hefvr þv æ mankynev med þinne ohvgsannlegre milldre myskvn fyrer þæ vndarlegv velgiorninga er þv æ hveriv avgna blike veither vervildine allre og so avllvm þeim er j henne erv. þo eigi at eins monnvm helldr og jafnvel avllvm qvikinndvm synelegvm og osynelegvm. hvat blezadr drottenn minn at ingen thvnga mæ þitt nafn og vel giorder fvllþacka þo allt þat j heimenvm være yrde at tvnngvm einvm. Þæ være þat samtt. þig lofvvm vid og vevsavmvm af avllvm hvg og hiartta drottenn nv og at eylifv amen. (342:225-343:4)

It is unlikely that the translator/compiler would have generated this long prayer on his own.

A more extreme example of the essential difference in the presentation of speech, that is, in the *SAB* by means of a laconic summary in the third person, but in *Rhb* through extended direct discourse, occurs in the account of one of the miracles associated with Mary's birth. At that time those possessed by the devil made such terrible noises that everyone feared that God might be visiting His anger upon the land. A holy man directs those possessed to tell him why they were behaving in such a manner, and the evil spirit answered out of the possessed

vnd sede dat vp den dach tho Nazaret gheboren were ein medeken vmme des willen de engele vtermaten ser vorfrowet weren in dem himmel vnde vp erden vnde dat se des nicht liden mochten wente se worden voriaget vt den mynschen vorschouen vnde vordreuen vnde gheworpen in de aff grunt der helle. (d ii,v)

This passage has a very different character in *Rhb* — and it should be noted that it is exemplary for an essential discrepancy between the Icelandic and Low German texts throughout, a difference which accounts for the much greater length of the Icelandic legend of St. Anne. While the *SAB* presents a third-person summary, *Rhb* chooses to transmit the very words spoken. Throughout, the saga thus evinces a rather dramatic character. Corresponding to the above is the following:

Þæ svarade andskothen er j mannenvm var. Nv j dag seiger hann er fættth eitth mey barn j stadnm Nazareth. af hveriv barne at einglarnar bæde æ himne og æ jordv frygda sigh og glediast hennar til komv wr ollvm matha. enn þetta er oss obæthelegr brvne og pina er vær þolvm fyrer hennar skvld. þviat nv verdvm vær at fara og j bvrtt fra vorvm hybylvm er vær hofvm leingi haft og ervm þar med so miog fordrifner og j bvrttv skvfader fra ollvm og nidr steypter j af grvnn helvitis. hvat er vær eigvm hvergi annars stadar vera nema þar j eynd og vesold. (339: 23–32)

It is quite unlikely that the translator/compiler created the above. The Low German loan *fordrifa* — see Westergård-Nielsen (1946: 83) — presumably transmits the wording of the source text. Like the many instances of Icelandic passages that are superior to the frequently corrupt text in the *SAB*, the extended passages in direct discourse in *Rhb* suggest that the Low German St. Anne legend on which the *SAB* is based, resembled the text of *Rhb*, while the *SAB* is a radically reduced version of the same.

A final comparison between corresponding passages in the *SAB* and *Rhb* should illustrate the disparity not only in length between the two legends but also in narrative perspective. In ch. 24 of the *SAB* is recounted how St. Anne searches for Mary and meets the three kings. One of them tells her that they had been sent to search for the new-born king and that they had seen Mary and the child. He continues:

Do gaff he oer vort to bekennende wu dat se alle dre hedden gesein einen sterne dar inne ein nyge geboren kynt. hebbende ein cruce vp sinen schulderen vnde one gesecht wort do se des vorwunderden wu dat se in dat ioedesche lant reisen scholden vnde dar dat kint vinden So deden se also vnde also wy dar quemen toge wy dem sterne na vnde reden in de stat tho Jherusalem vnde vrageden dar na dem

nigen geboren koninge der ioeden etc. gelick sunte matheus de ewangelista beschriuet. (h iii,v–h iiiir)

The passage is a mixture of indirect and direct discourse. The king begins by recounting recent events in the third person and then, suddenly, he switches to direct discourse with the first person plural pronoun *wy*. Finally the text refers to the Gospel of St. Matthew, where anyone interested can read the rest of the account. The corresponding passage in the saga is quite a bit longer and contains extended direct discourse:

Og sem kongren sæ og fornám at heilogh Anna gladdizt við sín ord. þá lieth /hann\ eigi af að gledia fyrer henne og sagde henne þá j frá hverrsv ollvm þeim þrim kongvnm hafde birzt ein stiarna og jnnan j stiorvne savm vær eitt barn og hafde eitt krossmarck æ herdvnm. og sem vær vndrvdvnzt þetta þa var thalad til vor at vær skylldivm fara j jodverska landet og finna þar eit sven barn ny fætt hiæ modr sine. En vær giordvm so og forvm efter stiorvne sem hvn for vndan oss allt þangat til at vær komvm thil Jhervsalem og spvrdvnzt þá fyrer hvar sem hinn vnga kongvren være sem ny fæddr var. enn oss var þá so til visad at hann mvnde vera fæddr j Bethel. og sem Herodes kongr fieck vita at vær villdivm fyrer eins finna þenna vnga sveinen þá liet Herodes kalla oss fyrer sig og bad os að finna sig aftvr þegar at vær mattvm og vær hofdivm fvndit sveinen og því lofodvm vær. en eingill gvdz kom til vor og bavd at vær skylldivm fara annann veg heim til vorra landa og finna echi Herodes þviat hann mvnda vilia giora honvm mein. og erm vær nv því komner vppa veginn heim aptvr enn þo vil eg vijsa þier hvset þat er vær skildvm við dottvr þina og son hennar. (392: 21–393: 8)

Only the first sentence of the king's speech is given in indirect discourse; thereafter the entire account is presented in the first person. Instead of cutting off the narrative with a reference to St. Matthew — the account is found in ch. 2 of the gospel — the saga continues to have the king relate the events from his perspective. It is unlikely that the source of the Icelandic account is the shorter version found in the *SAB*. Had that been the case, the translator/compiler would have had to analyze the passage, decide that a first-person account would be more effective as a narrative, convert the given text into direct discourse, retrieve the rest of the account from St. Matthew and adjust it to the earlier part of the king's report. Such a procedure, while not impossible, is nevertheless im-

plausible. It is more likely that here, as in other instances, the redactor of the *SAB* version was condensing a longer text, partly by rendering direct in indirect discourse, partly by excising further matter and supplying it with a reference to St. Matthew. The conclusion to be drawn here, as in other instances, is that the source of *Mariu saga og Önnu* in *Rhb* was a legend that was similar to the one condensed by the redactor of the *SAB*.

V. *Mariu saga og Önnu* and the *Passionael*

Ole Widding and Hans Bekker-Nielsen were aware of some of the divergences both in length and content between *Mariu saga og Önnu* and the *SAB*, which they posited as the chief source, and solved the problem of discrepancies by assuming that the translator/compiler augmented the text of the *SAB* by intercalating matter from appropriate legends in the *Passionael*. Therefore one would have to postulate that the translator was quite familiar with the various legends in the *Passionael* that included pertinent matter and borrowed from them whenever appropriate. Accordingly, he had recourse to seven different legends in compiling his own version of the life of St. Anne.

The position taken by the two scholars is understandable, given that much of the matter covered in the *SAB* is also found in the *Passionael*, and that there are striking correspondences between *Rhb* and the *Passionael* in some chapters for which no counterpart exists in the *SAB*. A case in point is the story detailing Anne and Joachim's childlessness — discussed with reference to the *SAB* in the previous section — Joachim's flight from the temple and to his flocks in the mountains; Anne's despair over her inability to bear a child; the appearance of an angel to each of them; and the reunion of the couple at the Golden Gate. The matter is found in the legend "Van Sunte Annen" in the *Passionael*.

After Anne and Joachim had been married for 20 years without having conceived a child, Joachim went to the temple on a certain feast in order to make sacrifice to God. When he had laid his offering on the altar, the priest looked angrily at him, threw the offering to the ground, and said:

Hvat dirfer þig þess Joachim at þv þorer at ganga til altaris sem adrer er avoxt hafa færtt gvdi. *eda veizt þv ecki at þeir erv aller for-*

bannader bæde af gvdi og so lavgmalenv. er ecki eru barns eigande. Og er þat því ecki til heyrelegt at þiggja þar þina forn sem gvdi er ecki þægileg því at hann hefer þig ecki blezad. Og af þessvm ordvm prestsins v<ar>d Joachim miog skammadr og lyttvr af ollvm þeim er hann bæde sæv og heyrdv. enn sialfr vard hann miog hryggr og hvar sem for sidan þa leit hann ævalth nidr æ jordina. þvíat hann þorde ongvn mann at lijtha j avgvn. og gieck efter þetta vt af mvsterinv og vt j morckina til fiarhirda sina. enn fyrer skamma skvlld þorde hann ecki helldr fara heim aftvr j Nazareth til qvinnv sinnar. (325: 22–33)

The priest's entire speech is transmitted in direct discourse, and the chapter ends with Joachim's decision above to go to his herds rather than return to Nazareth. The reason given by the priest for the rejection of Joachim's offering is the condemnation both by God and the law of those who do not beget offspring. In the *SAB* the incident is related in the third person. The priest

vorweit oeme sine vnfruchtbaricheit vnde sede dat idt nicht temelik were dat me syn opper entfangen scholde myt den iennen dede fruchtbar weren wente he in synem echte dat volck vnde dat geslechte van Jsrahel nicht en vormerde in dussen worden wart Joachim sere vorschemet alle vor den iennen de dat seghen vnde horden vnde wart sere drouich vnde sloch syne oghen neder vnde en dorste nemande an seyn van schemede wegghen vnde ginck vt dem tempel. (c v,r-v)

Ch. 10 ends here. Although the priest refers to Joachim's lack of fertility, he does not remark on condemnation by God and the law. Rather, he gives as cause of the rejection the inappropriateness ("nicht temelik") of including among those making sacrifice to God someone who is infertile and has not helped increase the population of Israel. When the *SAB* refers to the incident at the beginning of ch. 11 — Do Joachim so grofliken vnde so sere geschendet vnde gelastert wart in der ieghenwerdicheit syner frunde vnde des gemeynen voelckes (c v,v) — his decision to go to his herds is told in a manner that deviates somewhat from the account in the saga. Joachim goes into the fields because he does not want his neighbors to know about what has befallen him:

do en dorste he nicht van schemede wegen wedder vmme tho Nazaret reysen van sorghen dat ome sine nabers vorwiten wolden dat he also vorschemet was Dar vmme ginck he tho synen herden in dath velt buten nazareth syn queck tho bewarende. (cv,v–cvi,r)

The account in the *Passionael* deviates from the preceding in that the scene contains much of the direct discourse that we find in *Reykjahólabók*. Moreover, the version in the *Passionael* also mentions condemnation by God and the law and the priest comments that God has not blessed Joachim:

Wo darstu to deme altare gaen. *du bist van gode vnde van der ee vorvloket.* wente dyn offer is gode nicht annahme. darumme dat du vnvruchtbar bist. *vnde* byst ock nicht werdich. dat du gode dyne ghaue offerst. **wente got enheft dy nicht ghebenediget.** Des schemede sik Joachim so ghans sere. dat he trurich vth deme tempel ghink. *vnde dorste nicht in syn husz to syneme ghesinde gaen. vnde voer tho synen knechten.* de em dat vee hodden vp deme velde. (lxxxiii, a–b)

The conclusion of the above deviates both from the reading in *Rhb* and the *SAB*. Whereas in the Icelandic text Joachim does not dare return to his wife, and in the *SAB* he dares not go to Nazareth on account of the neighbors, he goes to his men in the *Passionael*, because he does not dare go back to his household. Both in *Rhb* and *SAB*, he goes to his flocks, but in the *Passionael* he goes to the men who are keeping his herds. The reading in the *Passionael* is odd, since it seems to make little sense that Joachim is afraid to show himself to those constituting his household, but does not mind returning to his shepherds. The substance of the reading in both *Rhb* and *SAB* seems to be that Joachim goes to his flocks in order to be alone. Indeed, the variant in *Rhb* concerning Joachim's unwillingness to go home to his wife has a precedent in German Marian legends. One of the oldest versions is that of Priester Wernher who composed a life of Mary in the year 1172, which ultimately derives from the apocryphal *Liber de ortu beatae Mariae et infantia salvatoris*, that is, the Gospel of Pseudo-Matthew (Fromm, 1969: XIV). This Middle High German version provides the motivation for Joachim's decision not to go home:

erne wolte ouch niht mære
wider in sîn hûs chêren
unt wolte sich vor leide
von sinem wîbe scheiden,
von siner wunneclicher chonen.
in einer wuoste wolt er wonen
von den liuten verre:

dar hiez ouch im der herre
 al sin chorter triben,
 unt wolte dâ beliben. (449–58)

The variant in *Rhb*, which deviates from both the *SAB* and the *Passionael*, thus has a precedent in older German literature.

Comparison of the three passages shows that *Rhb* agrees partly with one, partly with the other, but also deviates from both in relating that Joachim dared not go home to his wife. Given the divergent texts, the fact that *Rhb* agrees now with one, now with the other Low German version, one can take one of three positions relative to the saga's source(s): 1. that the chief source of the scene in the saga is the *Passionael*, but that the translator augmented the text and revised it in light of the variants in *SAB*; 2. that the source is the *SAB*, but that the translator created direct discourse out of the third person narrative, and this direct discourse happened to coincide with that in the *Passionael*; 3. that the translator followed the wording of his source closely, but this was not the *SAB* or the *Passionael*. Neither the first nor second alternative seems plausible, given the fact that subsequent text in the saga, which has no model in the *SAB*, but for which corresponding passages can be found in the *Passionael*, nonetheless deviates substantially from the same both in matter and length.

As was noted previously, the account of the angelic visions experienced by St. Anne and Joachim in *Rhb* differs rather extraordinarily from that in the *SAB*. The discrepancy obtains both in regard to length and structure. The legend of St. Anne in the *Passionael*, however, has the same structure as in *Rhb*, but does not include the Marian exempla. Upon comparing the matter in *Rhb* and the *Passionael*, it is nonetheless evident that despite the shared structure, the two works transmit distinct redactions. After the above-mentioned incident in the temple and Joachim's disappearance, Anne is distraught, since she does not know what has happened to her husband. One day she goes into her orchard, where she prays as follows:

O hera gvd þv hefer ollvm skepnm ævoxt giefet. dyrvm og fvglym.
 fiskvm og qvinnvm. nema mier eirnne. mig hefer þinn milldelegæ
 myskvn vte byrgtt fra þessare gïof hvar fyrer at minn madr og eg erv
 nw miog forsmad af ollvm fyrer þetta. þvi bidr eg þig min elskvlegr

skapare og allra hvggare at þv syn mier þina dyrd og gief mier einn erfingia. þann skal eg þier offra j mvsterit. (326:19–25)

The corresponding passage in the *Passionael*, while quite close to the above, nonetheless bears signs of shortening and suggests that the above represents a longer and better redaction:

O here god. du hefst allen creaturen kyndere ghegheuen. den deerten vnde den voghelen. vnde den viscken. de vrouwen syk alle der kyndere. vnde hefst my allene vthgheslaten van der ghaue dyner gudicheyt. vnde sprak ouer O myn god vnde myn schepper. yck bydde dy dat du my enen eruen gheuest. den wyl yk dy in dynen tempel offeren. (lxxxiii, b)

Comparison of the two texts reveals their indisputable relationship, but it is not that of source and translation, but rather that of sister texts.

Another example from the series of angelic visitations experienced by Anne and Joachim offers further evidence for the assertion that despite the great similarities between the *Rhb* and *Passionael* versions of this portion of the St. Anne legend, the latter was not the source for text not found in the *SAB*. After the angel had appeared to Joachim bidding him meet his wife at the Golden Gate, he also appears to Anne with a similar message. When the couple finally meets, we learn that:

þa sem hvn sæ at hann kom. þa gieck hvn j mothe honvm. Og lagde sinar hendr vmm halsen æ honvm og þackade gvde sina nad og myskvnn og kyste hann Og af þeim fagnadar kosse og so af þeirre skjire æst er þav havfdv til samans þa strackx vard sæ blezannlegre gethnadr þeirra æ mille sem eingillen hafde þeim bodat at gvdz fyrer skipan efter þvi sem fyr seiger. (336:12–16)

The corresponding passage in the *Passionael* reads as follows:

vnde sach dat he quam. do vil se em vmme synen hals vnde dankede gode syner gnaden. Do weren se des kyndes seker dat van en gheboren scolde werden. (lxxxv,c)

Once more comparison with Priester Wernher's Marian legend reveals that St. Anne's more enthusiastic greeting of her husband in *Rhb* has antecedents. When Anne spies her husband,

diu frouwe gâhete dar,
 umb den hals si in gevie,
 an sîner hende si gie,
 si halste in unde chuste,
 si druchte in an die bruste
 unt enphienc in inneclîchen wol. (1004–09)

The model for the above — as well as the account in *Rhb* — is provided by one of the redactions of the apocryphal Pseudo-Matthew account, where we read: “et occurrens illi ad collum eius se suspendit ipsum amplexando cum osculo et gratias agendo domino dixit” (Tischendorf 1876: 60, fn. 5).

There is a significant doctrinal discrepancy between the *Rhb* and *Passionael* accounts, one that derives from the previously enunciated belief (discussed above) that Mary “skal vera giethen af skire og ofleckadre ast en eigi af holdlegre sambvd” (329: 16–17). According to the saga, Mary is conceived as a result of Anne’s kiss and the pure love she and Joachim have for each other. The Low German text, however, simply comments that at this point the parents were certain that they would have a child. Belief in the notion that Mary was conceived as a result of the kiss was widespread enough in the fifteenth and early sixteenth centuries for Geiler von Kaysersberg, the popular preacher in Straßburg, to condemn it in 1512 in one of his sermons on Our Lady (Dörfler-Dierken 1992b: 51–52). This discrepancy between the *Rhb* and *Passionael* texts — as well as an earlier statement concerning Mary’s birth — reveals a basic theological difference between the two accounts that makes it most unlikely that the *Passionael* was the source of the additional matter in *Mariu saga og Önnu*. The reading in the *SAB* diverges even more from that in *Rhb*:

Also se szyck malck eyn ander moetten in der gulden porten do synt
 se beide froelick gheworden van den lofften des engels van der
 dochter de se krigen scholden. (cvii,v–cviii,r)

Instructive is a passage in Priestler Wernher’s legend, in which there is an explicit reference to sexual intercourse. When the angel appears to Joachim, he says to him:

got hat gegæben dir ze lone
 ein tohter bey deinem weibe;
 div chom von dinem leibe
 do dv ze iungist schiede von ir. (684–87)

Here one of the miracles associated with the dogma of the Immaculate Conception is worth noting. As was stated above, in ch. 25 of *Mariu saga og Önnu*, Mary is presented as having been born both without stain of original sin and from a virgin. According to the saga, this double doctrine was espoused by the Council of Basel. The notion that Mary was born of a virginal Anne was a popular misconception, which is also reflected in the scene between Anne and Joachim above. That the *Passionael* was not the source of this misinformation is supported by the account of the miracle at the Council of Basel. According to the *Passionael*, the Council proclaimed “dat Maria godes moder entfangen werde sunder erfsunde vnde sunder alle beulekkinge (CCxcix,c). Both phrases — “without original sin and without stain” — refer to Mary.

One section of *Mariu saga og Önnu* coincides with text in the *Passionael*'s account “Van vnser leuen vrouwen hemmeluaert” (C xv, a–C xviii, d). Here too we find an irritating admixture of what amounts to word-for-word translation and substantial variance between the Icelandic and Low German texts. A case in point is the scene in which the angel Gabriel appears to Mary to announce to her that she is to leave this world. The scene is as follows in *Rhb*:

þæ einv sinne er hvn læ æ bæn sem hvn var vðn og var brennannde j gvdz elskv og vard bidiande til gvdz af ollv hiartta at hvn mætte eiga skiliazt vid heim þenna og gvd heyrdi kall hennar og birttezt henne Gabriel eingill vegsamlega henne heilsannde med þessare qvediv sem hier fylger Heil sierttv og blezvd sagde hann. Sie hiernæ drotning min palm qvist einn hvern at eg fære þier af paradiso. hann skalttv bida at latha bera. fyrer þinvm bavrv. þessi palm qvistv var miog fagr og græn at lith. en blavden æ honvm vorv so skiar sem morgvn stiarna. Hier med sagde eingillen thil hennar. fagna þv Maria þviat æ þridia deigi fra þessv mvnttv skiliazt vid þin likama og sonvr þin er bidande sinnar vegsamlegrar modr og vill leida þig med sier til eylifs fagnadar. sem hann hefvr þier adr longv fyrer bvit. og sialfr vill hann koma thil motz vid þig med ollvm himneskvm herskap. (420:9–22)

Mary now thanks the angel for the message, inquires what his name is — “þæ bidr eg þig at þv virdizt at birtha mier nafn þitt” (420:25–26) — and then continues:

So og bidr /eg\ at syner miner og brædvv en þat vorv apostolarner. at þeir safnizt til samans hingat til min so at eg siae þæ likamlegvm avgvv adr en eg deyie og giallde eg so gvde anda minn þeim nær-

verandvm so og bid eg at þæ sem min sal geingr vt af likamanvm at hvn siae onvan skelfelegan edr hræd<e>legan anda. og eingen megt o vinarens renne mier æ mothe. (420:26–31)

The angel reassures her that the apostles shall assemble as she has asked, but then poses the rhetorical question: “enn hvar fyrer ottazt þv at sia jllgiarna anda þar sem þv nidr þrycker þeirra hövud og magth en þo lika vel verde þin vile so at þv skaltt /þæ\ ecki sia” (421:3–6). The above, as all the matter concerning Mary’s life after the death of St. Anne, is wanting in the *SAB*, but a counterpart exists in the *Passionael*. Nonetheless, while containing much of the substance found in the saga, the scene in the Low German legend also deviates in content, structure, and the use of direct discourse:

Do nu de alderhilligheste iuncfrouwe to eren .lx.ij. iaren ghekomen was. do was se allene in erem husze vnde hadde groet begherte na erem leuen sone. so dat se myt milden tranen ere leue kynd bad. dat se mochte bi em wezen. do sande he eer den engel Gabriel. de sprak Ghegotet sistu maria. vnde brochte eer enen palmstruek vth dem paradise. de was ghans licht. vnde was eyn groen twych. de blade weren alze de lychte morghe sterne. vnde sede. Vrouwe dy Maria. wente dyn sone heft dyn begherte angheseen. vnde wil dy to den ewighen vrouden nemen. dar he dy to heft gheladen. vnde werd suluen to dy komen mit allen hemmelschen heere. vnde den palm schal men vor dyner baren dreghen. do sede se. Der bodeschop bin yk van ghantzeme herten vro. vnde beghere dre dinghe van myneme leuen sone Dat erste dat myn kynt to myner vorscheydinghe kome Dat ander dat ok alle de .xij. apostele to mi komen. Dat drudde. dat ik nenen bozenghest ensee. Do sprack de engel. Wat du biddest dat kryghestu van dynem leuen sone. vnde schedede do van eer. (Cxvi,b)

The discrepancies between the Icelandic and Low German accounts are substantial. While the *Passionael* sets the scene in the 62nd year of Mary’s life, *Rhb* is silent on that account, but instead informs us that Mary is to die three days after the visitation by the angel. Furthermore, Mary’s request that Jesus be present at her death is not found in the saga, while the reference to Mary crushing the head of Satan is lacking in the *Passionael*. Mary’s asking in the *Passionael* that her son come to her at the moment of death is somewhat odd, since the angel has just finished telling her that Christ “werd suluen to dy komen mit allen hemmelschen heere”. The version in *Rhb* suggests

that the passage in the *Passionael* is a condensed version of what had originally been a longer text. Supporting evidence for this assertion comes from the corresponding text in the *Legenda aurea* account of Mary's Assumption, which contains matter also found in *Rhb* but not the *Passionael* (passages in italics are found in the Icelandic text but not the *Passionael*):

Die igitur quadam dum in filii desiderium *cor virginis vehementer accenditur*, aestuans animus commovetur et in exteriorem lacrimarum abundantiam excitatur, cumque ad tempus subtracti filii aequanimiter non ferret subtracta solatia, ecce angelus cum multo lumine eidem adstitit et reverenter utpote sui matrem domini salutavit. Ave, inquit, benedicta Maria suscipiens benedictionem illius, qui mandavit salutem Jacob. Ecce autem ramum palmae de paradiso ad te dominam attuli, quem ante feretrum portare jubeas, *cum die tertia de corpore assumeris, nam tuus filius te matrem reverendam exspectat*. Cui Maria respondit: si inveni gratiam in oculis tuis, *obsecro, ut nomen tuum mihi revelare digneris*, sed hoc peto instantius, *ut filii et fratres mei apostoli ad me pariter congregentur*, ut eos, antequam moriar, corporalibus oculis videam et ab iis sepeliri valeam et ipsis presentibus spiritum Deo reddam. Hoc iterum peto et obsecro, ut anima mea de corpore exiens nullum spiritum teterrimum videat nullaque mihi Sathanae potestas occurrat. (*LA*, p. 505)

As he does in *Rhb*, the angel tells her that the apostles shall assemble, and then he similarly asks her:

Malignum autem spiritum videre cur metuis, cum caput ejus omnino contriveris et spoliaveris ipsum suae imperio potestatis? Fiat tamen voluntas tua, ut ipsos non videas. (*LA*, p. 505)

The striking congruence between the Latin and Icelandic texts attests that the longer Icelandic version — longer, that is, vis-à-vis the *Passionael* — is not the result of amplification by the translator. Rather, the source of *Mariu saga og Önnu* was a Low German text (cf. *nidrþrykkja*) that intermittently contained readings very close to those in the *Legenda aurea*. Indeed, the above corresponding passages (between *Rhb* and the *Legenda aurea*) are also found in a German text that was one of the sources of the prose *Passionael*, namely the metrical *Passional*, a monumental Middle High German verse legendary (nearly 110,000 verses) from around 1300, which derives much of its material from the *Legenda aurea* (Hahn, ed., 1982; cf.

Rosenfeld 1982: 63–65; Höbing 1935: 17; Masser 1976: 188–89). Here too we learn that Mary is to be taken to her son on the third day (122:80), and similarly the angel wonders why Mary is afraid of the devil:

durch waz vurchtes du in
 sit daz din heiliger sin
 din kuscheit diner tugende rat
 im sin heubt zvtreden hat
 dv hast in gar betoubet
 vnde sine gewalt beroubet
 so daz er dir nicht mach geschaden. (123:29–35)

The relationship between corresponding passages in *Mariu saga og Önnu* and the *Passionael* resembles that between the saga and the *SAB*. At times the similarity is striking, and occasionally there occurs what appears to be word-for-word translation. More often, however, the evidence mounts in support of the thesis that the source of the translation was not only a different but also a longer text. Like the *SAB*, which bears sufficient evidence of having been condensed from a longer text, the *Passionael* can be shown to contain reduced versions of originally more extended matter.

Another passage that attests the imperfect transmission of older matter in the *Passionael* but the retention of a superior text in *Rhb* is the depiction of the assumption of Mary's soul to heaven. In the *Passionael* the scene is rendered as follows:

Do schedede vnse leue here mit syner moder ze le van dar. vnde mit allen hemmelschen heer. vnde sunghen gode lauesange vnde voren in den hemmel mit vnvthsprekliker clarheyt. Do leden de .xij. apostele vnser leuen vrouwen lycham vp de bare. vnde sunte Johannes ghinck dar voer. vnde droech den palmstruck. vnde de anderen droghen de baren vnde bernende kersen. vnde de engele sunghen in der lucht enen nygen sanck. (C.xvi.c–d)

The version transmitted in *Mariu saga og Önnu* is considerably longer by reason of added detail:

þæ hvarf drottinn fra avglite heilgra apostola med sæl modr sinnar og allvr himneskr herskapr er med þeim var svngv himneskan lofsöng gvdi til lofs og hans signadre modr allt til himna oendalegvm favgnvd er hvn atte þar at thaka. en postolar gvdz kavllv dv æ hana

efter æ og savgdv þv hin prydelegazta jvngfrv. verttv vor minnelegh hvertt sem þv geingr. Og þa sem einglarnr þeir sem efter blifv j himnenvm sæv hina stiga vpp aptvr er vorv med vorvm herra þa forv þeir amothe þeim. so sem med mikille vndrvn og giordv eina fagra og mikla processionem er þeir lithv kong sinn vera beranda sal sinnar blezanlegrar modr æ sinvm armleggivm. og vrdv af þessv sem nockvt ottande. kallande og so seijande. Hverr er þessi drottningh sem so er megthoglega vppstigande. af fliothande avdæfv. eda af lystingvm eydimarckar. en þat er at skilia af verolldv og er sithiande æ handleggivm sins elskvlegaztha sonar. Þa var þeim svaradh af hennar fylgiorvm sem vorv helger einglar. Þessi er sv en fegrdzta en prydelegaztha æ mille dætra af Jhervsalem hverr at sithiande skal vera thil hægra handar gvde j velldis sæte hans dyrdar. (423: 10–27)

Comparison of the two redactions reveals that the greater length is primarily the result of greater specificity, the inclusion of sufficient detail in *Rhb* to present a visual and auditory image of the scene being depicted. This presentation of the details of Mary's assumption has a long tradition. It is transmitted in the *Legenda aurea*, where we read:

Post eam apostoli clamitant dicentes: virgo prudentissima, quo progredieris? Esto nostri memor, o domina. Tunc ad concentum adscendentium coetus, qui remanserant, admirati concite obviam processerunt videntesque regem suum feminae animam in ulnis propriis bajulantem illamque super illum innixam obstupefacti clamare coeperunt dicentes: quae est ista, quae adscendit de deserto deliciis affluens innixa super dilectum suum? Quibus concomitantes dixerunt: ista est speciosa inter filias Jerusalem, sicut vidistis eam plenam caritate et dilectione. Sicque in coelum gaudens suscipitur et a dextris filii in throno gloriae collocatur. (p. 507)

Throughout the *Passionael* there is repeated evidence that the legends contained therein had been reduced from longer versions, the above scenes not excluded. To be sure, one can adduce passages in *Mariu saga og Önnu* for which corresponding passages can be found in the *Passionael*, but on the whole the similarity is too general to permit one to posit the Low German text as the source.

The nature of the at times extreme disparity in corresponding sections of the *Passionael* and *Rhb* resides in the difference between an allusion on the one hand and a full explication on the other. Such is the case in a passage in the account "Van der boert vnser heren Jhesu cristi" and the corresponding text in ch. 50 of *Mariu saga og*

Önnu. In the Low German legend are listed the wondrous events associated with the birth of Christ. We are told that Mary's virginity during and after the birth of Christ was prefigured by the rod of Aaron, which bloomed by itself, "vnde mit der porten Ezechielis. de alletijd besloten bleff" (CCCCxii,c). The counterpart to this laconic allusion reads in the Icelandic saga as follows:

Hv er þat læstæ portthed er prophethen Ezechiel sagde thil. þviat j giegnvm hennar obrvgdenn og ospilltthan likama gieck henar eingethen sonvr æn nockvrs konar særleika. So thil at jafna sem þæ solenn skinn j giegnvm skirtt gler og geingr geisle solarenar j giegnvm gleret ospilltt og obrothed og samaleidis er og geislenn ospiltvr þo at hann gangi og giegnvm gleret heillt og obrothed. So hefer og jvngfrv Maria fætt sinn blezada son æn nockvrs særleika eda savrganar. So og thil dæmis at thaka. at stiornnvnr hafa sitt lios og sina pryde e(da) fegvrð af solenne. So thok og Mariæ himneska stiarnan sem skinande er nv avallt fyrer æsionv sins sonar j ollvm dygdvm. þat oendalega lios og pryde af hans gvddomlegvm kraptthe. þo hans allvelldogvm gvddome ospillttvm og ominckvðvm j ælla stade. þæ sem hann gieck vt af hennar jvngfrvlegvm likama. sem einn brvgvme vt af sinv svefn hvse. (376 : 26–377 : 6)

VI. Conclusion

The preceding analysis and comparison of *Mariu saga og Önnu* and the corresponding legends in both the *St. Annen Büchlein* and the *Passionael* have provided more than sufficient evidence to support the thesis that neither was the source of the Icelandic legend. *Mariu saga og Önnu* derives not only from a longer and narratively superior Low German text but also from a redaction that was structurally distinct from the version transmitted in the *St. Annen Büchlein*. That Ole Widding and Hans Bekker-Nielsen identified the 1507 Braunschweig imprint of the *SAB* and the 1492 Lübeck imprint of *Dat Passionael* as the main sources of *Mariu saga og Önnu* can be explained by the at times uncanny congruence between passages in the saga and these two Low German texts. A word-for-word comparison shows, however, that the affinity is superficial. Divergence in length, structure, and matter prohibits identification of these two imprints as the sources of the Icelandic legend, either singly or together. Given the magnitude of the formal, structural, and material

dissimilarities between the saga and the Low German texts identified by Widding and Bekker-Nielsen, the theory that the compiler of *Rhb* conjoined various sections focussing on Mary and Christ in the *Passionael* with the *SAB* is to be rejected. One can conclude that *Mariu saga og Önnu* is a rather faithful translation of an unknown or no longer extant Low German compilation, which was translated in its entirety.

The existence of another version of the legend of St. Anne, one also containing much Marian matter, is plausible if one recalls the profusion of German legends in both manuscript and print that were devoted to the mother of Mary and grandmother of Christ in the Middle Ages. Werner Williams-Krapp notes the transmission of the legend in not only three different legendarys — *Der Heiligen Leben*; *Der Heiligen Leben, Redaktion*; and *Mittelfränkische Heiligenpredigten* — but also twelve redactions that are independent of these. None of these has been edited (Williams-Krapp 1986: 390–91).

Literary interest in the life of St. Anne in the German and Dutch language realm is widely attested before the Hans Dorn imprint. Prior to World War II, the text of the Braunschweig 1507 imprint had existed in a fifteenth-century manuscript (Ms. theol. germ. 19) belonging to the Stadtbibliothek Lübeck. This manuscript was dated after 1475 (Ampe 1979: 267). The work known as the *Sankt Annen Büchlein* is an anthology of texts relating mostly to devotion to St. Anne, including her legend. The *SAB* commences with “de dornen kron unses leven heren Jhesu cristi” and contains inter alia “Sunte Annen rosenkrantz”, “gebede vor de pestilencie”, and “Ein testament eyns waren cristen minschen” (Ampe 1979: 268). The second item in the collection is “Sunte Annen legend und all oeres geschlechtes”, that is, the text that previous scholarship has identified as the source of *Mariu saga og Önnu*. We have shown above that this cannot be the case. The Low German St. Anne legend represented today only by the *SAB* is itself an anonymous translation of the Dutch *Die historie van die heilige moeder santa anna ende van haer olders daer si van geboren is ende van horen leven ende hoer penitenci ende mirakelen mitten exempelen*, first published in 1499 by Petrus van Os in Zwolle (Brandenburg 1990: 287, 302; GKW II: 1994). The work saw two additional printings before 1507 (Zwolle, 1500; Deventer, 1504). This Dutch redaction in turn was a free translation by the Carthusian Wouter Bor of the *Legenda sanctae Emerencianae et sanctae Annae*, which has been ascribed to Jan van Denemarken, a secular priest who

died around 1545 (Brandenburg 1987: 105). The work is extant in a manuscript dated c. 1496 (Brandenburg 1990: 287–91). The legend in the SAB was not the only German legend of St. Anne in print. In 1501 *Dysz ist eyn seltzemme und gute legende von Sant Annan und von irem gantzen geslecht* was published in Straßburg. A second Straßburg imprint of the same work from 1509 bears a variant title: *Dis ist ein hüpsche legende von der heiligen frawen sant Anna* (GKW II: 2005). This German legend was also translated from a Latin text, namely the *Legenda sanctae Annae*, of which nine imprints are extant in the period 1496 (Leuven) to 1517. Seven of these are Leipzig imprints (Brandenburg 1990: 279–81; 286). Another life of St. Anne was published in 1490 in Ulm by Johann Reger with the title *Von dem ganzen Geschlecht S. Anna, von der S. Anna-Bruderschaft und von etlichen Wunderzeichen* (Falk 1879: 87). The work commences: “Emerencia vnd ir man Stallanus habent swo ll töchtern mit namen Anna und esmeria ge ll hept” (GKW II: 2012). Around the same year (1490/91) appeared a Dutch life, *Historie, ghetiden ende die exempelen van der heyligher vrouwen sint Annen*, composed in 1486, and printed by Gerard Leeu in Antwerp (GKW II: 1996). There were subsequent editions of this work in 1493, 1496, and two in 1497. From the year 1519 there is extant yet another imprint of a translation of Wouter Bor’s Dutch legend, namely the High German *Die history und das leben der heylicher frawen sant Annen eyn Mutter der junckfrawen Marie, wie sy ist geboren von jren heyligen eltern Stolanus und Emerentia. Auch von yren heyligen leben und bittere penitenz, myt vyl schonen miracelen und exemplen* (Brandenburg 1990: 299–301). This translation is ascribed to Nicolaus Symonis, a Carmelite in Erfurt.

Our survey of the incunabula and early sixteenth-century imprints of German and Dutch legends of St. Anne presumably contains only a fraction of the texts, be that in manuscript or print, that were available. In any case, all the evidence confirms that the Hans Dorn imprint could not have been the source of the Icelandic legend in *Reykjahólabók*, that the discrepancies between the Low German imprint of 1507 and *Mariu saga og Önnu* are not the result of improvisations and revisions by the translator. There had existed at one time either a manuscript or an imprint of a legend of St. Anne that also incorporated the complete life of Mary. This legend of St. Anne and Mary was the source of the rather faithful rendering transmitted in *Mariu saga og Önnu*.

Literature

- Ampe, A. (1979). "Philips van Meron en Jan van Denemarken". *Ons Geestelijk Erf* 53 s. 240–303.
- Ashley, Kathleen and Pamela Sheingorn, eds. (1990). *Interpreting Cultural Symbols: Saint Anne in Late Medieval Society*. The University of Georgia Press, Athens and London.
- Beissel, Stephan (1972). *Geschichte der Verehrung Marias in Deutschland während des Mittelalters. Ein Beitrag zur Religionsgeschichte und Kunstgeschichte*. Herder, Freiburg i.B. (1909); rpt. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Bekker-Nielsen, Hans (1958). "Nova Historia Sancti Ambrosii. Et tabt rimofficium af Gunnlaugr Leifsson". *Maal og Minne*, s. 8–14.
- (1964). "St. Anna i islandskr senmiddelalder". *Fróðskaparrit* 13, s. 203–212.
- Benziger, C. (1913). *Eine illustrierte Marienlegende aus dem XV. Jahrhundert* <Kodex Mss. Hist. Helv. X. 50, Stadtbibliothek Bern>. Heitz, Strassburg.
- Bolte, Johannes (ed.) (1972). Johannes Pauli (1522). *Schimpf und Ernst*. Berlin, 1924; rpt. Georg Olms, Hildesheim and New York.
- Brandenburg, Ton (1987). "St Anne and her Family". *Saints and she-devils. Images of women in the 15th and 16th centuries*. The Rubicon Press, London s. 101–128.
- (1990). *Heilig Familieleven. Verspreiding en waardering van de Historie van Sint-Anna in de stedelijke cultuur in de Nederlanden en het Rijnland aan het begin van de moderne tijd (15de/16de eeuw)*, Diss. Univ. Amsterdam. SUN, Nijmegen.
- De historie von der hilligen moder sunte Anna vnd orem slechte*. Braunschweig: Hans Dorn, 1507.
- DI, see *Diplomatarium Islandicum*.
- Diplomatarium Islandicum. Íslenzkt fornbréfasafn* (1952–1972). Hið íslenzka bókmentafélag, Reykjavík. Abbreviated DI.
- Dörfler-Dierken, Angelika (1992a). *Vorreformatiorische Bruderschaften der hl. Anna*. Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Kl., Jahrgang 1992, 3. Abhandlung. Carl Winter, Heidelberg.
- (1992b). *Die Verehrung der heiligen Anna in Spätmittelalter und früher Neuzeit*. Forschungen zur Kirchen- und Dogmengeschichte, 50. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Falk, Franz (1969). *Die Druckkunst im Dienste der Kirche, zunächst in Deutschland, bis zum Jahre 1520*. Cologne, 1879; rpt. Rodopi, Amsterdam.
- Fromm, Hans (ed.) (1969). *Priester Wernher. Maria. Bruchstücke und Umarbeitungen*, 2nd ed., Altdeutsche Textbibliothek, 26. Max Niemeyer, Tübingen.
- Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (1968). Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke, 2nd ed., Stuttgart. Abbreviated *GKW*.
- GKW*, see *Gesamtkatalog*.
- Graesse, Th. ed. (1890). *Jacobi a Voragine Legenda aurea vulgo Historia Lombardica dicta*. Wilhelm Koebner, Vratislavia (Pressburg). Abbreviated *LA*.

- Guðbrandur Jónsson (1919–29). *Dómkirkjan á Hólum í Hjaltadal, Lýsing íslenzkra miðaldakirkna*, Safn til sögu Íslands og ísl. bókmenta, V, 6. Gutenberg, Reykjavík.
- Hahn, K. A. *Das alte Passional* (1857), new ed. Heinrich Ludwig Bröner, Frankfurt a.M.
- Hilg, Hardo (1981). *Das ›Marienleben‹ des Heinrich von St. Gallen. Text und Untersuchung. Mit einem Verzeichnis deutschsprachiger Prosamarienleben bis etwa 1520*, Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Literatur, 75. Artemis, München and Zürich.
- Höbing, Maria (1935). *Legendarische Erzählformen des Wenzelpassional*, Diss. Westfälische Wilhelms-Universität zu Münster. E. Holterdorf, Oelde i. Westf.
- Hörður Ágústsson (1992). “Bækur”. Kristján Eldjárn and Hörður Ágústsson, *Skálholt: Skrúði og áhöld*. Hið íslenska bókmenntafélag [Reykjavík], s. 285–356.
- Ising, Gerhard, ed. (1976). *Die niederdeutschen Bibelfrühdrucke*. Deutsche Texte des Mittelalters, LIV. Akademie-Verlag, Berlin.
- Jón Helgason (1929). *Málið á Nýja Testamenti Odds Gottskálkssonar*, Safn Fræðafjelagsins, VII. Hið íslenska fræðafélag, Copenhagen.
- Kalinke, Marianne (1991a). “Gregorius saga biskups” and “Gregorius auf dem Stein”. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 113, s. 67–88.
- (1991b). “Osvalds saga konungs”. *The Eighth International Saga Conference: The Audience of the Sagas*, I. Gothenburg University, Göteborg, s. 268–77.
- (1992). “Reykjahólabók: A Legendary on the Eve of the Reformation”. *Skáldskaparmál* 2, s. 239–269.
- Kleinschmidt, Beda, O. F. M. (1930). *Die heilige Anna. Ihre Verehrung in Geschichte, Kunst und Volkstum*. L. Schwann, Düsseldorf.
- Kålund, Kr. (1908). *Alfræði íslenzk*. Íslandsk encyklopædisk Litteratur. I. Cod. Mbr. AM.194, 8vo, STUAGNL, 37. Copenhagen.
- LA, see Graesse.
- Lexikon für Theologie und Kirche* (1965). Herder, Freiburg, vol. 10. Abbreviated LTK.
- Loth, Agnete, ed., (1970). “Emmerencia, Anna og Maria”. *Reykjahólabók. Íslandske helgenlegender*, Editiones Arnarnagnæanæ, A, 16. Munksgaard, Copenhagen, II: 305–468. Abbreviated Rhb.
- LTK, see *Lexikon für Theologie*.
- Masser, Achim (1976). *Bibel- und Legendenepik des deutschen Mittelalters*. Erich Schmidt, Berlin.
- Ordbog over det norrøne prosasprog. Registre* (1989). Den arnamagnæanske kommission, Copenhagen.
- Overgaard, Mariane, ed. (1968). *The History of the Cross-Tree Down to Christ's Passion*. Editiones Arnarnagnæanæ, B, 26. Munksgaard, Copenhagen.

- Rhb, see Loth.
- Rosenfeld, Hellmut (1982). *Legende*, 4th ed. Metzler, Stuttgart.
- SAB, see *De historie*.
- Schaumkell, E. (1893). *Der Kultus der heiligen Anna am Ausgange des Mittelalters. Ein Beitrag zur Geschichte des religiösen Lebens am Vorabend der Reformation*, diss. Gießen.
- Schiller, Karl and August Lübben (1986). *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*. rpt. Sändig, Vaduz.
- Schmitt, Margarete, ed. (1959). *Der grosse Seelentrost. Ein niederdeutsches Erbauungsbuch des vierzehnten Jahrhunderts*, Niederdeutsche Studien, 5. Böhlau, Köln and Graz.
- Seelow, Hubert (1989). *Die isländischen Übersetzungen der deutschen Volksbücher. Handschriftenstudien zur Rezeption und Überlieferung ausländischer unterhaltender Literatur in Island in der Zeit zwischen Reformation und Aufklärung*. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Sheingorn, Pamela (1990). "Appropriating the Holy Kinship. Gender and Family History". Kathleen Ashley and Pamela Sheingorn (ed.), *Interpreting Cultural Symbols: Saint Anne in Late Medieval Society*. Univ. of Georgia Press, Athens and London.
- Sigfús Blöndal (1980). *Íslenzk-dönsk orðabók*. Íslensk-danskur orðabókar-sjóður, Reykjavík.
- Tischendorf, Constantinus de (1876). *Evangelia apocrypha adhibitis plurimis codicibus graecis et latinis maximam partem nunc primum consultis atque ineditorum copia insignibus*, 2nd. ed. Hermann Mendelssohn, Leipzig.
- Unger, C. R. (1871). *Mariu saga. Legender om jomfru Maria og hendes jertegn efter gamle haandskrifter*. Christiania.
- Vollmer, Hans, ed. (1929). *Die Neue Ee, eine Neutestamentliche Historienbibel*, Materialien zur Bibelgeschichte und religiösen Volkskunde des Mittelalters, IV. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin.
- Westergård-Nielsen, Chr. (1946). *Låneordene i det 16. århundredes trykte islandske litteratur*, Bibliotheca Arnemagnæana, VI. Munksgaard, Copenhagen.
- Widding, Ole and Hans Bekker-Nielsen (1960). "En senmiddelalderlig legendesamling". *Maal og Minne* 1960, s. 105–128.
- (1962). "Low German Influence on Late Icelandic Hagiography". *The Germanic Review* 37, s. 237–262.
- Williams-Krapp, Werner (1986). *Die deutschen und niederländischen Legenden des Mittelalters. Studien zu ihrer Überlieferungs-, Text- und Wirkungsgeschichte*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.

Saga heilagrar Önnu — en orientering

Sankt Anna og hendes legende

Det nye Testaments kanoniske skrifter giver kun sparsomme oplysninger om Jomfru Maria, og hvad angår hendes mor er de tavse. Om kvinden, hvis skæbne det var at være den hellige jomfrus mor, findes der ingen historiske underretninger. Ved hjælp af ihærdige studier og livlig fantasi opdigtedes der dog snart for Herrens mormor en levnedsskildring, der kunne udfylde lakunerne i de bibelske beretninger og imødekomme den folkelige trang til at få begivenhederne omkring Jomfru Maria anskueliggjort.

Den ældste fortælling om Jomfru Marias mor, Sankt Anna, findes i det apokryfe *Protevangelium Jacobi* fra midten af det andet århundrede, som kun er overleveret på græsk (udg. Tischendorf 1876: 1–50). Ifølge dette *Protevangelium* boede der i Nazaret et gammelt, rigt og gudfrygtigt ægtepar, Joachim og Anna (Hanna). Da Joachim på en festdag ønskede at ofre i templet, blev han afvist under påskud af, at mænd uden afkom var uværdige. Joachim gik bort fra templet i græmmelse over sin barnløshed og fastede 40 dage i ørkenen for at aftvinge Gud velsignelsen. Hans hustru, som i mellemtiden var blevet underrettet om grunden til hans fravær, klagede ligeledes for Herren. En engel bragte bud om, at hendes bøn var hørt, og at hun ville blive velsignet i sin alderdom. Engelen gav Joachim det samme løfte og bød ham vende hjem.¹ Da Anna hørte om hans hjemkomst, gik hun ud til byporten for at møde ham. Ved synet af Joachim løb hun hen og omfavnede ham. "Nu ved jeg", sagde hun, "at Herren har velsignet mig, for se, enken er ikke længere en enke, og jeg, som var barnløs,

¹ Ifølge det ældste håndskrift af *Protevangeliet*, Papyrus Bodmer 5 fra det fjerde århundrede, sagde engelen til Joachim, "Se, din hustru Hanna har undfanget", mens de fleste andre håndskrifter har "skal undfange" (Strycker 1961: 81–82, n. 3). Denne forskel bringer i skarpt relief et fundamentalt spørgsmål vedrørende Annas undfangelse af Maria, nemlig om undfangelsen var underfuld eller skete *per osculum Joachimi*. Denne sag blev først afgjort i nyere tid: i sin bulle, *Ineffabilis Deus*, af 1854 stadfæstede Pius IX dogmet om Marias *conceptio immaculata*.

har undfanget". Anna fødte en datter, som hun kaldte Maria (Miriam), og det fortælles, at da hun var tre år, blev hun bragt til templet for at gå i Herrens tjeneste.²

Protevangeliets fik stor udbredelse og øvede indflydelse på hele den kristne verden. Det gav anledning til festerne for Jomfru Marias undfangelse, fødsel og tempelgang samt festerne for hendes forældre, Joachim og Anna.³ Mange kirkefædre citerede eller kommenterede historien,⁴ og kirker til ære for Anna blev grundlagt så tidligt som i det sjette århundrede.⁵

En primær kilde til helgendyrkelsen af Anna i den vestlige verden var den latinske bearbejdelse af *Protevangeliets*, det såkaldte *Evangelium Pseudo-Matthæi* (udg. Tischendorf 1876: 51–112), som dateres til årene mellem 550 og 700 (Gijsel 1981: 12).⁶ Det vides, for eksempel, at en fest, som havde relation til Anna, nemlig festen for Marias fødsel, fejredes i Rom ved slutningen af det syvende århundrede. Endvidere blev et freskobillede af Anna malet på væggen af Santa Maria Antiqua basilikaen omkring 650 og igen et århundrede senere, denne gang ledsaget af Jomfru Maria og Elisabeth, alle tre bærende småbørn. Anna nævnes også i en liste over relikvier tilhørende Sankt Angelos kirke i Pescheria, som blev grundlagt omkring 750. Endelig fortælles det, at Leo III (d. 816) gav en messedragt med broderier af

² Legenden følger tydeligvis bibelske modeller, specielt historien om Hanna, der i sin alderdom fødte Samuel (I Samuel 1–2: 11). Det at navnene er identiske (Anna er den latinske version af Hanna) tyder på, at den typologiske udformning af Annas levnedsskildring motiveredes af det fælles navn; det er dog også muligt, at Jomfru Marias anonyme moder fik navnet Anna netop for at understrege den typologiske overensstemmelse (Ashley og Sheingorn 1990: 6–7).

³ Marias tempelgang var til minde om hvad legenden fortalte, at den treårige Maria af forældrene blev sat på templets trin og straks uden at se sig om gik op ad de femten trin til det allerhelligste, hvor hun hørte hjemme.

⁴ F. eks. Epiphanius, Andreas af Kreta, Germanus I, Johannes Damascenus og Photius.

⁵ Procopius af Cæsarea skriver i *De aedificiis Iustitiani* (bog 1, kap. 3), at Justitianus I indviede en kirke til Anna i Konstantinopel omkring 550, som blev enten restaureret eller genopbygget af Justitianus II omkring 150 år senere; på omtrent samme tid blev en kirke bygget til hendes ære i Jerusalem.

⁶ *Evangelium Pseudo-Matthæi* findes i over 130 håndskrifter, som Gijsel (1981) inddeler i fire redaktioner, A, P, Q og R. Af disse var især A og P fra før 800 populære i den vestlige verden. De fleste håndskrifter tilhørende A karakteriseres blandt andet af en prolog indeholdende et brev fra biskopperne Cromatius og Heliodorus til Hieronymus, i hvilket han opfordres til at oversætte dette hidtil ukendte hebræiske evangelium til latin, samt Hieronymus' svar, hvor han lover at påtage sig arbejdet. De fleste af P-håndskrifterne har ikke denne prolog og begynder med ordene "Ego Jacobus filius Ioseph". Q, som er hovedsagelig en bearbejdelse af P, blev til i det ellefte århundrede, og R, som afviger betydeligt fra A, P og Q på grund af mange tillæg fra fremmede kilder, dateres til det tolvte århundrede (Gijsel 1981: 6, 17–27, 250–251).

Marias bebudelse og af Joachim og Anna til Santa Maria Maggiore: "... sed et aliam vestem in orbiculis chrysolabis, habentem historias Annuntiationis et sanctorum Joachim et Annæ" (Anastasius: *Historia*, 1219).

Introduktionen af Anna til den vestlige verden som Jomfru Marias mor bragte imidlertid også med sig spørgsmål vedrørende slægtsforholdet blandt hellige mænd og kvinder i Det nye Testamente. Henvisningerne til Jesu brødre (f. eks. Mattæus 12:46) forklaredes i *Protevangeliet* som Josefs sønner fra et tidligere ægteskab, men i et angreb på *Protevangeliet* i *De perpetua virginitate B. Mariæ, adversus Helvidium* tolkede Hieronymus (ca. 342–420) ordet "brødre" som svarende til "filii materteræ ejus" (206). Hieronymus' kommentar førte imidlertid til yderligere vanskeligheder i nettet af slægtsforhold, nemlig slægtsforholdet mellem de tre Maria'er i Det nye Testamente og deres forhold til Anna (se Warner 1990: 348–349).

En løsning på problemet blev fremsat af Haymo af Auxerre (d. ca. 865) i *Historiæ sacræ epitome*.⁷ Ifølge Haymo giftede Anna sig først med Joachim og fødte Maria, Jesu mor. Efter Joachims død giftede hun sig igen og fødte en anden datter, Maria Cleophas. Eftersom jødisk lov bød, at den dodes bror tog enken til ægte, må Annas anden mand have været Joachims bror og have heddet Cleophas. Denne Maria Cleophas giftede sig og fødte en søn, Jakob (minor), som i Det nye Testamente kaldes Herrens bror og Alfæus' søn (f. eks. Mattæus 10:3 og Markus 6:3); Maria Cleophas, som ifølge legenden også fødte Josef, må derfor have været gift med Alfæus. Den tredje Maria hedder i Det nye Testamente Maria Salome; Anna må derfor have indgået et tredje ægteskab, med Salome. Deres datter giftede sig og

⁷ "Sciunt etiam qui diligenter exploraverunt, quia frater Domini sit dictus, tanquam cognatus sit. Hic enim mos Hebræorum, cognatos vel propinquos fratres dicere vel appellare. Frater igitur Domini sic dictus est, quia de Maria sorore matris Domini, et patre Alpheo genitus est; unde Jacobus Alphei appellatur. Sed, quoniam nunc se ingressit occasio, de duobus Jacobis omnem quæstionem rescindamus, et altius generis eorum repetamus originem. Maria mater Domini, et Maria mater Jacobi, fratris Domini, et Maria <mater Jacobi> fratris Joannis evangelistæ, sorores fuerunt, de diversis patribus genitæ, sed de eadem matre, scilicet Anna. Quæ Anna primo nupsit Joachim, et de eo genuit Mariam matrem Domini. Mortuo Joachim, nupsit Cleophæ, et de eo habuit alteram Mariam, quæ dicitur in Evangeliiis Maria Cleophæ. Porro Cleophas habebat fratrem Joseph, cui filiastram suam beatam Mariam desponsavit; suam vero filiam dedit Alpheo, de qua natus est Jacobus minor, qui et Justus dicitur, frater Domini, et Joseph alius. Mortuo itaque Cleopha, Anna tertio marito nupsit, scilicet Salome, et habuit de eo tertiam Mariam, de qua, desponsata Zebedæo, nati sunt Jacobus major, et Joannes evangelista" (*Historiæ*: 823–824; Gaiffier 1972: 289–290).

fødte Jakob (major) og evangelisten Johannes, som i Det nye Testamente også kaldes Herrens brødre og sønner af Zebedæus (f. eks. Mattæus 10:3 og 27:56). Slægtsforholdet ifølge Haymo illustreres nedenfor:

Anna		
~ 1. Joachim	~ 2. Cleophas	~ 3. Salome
Maria	Maria ~ Alfæus	Maria ~ Zebedæus
Jesus	Jakob (minor) Josef	Johannes Jakob (major)

Selv om historien om Annas tre ægteskaber, *trinubium Annæ*, ikke synes at have forårsaget nogen umiddelbar strid, blev den dog ikke godtaget af alle teologer og kirkefædre, og blev angrebet af, for eksempel, Fulbert af Chartres (ca. 960–1028) i prædikenen “In ortu almæ virginis Mariæ inviolatæ” (*Sermones*: 345–334, især 327). En mere overbærende holdning til Annas ægteskaber findes dog i Peter Lombards (ca. 1100–1160) kommentar til Paulus’ Brev til Galaterne. I sin udlægning af sætningen “alium autem Apostolorum vidi neminem, nisi Iacobum fratrem Domini” (1:19) gentager han først *Prot-evangeliets* standpunkt, at Jakob var Josefs søn fra et tidligere ægteskab, men tilføjer, at det ikke er sikkert, “cum Joseph virgo fuisse credatur” (*In Epistolam*: 101). Derefter fortæller han historien om Annas tre ægteskaber (i hvilken han i øvrigt giver Maria Cleophas to sønner til, Simon og Judas) og citerer Augustinus’ behandling af de forskellige betydninger af ordet “bror” på hebræisk, som viser, at det også dækker fætre, men afslutter kommentaren med det neutrale udsagn at “Jacobus frater Domini, vel ex filiis Joseph de alia uxore, vel ex cogatione Mariæ matris ejus debet intelligi” (*In Epistolam*: 102). Lombards forklaring blev imidlertid ikke accepteret af alle, for på dette tidspunkt var ideen om *trinubium Annæ* tæt knyttet til debatten om Marias undfangelse. Mens striden i begyndelsen drejede sig om, hvorvidt det var rigtigt at fejre festen, kom den senere til at koncentrere sig om påstanden om den ubesmittede undfangelse.

Diskussionen om både Annas undfangelse af Jomfru Maria og hendes tre ægteskaber optog fortsat bibelfortolkere i de følgende århundreder; autoriteter så som Peter Comestor, Hughus af Sankt

Viktor, Albertus Magnus og Jean Gerson godtog alle *trinubium Annæ* som en forklaring på eksistensen af Herrens brødre, mens andre så som Thomas Aquinas gik imod påstanden med blandt andet det argument at “Salome non est nomen viri, ut etiam in Graeco apparet, sed est nomen mulieres” (*Super ad Galatas*: 427). En specielt skarp kritik af *trinubium Annæ* kom fra dominikaneren Jean de Fribourg i skriftet *Defensorium beatae Annae* fra omkring 1300 (udg. Albert, Parent og Guillemette 1932: 173–184), men værketets indflydelse var begrænset, for da var historien om Annas tre ægteskaber allerede blevet inkluderet i to nye versioner af *Evangelium Pseudo-Matthæi*⁸ samt Vincentius Bellovacensis’ *Speculum historiale* og Jacobus de Voragine’s *Legenda aurea*. Den stigende interesse for Anna i løbet af det trettende og fjortende århundrede skyldes i høj grad disse indflydelsesrige og vidt udbredte bøger, som i øvrigt udvider den hellige familie til at inkludere også Annas søster, Esmeria, hvis datter, Elisabeth, var Johannes Døberens mor, mens hendes søn, Eliud, var stamfar til Sankt Servatius:

Anna			Esmeria ~ Ephraim	
~ 1. Joachim	~ 2. Cleophas	~ 3. Salome	Elisabeth ~ Zacharias	Eliud ~ Emerentia
Maria	Maria ~ Alfæus	Maria ~ Zebedæus	Johannes Døberen	Enim ~ Memelia
Jesus	Jakob (minor) Josef Simon Judas	Johannes Jakob (major)	Servatius	

⁸ Disse to nye versioner er Q- og R-redaktionerne, som stammer fra det ellefte og tolvte århundrede. I Q-versionen er Tischendorfs “Pars Altera” samt Jomfru Marias stamtræ tilføjet. I modsætning til håndskrifterne tilhørende P-versionen, på hvilken den synes at være baseret, inkluderer de fleste håndskrifter af denne version de indledende breve (Gijssel 1981: 21). Disse breve findes ikke i håndskrifterne af den yngste version, R, som til gengæld har en epiløg, som ikke findes i de andre versioner: “Hoc autem uidit domus Israel quod sanctus Iohannes evangelista manu sua scripsit et fecit hunc libellum Hebraicis litteris obsignatum qui a uiris religiosis habebatur. Sed quia Leucius beati Matthaei discipulus qui et apostolorum gesta falso sermone subscripserat quaedam in hoc opere Christi addiderat superflua, Hieronymus autem ille doctor perspicuus ad preces episcoporum Chromatii et Heliodori hoc opus de Hebraico sermone in latinum duxit” (Gijssel 1981: 25).

En anden årsag til den øgede interesse for Anna var, at mange af hendes (formodede) relikvier blev bragt til den vestlige verden. Således fortælles det, for eksempel, at Grev Louis af Blois i 1205 bragte Annas hoved hjem fra korstoget til Konstantinopel og gav det til katedralen i Chartres. Dominikanerne i Mainz påstod i øvrigt også at være i besiddelse af Annas hoved indtil begyndelsen af det sekstende århundrede, da en murer under restaureringen af Sankt Stephans kirke stjal relikviet og gav det til franciskanerne i Düren nær Aachen (Brandenburg 1987: 102–103). Endvidere vides det, at Kurfyrste Frederik af Sachsen valfartede til Det hellige Land i 1493 og vendte hjem med relikvier af Anna (Kleinschmidt 1930: 165).

Samtidig med at disse relikvier blev bragt til den vestlige verden, blev mange kapeller og kirker bygget og indviet til Anna; i Evesham krønikerne nævnes det, at prioren grundlagde et Sankt Anna kapel før 1229, hvilket er den første omtale af en dedikation til hende i England (Stéphan 1965: 75). Af munkeordnerne var karmeliterne, som endda havde inkluderet legenden om Annas fødsel i deres ordens historie (se nedenfor), de første til at fejre hendes festdag (26. juli) i begyndelsen af det trettende århundrede, og i løbet af de næste to århundreder fulgte franciskanerne, benediktinerne, dominikanerne og mange andre ordener deres eksempel. Til slut befalede Pave Urban VI i 1378 i anledning af Kong Richard II og Anna af Bøhmens bryllup, at Annas festdag skulle holdes i den engelske kirke. Efter den tid spredtes festen til hele den vestlige kirke, og i 1584 blev den under Gregorius XIII indført som universel.

Helgendyrkelsen af Anna blev først almindelig efter midten af 1300-tallet, og det var i det femtende og sekstende århundrede, at tilbedelsen nåede sit højdepunkt. En af grundene til Annas popularitet var muligvis Pave Felix V's stadfæstelse af dogmet om Marias *conceptio immaculata* i 1438. På grund af kirkestriden og afsættelsen af Felix havde stadfæstelsen imidlertid ingen synderlig effekt, før end Pave Sixtus gav undfangelsen en plads i andagten (1477 og 1480) og forbød brugen af anklage for kætteri i kontroversen (1482 og 1483). Selv om forbudet ikke nødvendigvis bragte modstanderne til tavshed, havde det dog den virkning, at tilhængerne af troen følte sig genforsikret, hvilket førte til indvielsen af utallige kirker, kapeller, altre og klostre til Anna over hele Europa. De mange bønner, breviarier og missaler, i hvilke hun nævnes, bærer også vidnesbyrd om hendes store indflydelse. Meget yndet var endvidere andagtsbilledet "Anna selv tredje": Anna sammen med Maria og Kristusbarnet. Endelig blev

der især i Nederlandene og Tyskland skrevet (og i nogle tilfælde udgivet) bøger om Anna og hendes hellige familie, i hvilke de forskellige levnedsskildringer ikke længere indgår blot som aspekter af historien om Marias fødsel, men fremtræder som selvstændige helgenlegender.⁹ Blandt disse var to latinske værker af den nederlandske præst Jan van Denemarken, som i karteuseren Wouter Bors oversættelse blev yderst populære. *Die historie, die ghetiden ende die exemplen vander heyligher vrouwen Sint Annen* udkom i Antwerpen i 1491 og blev genoptrykt i 1493, 1496 og to gange i 1497. Det andet værk, *Die historie van die heilige moeder Santa Anna ende van haer olders daer si van geboren is ende van horen leven ende hoer penitenci ende mirakelen mitten exempelen*, som udkom i Zwolle i 1499, vandt endnu større opmærksomhed og blev genoptrykt adskillige gange helt op til det nittende århundrede. Ikke mindre vigtige var to bøger af karteuseren Pieter Dorlant (1454–1507) fra Zelem nær Diest, *Historia perpulchra de Anna sanctissima* (Antwerpen, ca. 1490) og *Historie van Sinte Anna, moeder Marie* (Antwerpen, 1501) samt også *Legendae Sanctae Annae* (Louvain, 1497), af hvilken Dorlant var medforfatter (Brandenburg 1987: 105, 111).

Fælles for mange af disse senmiddelalderlige bøger om Anna er, at de fører den hellige slægt tilbage til hendes forældre, Emerentia(na) og Stollanus, som også var udvalgte af Gud. Ifølge legenden tilhørte Emerentia karmeliterordenen, men i en åbenbaring så hendes kollegaer, at hun var udvalgt til at blive Herrens mormor, og de opfordrede hende til at forlade klosterlivet og gifte sig. Det fortælles, at syv friere kom, og at de første seks faldt døde til jorden på grund af falske hensigter (begærlighed og ukyskhed); kun den syvende, Stollanus, havde de rigtige hensigter og blev følgelig gift med Emerentia.¹⁰ Stamtræet i dette dets fuldt udviklede form er således følgende:

⁹ Jf. Falk (1879: 37): "Obenan von allen lieben Heiligen stehen St. Anna, Barbara, Brandon, Katharina, drei Könige, Margaretha, Ursula und Wolfgang. . . Die Legende der h. Anna liegt vor in 11 Ausgaben, des h. Brandon in 12, St. Katharina in 11, der h. Barbara in 7, St. Wolfgang in 5, St. Margaretha in 4, St. Rochus in 4, St. Sebald in 4, des Kindes Simon in 4". En liste over udgaver af legenden om Anna gives af Falk på s. 86–87.

¹⁰ Denne fortælling er højst sandsynlig baseret på Tobias' Bog (6: 13–14 og 7: 11).

Emerentia ~ Stollanus

Anna			Esmeria ~ Ephraim	
~ 1. Joachim	~ 2. Cleophas	~ 3. Salome	Elisabeth ~ Zacharias	Eliud ~ Emerentia
Maria	Maria ~ Alfæus	Maria ~ Zebedæus	Johannes Døberen	Enim ~ Memelia
Jesus	Jakob (minor) Josef Simon Judas	Johannes Jakob (major)		Servatius

Bøgerne indeholder også ofte en omfattende mirakelsamling, som fremstiller Anna som skytshelgen for ægtefolk og kvinder i barselseng og som en udvirker af frugtbarhed. I tillæg til disse funktioner, der klart stammer fra hendes *vita*, er det imidlertid tydeligt fra miraklerne, at Anna også var til rådighed for mange af de andre formål, der normalt tilskrives helgener i senmiddelalderen, så som at bringe helbredelser af forskellig art. Anna blev således æret ikke blot som den hellige jomfrus mor, men også for sit ægteskab og sin frugtbarhed. Andre helgener fornægter ægteskabet, men i Anna fik man en helgen, som var hustru, mor og bedstemor (Gad 1971: 66).

Sankt Anna i Island

Det er på dette sidste stadium i udviklingen af legenden om Sankt Anna, at vi finder *Saga heilagrar Önnu* fra begyndelsen af det sekstende århundrede. At legenden, eller en del af den, var kendt i Island længe før den tid er dog klart fra Jomfru Marias *vita* i *Mariu saga* (udg. Unger 1871), som i islandsk tradition tilskrives Kygri-Björn Hjaltason (d. 1237/8; *Guðmundar saga* i *Biskupa sögur* II, 186). Kilden er for store deles vedkommende *Evangelium Pseudo-Matthæi*, og historien om Anna og Joachim og undfangelsen af Maria, som ifølge den islandske version var undfanget i synd ("með hinni gömlu synd sem hvert annat [barn], þat er af karlmanni ok konu gezt" [6; jf. 345]),¹¹ er

¹¹ Til dette tilføjer sagaen: "Ok er þat fyrirboþit at hallda getnaðartíð ennar helgu Mariu ok hins helga Johannes baptista, fyrir því at þau vóro bæði með munuð getin. En

sandsynligvis baseret på dette værk.¹² Inklusionen af historien om Annas tre ægteskaber kunne tyde på, at denne del af *vitaet* er baseret på Q- eller R-redaktionen (se n. 6 og 8), selv om det må bemærkes, at historien kun findes i Stock. Perg. 4to nr. 11 fra 1400–1450; i de andre håndskrifter nævnes kun Annas anden mand, Cleophas.¹³ Den islandske homiliebog bevaret i Stock. Perg. 4to nr. 15 fra omkring 1200 (udg. Wisén 1872), som giver en kort beskrivelse af Annas tre ægteskaber, viser, at *trinubium Annæ* dog var kendt i Island længe før det femtende århundrede.¹⁴ Kilden til dette afsnit i homiliebogen er formodentlig Haymo af Auxerre. Fortællingen findes yderligere i strofe 7 af skjaldedigtet *Heilagra meyja drápa* fra det fjortende århundrede (udg. Finnur Jónsson 1908–1915: IIA, 528 og IIB, 584)¹⁵ og i *Tveggja postola saga Jóns ok Jacobs* (udg. Unger 1874: 536–711, især

af gipt ens helga anda var Maria hreinsut af enni gömlu synd í móþur kviði, fyrr en hon væri föedd; ok ef menn vissi, á hverri tíð þat hefði verit, er hon var hreinsut af enni gömlu synd ok getin til fagnaðar, svá sem nú er barnit getit til fagnaðar, þá er þat er hreinsat í skírnarbrunninum frá enni gömlu synd, þá mætti þessa getnadartíð hallda henni til dýrðar, ef í þessa minning væri gert, ok vitat í hvern tíma hallda skyldi" (6; jf. 345). Det kan her nævnes, at i vers 66 af digtet *Nað* udtrykker præsten Hallur Ögmundarson (d. ca. 1555) en anden mening om Marias undfangelse: "Mætuzt var æn munud getinn / mann-dómrs giptt ok heilags anda / j modur kuidi getinn af gudj / æn gomlu synd til eilífs yndis / Skírnar brunnur j idrum Aunnu / æztur gudi og sinne modur / hrein og skíær var hingad borenn / æn heimsens læd sem eingill spæidi" (udg. Jón Helgason 1936–1938: II, 17).

¹² Historien om Anna og Joachim er på s. 2–7 (jf. 340–346) i Ungers udgave.

¹³ Alle håndskrifter har følgende tekst: "Áðr þeir Cleophas og Joseph brøðmir skildiz, þá fal Joseph festarmey sína Mariam á hendi þeim Anna ok Cleophas bróður sínum, er hennar hafði þá fengit eptir andlát Joachims. Cleophas fastnadi Mariam stíupdóttur sína bróður sínum Joseph" (16–17; jf. 356). Stock. Perg. 4to nr. 11 udelader den sidste sætning men tilføjer i stedet: "Fyrst eptir andlát Joachims var Anna gipt Salome, ok vóro þau eigi lengi ásamt áðr þau gátu dóttur, ok hét sú ok Maria. Seá Maria var gipt Zebedeo, þeira synir vóru þeir Jacobus enn meiri ok Johannes ewangelista. Ok síðan andaðiz Salome bónde Önnu, ok eptir þat var hon gipt et þriðia sinn Cleophas bróður Josephs, ok var þeira dóttir Mariu móðir Jacobs, er kallaz frater domini, ok Simonar ok Judas ok Josephs, þess er var í hlutfalli við Mathiam postula. En þeira faðir hét Alpheus, er átti þessa Mariu. Maria hét ok systir Önnu, hun er móðir Elisabeth móður Johannes baptista" (17).

¹⁴ "Joakim hét faþer marie móþor dróttens. en ana hét móþer hennar. Epter andlát ioakim. vas ana gefen þeim manne es cleophas hét. þeira dóttur vas Maria es alpheus átte. Seoner alfei ok Marie vóro þeir iacobus es callaþr es bróþer domini. oc ioseph. oc simon oc iudas. Sia cleofas fastnape mario stíupdóttor sína ioseph broþor sínom es vas keningar faþer crists domini. þriþia síne vas ana gíft þeim manne es salome hét. þau áttu ok dóttor es maria hét. hana átte zebedeus. þeira soner váro þeir iacobus en ellre oc iohannes ewangelista. þrir váro buendr ane. Joachim. Cleofas. oc Salome. þriar váro deótr ane. oc hét hver þeira Maria. Anna átte systor es hét esmeria. hennar dóttur vas elisabéþ móþer ioans baptiste" (Wisén 1872: 200–201).

¹⁵ "Dætur þrjár með dygd ok vitru / dygdar-gædd er Anna fæddi. / Máriu lét hún meyna heita, / meir elskandi en hverja þeira; / ættþrúðasta Jóakims dóttur / átti hún fyrst er dýrkaz mátti; / kunnig er nú Mária mǫnnum, / menn allir fá líku af henni".

542). Sagaen, som sikkert ikke er meget ældre end *Codex Scardensis* fra omkring 1360, menes for *Jóns sagas* vedkommende at være baseret på Pseudo-Mellitus' *Passio*; hvad angår *Jacobs saga*, regnes den for værende en bearbejdelse af den ældre islandske saga (som er baseret på Pseudo-Abdias' *Passio* med tillæg fra Honorius Augustodunensis' *Speculum ecclesiae*). Som påvist af Foote (1959: 9–10) findes der imidlertid også tilføjelser fra andre kilder, deriblandt *Speculum historiale*. Endelig findes fortællingen om Annas tre ægteskaber i AM 194 8vo, en lille håndbog i blandt andet geografi, historie, aritmetik og medicin, skrevet i Narfeyri og dateret 1387; på 34v findes under titlen "Ættartala Qnnu" en lille notits om Annas slægtsforhold.¹⁶

Et vidnesbyrd om dyrkelsen af Anna findes imidlertid først i 1397 i inventarlisten for Nikuláskirkja på Seltjarnarnes, hvor et "lykneski" af Anna nævnes (*DI IV*: 109). (Som påvist af Stefán Karlsson [pers. 1993] skal denne kilde dog nok tages med et vist forbehold, idet Vilchins-*máldagar* hører til de inventarlistes, som kun er bevaret i afskrift. Formuleringen virker her afstikkende i forhold til konteksten og tyder på at oplysningen om "lykneski Sanctæ Annæ" er en senere tilføjelse.)¹⁷ Derefter nævnes Anna ikke før end næsten et århundrede senere — dette er "avnnv likneski . . . med alabastrum" nævnt blandt ejendomme tilhørende kirken i Gufudalur i Barðastrandarsýsla i 1470 (*DI V*: 583; jf. *DI IX*: 197 og Bera Nordal 1986: 96–97) — men efter den tid synes dyrkelsen at være blevet almindelig. Således siges det i inventarlisten for kirken i Sandfell i Öræfi fra 1491–1518, at kirken er indviet til Gud, Jomfru Maria, Sankt Andreas og den hellige Anna ("Kirckia j Sandfelle j Litla hierade er helgud gude. jungfru mariu. Sancte Andrese og hinne helgu Aunnu"), og et "Sancte Onnu

¹⁶ "Esmeria het kona, en Elisabeth var dottir hennar, modir Iohannis baptiste. Anna het systir Esmerie. Ioachim atti fystur Aunnu. Maria var dottir þeira, moder drottens vors Iesu Christi; hun var ellzt dætra Aunnu. En þa ær Ioachim var andadr, þa gekk Cleophas ath eiga Aunnu; hann fastnadi stiupdottur sina Mariam Ioseph brodur sinum. Þau Cleophas og Anna gatu dottur ok kaulludu hana Mariam ok giptu hana þeim manni, ær Alpheus het. Þeira voru synir þeir Simon ok Iudas Thaddeus, Iachobus ok Ioseph, ær var i hlutfalli vith Matthiam. Sidazt atti Aunnu sa madr, ær Salome hét, ok attu þau Anna dottur, ær Maria hét, ok giptu hana þeim manni, ær Zebedeus hét, ok voro þeira synir þeir Iohannes postoli ok Iachobus" (udg. Kålund og Beckman 1908–1918: 156). Ifølge Förster (1925: 121) er denne beskrivelse sandsynligvis baseret på en latinsk kilde.

¹⁷ Når "likneski" eller "skrift" omtales i denne og de omkringliggende *máldagar*, står helgenens navn i islandsk genitiv foran disse substantiver og uden den selvfølgelighed, at vedkommende er hellig. Her har vi derimod "lykneski Sanctæ Annæ", som på alle punkter afviger fra normen.

kver syngjande med messu” nævnes blandt dens ejendomme (*DI VII: 37*).¹⁸ Inventarlisten fra 1491 for Andreaskirkja på Vestmanna-øerne nævner et “önnv skript” (*DI VII: 42*), og inventarlisten fra 1493 for Skorrastaðakirkja i Nordfjörður et “sancte anna likneske med jslendzkt fargan” (*DI VII: 199*). Endvidere vides det, at der i 1495 var et alter indviet til Anna i kirken i Skarð ved Skarðsströnd, for i sit testamente af 17. januar 1495 beder Solveig Björnsdóttir (d. 1495) om at blive begravet i kirken i Skarð, “þar sem sancti önnu alltari er þar firir framan” (*DI VII: 243*).

Som i resten af Europa synes opmærksomheden omkring Anna i Island at have nået sit højdepunkt omkring 1500 eller i de første årtier af det sekstende århundrede. Statuer af Anna nævnes i vurderingen af ejendomme tilhørende kirken i Hjarðarholt i Laxárdalur i 1514 (*DI VIII: 492*) og i regnskabet for 1551 for Grundarkirkja i Eyjafjörður (*DI XII: 197*), og fra præsten Jón Péturssons (1777–1842) “Greinileg Frásaga um merkilegar fornaldar-leifar í Höskuldstaðar-sókn innan Húnavatns=sýslu” skrevet 13. september 1820 vides det, at der også i denne kirke var en statue af Anna: “Yfir Kórðyrum er Stⁱ Mariu og Aunnu Likneski fest, önnur helldur á Barni, önnur á Bók, þetta af Trie og mikid gamallt” (Sveinbjörn Rafnsson 1983: II,483). Nogle af disse kunstneriske fremstillinger findes i øvrigt stadig i Island. Det bedst kendte, træskærerarbejdet fra Holt i Önundarfjörður (Pjms. 2069), har sin oprindelse i Tyskland. Kunstnerens navn kendes ikke, men det menes, at kunstværket, som er af eg og måler 111 × 86 cm., blev fremstillet i Lübeck omkring 1500. Det viser Anna og Maria siddende med Kristusbarnet imellem sig; han sidder på sin mors skød og rækker et æble hen til sin mormor, der holder en bog (sandsynligvis Det gamle Testamente) i den ene hånd (Kristján Eldjárn 1962: 20).

Selv om de spredte henvisninger til dyrkelsen af Anna ikke peger mod noget bestemt område som et midtpunkt for hendes kult, er der dog grund til at formode, at dyrkelsen blomstrede især på nordlandet, specielt omkring Hólar. Således vides det fra Biskop Gottskálk Nikulásson (d. 1520) testamente af 6. juni 1520, at et af de tre kapeller i kirken på Hólar var indviet til Anna (*DI VIII: 732, 734; DI IX: 295*; jf. Guðbrandur Jónsson 1919–1929: 202). Det vides yderligere, at der dagligt blev sunget sjælemesse og holdt andagt ved Annas alter (*DI VI: 218, DI VIII: 732–733*) — inventarlisterne for 1525 (*Sigurðar-*

¹⁸ Samme kirke kaldes i 1523 “Aunnu kirkia j Sandfelle” (*DI IX: 188*).

registur, *DI IX*: 295) og 1550 (*DI XI*: 851–852) giver detaljerede oplysninger om alterets udstyr — selv om disse andagter ikke synes at have haft høj prioritet blandt de gejstlige (Guðbrandur Jónsson 1919–1929: 205). Selv om Biskop Ólafur Rögnvaldsson (d. 1495) skriver i sin *Skipan um sálumessur á Hólum*, at det forventes, at kanniken, som er ansvarlig for alteret, synger messe “med odrum lærdum monnum þeim sem hann kann til fa”, antyder han ikke desto mindre, at ingen sådanne “lærde mænd” er til rådighed (“kann hann ok onguann fa þa skal hann lesa suo hatt ath uel megi heyra um kirkiuna uid sama alltare firir aptansong ok syngiandi messu um morgunin eptir ath hringdum kluckum til huorstuegia j stopli”; *DI VI*: 218–219).¹⁹ I ovennævnte inventarliste af 1525 nævnes det i øvrigt også, at der i kirken i Munkaþverá var et kapel indviet til Anna (“brik god j aunnu stuku”, *DI IX*: 305),²⁰ og at Möðruvallaklaustr i Hörgárdalur og kirkerne i Laufás i Eyjafjörður og Vellir i Svarfaðardalur ejede statuer af Anna (*DI IX*: 317, 331, 333).

Endnu et bevis på interessen for Anna er oprettelsen i 1500 af et broderskab dediceret til Anna i Hamborg.²¹ Ifølge dens fundats blev organisationen, “Sunte Annen der Iszlandesfarer”, stiftet til ære for Gud, Jomfru Maria og Anna, Þorlákr og Óláfr i Sankt Johans kloster af “Hermannus meyer jn der hilligen schriffth doctor vicarius ludolphus lemmeke prior Gerardus twelhoff supprior vnnd alle ander broder prediker orden Sunte Johans klostere bijnnen Hamburg mit der Ersamen menner Henningk Rauen hinrick vramen hans help hans hobingk hinrick van wysen hinrick Runneherd kersten lubben detleff honesschen Bernd engelken Euerd smijd vnde allen andern kopluden unde guden gezellen der gesellschop de Jslandesfarer” (*DI XVI*: 457).²² Denne organisation, “Anna Íslandsfari”, som eksisterede til ind i det nittende århundrede længe efter at sejlads til Island var

¹⁹ Jf. *DI VIII*: 732, 734.

²⁰ Jf. også “aunnu likneske forgyllt” og “önnu altaris brun” i inventarlisten for kirken i Munkaþverá (*DI IX*: 305, 306).

²¹ Sådanne broderskaber eller lav var meget almindelige specielt i Tyskland. Et Sankt Anna broderskab i Bremen nævnes i kilderne så tidligt som 1328 og fulgtes snart af lignende organisationer i Hamm, Mainz, Wimpfen og Worms for blot at nævne nogle eksempler. I større byer var der ofte adskillige Anna broderskaber; i Münster var der to, i Erfurt tre, i Lübeck fem og i Köln og Bremen ikke færre end seks (Kleinschmidt 1930: 138–140).

²² Jf. også udplukket fra bøgerne om de forskellige broderskaber i Hamborg i *DI XI*: 63: “Liber fraternitatis Sanctæ Annæ in monasterio sancti Johannis ordinis prædicatorum institutæ per cives et kopmannos hujus civitatis observantes reysa ad Islandiam; quem librum senatus eisdem mercatoribus annuit feria quarta post visitationem Mariæ anno

ophørt, bærer vidnesbyrd om den nære forbindelse mellem Tyskland og Island omkring 1500 og bestyrker Bekker-Nielsens (1964: 204–205) argument, at Anna-kulten kom til Island fra Tyskland. Selv om det femtende og især begyndelsen af det sekstende århundrede almindeligvis kaldes det engelske århundrede (“enska öldin”) i islandsk historie, karakteriseres denne periode af stærk tysk indflydelse. Tyske købmænd i Island nævnes så tidligt som i 1420erne (*DI XI*: 84; jf. *IV*: 269, 321–324), og sejlads fra Tyskland til Island blev almindelig specielt efter 1468, da Kong Christian I gav tyske købmænd i Bergen og andre byer tilladelse til at handle i Island (*DI XVI*: 424). Dette privilegium benyttedes især af købmænd i Hamborg, men også i Bremen, Lübeck, Danzig, Wismar, Rostock, Stralsund og Lüneburg.²³ Det er klart, at disse Hansakøbmænd, som nød betydelig større popularitet end de engelske, øvede indflydelse på islandsk kultur, og det er uden tvivl på grund af disse handelsforbindelser, at adskillige unge islændinge rejste til Tyskland for at studere (Jónas Gíslason 1983: 10). Disse studerende bragte højst tænkeligt bøger med sig tilbage til Island — en “sermons bok j þýsku”, for eksempel, nævnes i inventarlisten af 1525 for kirken på Hólar (*DI IX*: 298) — og det vides, at Biskop Jón Arason (1481–1550) købte sit bogtrykkeri, det første i Island, i Hamborg. Det er derfor næppe overraskende, at de to vigtigste litterære udtryk for Annas popularitet i Island, Annasagaen i Stock. Perg. fol. nr. 3 (*Reykjahólabók*), som i dette bind af *Arkiv för nordisk filologi* behandles af Marianne Kalinke, og den såkaldte *Saga heilagrar Önnu*, som diskuteres nedenfor, er baseret på (neder)tyske kilder.

Anna-legenden findes også i senmiddelalderlig islandsk lyrik og er inkluderet i *Rósa* (udg. Jón Helgason 1936–1938: I,2,6–35), som i et håndskrift fra det sekstende århundrede (AM 622 4to) tilskrives en vis Sigurður blindur.²⁴ Historien om Anna og Joachim og Jomfru Marias undfangelse, fødsel og tempelgang fortælles i strofe 39–50 og synes at være baseret på *Mariu saga*. Legendens findes også i Hallur Ögmundarsons *Náð* (strofe 39–70; udg. Jón Helgason 1936–1938: II,4–26; se

quingentesimo septimo, presente Domino Marquardo vam Lo proconsule, salvis institutionibus hujus civitatis”.

²³ Direkte sejlads fra Rostock, Stralsund og Lüneburg til Island nævnes ikke i kilderne. Også hollandske købmænd sejlede til Island (det nævnes i kilderne at i 1471 ankom to skibe fra Amsterdam til Hafnarfjörður [*DI XI*: 24]), men de synes at have haft begrænset interesse i Island og forsvinder fra kilderne i første halvdel af det sekstende århundrede.

²⁴ Jón Helgason (1936–1938: I,2,35).

også n. 11) og efterfølges her af fortællingen om Annas tre ægteskaber (strofe 75–79). Yderligere henvisninger til Anna findes i *Ljómur* (udg. Jón Helgason 1936–1938: I.2,122–139), som tilskrives Jón Arason (se n. 25), hvor i strofe 8 Maria kaldes “Dyrre dottur Aunnv”, i *Kristbálkur* (udg. Jón Helgason 1936–1938: I.2,144–156), hvor i strofe 18 Maria siges at være “borinn af Onnu” (jf. også *Salutatio Mariæ A og B*, henholdsvis strofe 9 og 16 [udg. Jón Helgason 1936–1938: II,230–238]) og i *Niðurstigningsvísur* (udg. Jón Helgason 1936–1938: I.2,221–238) og *Bodunarvísur* (udg. Jón Helgason 1936–1938: II,29–33), hvor i henholdsvis strofe 4 og 12 Maria kaldes ‘Joachim og Annas barn’.²⁵ Anna nævnes også i strofe 4 af *Græðarinn lýðs og landa* (udg. Jón Helgason 1936–1938: II,181–195), i strofe 19 af *Máriubýkill* (udg. Jón Helgason 1936–1938: II,212–228), i strofe 25 af *Pálsdiktur* (udg. Jón Helgason 1936–1938: II,287–291) og i strofe 20 af *Vísur af Máriu Magdalene I* (udg. Jón Helgason 1936–1938: II,386–389). Endelig vides det, at en “Carmen de sancta Annâ” fandtes i et håndskrift fra første halvdel af det sekstende århundrede, hvilket Árni Magnússon ødelagde efter at have kopieret digtet. Eftersom også afskriften er gået tabt, vides der intet om digtets indhold og form.²⁶

Endelig kan det bemærkes, at Annas navn findes i AM 431 12mo fra Vestfjordene fra omkring 1550 (Stefán Karlsson 1970: 139, n. 66). Størstedelen af håndskriftet optages af *Margrétar saga*, hvorefter følger nogle forløsnings-formularer på islandsk og (forvansket) latin under titlen “Lausn ifir iodsíukre konu” (udg. Kálund og Beckman 1908–1918: III,86–90). I disse formularer bliver Anna nævnt to gange:

²⁵ Henvisningen til Anna findes ikke i alle håndskrifter af *Niðurstigningsvísur*. Den findes kun i fire af de seks håndskrifter af den såkaldte H-gruppe, og strofe 4 trykkes derfor af Jón Helgason selvstændigt på s. 237. Jón Þorkelsson (1888: 328) såvel som Finnur Jónsson (1920–1924: III,129), Páll Eggert Ólason (1919: 419), Jón Sigurðsson og Guðbrandur Vigfússon (*Biskupa sögur* II,546, n.1) og Gschwantler (1968: 158) tilskriver alle Jón Arason *Niðurstigningsvísur*, mens Jakob Benediktsson (1964: 239) og Jón Helgason (1936–1938: I.2,219) er skeptiske og påpeger, at han nævnes som forfatter kun i H-gruppen af håndskrifterne. Finnur Jónsson (1918: 23) har imidlertid påpeget verbale overensstemmelser mellem *Niðurstigningsvísur* og *Píslargrátur* og *Ljómur*, som begge med nogenlunde sikkerhed kan tilskrives Jón Arason, og mener, at disse peger mod én og samme forfatter.

²⁶ I AM 711b 4to, som blandt andet indeholder *Allra kærasta jungfrú mín*, skriver Árni Magnússon: “Þessar Mariu vísur eru uppskrifadar epter kalfskinns rulle (Rotulo membraneo) gamalle, enn eigi vel skrifadre, og bokstafadri sumstadar ódrúvis enn riett er. Skriften var, sem syndest, litlu elldre enn reformatio Religionis in Islandiâ, hier um de anno 1520–30–40. A sömu Rullu var og Carmen de Sancta Annâ, sem eg og þadan uppskrifad hefe. Rullan var skrifud ä badum sidunum og er nu [1728] eydelögð” (Jón Helgason 1936–1938: II,261).

“In nomine patris et filii et spiritus sancti, Amen. Anna peperit misericordiam, Maria peperit Christum, Elizabeth peperit Iohannem calma peperit siue malcus, siue uniuersus, siue semina, siue marcus, exiit foras beata uirgo Maria peperit saluatorum Iesum Christum, qui natus est de uirgine Maria” (89) og “Anna peperit Marriam, Maria peperit Iesum Christum, Elizabeth peperit Iohannem baptistam, sic per meritum et orationem sanctissime Marie perpetue uirginis pareat hæc mulier suum infantem. Amen. Pater noster. Ave Maria in nomine patris et f. s.” (90). Navnet Anna vides i øvrigt at have været brugt siden det femtende århundrede; i 1910 var Anna det sjette almindeligste pigenavn i Island, i 1982 det fjerde, og i 1989 det tredje almindeligste navn i Island.

Saga heilagrar Önnu

Saga heilagrar Önnu (ShÖ) er, som påvist af Bekker-Nielsen (1964: 107–108), en oversættelse af Hans Dorns 1507 Braunschweig tryk af *De historie von der hilligen moder Anna*, normalt kendt under titlen *St. Annen Büchlein* (SAB).²⁷ Dette værk, *St. Annen Büchlein*, er i sin oprindelige form en samling af tekster omhandlende Sankt Anna, og det er anden del af samlingen, “Sunte Annen legend und all oeres geschlechtes”, der nu repræsenteres af Dorns tryk af 1507. Selve “Sunte Annen legend und all oeres geschlechtes” (*alias St. Annen Büchlein*) er en anonym oversættelse af den nederlandske *Die historie van die heilige moeder Santa Anna ende van haer olders daer si van geboren is ende van horen leven ende hoer penitenci ende mirakelen mitten exempelen*.²⁸

Den islandske oversættelse er overleveret i to håndskrifter, AM 238 fol. III og AM 82 8vo, som begge er defekte. AM 82 8vo, som af Kålund (1889–1894: II,383) dateres til første halvdel af det syttende århundrede, og som Bekker-Nielsen (1964) viste tilhører samme oversættelse som AM 238 fol. III, består af 112 blade og dækker *vitaet* og omkring to tredjedele af mirakelfortællingerne; teksten bryder af ved begyndelsen af et jærtegn om en eneboer (SAB: “Dat lxiix capittel van einem klusener”). AM 238 fol. III, et fragment bestående af kun

²⁷ En udgave af *Saga heilagrar Önnu* og *St. Annen Büchlein* er under forberedelse af denne artikels forfatter. Emendationer til den islandske og nedertyske tekst markeres ikke i de følgende udpluk og eksempler.

²⁸ Jeg takker Marianne Kalinke for disse oplysninger.

to blade, begynder på 110r i AM 82 8vo og dækker den resterende del af jærtegnet om eneboeren og størstedelen af et jærtegn om en student (SAB: "Dat lxx capittel van einem studenten"). Fragmentet blev af Kålund (1889–1894: I,200) dateret til det femtende århundrede. Stefán Karlsson (1978) har imidlertid påvist, at det er med samme hånd som Stock. Papp. 4to nr. 24, AM 153 4to og seks eller syv breve fra 1526–1546, inklusive to skrevet i Kalmanstunga i Borgarfjörður og dateret 27. juni 1541 (Rigsark., Isl. nr. 23 og 24, det sidste nu i Þsjks. Isl.), som begge angår Ari Jónsson, søn af Biskop Jón Arason. Fælles for alle brevene er at de kan associeres med Jón Arason og hans kreds. Stefán Karlsson har yderligere påvist, at overskrifterne i AM 153 4to er med Ari Jónssons hånd og mener, at skriveren sandsynligvis var Ari Jónssons kollega. Fragmentet kan således med nogenlunde sikkerhed dateres til anden fjerdedel af det sekstende århundrede.²⁹

Omfanget af den manglende del af oversættelsen kan ikke afgøres med sikkerhed, for kun *vitaet* og den efterfølgende samling af bønner følger rækkefølgen af kapitler i *St. Annen Büchlein*.³⁰ Kapitlerne i denne del af *Saga heilagrar Önnu* svarer til *St. Annen Büchlein* på følgende måde: LV > SAB LV; LVI > SAB LVI; LVII > SAB LVII; LVIII > SAB LXV; LIX > SAB LIX; LX > SAB LX; LXI > SAB LVIII; LXII > SAB LXI; LXIII > SAB LXIV; LXIV og LXV > SAB LXVIII (begge kapitler har samme nummer); LXVI > SAB LXIX; og LXVII > SAB LXX. Ikke inkluderet i oversættelsen er kapitel LXII ("Dat lxii capittel. Ein mirakel van eynem cartuser"), LXIII ("Dat lxiii capittel van eynem schepmanne, de vor na Engellant"), LXVI ("Dat lxvi capitel van einem hedeschen soldan"), LXVII ("Dat lxvii capittel van einem iungelinge"), LXXI ("Dat lxxi capittel van eynem bischoppe in Engellant") og LXXII ("Dat lxxii capittel van einer iunckfruwen") og det efterfølgende afsnit om "de mirakel vnde de teken de thoduren schein sint vor Sunte Annen houede".

I denne forbindelse er det værd at bemærke, at de afsluttende linjer i jærtegnet om en ung mand ("Dat lxi capitel van einem iungelinge"; *ShÖ* LXII) afviger i de to tekster. Mens det i *St. Annen Büchlein* siges, at den unge mand byggede kirker til ære for Anna og døde i en alder af 160, har *Saga heilagrar Önnu* følgende epilog: "Petta æfinntyr

²⁹ I *Ordbog over det norrøne prosasprog: Registre* (1989: 437) dateres håndskriftet til ca. 1520–1560.

³⁰ Kapitlerne i *Saga heilagrar Önnu* nummereres ikke i de to håndskrifter.

var vppskrifad og fest vpp yfer S. Önnu alltare, ad sem flestir menn tæki sig til ad þiona hennj. Þetta giordi eign prestur, sem þar var med þeim j skipinu, og þetta skrifade eg vt af hanz munne" (82; 102r,6–12). At dette ikke er opfundet af oversætteren er klart, for epilogen findes ved slutningen af kapitel LXIII ("Dat lxiii capittel van eynem schepmanne, de vor na Engellant"): "Dut mirakel wart geschrefen vnde gehenget vor Sunte Annen altar, vp dat id vele minschen toege to orem deinste, also id dede van einem prester, de mede in dem schepe was, wart dut gheschreuen, vnde vt synem munde hebbe ick dut gehort" (pi,v). Det er sandsynligt, at der i forlæget for AM 82 8vo var en lakune fra slutningen af kapitel LXI ("Dat lxi capitel van einem iungelinge") til slutningen af kapitel LXIII, selv om muligheden for at denne del af teksten ved en fejltagelse blev udeladt af skriveren af AM 82 8vo, eller manglede i den kopi af *St. Annen Büchlein*, som den islandske oversætter benyttede, naturligvis ikke kan udelukkes.

Som Bekker-Nielsen (1964: 207) har påpeget, er de to håndskrifter nært beslægtede: "De sidste sider i AM 82 (bl. 110r–112r) gengiver teksten paa første side af fragmentet i AM 238 saa nøje, at papirhaandskriftet maa være en afskrifts afskrift af teksten i pergamentshaandskriftet, AM 238, eller maaske snarere en afskrift af et søsterhaandskrift, der har været mere defekt mod slutningen, end det bevarede fragment er". At AM 82 8vo ikke stammer direkte fra AM 238 fol. III er klart, for i et par tilfælde bevarer AM 82 8vo tekst, som ikke findes i AM 238 fol. III, eller har en nøjagtigere gengivelse af den nedertyske tekst:

SAB: Se sprack. Is Anna din moder, so mot ick io dyn suster syn (qv,r)

82: Hun suarar. Ef Anna er þyn moder, þa ma eg vera þyn syster (110r,18–110v,1)

238: Er Anna þin móder, þa mæ eg vera þin syster (1r,7)

SAB: Entbarmet iw ouer alle, de in dem echte syn, vnde sunderliken de iw leuen vnde hilgen elderen eren (qvi,r)

82: Myskuna þu øllum þeim, sem lifa j riettum hiwskap, sierdeilis þeim, sem a þig trua og þynum forelldrum heidrann giøra (111v,14–17)

238: Myskuna þu ollum þeim, sem lifa j rettum hivskap, sierliga þeim, sem æ þig trua ok þina for elldra (1r,25–26)

- SAB: ... der sere innich lach in sinem bede (qvi,v)
 82: ... er goodfvsliga lá a sinnj bæen (112r,9–10)
 238: ... er miog gödfusliga læi æ sinum bænum (1r,31)

Generelt er teksten i AM 238 fol. III dog mere korrekt end teksten i AM 82 8vo:

SAB: ... vnde leuede lxx iar, vnde darna wart he borgemester vnde des konniges radt (qiv,v)

238: Hann lifdi lxx. áár, ok þar eptter vard hann kongsens hæsta ráð (1r,3)

82: Hann lif<d>e lxx. ar og vard kongsins hæsta rad (110r,7–8)

SAB: Su, dut is miner doughtersone (qv,v)

238: Sia þw̃, þetta er minn dottur son (1r,13)

82: Petta er minn dottur son (110v,17–18)

SAB: He opent den himmel vnde slut de helle vor de ienne, de my deinen (qv,v)

238: Hann lykkr vpp himininn enn byrgir apttur helviti fyrer ollum þeim, er mier þiona (1r,13–14)

82: Hann lykkr vpp himnennum enn byrgir aptur helvyte fyrir ollum þeim, er oss þiona (110v,18–111r,1)

SAB: ... van welker in menschliker natur iw gewerdiget hebbet in enfangende den honnichsote namen Jesus (qvi,r)

238: ... af hverre j mannligre natturv þw virst hefer ath fá þad hvnangi sætara nafn Jhesu (1r,23–24)

82: ... af huørrj hann mannliga natturu tók og virst hefur ad fá þad hunange sætara nafn Iesv (111v,7–9)

SAB: ... vnde dat se moeten fruchtbar werden in dem lichamme vnde in der zelen (qvi,r)

238: ... ok ad þeir megi audlazt æ vaxtasamer <ad> vera j likama-num ok sælvne (1r,28–29)

82: ... ad þeir meigi ødlast avaxtarsamir ad vera a sálu og lykama (112r, 3–5).

SAB: Do antwerde he (qvi,v)

238: Þæ swaradi hann (1r,32–33)

82: Þa sagde hann (112r,13)

Det kan også bemærkes, at AM 82 8vo enkelte steder har tillæg til den nedertyske tekst, som ikke findes i AM 238 fol. III:

SAB: O, leue moder vnde suster (qv,r)

238: Heyrdu, kæra möder ok syster (1r,8)

82: Heyr þu, kiæra heilaga moder og syster (110v,3-4)

SAB: Du hefst vns alle tidt geeret (qv,r)

238: ... þv hefer oss alla thima vel heidrad (1r,11)

82: ... þu hefur oss alla tyma vel þienad og heidrad (110v,11-12)

SAB: Hirvmme bidde yk iw otmoedichliken doerch orer beyder vordeinst (qvi,r)

238: Hier fyrer bid ek þig litelatliga fyrer beggia þeirra for þienann (1r,24-25)

82: Hier fyrir bid eg þig lytilatliga fyrir þa forþienann manndomsins medtekning pynu og dauda og blessada blodz vthelling Jesu Christj (111v,10-13)

Selv om eksemplerne er få, viser de, at AM 82 8vo ikke stammer fra AM 238 fol. III. I stedet synes håndskriftet at gå tilbage til et søsterhåndskrift til AM 238 fol. III, hvilket, som Bekker-Nielsen bemærker, muligvis var mere defekt mod slutningen end AM 238 fol. III. Det fremgår også af eksemplerne, at AM 238 fol. III ikke er originaloversættelsen men højst tænkelig en kopi. En *terminus post quem* for originaloversættelsen er sandsynligvis 1507 (Dorns tryk); Reformationen i 1550 er en sikker *terminus ante quem*. Oversættelsen kan muligvis forbindes med Hólar, enten med Jón Arason og hans kreds eller med hans forgænger, Gottskálk Nikulásson.

En sammenligning af *Saga heilagrar Önnu* med *St. Annen Büchlein* viser, at sagaen slavisk følger fremstillingen i det nedertyske forlæg. Bortset fra en indledende afladsbøn, der i øvrigt også kendes i islandsk overlevering (udg. Bekker-Nielsen 1964: 64), og en kort introduktion medtager oversætteren alle de fromme bønner og andre indskud, som beretningen er pyntet med. De to tekster begynder med en introduktion af Emerentia, Annas mor, og det fortælles, at Emerentia søger råd hos disciplene på bjerget Karmel, om hvorvidt hun skal gifte sig eller ikke. Efter tre dages intens bøn ser karmeliterne i en åbenbaring et træ med smukke grene. Én gren er smukkere end alle de andre og bærer en frugt, som snart blomstrer. En stemme fra himlen forklarer, at træet symboliserer Emerentia og hendes hellige afkom. De følgende tre kapitler (IV-VI) fortæller derefter om Emerentias og Stollanus' ægteskab, Esmerias fødsel og Annas underfulde undfangelse og fødsel på en tirsdag (den ugedag middelalderen helligede hende) og om, hvordan en engel anbragte fire skinnende

bogstaver, ANNA, på brystet af det nyfødte barn. Som et sidespring fortælles det i et indskudt jærtegn, at en blind fik sit syn efter at have berørt bogstaverne. I kapitel VII og VIII beskrives Annas barndom og ungdom i templet i Jerusalem og Emerentias død. Kapitel IX–XXIV giver derefter historien om Annas tre ægteskaber. Først gifter hun sig med Joachim, med hvem hun efter tyve års barnløshed endelig ved Guds hjælp får Jomfru Maria, som er hovedpersonen i kapitel XIII–XXI. Efter Joachims død gifter Anna sig (efter en engels befaling) med Cleophas, der dør inden deres datter, som også hedder Maria, bliver født. Endelig gifter Anna sig (igen efter en engels befaling) med Salome, og føder en tredje datter, Maria. Disse to Mariaer gifter sig med henholdsvis Alfæus og Zebedæus, som bliver forfædre til et apostolsk og helligt afkom. Jomfru Marias trolovelse, bebudelsen og Annas glæde over, at hendes datter skal føde Guds søn, er emnet for kapitel XXV–XXXI, men så indtræffer nogle problemer, som beskrives i kapitel XXXII–XXXV. Mens Anna er på indkøb i Jerusalem, drager Maria og Josef til Bethlehem for at skrives i mandtal. I sin fortvivelse over Marias fravær rejser Anna ud for at lede efter sin datter, og først da hun har mødt de hellige tre konger finder hun sin familie i stalden. I kapitel XXXVI–XLVI beskrives Jesu offer i templet, flugten til Ægypten og Annas sorg over igen ikke at kunne finde sit barn og barnebarn. I sin søgen kommer Anna til Bethlehem, netop som de førstefødte drengebørn bliver myrdet, og hun bringer trøst og hjælper børnenes forældre med at begrave dem. Derefter drager hun ud i ørkenen for at gøre bod. Her fristes hun af djævelen og trøstes af en engel. På Jesu opfordring opsøger Maria og hendes søstre samt Elisabeth og Johannes Døberen Anna i ørkenen, hvor de alle bliver indtil hendes død (på en tirsdag), hvorefter de begraver hende i Nazareth (XLVII–LI). En beskrivelse af Annas slægtsforhold (LII) og nogle bønner (LIII–LIV) afslutter de to hovedafsnit, *vita* og *mors*, af legenden om Anna.

Den resterende del af helgenlevnedet består af jærtegn virket ved Annas forbøn. Magt og hævn forenes her med barmhjertighed og helbredelse, og alle miraklerne fremstiller Anna som en mægtig og undertiden voldsom beskytter af sine tilbedere og ejendomme (som belyst i LIX og LXXI),³¹ men også som en helgen til rådighed for ethvert menneske i sjælelig eller timelig nød.

³¹ Kapitel LIX handler om en kvinde, som bliver sat i fængsel og pint, fordi hun nægter at holde op med at tilbede Anna, og som helbredes og løslades ved Annas hjælp.

Hovedpersonerne i jærtegnene er hovedsagelig, men ikke udelukkende, kvinder. Således fortælles det, at en kvinde, som fejlagtigt beskyldes for at have myrdet sin mand, på forunderlig vis bliver løsladt (LV); en anden kvinde, som dør fra tre småbørn, bringes til live (LVIII; *ShÖ LXI*); og en tredje kvinde, som er ved at brænde inde med sine tre småbørn, frelses ved Annas hjælp (LVI). Andre jærtegn med kvinder som hovedpersoner inkluderer kapitel LXIV (*ShÖ LXIII*) om en ung enke, som beslutter at følge Annas eksempel og ikke gifte sig igen, og som, da hun bliver tvunget af en bejler, bliver hjulpet af Anna, og kapitel LXVIII (*ShÖ LXV*), som beskriver, hvorledes Sankt Birgitta i en åbenbaring ser Anna, som introducerer sig som en skytshelgen for ægtefolk og udvirker af frugtbare ægteskaber. Den første funktion behandles i kapitel LVIII (*ShÖ LXI*) samt i kapitel LXXII, hvor der berettes om en kvinde som efter at have kritiseret Anna for hendes promiskuitet i et syn ser Anna med hendes hellige afkom. Den sidste funktion illustreres i kapitel LXV (*ShÖ LVIII*) om et ægtepar, som efter mange års barnløshed får et barn ved Annas forbøn. Andre jærtegn fremstiller Anna som skytshelgen især for kvinder i barselseng og inkluderer kapitel LXX (*ShÖ LXVII*) om Basilianermunken Sankt Procopius og kapitel LXVI om en hedensk sultan, som med sin hær lægger de kristne nabolande under sig.³² Under en af massakrene forsøger hans mænd forgæves at brænde en kirke indviet til Anna. Sultanen går ind i kirken, hvor han ser Anna selvtrødte, og indser, at de tre beskytter kirken. Dybt chokeret over deres magt beordrer han sine mænd at tilgive den hedenske tro og tilbede Anna og hendes familie i stedet. Mændene er først uvillige, men da Anna på hjemvejen får en storm til at lægge sig, indvilliger de. Ved hjemkomsten finder sultanen sin kone i barselnød; på hans opfordring påkalder hun Anna, og straks lindres hendes smerter.

Jærtegnet i kapitel LXVI overlapper i nogen grad med fortællingerne om Anna som skytshelgen for sømænd, et tema, som er emnet for, for eksempel, kapitel LXIII om sejlere, som bliver tilbedere af Anna, da hun får en storm til at lægge sig.³³ Noget mindre hæv-

Kapitel LXXI, som ikke findes i den bevarede *Saga heilagrar Önnu*, handler om en biskop i England, som falder af sin hest og brækker halsen, netop som han skal til at forbyde dyrkelsen af Anna.

³² Dette kapitel findes ikke i den bevarede *Saga heilagrar Önnu*.

³³ Dette kapitel er ikke inkluderet i den bevarede *Saga heilagrar Önnu* men findes på islandsk i *Reykjahólabók* II, 450–451.

vunden er jærtegnet i kapitel LX om en sømand og hans kone, som angribes af sørøvere. Sømanden bliver myrdet, og hans kone, som er gravid, bliver fanget og efterladt på en ø, hvor hun føder et dødt barn. I hendes sorg kommer Anna til hende og gør både hendes mand og barn levende og bringer familien tilbage til skibet. Andre jærtegn, som fremstiller Anna som en beskytter af mennesker blandt fjender, er kapitel LXI (*ShÖ LXII*), LVII, LXVII,³⁴ og endelig LXII om kongen af Danmarks kansler, som forlader hoffet for at drage på en pilgrimsfærd for sin sjæls frelse.³⁵ På rejsen angribes han og hans medrejsende af hedninge, og den danske pilgrim dræber ved en fejltagelse en af hedningerne med sin stav. Han bliver følgelig sat i fængsel og dømt til døden. Hans medrejsende forsøger forgæves på at få ham løsladt, og endelig påkalder han Anna, som udvirker et jordskælv, der bevirker, at han kan undslippe, og en stærk vind, som bringer ham tilbage til sine medrejsende.

En sammenligning af *Saga heilagrar Önnu* med *St. Annen Büchlein* i Dorns tryk viser, at de to tekster har visse karakteristiske træk til fælles, især udeladelser, som tyder på, at dette tryk, eller under alle omstændigheder et nært beslægtet tryk, er kilden til den islandske tekst. I citatet fra Salmernes Bog 30:2 ("In te, Domine, speravi; Nun confundar in aeternum; In iustitia tua libera me et eripe me"), for eksempel, gengiver både den nedertyske og den islandske tekst kun de fire første ord af det latinske vers men har komplette oversættelser.³⁶ Det samme er tilfældet i citatet fra Salmernes Bog 41:2-3 ("Sicut cervus desiderat ad fontes aquarum, Ita desiderat anima mea ad te, Deus. Sitivit anima mea ad Deum fortem, vivum; Quando veniam, et apparebo ante faciem Dei?"), hvor begge tekster udelader "ad fontes aquarum, Ita desiderat anima mea ad te, Deus" og "Quando veniam, et apparebo ante faciem Dei?" men ikke desto mindre inkluderer en oversættelse af de udeladte ord.³⁷

³⁴ Dette kapitel er ikke inkluderet i *Saga heilagrar Önnu* men findes på islandsk i *Reykjahólabók* II,459-461.

³⁵ Dette kapitel er ikke inkluderet i *Saga heilagrar Önnu* men findes på islandsk i *Reykjahólabók* II,447-450.

³⁶ "In te, Domine, speravi. In dy, Here, hebbe ik gehopet, vnde enschal nicht beschendet werden in ewichheit" (kiii,v) > "In te, Domine, speravi. I þier, Dr(ottinn), treystist eg, og eg skal eckj fordrifinn verda ad eilyfu" (82; 66r,17-19).

³⁷ "Sicut desiderat cervus sitiuit anima mea ad Deum. Gelikerwys also dat herte begert de boerne des waters, also begert myn sele to dy, mynem leuendigen borne. Wannerschal yk komen vnde openbaren vor dat angesichte mynes Goddes" (kvi,v) > "Sicut desiderat cervus sitiuit anima mea ad Deum. Somuleidis so sem hiörturinn girmist brunn fersks vatn(s), so girmist myn sal til myns lifanda bruns. Huonar skal eg koma og opinberast

Der findes i *St. Annen Büchlein* også mange eksempler på, hvad der forekommer at være ubearbejdet kondensation eller ekstrem redaktion af teksten og sjusket typografi, som afspejler sig i den islandske tekst. Et eksempel er henvisningen til Salomons trone som Jomfru Marias forbillede i kapitel XV, hvilket især synes at have voldt vanskeligheder for både den tyske redaktør og den islandske oversætter: "Maria is ock to dem vefteinden male des waraftigen Salemonie tron vnde grote stoel van elpenbenen ghemaket, wente he heft vormiddelst oer syck besmedet iunckfrwschop vnde renicheit Iesu Christo dem waren Salomone einen stol beret, vp welkem he in orem lichamme negen mante rastet hefft" (dviii,v-ei,r); denne (forkludrede) sætning gengives i *Saga heilagrar Önnu* på følgende måde: "Hun lykist j XV. sinne Salamons stole af fylsbeine giordur, þuiat hun hefur þeigit ad smýða sinn jumfru dom og hreinleika Jesu Christi þeim sannliga Salamons hefur eirn stól vppbuid, j huorium hann j hennar lykama ix manude huylst hefur" (82; 28r,9-16). En sammenligning med parallelsteder i *Reykjahólabók* afslører flere eksempler på uheldige udeladelser og fejl i 1507 trykket af *St. Annen Büchlein*, som også findes i *Saga heilagrar Önnu*. Et eksempel er henvisningen i *St. Annen Büchlein* til Sara i Det gamle Testamente som Marias forbillede: "Se ys ock de benedigede Zara, de patriarche nicht allene den minschen besunderen ock den engelen, van welker minschliker frolicheit lachede Iesus, alse Jsaac geboren wart" (dvii,r), hvilket gengives i *Saga heilagrar Önnu* som "[h]un er og sv blezada Zara höfud fedrana eckj alleinasta manna helldur og einglanna, af huorium fagnade er Iesus borinn var" (82; 26v,9-13); her bevarer *Reykjahólabók* uden tvivl en oprindeligere og mere korrekt version: "Hvn er og kend vid hina blezada Zæra. sem aller glöddvntz vid til komv Ysaac og moder hans hlo af fagnade er hvn leit hann fæddan. So fognvdu og eigi at eins patriarchar eda adrer menn helldr og hellger einglar er þeir sæv Jhesvm fæddann med mannlegre nattvr" (II,344). En lignende form for forvanskning findes i henvisningen til Raket som Marias forbillede: "Se is ock tho dem negeden male de suluighe salighe Rachel, welke de den waren Josep ghetelet hefft, de dar nicht allene gheworden is ein here syner broder vnde des heilen landes van Egipten, besunderen ock eyn forste der enghele vnde ein

fyrir asionu myns Guds" (82; 69r,9-14). Et yderligere eksempel er "Jn charitate graciosior. Jn reinnicheit purer vnde in dogeden vullenkomener" (fii,v), der gengives som "Jn caritate graciosior. J hreinleika hreinna og fullkomenn j flestum dygdum" (82; 37v,14-16).

here aller creaturen Jesus Christtus gebenediget in ewicheit" (dvii,v–dviii,r); dette oversættes i *Saga heilagrar Önnu* som "[h]un lykist og j IX sinne þeirre heilsu fullu Rachel, huor þann sanna Joseph fædt hefur, huor ad ei var einasti eirn herrá sinna brædra og heilsa Egipta landz, helldur einglanna hofudz madur og allra skiepnanna Jesus Christus ad eilyfu blezadur" (82; 27r,9–16). Som Marianne Kalinke bemærker, er de ord, der er nødvendige for at forstå forbindelsen mellem Det gamle og Det nye Testamente udeladt, og igen synes *Reykjahólabók* at bevare en bedre tekst: "hvn er reiknvt vid blezada Rachel, af hverre at gvdh gaf henne einn son er Josep <hiet> j hvern ecki at eins var herra yfer sinvm brædrvm helldr var hann og einn herra yfer heilv Egipta lande. So var og blezada Jhesvs sonvr Mario. eige at eins einn herra heilagra eingla þa helldr allra creatvra" (II,344). Som tidligere nævnt, kan det ikke afgøres, om denne form for sløset redaktion eller forkortning af teksten er Hans Dorns værk, eller om den allerede havde fundet sted i hans forlæg.

Store dele af oversættelsen følger *verbum de verbo* princippet, hvilket ofte fører til syntaktiske problemer og afvigelser fra normal islandsk sprogbrug. Et eksempel af denne art er oversættelsen af "Sampson vnde Samuel de propheten hadden beide moders, de lange vnfruchtbar weren gewest" (cvi,v) som "Samsónz og Samuelz spamannz hofdu þeirra mædur leingi obyriur verid" (82; 18v,18–20), hvor en mere idiomatisk sætningsbygning ville have været: "Samsónz og Samuelz spamannz mædur hofdu leingi obyriur verid". Af yderligere eksempler kan nævnes:

De sake wurvme ys dat de naturliken mesters schriuen, so kummet dat leuent de helften tit lenger in der marice, wanner ein frwe ein medeke entfangen hefft (evii,v–eviii,r) > Fyrir huoria sök þad meistarliga skrifelse nattvrliga, suo kiemur barnsins lyf j sinnar modur kuid eptir tyma leingd, helldur enn ein fru fær eitt barn til syn (82; 34v,15–20)

Weret sake dat ein deinstmaget dem konninge vnde siner moder vnde oer moder oren deinst louede vnd ore deinstmegede to warende, vnde de konnik vnde sin moder vnde oer moder oer loueden to beschermende vnde oer to helpende in alle oren noden, vnde eyn van sinen denstendemaget venge vnde vorretliken vnde mit vnrechte iamerlicken pinegeden vnde vorder mit vnrechte vor den richter bracht worde van ome to entuangende de sentencien des dodes, vnde de konnick mit siner moder vnd oerer moder iw vormande, vrage ik iw, efte de konick syne lofte holden schulle effte

nicht (miii,r-v) > *Væri þesse sök ad eins þionustu kuynna kongsinz og hans modur og hanz modur modur sinne þionustu lofode, og þessi þionustu kuynna skyllde af þeim vardueitast, og kongurinn og hans modur og hennar mooder lofudu ad venda hana og hennj til hialpar vera j allri hennar neyd, og eirn af hans þienurum tæki þessa kuynn rangliga med oriett og hardliga pynde og epter það med orietti færðid fyrir raded seigiande yfer hana frammsögu daudanz. Eg friettj ydur, ef kongurinn med sinne mödur og hennar modur formanar ydur, þa frietti eg ydur, ef kongurinn skal hallda synu lofe edur ei* (82; 80v,7–81,3)

I tillæg er der i *Saga heilagrar Önnu* en del oversættelsesfejl, så som, for eksempel, “*quam gantz van sick suluen*” (iviii,v) > “*kom strax til sialfrar syn*” (82; 64r,12–13), “*eyn engelsch leuent*” (kii,v) > “*eignnligt lyf*” (82; 65v,12–13), “*in minem lidende*” (lvii,v) > “*j mynu lyferne*” (82; 76v,16) og “*ein deil iar*” (nvii,v) > “*j eitt ar*” (82; 90v,4). Yderligere eksempler inkluderer:

Doch nicht myn was sze myt vuriger begerynghe wachtende des godliken gelofftes, dar oer thovorne togesecht was van dem hylgen vader Archos, alsoz dat oer de krafft Godes vmmeschinen scholde vnde sze denne noch fruchtbar maken (bii,r) > *Þo var hun eigi ominnug med godfusligri astundann vaktande þa gudliga lofun, er henne var fyrir til sagt af þeim heilaga fodur Arcas, ad henne skyllde suo skynande Gudz kraptur, þa hun væri eckj barn bær fyrir alldurz saker* (82; 7v,9–14).

Also de prester des tempels dat seghen vnde horden, dat oeme ein dochter geboren was, szo weren se sere frolyk vnde vorfrowden sik vnde loueden vnszen Heren mit mannigerleige louesonck vnde deden Joachim vnde sinem gesinde grote reuerencien (diii,v) > *Sem kiennj madur musterisins sa þetta og heyrde, ad hanz dottur borinn var, suo vard hann miøg gladur og fagnade med sialfum sier og lofode vorn Herra med margfolldum lofsong. Suo giörde Joachim og hanz heima menn mykla dyrliga hatyd* (82; 23r,17–23v,4)

Also Joachim vnde Anna Marien, ore dochter, Gode in den tempel geoppert hadden vnde eine tidtlanck by or gebleuen weren, benedigeden vnde loueden se vnsen Heren God almechtich vor sine ghaue vnde barmherticheit, de he oene bewiset hadde (fiii,v–fiv,r) > *<S>em Joachim og Anna höfdu offrad dottur syna Mariu til Templum Domini, og lytinn tyma, sem þav voru fra hennj farenn, lofudu þav og dyrkudu og margfalldar þackir giördu vorvm Herra Gude almattugum fyrir synar giafer og mykla myskun, er hann hafde þeim veytt* (82; 39r,7–15)

... *vnde* he dorste nicht in de kerken gan vor se, sunder he vel vor der doer up syne kneye (oiii,v) > ... og *hann* þorde ei ad ganga jnn j kirkiuna fyrir sinna synda sakir. *Hann* fiell a kne vti fyrir dyrunum (82; 100r,16–19)

Oversættelsens ordrethed, de mange fejl og de nu og da forekommende kalker eller "låne-opfindelser" (f. eks. "sprungen vp dat ouer" [oi,r] > "hlupu vt af ofur hlaupinu" [82; 92r,10–11] og "Bekere dy, dat ys tidt" [mviii,v] > "Venda aptur, þar er tydt" [82; 92v,21]) *kan* naturligvis tilskrives oversætterens manglende erfaring, men kan også tyde på, at afskriveren (eller afskriverne) havde som forlæg blot en kladde af oversættelsen, selv om en del fejl (inklusive nogle af de ovenfor nævnte) dog nok bør klassificeres som fejllæsninger af forlægget, afskrivningsfejl, eller tilfældige udeladelser. Af eksempler kan nævnes "... wente Iesus ys dat waraftighe leuent der sele *vnde* des lichammes aller zaligen minschen, de van ome vorloset synt *vnde* vorloset scholen werden" (dvii,r) > "... þuiad Esaias seiger so, ad hun er satt lyf salarinnar og lykammans allra holpinna manna, þeir sem fyrir hana eru leyster og leystir skulu verda" (82; 26v,1–5), "des heilen landes van Egipten" (dvii,v) > "heilsa Egipta landz" (82; 27r,13), "... dat is tho vorstande eine tidtlanck *vnde* nicht allenthen dovort dar to bliuende" (evii,v) > "... þad er ad skilia eirn tyma leingd og ei so snart þau *helldur þar vera*" (82; 34v,1–3) og "vte kranckheit der menschliken natur" (kvii,r) > "af kiærleika mannligrar natturu" (82; 69v,5–6). I gengivelsen af "do gebot de ouerste prester des tempels" (gi,r) havde forlægget formodentlig "þa bad hinn fromaste prestur musterisins", som fejlagtig blev læst som "þa bad hinn fromaste prestur Jeronimus" (82; 44r,2–4). Oversættelsen af "... de du gesworen heffst vnsem vader Abrahamme vns to geuende" (bviii,r) som "... er þu suarid hefur vorum fedrum Abrahâm, Jsâach og Jacob oss ad giefâ" (82; 13r,7–9) er en foregribelse af en senere sætning, i hvilken de tre nævnes ("... dencke diner frunde Abrahammes, Jsaac *vnde* Jacob, vnsze veders" [bviii,r]).

I enkelte tilfælde synes sproglig elegance at være en prioritet. Således deles den nedertyske teksts lange perioder med sideordnede eller underordnede sætninger i *Saga heilagrar Önnu* ofte i mindre, selvstændige sætninger. Disse syntaktiske ændringer findes især i introduktionen af personer og minder tit om den hjemlige sagastil:

In den tiden was dar ein iunghelinck geheten Stollanus van kōnnige Dauites slechte, eddelgeboren *vnde* van sinen kyntliken dagen

vpgevoedet in dem vrochten Godes, de Emerencien gegheuen ys tho echte na rade oerer frunde, van dem sze eine dochter krech, de sze Hismeria leyt noemen (bi,v) > <A> þeim tymum var einn vngur madur. Hann hiet Stullanus vt af kongs Davidz ætt, vel borinn <og> fra synum barndome vpp fæddur j Gudz avexte. Hann var giefinn E(merentionu) til eigins mans epter rade hennar frænda. Þau attu eina dottur, er þav lietu nefna Hysmeria (82; 7r,11–18)

... de nam eine frwen ghenomet Memilea, darvan Sunte Seruacius de hilge biscop beboren ys (bii,r) > Hann fieck eina kyunna. Hun hiet Memilea. Þav attu millum syn þann heilaga byskup Sancte Servatius (82; 7v,3–5)

Her og der skriver oversætteren tilføjelser til teksten. Disse tillæg er som regel blot for alliterativ effekt (f. eks. “wullenbringende” [aii,v] > “framm kuæma og fullgiora” [82; 1v,16–17], “besluten” [aiii,v] > “hilia eda herbergia” [82; 2r,16–17], “barmherticheit” [bv,r] > “milldi og myskun” [82; 10r,21], “myt vulborde” [civ,r] > “med fullum vilia og vitorde” [82; 17r,3–4], “ketterige” [dviii,v] > “ræningar eda reyfarar” [82; 27v,20–21], “vencknisse” [eiiv,v] > “armöd og anaud” [82; 30v,17–18] og “stamme” [kiv,r] > “vpprás eda röt” [82; 66v,22]),³⁸ men nu og da er der også udvidelser for at tydeliggøre, hvad der er underforstået i den nedertyske tekst: “Wente sze nicht enwuste, welker stadt van beiden Gode beheliker were in orer personen” (avii,v) > “enn hun vissi eckj, huort honum var þægiligra ad giptast eda hallda hreinlyfe alla syna lyfdaga” (82; 5v,9–12), “... de dar dat mer deilde van einander” (dviii,v) > “... med huorium er hann skipti j sundur j tuö stade Hafinu Rauda” (82; 27v,9–11), “in der nacht” (gviii,v) > “a þeirre nottunne, sem Iesvs var fæddur” (82; 50v,16–17), “Alse se de geendiget hadde, do rastede se” (kvi,v) > “Og sem hun hafdi endad þad vers, fader j hendur þynar fel eg anda minn, j þuj huyldist hun” (82; 69r,15–17).³⁹ Bemærk i denne forbindelse også gengivelsen af “den alderkostlykesten schat der gantzen werlde” (hv,r) som “þann allra kostuligasta kong allra veralldar” (82; 54r,12–13) og “ouer tve mylen” (ivi,r) som “iij mylur” (82; 61v,14), selv om der her ikke er tale om udvidelser. Andre tillæg tjener som forklaringer, så som i kapitel III, hvor det fortælles, at “[d]e doerheit des rancken beduded or [Emerentias] unfruchtbar oltheit” (aviii,v), hvortil oversætteren til-

³⁸ Se Westergård-Nielsen (1946: XLIX) og Stefán Karlsson (1970b: 228; 1991: 66).

³⁹ Dette citat er fra Lukas 23: 46 (“Pater, in manus tuas commendo spiritum meum”); det findes også i Salmernes Bog 30: 6.

føjer, at dette vil blive diskuteret senere ("sem seirna mun sagt werda" [82; 6r,22]). Beslægtet med denne tendens til tydeliggørelse af teksten er den hyppige erstatning af et pronomen med et navn eller et substantiv: "Alsze se ver vnde veftich iar olt was" (iv,r) > "Sem Anna var I og iiii ara gømul" (82; 60v,19–20), "Se sede" (piii,r–v) > "Hwsfruen sagde" (82; 86v,2) og "de bose geyst nam one" (nvii,v) > "ohreinn ande tok þennann grimma mann" (82; 90r,10–11).

Udeladelser og forkortelser er minimale og findes hovedsagelig i forbindelse med tautologi (f. eks. "krege effte telen" [bii,r] > "eiga" [82; 7v,8], "gracien vnde gnade" [biii,r] > "nad" [82; 8r,13], "geschendet vnde gelastert" [cv,v] > "lastadur" [82; 18r,5–6], "holterken effte ryseken" [di,v] > "eirn kuýst" [82; 21v,4], "geredet effte gesecht" [kvi,r] > "rætt" [82; 68v,16]), selv om denne praksis synes at være i modstrid med de mange dobbeltgengivelser, af hvilke kun nogle er for den alliterative effekts skyld. Som det fremgår af de følgende eksempler, undgås også repetition: "De vorbenomeden discipulen Helye vnde Helisei vnde by namen de olde vader Archos ..." (av,v) > "Þeir nefnder lærisueinar so og nefndur fader ..." (82; 4r,18–19), "Also nu de fruwen, de by Annen in oerer bort weren vnde dar by oer ghetouet hadden vnde by oer ghebleuen weren sestein daghelanck, van or ghescheiden weren ..." (div,v) > "<N>w sem þær voru heimkomnar til sinna heimkynna ..." (82; 24r,12–13), "Do reiseden se weddervmme tho Nazareth, vnde likerwis sze dre nacht vp dem wege weren gewest, do sze van Nazareth tho Ierusalem reiseden, so weren se ock des suluen geliken drei nach<t> vnderwegen, do sze wedder tho hus wart reiseden ock rasteden in der suluen herberge, dar sze thovoren inne gerasted hadden" (fiv,r) > "Þa foru þav heim aptur j Nazareht og sømuleidis voru þav iii nætur a veiginum, sem ritad er" (82; 39r,15–18). Andre udeladelser så som oplysningen om Josef, at han "in synem herten vpghesat hadde, dat he al sine leuedage in kuscher reinicheit leuen wolde" (giii,r), eller kommentaren om Ambages, at da han havde myrdet Anna af Zuzinas mand, "szo was in ome gheloschen de brant der leue" (mi,r), er muligvis tilfældige. Af yderligere eksempler kan nævnes: "Der was twe dusent vnde twe hundert" (civ,r) > "Þad var II þusunder og ij" (82; 16v,16–17) og "Also se dar quam, szo hadde de vient eynen groten steyn darvp ghelecht" (iviii,r) > "Sem hun þar kom, þa hafdi ovinurenn eirn storann stein" (82; 64r,1–2). Ligeledes er det usandsynligt, at forkortelserne i det følgende er bevidste:

Seyt, wy weten wol, wu grote woldat dusse frwe Anna by vns bewysset heft in den vorgeleden tyden sunt tho makende vnse blinden, lamen, douen, cropelen vnde seken, mannigerleyge ander suke vnde in vnser kinderken reyne tho makende vnde tho vrsamellende de, vnde we synt ... (iii,r) > Siaed, vær vitum vel, huørsu storann velgørning þesse frw Anna med oss giørt hefur voor børn hrein giørande og saman safnande, og vier høfum ... (82; 58r,19–58v,1)

Also do Anna in der kercken was, so ouerquam oer gesynde vnde steghen in de kameren vnde sochten. To tem lesten vornemen se, dat de stanck quam by dem voetschemel des beddes hervt. So sochten sze vnder dem bedde vnde vunden oeren brotheren, Annen man, dar dot liggen vnde vormordet (mi,v,-mii,r) > ... og eitt sinn er Anna gieck til kirkiu, þa fór hennar folk j þetta hennar herberge og leitudu vnder sængennj og fundu sinn husbonda, Önnu mann, þar daudann liggia myrtrann (82; 78v,11–16)

Udeladelsen af materiale duplikeret i kapitel LXII–XLIII er dog nok oversætterens valg. Kapitel XLII fortæller, at Anna beslutter sig til at tilbringe sit liv i ørkenen for at gøre bod, og at hun giver de syge og fattige i Bethlehem alle sine ejendele. Da hun forlader byen, følger de efter hende, men efter at have ledt i fjorten dage, vender de tilbage. Efter at hun har tilbragt nogle år i ørkenen, beslutter hun imidlertid at forøge sine bodsøvelser og finder en stenhule, hvori hun bor til sin alderdom.⁴⁰ I kapitel XLIII fortælles det ligeledes, at Anna beslutter at leve et strengt liv som bod for sine synder; hun sover nu på den bare jord med en sten som hovedpude (fortællingen går tydeligvis forud for oplysningerne om hendes liv i stenhulen), afholder sig fra alle nydelser og plejer pilgrimme og spedalske. Derpå gengiver den nedertyske tekst næsten ordret oplysningerne i det forrige kapitel om, at Anna beslutter sig til at øge sine bodsøvelser: "Alsze se do ver vnde veftich iar olt was, do gink se in de woestenige in de alderheme-lyckeste stede, de sze vinden kunde. In dem vant se eine kulen, de sere scharp was vnde van der erden hoch vorhouen. Dar ginck sze in sitten, rastende vp sinem steini" (iv,v). Oversætteren bemærkede tydeligvis, at dette allerede var blevet fortalt og siger blot, at

⁴⁰ "Alsze se ver vnde veftich iar olt was vnde so lange in grotem arbeide geleuet hadde vnde in penitencien, so wolde sze nich ein strenger leuent annemen. Darvmmе ginck se in de wostenige in de elendesten stede, de se vinden kunde, wente to dem lesten vant sze eine scherpe steynkulen, de sere vorholen was vnde vorhouen van der erden vnde sere dep" (iv,r).

“[h]ennar ahyggia var mykil vmm sitt hardlyfe hwylande sig a einum steine” (82; 61v,9–11).

Andre forbedringer af kildeteksten findes i kapitel LVI om en kvinde, som føder tre sønner. Det fortælles, at hendes mand gik op i fjeldene, hvor han havde sit korn, og efterlod hende hjemme “myt einem kleinen kinde” (mvi,r), og at “dat kynt” (mvi,r) legede med ilden og satte huset i brand. Den islandske oversætter beholder flertalsformen “børn” og skriver, at husbonden “liet syna husfrw all eina heima med synum børnum” (82; 83r,19–83v,1). I kapitel LXVII (SAB LXX) fortælles det, at Procopius drømte om et træ, som beskyttede ham og bespiste ham med dets frugter. I den nedertyske tekst følges dette udsagn af en tolkning af drømmen i direkte tale, men det fortælles ikke hvem den talende er.⁴¹ Dette rådes der bod på i den islandske tekst, hvor det tilføjes, at “hvad þad þyddi, klerkurinn seiger honum” (238; 2r,19). Til slut kan det nævnes, at ved *vitaets* og de efterfølgende bønners ende udelader oversætteren den afsluttende kommentar i *St. Annen Büchlein* (“Hyr endiget dat leuent der hilgen moder Sunte Annen” [lvii,v]), men udvider introduktionen til jærtegnene: “Hyrna volgen de exempel effte mirakel, de God de Here bewiset hefft den, de Sunte Annen deinen hyrvp erden” (lvii,v) > “<G>ude almattugum til lofs og hanz milldustu modur jumfrw Maria og hans milldu modur modur til vegs og virdingar, vppbyriast hier æfinntyr af þeim dyrligum taknum, er veittist fyrir S. Ønnu, huørrar er so byriast, ad . . .” (82; 77r,3–9).

Sproget i *Saga heilagrar Önnu* kan betegnes som værende hvad Biskop Guðbrandur Þorláksson (1542–1627) i sin *En ny Psalma Bok* (Hólar, 1589) kalder “Braakad Mal”.⁴² Låneord forekommer hyppigt. De fleste er udgået fra (middel)nedertysk, men om de stammer direkte fra tysk, eller om islandsk har fået dem gennem de skandinaviske sprog kan ikke i alle tilfælde afgøres. Adskillige af de i sagaen

⁴¹ “Vp eine tidt alse Procopius lach in synem bede vnde wart entslapende, so dromede ome van einem bome, de bescudden scholde oene noch vor dem roegen vnde quadenwinde vnde spisen oen mit sinen fruchten. Auer wat dut bedude, des wistu he nicht. Myn alderleueste frunde. Gy schult weten, dat dusse bom bedude de hylgen fruwen Sunte Annen, de he do noch nicht sunderliken varkoren hadde . . .” (ri,r–v).

⁴² “Fyrer þessar Greiner, So og eirnen Modurmale voru til Sæmdar og Fegurdar, sem i sialfu sier er bæde liost og fagurt, og ecke þarf i þessu Efne wr ødrum Tungumalum Ord til Laans ad taka, eda Braakad Mal nie Bogur ad þiggia, Þa hef eg alla Tijma sijdann eg kom til þessa Embættes (Ouerdugur) oskad þess og lagt þar Hug og Astundann aa, ad vorer Psalmar mættu með miukare Malsnilld epter riettre Hliodstafa Grein og Hætte, og þo þar med epter Originalnum, þeim Pyska og Latinska, verda vtlagder”. Citatet er fra Árni Böðvarsson (1964: 186–187).

optrædende låneord har sandsynligvis tilhørt talesprogets ordforråd og kan således ikke tilskrives indflydelse fra det nedertyske forlæg. Af eksempler kan nævnes: “blifa” (“Gief þu þeim þyna guddomliga nad j øllum dygdum, <ad þeir> stadfaster blyfe” [82; 72r,18–20]), “dikta” (“Alla tyma var hun samann dictande og vmm skodande j synu hiarta þa ovmrædeliga hlute Gudz” [82; 37r,3–5]), “dægiligur” (“kom eirn dægiligur fliugande ørn yfer þad hws, er Anna var innj” [82; 21v,1–3, etc.]), “falskliga” (“þier hafid falskliga framm borid, ad hun hefde sinn mann myrda latid” [82; 81v,18–20]), “frómur” (“Enn sa fromj og fagri lundurinn þydir, þad hun bar eckj avoxt fyrir elli sakir” [82; 6r,20–22, etc.]), “gáfa” (“klæddist Joachim synum hatydligum klædum og hafdi med sier gafur og offur” [82; 23r,12–14, etc.]), “heimugliga” (“Þessa vard var einn kiennj madur musterisinz heimugliga” [82; 12v,9–10, etc.]), “jaga” (“einginn madur kunnj þad burt ad jaga” [82; 21v,17–18]), “klár” (“Maria er og myndud vid Salamons musteri, er jnnann var prydt med klaru gulle” [82; 31v,10–12, etc.]), “krankur” (“sierdeilis var hun þienug fatækum og þeim, sem kranker voru” [82; 15v,14–16, etc.]), “krans” (“hafde hun giørt eirn merkiligan krans af kostuligum blomum, er Maria skyllde hafa yfer sitt hofud” [82; 33r,5–7]), “lykt” (“þui nær sem þær komu Önnu, þui meyra ovmmrædiliggann fognud og glede feingu þær þar med sæta lyktt og ilming” [82; 20v,14–17, etc.]), “meina” (“hun meinti, ad hann eirn eingill væri” [82; 62r,10, etc.]), “ómak” (“Þar leid hun mykid omak” [82; 90v,18–19]), “par” (“Eg hefi eckj par med hann” [82; 101v,21–22]), “plága” (“Øll þesse plaga kiemur mier til af þessadri boluadrj frw” [82; 89r,5–6, etc.]), “réttferðugur” (“Hann var riettfærdugur og lifde j Guds otta” [82; 15v,1–2, etc.]), “selskapur” (“Ver vel komin, allra kærasta moder Gudz med øllum þeim selskap, er med þier er” [238; 1r,33, etc.]), “ske” (“Þad skedi einn thima” [238; 1r,30, etc.]), “skikkanliga” (“Vmm gieck hun allt vakurliga j móoti honum, ad allt færi vel og skickannliga” [82; 55r,6–8]), “straffa” (“kienni madurin ... fyrirleit hann og bryxlade honum og straffade hann fyrir sitt avaxtarleýse” [82; 17v,10–16]), “strengiliga” (“<N>v sem Anna xvij ár suo strengiliga lifad hafde j eydi mörkunne ...” [82; 64v,15–16]), “trappa” (“geingu þau øll samann fyrir troppur mustier<i>sins” [82; 33v,9–10, etc.]), “þanki” (“hann ... heyrde og hugleidde þann diupa þanka þessarar jumfrv” [82; 2v,16–18]), “þéna” (“þu hefur oss alla tyma vel þienad” [82; 110v,11–12, etc.]), “undirvisa” (“vt af þessum verdugum hlutum fognudu hennar fedgin og vndrudust so dásamliga hlute, er Gud giorde a jordunnj, og suo sem hann hafdi vndirvysad” [82; 25r,1–4,

etc.]), "vakta" ("Eg vil vakta vpp æ þig" [82; 100r,8, etc.]), "ypparstur" ("Þar var j þeim stad eirn rykur madur hinn ypparste" [82; 77v,2-4]), "æra" ("þeir þöckudu honum það og giordu honum stóra æru þar fyrir" [82; 22r,3-4]).⁴³ Westergård-Nielsen (1946: LXXVIII) bemærker, at "[m]ange af låneordene fra middelnedertysk synes at være rene modeord, ord, der uden at betegne egentlig nye ting eller begreber og uden tilsyneladende at afhjælpe noget egentligt ordsavn er fulgt med den øvrige strøm af låneord". Til denne gruppe hører mange af ordene med præfikserne "be- (bi-)", "for-" og "ofur-", og også på dette område byder *Saga heilagrar Önnu* på et rigt udvalg. Af eksempler kan nævnes "bífala" ("... og nefnde Maria, sem eingellenn hafde honum befalad" [82; 24r,22-24v,2, etc.]), "bigirna" ("Huad skal eg begirna, þuiat einginn madur vill mig styrkia" [82; 105v,10-12]), "bíhaga" ("... nægd allra godra hlvtu, það sem Gudi wel byhagar" [82; 74r,1-2]), "bitala" ("... hann ... fór síjdann heim ok bitaladi hverium sina skulld" [238; 1r,1-2, etc.]), "fordjarfa" ("Þu lætur ey þyna þienara fordiarfast" [82; 76v,6-7, etc.]), "fordrifa" ("Kom þu mier til hialpar, og fórdryf myna ovine fra mier" [82; 76r,18-76v,1, etc.]), "forgleyma" ("nu hafdi hann fór gleymt, at hann hefdi henne þetta til heidrs giortt" [238; 2r,28-29, etc.]), "fornema" ("hann vndradi sig vm hans lær dom ok fór nam wel, ath hann var einn godur klerkr" [238; 2v,3]), "forsorga" ("Huor skal oss forsorga" [82; 60v,4]), "forþéna" ("Suð mikid megu vid fór þiena ok vera hier j sterkre von ok al giordri tru vörs Herra" [238; 2r,16-17, etc.]), "ofurgefa" ("Þar fyrir vil eg til þyn þeinkia og þig ecki ofur giefa" [82; 108v,16-17]), "A þeirre stundu birtist hennj strax ofur máta væn frw" [82; 103r,6-8]).⁴⁴ Præpositionelle verbalkomposita, hvoraf de fleste er indlånt, forekommer også ofte. Blandt disse kan nævnes "afláta" ("vildi hun þo ecki aflata epter hennj ad leita" [82; 52r,9-10]), "tilsegja" ("... og allt giorande epter þui, sem kiennj menn musterisins tilsögdu eda skipudu" [82; 37r,13-15]), "upplýsa" ("allur skugge myrkranna er

⁴³ Jf. Westergård-Nielsen (1946: LXXV): "Disse låneord, hvoraf de fleste genfindes i senere islandsk talesprog, synes før det 16. årh at have levet allerede nogen tid i sproget, og mange af dem er sikkert indkommet allerede i det 14. og 15. årh, siden de i det 16. årh har fået stor frekvens og desuden ofte et relativt stort betydningsområde; de fleste er da også optegnet hos Fritzner, Cleasby og Vigfússon, Frank Fischer eller i Finnur Jónssons ordbog til rimur".

⁴⁴ Som Westergård-Nielsen bemærker, har en del af sammensætningerne med "ofur-" synonyme paralleller med "yfir-": "yfirgefa" ("eg hefj myna hiartanz modur yfirgiefid" [82; 100v,4-5, etc.]), "yfirmáta" ("sa hun yfer mata væna frw standa hia sier" [82; 91r,1-2, etc.]), "yfirvinna" ("... huors nafn þann ohreina anda skal yfer vinna" [82; 6v,5-6]).

vpplystur" [82; 4r,5–6]), "útdrifa" ("vier verdum vtrekner og vtdryfner af monnum og steypdir til heluytis" [82; 22r,21–22v,2, etc.]), "útleggja" ("suo er eg þetta vtleggiandi j mynu hiarta" [82; 2r,20]). De ovenfor nævnte låneord tilhører alle de "store" ordklasser, men også indenfor småordene viser nedertysk påvirkning sig, i hvert fald indirekte: "lika sem" ("spurdum vier þar epter þeim nyfædda kongi þeirra Jwdanna, lyka sem Mattheus gudspialla madur skrifar" [82; 53r,14–16]), "líkavel" ("Lyka vel komu a móte sauder og vxar og allra handa önnur dyr" [82; 57r,5–6]), "s(v)oddan(n)" ("af suoddann spurningum gledstz mitt hiarta" [82; 2r,4–5, etc.]).

Nogle ord og vendinger i *Saga heilagrar Önnu* kan udskilles som kalker eller oversættelseslån. I tillæg til de ovenfor nævnte eksempler ("hlupu vt af ofur hlaupinu" [82; 92r,10–11] og "Venda aptur, þar er tydt" [82; 92v,21]) kan anføres "Vppe sinem telder reith he" (bvi,r) > "Med synu tialldi reid hann" (82; 11r,15–16) og "dat is tho vorstande eine tidtlanck" (evii,v) > "þad er ad skilia eirn tyma leingd" (82; 34v,1–2).

Syntaktisk viser fremmed (nedertysk) inflydelse sig også, hovedsagelig i brugen af det demonstrative pronomen "sá"/"þessi" som bestemt artikel ("Þar vt af vt skrifad stendur j þeirre æfinntyrabok" [82; 4r,24–4v,1], "allt sem þad gudspiall vtvysar" [82; 47v,7–8] og "var þad barn skyrt" [82; 87r,12]). Pronomenet bruges også ofte, selv om substantivet er bestemt af artiklen: "Og suo sem þau tarenn af hennar avgum framm flutu" (82; 2v,9–11), "Huenar skal hreinann giora þann steinen" (82; 4r,1–2), "og opinnberudu þann lofsönginn med myklum fagnade" (82; 4r,23–24), "Avoxtur ox þar af, ad þessi lundurinn folnade" (82; 6r,1–2), "Hun giördi suo og biö sig til ad fæda barnid þad" (82; 10v,16–18), etc.⁴⁵ Endvidere kan det nævnes, at pronomenet "það" nu og da benyttes for "ad": "Jeg fataeka jumfru, er vvs vppa, þad eg ma nidur ganga" (82; 4r,6–8), "eg treyste, ad sv önnur, sem vt af mynu slegti skal borenn verda, þad hun skal eigi nalægiast þann stad" (82; 4r,12–15), "Hun setti sier sialf settann vilia, þad hun vppa nockra stund villde eckj tala neitt ord" (82; 4v,10–12), "og villdi vita af helgum fedrum, er þar þionudu Gudi j strydleika hardlyfis, ad þeir badu fyrir henne til Gudz, þad hann giæfe hana verduga" (82; 5v,13–17), "Enn sa fromj og fagri lundurinn þydir, þad hun bar eckj avoxt fyrir elli sakir" (82; 6r,20–22), etc.⁴⁶

⁴⁵ Jf. Jón Helgason (1929: 115–116).

⁴⁶ Jf. Jón Helgason (1929: 144).

Sproget i *Saga heilagrar Önnu* vidner om, at bøjningsmønstrer indenfor visse ordstammer er i opløsning. Mens brugen af akkusativsformen "mann" for nominativsformen "maður" nok skyldes påvirkning fra de skandinaviske sprog (Westergård-Nielsen 1946: 216), er der i andre konsonantstammer, r-stammerne, en tendens til forvirring (Jón Helgason 1929: 54–55). Således er genitivsformen "föðurs" eneherkende, og i nominativ forekommer både "móðir"/"dóttir" og "móður"/"dóttur". Genitivsformen af disse femininum ord er "móður" og "dóttur", selv om "móðurs" og "móðir" begge forekommer en enkelt gang (82; 70v,16; 107r,12). Ligeledes er nominativs- og genitivsformerne af "systir" tilsyneladende identiske: "Sanctj Johannis baptiste modur Elizabeth var Sancti Önnu systir dotter" (82; 65v,8–9). I denne forbindelse kan det også nævnes, at i en del tilfælde synes en forkert kasusform at være blevet benyttet for subjektet, objektet eller andre sætningsled: "Hann fieck eina kuynna" (82; 7v,3), "Þar af skrifad stendur j þeirre book, er Iudeam heiter" (82; 36r,2–3), "og hun så lyka vel það vey og hormung sinnar dottur Marie, ad hun med synum tueimur systrum og þeirra börn skylldu lyða" (82; 59r,20–59v,2), "gieck hun fyrst ad vitia og ordlof ad fæ af þeim fatækum, blindum, ærum, lómum, kreptum og þeir kranker menn, sem j Bethleem vöru" (82; 60r,7–11), "eptir það kom hennar dottur Mariam og kyste hana" (82; 66v,1–2), "og allir þeir menn og konur, sem a mig kalla þennann dag og þig heidra, þa vil eg sierdeilis heyra med mynum eyrum" (82; 68r,15–18), "blessadur er avøxtur þins kuidar Maria med hennar barne Iesvs Christus" (82; 75v,13–15), "Suo vil eg þeim nærri standa j allri þeirra neyd, sem myna elldri modur og myna kjaru modur og mier þiona" (82; 84r,13–16), "allir þeir, er mier þiona, skal eg eckj forlata j þeirre þreyngingum" (82; 91v,12–14), "Þar sa hann og heyrd mykla glede, hörpur, pypur, trumbur og yfer máta matur og dryckur" (82; 98r,11–13). Endvidere er der også ofte mangel på kongruens mellem subjekt og verbum. Af eksempler kan anføres: "hun at eckj veniuligann mat vtann rammar rætur þær og þa alldinn, sem j eydemorkunne eru <eda> vppi eyde fiøllum ox" (82; 4v,16–19), "Nu suo sem þessi heilage fader Franas heyrdi med odrum synum sambrædrum og sau, þa badu þeir stoduglig<a> med sier fyrir henne" (82; 10v,8–11), "<S>vo sem Joachim med sinne husfrv xx. ar gudliga og rækiliga lifad hofdu og aungann avøxt hofdu feingid" (82; 17r,12–15), "Þar fyrir gieck hann til sinna fiehirða j fiallid fyrir vtann Nazareth, er geymdu hanz kuikfie, og villdu þar vera" (82; 18r,11–14), "Þetta vndradist þær miøg" (82; 23v,19–20), "Heyr þu, Joakim og

Anna" (82; 25r,6–7), "Hun liet kienna sier presta muster<is>ins log Moyse og þeinktu jnneliga j synu hiarta er matte best til giøra, ad hun ..." (82; 36v,4–7), "Epter þann tyma er Joachim og Anna syna dottur Mariam offrad hafde" (82; 39v,3–5), "Sem þeir forprestarner og byskupinn þad heyrde" (82; 45r,4–5), "Og er hann sa hana olietta og vissu þo eckj Gudz tilkomu ..." (82; 48r,1–2).

Konklusion

Saga heilagrar Önnu har både sproghistorisk og litteraturhistorisk betydning som et bevis på tysk indflydelse på islandsk åndsliv i senmiddelalderen. Kultur- og religionshistorisk vidner sagaen om Sankt Annas popularitet, og den viser katolicismens sejlivethed med hensyn til helgendyrkelse. Anna-kulten var udsat for hårde angreb af Martin Luther, som ironisk nok i 1505, da han besluttede sig til at blive munk, havde svoret en ed ved Sankt Anna og senere blev optaget i et kloster, der havde et broderskab viet til hende, men som i 1523 omtalte hende som en afgud ("S. Anna erat meum idolum"; Düfel 1968: 35).⁴⁷ Til sidst måtte tilbedelsen af Anna give efter for hans forkastelse af al legendarisk materiale om Jomfru Maria, og dermed blev Anna igen, i hvert fald for protestanter, reduceret til den hellige jomfrus anonyme mor.⁴⁸ At Sankt Annas legende muligvis kan associeres med Hólar, et konservativt bispedømme i religiøs henseende, er næppe overraskende, men at legenden levede videre, efter at den ophørte med at have aktuel opbyggelig betydning, og blev afskrevet et århundrede efter trosskiftet er ganske enestående og har kun få paralleller i de protestantiske områder på det europæiske fastland.

⁴⁷ Se også Schaumkell (1893: 12–14).

⁴⁸ I sine dekretter udstedt i 1660erne, 1670erne og 1680erne fordømte selv den romerske Magister Sacri Palatii (pavens [dominikanske] teolog, som blandt andet var ansvarlig for censur og derfor ofte for fordømmelsen af bøger i *Index Librorum Prohibitorum*) al materiale, som omtalte Anna som værende "Herrens mormor" eller Jesus Christus som værende "Annas barnebarn".

Litteratur

- Albert, G., J. M. Parent og A. Guillemette (1932), "La légende des trois mariages de sainte Anne: Un texte nouveau". *Etudes d'histoire, littéraire, et doctrinale du XIIIe siècle*. 1 Ser. Pp. 165–184.
- Anastasius (1880), *Historia de Vitiis Romanorum Pontificum — Leo III*. I *Anastasio Abbatis, Sanctæ Romanæ Ecclesiæ Presbyteri et Bibliothecarii, Opera Omnia*. Udg. J.-P. Migne. (Patrologia Cursus Completus, Series Latina 128.) Garnier. Paris. Pp. 1210–1255.
- Árni Böðvarsson (1964), "Viðhorf Íslendinga til móðurmálsins fyrr og síðar". I *Þættir um íslenskt mál eftir nokkera íslenska málfræðinga*. Udg. Halldór Halldórsson. Almenna bókafélagið. Reykjavík. Pp. 177–200.
- Ashley, Kathleen, og Pamela Sheingorn (1990), "Introduction". I *Interpreting Cultural Symbols: Saint Anne in Late Medieval Society*. Udg. Kathleen Ashley og Pamela Sheingorn. University of Georgia Press. Athen og London. Pp. 1–68.
- Asselin, J. P. (1967), "Anne and Joachim, SS". I *New Catholic Encyclopedia* 1. The Catholic University of America. Francisco, Toronto, London og Sydney. Pp. 558–560.
- Bandle, Oskar (1956), *Die Sprache der Guðbrandsbiblíu*. (Bibliotheca Arnarnagæana 17.) Munksgaard. København.
- Bekker-Nielsen, Hans (1961), "En íslensk aflaðsbøn". *Opuscula* 2.1. (Bibliotheca Arnarnagæana 25.1.) Munksgaard. København. Pp. 63–64.
- (1964), "St. Anna í íslensk senmiddelalder". *Fróðskaparrit* 13. Pp. 203–211.
- Bera Nordal (1986), "Skrá um enskar alabastursmyndir frá miðöldum sem varðveist hafa á Íslandi". *Árbók Hins íslenska Fornleifafélags* 1985. Pp. 85–128.
- Biskupa sögur* (1858–1878). [Udg. Jón Sigurðsson og Guðbrandur Vigfússon.] 2 bind. Möller. København.
- Björn Þorsteinsson og Guðrún Ása Grímsdóttir (1990), "Enska öldin". I *Saga Íslands* 5. Udg. Sigurður Línal. Hið íslenska bókmenntafélag og Sögufélag. Reykjavík. Pp. 3–216.
- Borchling, Conrad, og Bruno Claussen (1931–1936), *Niederdeutsche Bibliographie: Gesamtverzeichnis der niederdeutschen Drucke bis zum Jahre 1800*. 2 bind. Wachholtz. Neumunster.
- Brandenburg, Ton (1987), "St Anne and her family. The veneration of St Anne in connection with concepts of marriage and the family in the early-modern period". I *Saints and She-Devils: Images of Women in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. Udg. Lène Dresen-Coenders. Rubicon Press. London. Pp. 101–127.
- Danigo, J. (1963), "Le culte de sainte Anne: mère de la bienheureuse Vierge Marie". *Sanctuaires et Pèlerinages* 9. Pp. 49–64.
- Diplomatarium Islandicum: Íslenskt fornbréfasafn* (1867–1952). 16 bind. Möller og Hið íslenska bókmenntafélag. København og Reykjavík.

- Düfel, Hans (1968), *Luthers Stellung zur Marienverehrung*. (Kirche und Konfession: Veröffentlichungen des Konfessionskundlichen Instituts des Evangelischen Bundes 13.) Vandenhoeck & Ruprecht. Göttingen.
- Falk, Franz (1879), *Die Druckkunst im Dienste der Kirche zunächst in Deutschland bis zum Jahre 1520*. Bachem. Köln.
- Finnur Jónsson, udg. (1908–1915), *Den norsk-islandske Skjaldedigtning*. IA–IIA (tekst efter håndskrifterne) og IB–IIB (rettet tekst). Gyldendal. København.
- , udg. (1918), *Jón Arasons religiøse digte*. (Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Historisk filologiske meddelelser 2.2.) Høst & Søn. København.
- (1920–1924), *Den oldnorske og oldislandske Litteraturs Historie*. 3 vols. Gad. København.
- Foot, Peter G. (1959), *The Pseudo-Turpin Chronicle in Iceland*. (London Mediaeval Studies: Monograph no. 4) [n.p.]. London.
- Fulbert (1880), *Sermones ad populum*. I S. Fulberti Carnotensis Episcopi. Udg. J.-P. Migne. (Patrologia Cursus Completus, Series Latina 141.) Garnier. Paris. Pp. 317–340.
- Förster, Max (1925), "Die Legende vom Trinubium der hl. Anna". I *Probleme der englischen Sprache und Kultur: Festschrift Joh. Hoops zum 60. Geburtstag überreicht von Freunden und Kollegen*. Udg. Wolfgang Keller. (Germanische Bibliothek II. Abteilung: Untersuchungen und Texte 20.) Carl Winter. Heidelberg. Pp. 105–130.
- Gad, Tue (1961), *Legenden i dansk middelalder*. Dansk videnskabs forlag. København.
- (1971), *Helgener: Legender fortalt i Norden*. Rhodos. København.
- Gaiffier, B. de. (1972), "Le Trinubium Annae: Haymon d'Halberstadt ou Haymon d'Auxerre?" *Analecta Bollandiana* 90. Pp. 289–298.
- Gijssel, Jan (1981), *Die unmittelbare Textüberlieferung des sog. Pseudo-Matthäus*. (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, bind. 43, nr. 96.) Paleis der Academiën. Brussel.
- Gschwantler, Otto (1968), "Christus, Thor und die Midgardschlange." I *Festschrift für Otto Höfler zum 65. Geburtstag*. Udg. Helmut Birkham og Otto Gschwantler. Notring. Wien. Pp. 145–168.
- Guðbrandur Jónsson (1919–1929), *Dómkirkjan á Hólum í Hjaltadal. Lýsing islenzkra mīðaldakirkna*. (Safn til sögu Íslands og islenzka bókmenta V:6.) Hið islenzka bókmentafélag. Reykjavík.
- Guðrún Kvaran and Sigurður Jónsson (1991), *Nöfn Íslendinga*. Heimskringla. Reykjavík.
- Haymo af Auxerre (1881), *Historiæ sacræ epitome*. I *Haymonis Halberstatensis Episcopi Opera Omnia*. Udg. J.-P. Migne. (Patrologia Cursus Completus, Series Latina 118.) Garnier. Paris. Pp. 817–874.
- Hieronymus (1865), *De perpetua virginitate B. Mariæ, adversus Helvidium*. I *Sancti Eusebii Hieronymi Stridonensis Presbyteri Opera Omnia*. Udg. J.-P.

- Migne. (Patrologia Cursus Completus, Series Latina 23.) Garnier. Paris. Pp. 193–216.
- Jacobus de Voragine (1890), *Legenda aurea*. Udg. Th. Graesse. Rpt. Zeller. Osnabrück.
- Jakob Benediktsson (1964), "Kristdigte". I *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder* 9. Rosenkilde og Bagger. København. Pp. 292–294.
- Jón Helgason (1929), *Málið á Nýja Testamenti Odds Gottskálkssonar*. (Safn Fræðafjelagsins um Ísland og Íslendinga 7.) Möller. København.
- , udg. (1936–1938), *Íslensk miðaldakvæði: Íslandske digte fra senmiddelalderen*. I.2. Levin & Munksgaard og Munksgaard. København. II. Munksgaard. København.
- Jón Þorkelsson (1888), *Om Digtingen på Ísland i det 15. og 16. Århundrede*. Høst. København.
- Jónas Gíslason (1983), "Útanfarir Íslendinga til háskólanáms fyrir 1700". *Árbók Háskóla Íslands 1980–81. Fylgirit*. Pp. 1–21.
- Kleinschmidt, Beda (1930), *Die heilige Anna: Ihre Verehrung in Geschichte, Kunst und Volkstum*. (Forschungen zur Volkskunde.) Schwann. Düsseldorf.
- Kristján Eldjárn (1962), *Hundrað ár í Þjóðminjasafni*. Menningarsjóður. Reykjavík.
- Kålund, Kr. (1889–1894), *Katalog over Den arnamagnæanske Håndskriftsamling*. 2 bind. Gyldendal. København.
- , og N. Beckman, udg. (1908–1918), *Alfræði Íslenskr: Íslandsk encyclopædisk litteratur*. 3 bind. (Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur 37, 41, 45.) Møller. København.
- Lombard, Peter (1880), *In Epistolam ad Galatas*. I P. Lombardi, *Magistri Sententiarum, Parisiensis Episcopi Opera Omnia*. Udg. J.-P. Migne. (Patrologia Cursus Completus, Series Latina 192.) Garnier. Paris. Pp. 94–170.
- Loth, Agnete, udg. (1969–1970), *Reykjahólabók: Íslandske helgenlegender*. 2 bind. (Editiones Arnamagnæanæ, ser. A, bind 15–16.) Munksgaard. København.
- Ordbog over det norrøne prosasprog: Register* (1989). Udg. Den arnamagnæanske Kommission. AiO Tryk. København.
- Páll Eggert Ólason (1919), *Menn og menntir síðaskiptaaldarinnar á Íslandi*. 1. Guðm. Gamalielsson. Reykjavík.
- Schaumkell, E. (1893), *Der Kultus der heiligen Anna am Ausgange des Mittelalters: Ein Beitrag zur Geschichte des religiösen Lebens am Vorabend der Reformation*. [n. p.]. Freiburg og Leipzig.
- Stefán Karlsson (1970a), "Ritun Reykjarfjarðarbókar. Excursus: Bókagerð bænda". *Opuscula* 4. (Bibliotheca Arnamagnæana 30.) Munksgaard. København. Pp. 120–140.
- (1970b), "Brúdstykker af Christiern Pedersens Jærtegnspostil i íslandsk oversættelse". *Opuscula* 4. (Bibliotheca Arnamagnæana 30.) Munksgaard. København. Pp. 211–256.

- (1978), "Bókagerð Ara lögmanns Jónssonar". Upubliceret manuskript.
- (1991), "Brot úr barnaprédikunum í þýðingu Odds Gottskálkssonar". *Landsbókasafn Íslands: Árbók 1989* 15. Pp. 43–72.
- Stéphan, John (1965) "The cult of St. Anne in Exeter". *Transactions of the Devonshire Association* 97. Pp. 74–76.
- Strycker, Émile de, udg. (1961), *La forme la plus ancienne du Protévangile de Jacques: Recherches sur le Papyrus bodmer 5 avec une édition critique du texte grec et une traduction annotée.* (Subsidia Hagiographica 33.) Société des Bollandistes. Brussel.
- Sveinbjörn Rafnsson, udg. (1983), *Frásögur um fornaldarleifar 1817–1823*. 2 bind. Stofnun Árna Magnússonar. Reykjavík.
- Thomas Aquinas (1980), *Super ad Galatas*. I *S. Thomae Aquinatis Opera Omnia* 6. Udg. Rodbertus Busa. Frommann. Stuttgart. Pp. 425–445.
- Tischendorf, Constantin, udg. (1876), *Evangelia Apocrypha*. 2. udg. Mendelssohn. Leipzig.
- Unger, C. R., udg. (1871), *Mariu saga: Legender om Jomfru Maria og hendes jertegn*. Brøgger & Christie. Christiania [Oslo].
- , udg. (1874), *Postola sögur: Legendariske fortællinger om apostlernes liv deres kamp for Kristendommens udbredelse samt deres martyrdød*. Bentzen. Christiania [Oslo].
- Warner, Marina (1990), *Alone of All Her Sex: The Myth and Cult of the Virgin Mary*. Pan. London.
- Westergård-Nielsen, Chr. (1946). *Låneordene i det 16. århundredes trykte islandske litteratur*. (Bibliotheca Arnamagnæana 6.) Munksgaard. København.
- Widding, Ole, Hans Bekker-Nielsen, og L. K. Shook (1963), "The Lives of the Saints in Old Norse Prose: A Handlist". *Mediaeval Studies* 25. Pp. 294–337.
- Wisén, Theodor, ed. (1872), *Homiliu-bók: Isländska Homilier efter en handskrift från tolfte århundradet*. Gleerup. Lund.

BARBRO SÖDERBERG

Saga och bulla

Fornsvenska genrebeteckningar och medeltida skriftmiljöer

... ok wij kötmaangara embethet ok companij
här i stockholm os aff aldher haffua haldith ok
rettat epter godha gamla sidhwenio vthan
skriffter ok skraa til denna dagh ...

(Skråordning 1477)

1. Inledning

När man i det medeltida Sverige börjar skriftfästa inhemska muntliga genretexter kommer man naturligt nog att använda de gamla inhemska beteckningarna. Då möter vi för första gången genrebeteckningar med rötter i en inhemsk muntlig kultur som *galder*, *gåta*, *kväde*, *sång* och *saga*. Karakteristiskt för dessa är att de mestadels syftar på genrer som springer direkt ur talhandlingen (jfr *galder/gala*, *sång/sjunga*, *saga/säga*). Det förefaller emellertid som om de substantiviska beteckningarna kan beläggas först i den latinska skriften. Runskriften lämnar exempel på genretexter som galder och dikter av skalde- och eddatyp, men genrebegreppet som sådant antyds för övrigt främst i verbbruket med performativer som *gala/galdra* och *säga*, även om ett och annat ord kanske kan tolkas som en substantivisk genrebeteckning (t.ex. *gråt*, *spå* och *minne*). — Samtidigt med latinskriften införs latinet som skriftspråk och då importeraras också latinska beteckningar för importerade skriftgenrer. Exempel på sådana är *bullla* och *brevere*.

Exemplen illustrerar hur man under medeltiden försöker komma till rätta med ett terminologiskt problem, orsakat av mötet mellan latin och svenska samt den nya skriftliga genretextproduktionen på svenska. Man utnyttjar två strategier. För traditionella muntliga genrer använder man inhemska benämningar. Med syftning på skriftliga

alster av importerad typ däremot den främmande benämningen. Men hur gör man när skriftgenretexter kommer att produceras inom landet och på svenska, och när en klarare uppfattning om genrens krav resulterar i en differentiering av begreppen som behöver kodifieras också i det svenska språket? Representerar de ovan relaterade exemplen de enda eller ens de vanliga strategierna i sådana fall? Vilka ord används faktiskt? Vilka genrebegrepp differentieras med hyponymer? Varför? Kan man anta att en ökande begreppsdifferentiering speglar en ökande skriftförtrogenhet?

När det gäller västnordiskan har Lars Lönnroth (1975: 422) hävdad att språket visar "a surprising lack of terms designating what we today have come to regard as the classic Norse prose genres, while on the other hand there was no lack of terms designating Latin prose genres." Man skulle faktiskt inte ha haft någon som helst beteckning för inhemska prosagenrer till skillnad från översättningsprosan. *Saga* skulle liksom latinets *narratio* och *historia* bara syfta på muntlig berättelse i största allmänhet (Lönnroth 1964: 15). Å andra sidan skulle de termer som faktiskt användes ha varit starkt influerade av latinet. Men — de betecknar dessutom inte hela texter utan delar av sådana, så t.ex. legendterminologins latinska *vita*, *passio*, *miraculis* och isländska *lifssaga*, *pínslarsaga*, *járteikn*. Helheten "was left to the discretion of the writer" (Lönnroth 1975: 422). — Hur är det med motsvarande förhållanden i fornsvenskan?

Inger Larsson har 1993 visat hur de fornsvenska lagarna använder ordet *brev* (diplom). De visar en på sätt och vis förvånande brist på differentiering av terminologin. Hur är det egentligen i praxis med denna vår äldsta inhemskt producerade latingenre?

Frågorna kunde mångfaldigas men här är inte utrymme för detta. Syftet med denna uppsats är framför allt att peka på ett intressant problemområde.

2. Genrebegreppet

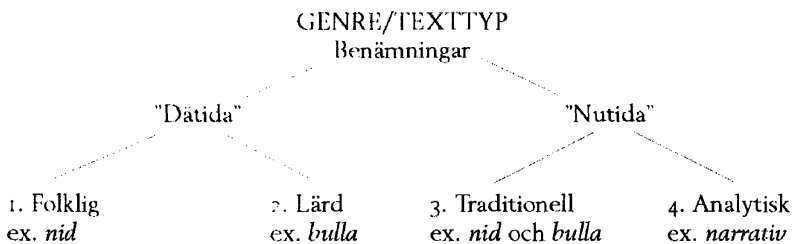
I "Genrebegreppen" frågar sig Lönnroth (1964: 24) om de isländska skrivarna varit medvetna om några genregränser i materialet. Samma fråga kan med fog ställas beträffande svenskt berättande material och även andra framställningsformer. Att genreföreställningar faktiskt existerade antyder i vissa fall just benämningarna och dessas distribution. Lönnroth anför ett exempel på detta: *lifssaga* skulle användas i

hagiografiska sammanhang medan *aevisaga* skulle syfta på världsliga biografier.

Problemet återkommer i samband med klassifikationsfrågor. För västnordiskans del hänvisas till diskussionerna i Mitchell (1991) och Swenson (1991) vilka ger en god överblick över problemen där och över genrebegreppets teoretiska status i den västnordiska diskussionen. Ett tyskt exempel får emellertid här antyda problemens generella karaktär. Ingeborg Glier (1971: 6 f.) har problem med den medeltida termväxlingen (*rede, spruch, maere, gedicht, bouch* etc.) när hon skall gruppera sitt minnerede-material. De medeltida benämningarnas oklarhet blir uppenbarligen störande ur ett modernt perspektiv och förhållandet leder till att klassifikationen av medeltida texter får ske på modern analytisk grund medan spåren av eller indicierna på medeltida genreuppfattning tyvärr skjuts i bakgrunden.

Genrebegreppet som sådant problematiseras inte här (jfr t.ex. Swenson 1991) utan med *genre* förstås, på ett konventionellt och tämligen oprecist sätt, en social institution, en funktion av sociala förväntningar, kodifierad i språket med en mer eller mindre precis benämning (så även t.ex. Swales 1990). Därmed kan *genre* ställas i motsättning till *texttyp*, vilket förstås som ett analytiskt begrepp, ett mer eller mindre vetenskapligt hjälpmedel vid klassifikation av texter. Motsättningen mellan de två begreppen överlappar som jag ser det också en motsättning mellan folklig och lärd klassifikation. Medan den förra — och de benämningar som ingår i den — i hög grad baseras på prototypuppfattningar vad beträffar referenten grundas den senare på definitionsmässiga egenskaper.

Diagrammet nedan avser att illustrera såväl tankegången och sambandet mellan de två perspektiven som dessas relation till det aktuella materialet.

Enligt mitt synsätt bör bara alltså bara den fjärde gruppen benämnas *texttyp*, och med det ordet förknippas då en vetenskaplig kategorisering, baserad på analytiska modeller av t.ex. litterärt eller textlingvistiskt slag.

Däremot representerar 1–3 olika interagerande termuppsättningar. Den traditionella genreuppsättningen (3), som den representeras av t.ex. Geetes och Collijns fornsvenska bibliografier (1903 och 1919 respektive 1945–8), är delvis ett resultat av sammansmältningen av 1 och 2 men också med tillskott från andra håll.

Den folkliga genreuppsättningen (1) representeras under medeltiden framför allt av inhemska ursprungligen muntliga genrebeteckningar som exv. *nid*. Den lärda genreuppsättningen (2), som för medeltidens del i hög grad baseras på retoriska teorier och alltså kan fattas som grundad på en förvetenskaplig analytisk kategoriseringsmodell, representeras här av *bulla*.

Uppdelningen är givetvis inte komplikationfri men den understryker några viktiga distinktioner. Geetes och Collijns genrebeteckningar är i princip anakronistiska. Sådana genrebenaämningar kan givetvis användas vid klassifikation, men man måste då hålla i minnet att klassifikationen kan ha varit en annan under medeltiden — om en sådan över huvud taget varit aktuell. Klassifikationistiska texttypsbenämningar är en sak; genreuppfattningar en annan.

Parentetiskt kan tilläggas att Ong (1982: 11) avvisar termer som *genre* för även konstfulla och/eller pregnanta muntliga framställningsformer som t.ex. gåtan eller ordspråket. Han ser i första hand sådana som "voicings". En anledning till Ongs avvisande hållning till litterär terminologi är säkerligen hans uppfattning att den muntliga kulturen präglas av ett syntetiskt tänkande som skulle förhindra en medvetenhet om själva företeelsen medan först en skriftkultur skulle ge förutsättningar för analytiskt tänkande. Detta synsätt förefaller mig dock mot all intuition och i det här sammanhanget dessutom mindre lämpligt, eftersom det här är viktigt att hålla ihop muntliga och skriftliga framställningsformer för att få ett grepp om utvecklingen i ett övergångsskede från en muntlig till en alltmer skriftberoende kultur. Själv ansluter jag mig därför hellre till Carol Fleisher Feldmans synsätt. Hon hävdar (1991) — och visar enligt mitt förmenande övertygande — att konstfulla muntliga former som indonesisk Warapoesi, filippinsk Ilongot-retorik och indianska myter inbjuder både till medveten reflexion och tolkning, d.v.s. analytisk, intertextuell verksamhet. Dessutom menar även hon att just variationen i benäm-

ningarna på former och subformer ger en indikation på att genreuppfattningar föreligger. — I själva verket förefaller det mig betydligt rimligare att tolka genrerna som ett karakteristikum för diskursen som sådan, och skrift och tal som diskursmedier. Detta utesluter å andra sidan naturligtvis inte att vissa genrer företrädesvis, eller till och med uteslutande, uppträder i ettdera mediet liksom att genrebeteckningar kan variera med medium. När det gäller genrebeteckningar är det för övrigt också i dag så att löslighet är för handen. Detta hänger i sin tur samman med det tidigare nämnda förhållandet att genreuppfattningar baseras på prototypföreställningar. Sådana har också många författare under tidernas lopp gjort sitt bästa att punktera med ett verk försett med gängse genrebeteckning men över-skridande termens konventionella gränser. Självfallet finns det dock i genrernas och beteckningarnas historia stabila och instabila perioder; den svenska medeltiden tillhör sannolikt de mer instabila och just därför kommer också ordvalet att spegla de normala novationsstrategierna på ett extremt sätt. Vad vi betraktar under denna period är för övrigt just födelsen av skriftligt kodifierade genrer, och det är framför allt den processen som här är föremål för studium.

Avsikten med följande genomgång är således inte att klassificera texter utan att se vilka benämningar som kodifierats och vilka strategier man använt vid lexikaliseringen. Genrebeteckningarna av typ 1 och 2 har då fördelen att vara uttryck för en samtida kulturell verklighet, vid sidan av genretexterna själva väl värda ett studium.

3. Material och källkritik

För att få ett översiktligt grepp om den medeltida genreuppfattningen har Söderwalls ordbok över det svenska medeltidsspråket (=Sdw.) excerperats för genrebetecknande och genreindikerande substantiv, d.v.s. ord som syftar på genretexter av olika slag samt en del ord som rör själva skrivsituationen. Även om verben skulle kunna indikera genrer (jfr ovan om runorna), så har de här uteslutits, eftersom en undersökning också av dessa skulle leda alltför långt. En begränsande princip har också varit att substantiven skall syfta på en skriven text eller ingå i en kontext som avslöjar en skriftlig syftning (se exemplet nedan). Denna princip har fått till konsekvens att substantiv som *kungörelse*, alltså ord som enligt Söderwall endast betecknar ett skeende eller en handling, utgår, medan i andra fall simplex som

signelse kommer att utgå och en sammansättning med samma ord som *bordsignelse* ("bordsignelse äru läsin") kommer att ingå i materialet. Principen begränsar med andra ord antalet fall av syftning på en muntlig framställning respektive ett skeende eller en handling, vilket i sig är önskvärt. En muntlig syftning framgår ändå i tillräckligt antal belägg för att tillåta vissa hypoteser om processen vid övergången från muntligt till skriftligt förfarande.

Det resulterande antalet beteckningar beror bl.a. på hur man räknar parallellformer (se vidare nedan), men framför allt på hur man avgränsar materialet, strikt eller generöst. Här har urvalet varit generöst, eftersom man inte kan förutsätta att begreppsinnehåll och begreppsavgränsning samt lexikaliseringsgrad är de samma som idag. Så t.ex. har inkluderats både *bok* och sammansättningar med detta ord (jfr Glier ovan) samt *skrift*, *ord* o.d., vilka kan fungera som genrebeteckning eller genreindikator, men dessutom fraser som *kungens brev* och *stadens bok*, i den mån de i Söderwall upptas som egna lexem eller på sammansättningsplats. Det är att märka att beläggen ofta visar både sam- och särskrivna varianter av samma kombination. Båda typerna kallas i fortsättningen *sammansättning* för enkelhetens skull. Genom den nebulösa primära avgränsningen av materialet kan för frågorna viktiga faktorer belysas.

Ett är säkert. Samlingen är långt ifrån fullständig. Detta beror bl.a. på att juridiska termer kan vara underrepresenterade eftersom Schlyters ordbok över lagspråket inte har anlitats, men framför allt på att Söderwalls excerpering av naturliga skäl är restriktiv. I det här fallet kan konstateras luckor av följande typ:

— vissa betydelser eller referenser saknas vid många ord; så anges till exempel s.v. *sagha* inte den syftning på 'exemplum' som faktisk förekommer i legendtexter,

— främmande ord saknas; så t.ex. förekommer naturligtvis inte rent latinska ord. Sådana används däremot ofta i texterna bl.a. som rubriker till svensk text som t.ex. *Historia sancti Olavi* (över en versifierad senmedeltida variant av den västnordiska Olafssagan). Luckan är givetvis naturlig ur lexikonsynpunkt men beklaglig i det här sammanhanget eftersom en stor del av de tidstypiska genrebetecknande eller genreindikerande orden kommer att saknas, nämligen de latinska ord som brukas i svenskspråkiga texter (de svenska latin-texterna är en sak för sig).

— de flesta orden är bara engångsbelagda utan att det behöver vara hapax, något som avsevärt begränsar användbarheten, i synnerhet som

— källorna huvudsakligen härrör från 1400-talet, vilket begränsar möjligheten till kronologiska iakttagelser. Framställningen här belyser således huvudsakligen senmedeltida förhållanden.

Det förhåller sig alltså så att vi i Söderwall inte finner alla de tidstypiska genrebeteckningarna men väl många. Där saknas dock förutom de latinska orden också ord som vi många gånger finner självklara, som t.ex. — för att nämna några beteckningar ur Geetes och Collijns genreordnade innehållsförteckningar — *legend*, *uppenbarelse* och *skråordning*, *gillesstadga*. Orsaken till den bristen kan variera men sammanhänger med den tidigare gjorda distinktionen mellan anakronistiska och icke-anakronistiska genrebeteckningar. *Legend* förekommer kanske inte i sin anpassade variant i fornsvenskan där den latinska beteckningen *legenda* annars används. *Uppenbarelse*, där Söderwalls källa är Birgittas revelationer, syftar här på skeendet inte på texterna. *Skrå* registreras i ordboken framför allt i betydelsen 'urkund', varför det moderna *skråordning* vore tautologiskt. *Gillesstadga* tillhör av Söderwall att döma inte medeltidens språkbruk där *gilles-skrå* eller *gillesrätt* tycks vara de gängse beteckningarna, medan *stadga* huvudsakligen tycks vara förbehållet andra användningar (se nedan).

I själva verket får man alltså ta både det aktuella urvalet och Söderwalls redovisning med en nypa salt. För att genomföra en strikt undersökning av den fornsvenska genreterminologin krävs, förutom mer preciserade begreppsbestämningar, textundersökningar där man går direkt till källorna. Ett exempel hämtat från avhandlingsarbeten om postillorna (Roger Andersson) respektive legendmaterialet (Jonas Carlquist) visar vad källorna kan ge. Latinets *exemplum* kräver i fornsvenska texter ett uttryck, och därvid kommer förutom *exemplum* och en rubrik som *notabile* följande ord, enligt uppgift från avhandlingsförfattarna, till användning: 1) *efterdöme/lse*, 2) *liknelse*, 3) *saga*, 4) *äventyr*, 5) *under/tecken*, *järtecken* och *miraculis*. Det kan noteras att Söderwall inte tar upp orden under 1)–5) i den aktuella användningen, däremot förutom *efter/döme/lse* och *liken/e/lse* även *eftersyn*, *kännespån* och *ärande*. De svenska försöken att finna en ekvivalent till latinets ord resulterar i en synonymrad som på flera sätt illustrerar vilka strategier man använder i texterna. Det är uppenbart att man tar fasta på olika komponenter i det latinska

begreppet för att finna eller skapa motsvarigheter på svenska: den moraliska poängen (1), berättelsens bildliga uttolkning (2), det narrativa elementet (3), den exotiska miljön (4) eller exemplets ofta övernaturliga karaktär (5). — Som exempelsamlingen nu föreligger härrör den från olika texter och handskrifter. Det vore emellertid intressant att få veta hur enskilda översättare/skrivare går till väga och om någon form av samstämmighet i ordvalet skulle prägla enskilda skrivare eller skriftmiljöer. Man kunde också tänka sig att texter riktade till en världslig publik skulle favorisera ord som kunde associeras med det berättande (3), det exotiska (4) och det övernaturliga, kanske i sin demoniska form (5), medan texter avsedda för exempelvis en kvinnlig klosterpublik skulle föredra ord som betonade den moraliska poängen (1), den bildliga tolkningen (2) och därmed i det här fallet det övernaturliga i sin gudomliga form (5).

4. Genrebeteckningarna

Av det ursprungligen insamlade materialet behandlas här c:a 230 olika ord syftande på genretexter. Antalet kan, hur inadekvat det än förefaller, jämföras med Dimters uppgifter (1981) från modernt tyskt "Alltagssprache", där det skulle finnas 480 ord för grundläggande klasser samt c:a 1100 beteckningar för avledda (*berättelse* respektive *reseberättelse*) eller med Hauptmeyers uppgifter för tyska TV-genrer, ca 700. (1987). Det förefaller av jämförelsen att döma som om den medeltida beteckningsuppsättningen vore mycket mager. Och det är den. Tar man bort ett 170-tal sammansättningar och ett 20-tal marginella ord, så återstår bara ett knappt 40-tal ord betecknande grundläggande genrer. Förhållandet påminner inte oväntat om de indikationer på medeltida beteckningsbrist som Lönnroths och Larssons undersökningar antytt.

Exempelsamlingen innehåller först och främst en del ord som inte ens med blygsamma mått mätt bör betecknas som genreord. Hit hör då ord som syftar på delar av texter som *balk*, *flock*, *kalv*, *ordstäv*, *stycke*; *artikel*, *punkt*, *register*, alltså sådana ord som isländskan tycks preferera i förhållande till beteckningar för texthelheten (jfr Lönnroth (1975) om saga-ord). Sådana ord kan emellertid ibland lösgöra sig från det övergripande textsammanhanget och komma att beteckna framställningsformer som liknar den ursprungliga textdelen, eller för all del: utvecklingen kan givetvis gå också i den andra riktningen, så att

beteckningen kommer att vandra från texthelhet till del, gärna i rollen av gästspelsaktör. Både det inhemska *rim* och det importerade *vers* kan således syfta såväl på en text i sin helhet som på en del av texten.

Andra i sammanhanget marginella ord är övergripande genreindikatorer som *frejd*, *nymäre*, *sägen* och *saga* 'berättelse'; *dikt/an* '(i sht skriftlig) framställning' med synonymer som i språkproven "sägd oc diktan" (Sdw. s.v. säghd), "dictan oc /.../ talan" (Sdw. s.v. talan betydelse 3), där alla tre orden tycks användas med syftning på skriftlig framställning, och, slutligen, *skämtan* 'tidsfördriv'. Flera av de här orden är polysema, så att de vid sidan av den mer övergripande betydelsen också kan användas som genrebenämningar. Så kan *saga* även betyda 'ordspråk' (Sdw. s.v. *sagha* betydelse 3). *Sägen* tycks av ett belägg från Flores och Blanzeflor (Sdw. s.v. *säghn*) att döma vara på väg mot en modernare betydelse 'saga'. *Skämtan* 'skämt' syftar, i "här sigs aff abotum allan skämtan mykla", på en skriven goliardtext; jfr även Erikskrönikans "skämtans ordh". *Dikt* används även i den mer pregnanta betydelsen av 'poetisk framställning', här alltså sammankopplad med just skrift genom stammen (jfr latinets *dictare*).

Andra ord syftar i högre grad på just den skriftliga verksamheten som sådan. Dit hör t.ex. *boklist* 'vetenskap', där skriften nu erövat en viktig position för en framtida genre (jfr "skriva vetenskap"), vidare *undervisning*, åsyftande meddelande o.d. men även framställningen, och förstås *skrift* (med sammansättningen *lönnskrift*) som nu syftar på såväl skriften själv som på handskriften och den producerade handlingen eller dokumentet — och förstås den heliga skrift (Sdw. s.v. *script*). I *skrivelse* finner vi, liksom nu, en synonym till *brev*. Också de med läsning förknippade orden hör hit. Här möter vi förutom *läsning* syftande på det stycke som läses till ett helgons ära, också sammansättningen *bordläsning* med synonymen *bordläxa* (Sdw. s.v. *läkze*), vidare det med *läsning* praktiskt taget synonyma *läst* (egentligen 'det som läses'), använt dels om stycke ur en evangelietext, dels om evangelium. Också inom denna grupp visar det sig att ett ord kan fungera även som genrebeteckning.

Men hur ser då det mer genuint genreanknutna materialet ut? I det följande skisserar jag med utgångspunkt i de grundläggande orden de benämningsstrategier som möter i materialet (4.1). Därefter (4.2) diskuterar jag differentieringen, främst med utgångspunkt i sammansättningarna.

4.1. *Benämningsstrategier*

Den svenska skriftfästningen av genretexter går alltså hand i hand med import och utbildande av en rad för svenskan nya genretyper som kräver beteckning. Den medeltida språksituationen är diglossisk för att inte säga polyglossisk. I Sverige används inte bara de nordiska språken utan dessutom i vissa kontexter regelmässigt åtminstone lågtyska och latin. En analys av strategierna för utvecklande av genrebestämningar kräver att man tar hänsyn till denna situation, och det faller sig då naturligt att tillämpa grepp från språklig kontaktforskning.

Som framgår av uppställningen nedan tar jag min utgångspunkt i *commune bonum* i kontaktforskning. Jag har dock inte skilt mellan det importerade och det inhemska beteckningssystemet, eftersom jag betraktar det senare som i sin helhet satt under press av främmande inflytande. Redan själva skriftfästningen av inhemska muntliga genrer bör nämligen leda till nya uppfattningar, både om genretexterna och beteckningarna, en process som bara antyds i det här aktuella materialet. Utan att närmare gå in på etymologiska problem i samband med enskilda ord ger jag nu först en exemplifierande grovsortering efter benämningsstrategier, där kategoriseringen i flera fall kan diskuteras. — Eftersom jag inte syftar till ett formellt studium av orden och eftersom Söderwall vacklar i principerna för normalisering av uppslagsformerna (inte att förvåna med tanke på källornas skiftande ortografi) återger jag i görligaste mån, här liksom tidigare och i fortsättningen, orden i nusvensk språkdräkt. Denna har fördelen att betydelseupplysningar i åtskilliga fall kan sparas och framställningen därmed kortas. När så bedöms angeläget ges emellertid Söderwalls uppslagsform.

1. Direkt lån:

brev, brevere, bulla, kontrakt, psalm, punkt, recess, regel, register, skrift, testament; dikt, hymn/ymna, mässa, psalm, trakter, vers; bevis/ning, bispråk, krönika, romans, äventyr

2. Sammansättning och avledning med hjälp av främmande och inhemskt:

regel-bok, förlage-bön, brud-mässa, mäss-sång; disputer-an, predikan, dikt-an

3. Översättningslån:

bönhåll ('förteckning på dem som särskilt inneslutes i ett klostres förböner'), leverne (vita), kännespån (exemplum), läst/läxa/läsning (lectio, legenda), aftonsång (vesper), offersång (offeritorium), ord (proverbium), ottesång (matutin), rimtal (kalender), spådom (augurium), stycke (articulus), tänkebok (denkebok)

4. Betydelselån och betydelseanpassning:

lag, rätt, gilleskrå, stadga; bok, bön, döme, frejd, liknelse, minne, rim, saga, sägen

5. Marginalisering av inhemska muntliga genrer och genrebeteckningar:

galder, gråt, kväde, nid, ordkväde

Vi kan konstatera att kontaktsituationen, precis som är att vänta, förutom de inledningsvis nämnda strategierna med direkt lån (1) respektive inhemska betydelseutveckling (4), resulterar i strategier som bör ha givit ett betydligt mer omfattande resultat än här ovan kunnat antydast, nämligen avledningar och sammansättningar med lån (2). Man kan också misstänka att många av de talrika sammansättningarna nedan är resultatet av översättningslån (3).

Marginaliseringen (5), som strängt taget inte hör hit utan till effekterna av bland annat importstrategier, tycks realiseras genom två understrategier, nämligen ingen skriftfästning alls i den aktuella betydelsen (t.ex. *gråt*, *nid*) eller bara i samband med negativ evaluering (t.ex. *galder* och *bispråk*). Ser vi till den grundläggande genreterminologin visar det sig också att beteckningarna för världslig underhållning av traditionellt muntligt snitt är förhållandevis få och tämligen allmänna till sin karaktär (*kväde*, *minne*, *ord*, *rim*, *saga*, *sägen*, *skämtan*, *visa*), med utifrån kommande tillägg i form av *äventyr* och *romans*. Redan termernas fåtalighet och bristen på sammansättningar (se nedan) antyder att den inhemska muntliga kulturen marginaliserats eller ändrat karaktär.

Som framgått av bland annat det sista exemplet har processen resulterat i synonymer. Förutom det inledningsvis analyserade exemplum-exemplet kan anföras också parallellformer som *-läsning*, *-läxa* och *-läst*, vilka även kan tolkas som synonymer (med någon betydelseskilnad), dessutom rena synonymer till *brev*, nämligen *skrivelse* och *skrift* (Sdw. s.v. *script* betydelse 4), och, för vissa typer

av brev, *recess* och *kontrakt*, samt för 'ordspråk' *ord*, *saga* och *ordkväde* samt *bispråk*, 'ordspråk, talesätt; otillbörligt talesätt'. Här kan noteras att de fortfarande levande *saga* och *ord*, och även *ordkväde*, förekommer i huvudsakligen neutrala kontexter men också att de numera knappast används i den aktuella genrebetydelsen, medan det sista — och nu ersatta främmande ordet — används i negativt evaluerande kontext (Sdw. s.v. *bisprok*).

Vidare har kontaktsituationen resulterat i formvariation vid direkta lån. Där tycks ibland latinska och tyska varianter av samma ord konkurrera om utrymmet i svenskan (*regla/regel*, *krönika/kronika/kronik*) men oftast förefaller formerna utgöra försök att anpassa lågtyska, latinska eller franska ord (*bevis/ning*, *undervisan/else/ning*, *dikt/an*, *hymn/ymna*, *äventyr/e*). Även om formvariationen i sådana fall, liksom när det gäller växlande bindeled (*latino-/latins-*, *regel-/reglo-*), hänger samman med en anpassningsprocess där utfallet kan bero både på lånemönstret och traditionen, så tycks emellertid också bristen på skriftspråkskonvention göra sig gällande vid inhemska ord som *frejd* (se Sdw. s.v. *fräghd/hn*), *sägen* (Sdw. s.v. *saghn/sägghn/hd*), *läsning/läxa/läst*, *döme*, *efterdöme/else*, *eftersyn*.

Muntlighet och skriftlighet

De grundläggande orden ger en viss uppfattning om materialets sammansättning med hänsyn till relationen mellan muntligt och skriftligt, respektive inhemskt och importerat. Det för svenskan helt främmande ingår som sagt inte i materialet, och jag bortser här dessutom inte bara från de marginella orden utan också från de talrika sammansättningarna med grundläggande genreord.

Det sammanlagda knappa 40-talet olika grundläggande genreord (rotord och avledningar) fördelas grovt med en fjärdedel på var och en av följande kategorier.

Inhemska	Importerade
Muntliga	Skriftliga

Som är att vänta överlappar kategorierna. Till de med genren importerade beteckningarna hör ord som *brev*, *brevere*, *bull*, *kontrakt*, *krönika*, *recess*, *register*, alla syftande på skriftliga genretexter. Till de inhemska, syftande på skrivna texter, hör t.ex. *leverne*, *läst*

och *skrå*, vars användning dock är klart påverkad av främmande mönster. Merparten av beläggen för de grundläggande inhemska beteckningarna syftar emellertid på framställningstypen som sådan och inte exklusivt på en skriven text, d.v.s. de går inte att frigöra från den muntliga genren, så t.ex. *galder*, *kväde*, *sång*, *saga*, *skämtan* och *lag*, *rätt*. Å andra sidan gäller detta naturligtvis också importerade beteckningar som *disputeran*, *predikan*, *hymn* och *mässa*.

Den medeltida skrivaren tycks någon gång ha känt detta som ett problem. *Galdrabrev* och *svärdsbrev* samt *dombrev* möter i belägg som inte nödvändigt måste tolkas som specificeringar av brevtypen utan möjligen som för skrift markerade former av traditionella benämningar:

1. thu skalt ey thro oppa hantzal ey oppa swerdhbreff ellir annor galdrabreff (ST 33)
2. dömdes thz dom breff stadugh och fast som oleff jönsson haffde wtgiffuit (BtFH 1:139 (1507))

Exempel 1 demonstrerar hur *brev* i *svärdbrev* närmast får karaktär av konkretiserande suffix. Här är det ju inte alls fråga om någon besvärjelse fäst på pergament eller papper utan om en inskrift på själva svärdet. Exempel 2 å andra sidan visar just distinktionen muntligt/skriftligt. Av exemplet framgår att rättshandlingen gäller just brevet inte den muntligt avkunnade domen. Texten implicerar alltså att brevet som sådant inte har rättslig status. Det vittnar bara om att en rättshandling ägt rum. Det muntliga förfarandet kan fortfarande ha högre status som rättshandling (jfr Larsson 1993).

En annan företeelse, med en övergång från konkret till abstrakt, finner vi i *skrå*. Den ursprungliga betydelsen är enligt Söderwall 'egtorkadt skinn' men ordet beläggs framför allt i betydelsen '(å skinn skrifvet) dokument' men även i betydelsen 'urkund innehållande bestämmelse för en korporation, skråordning, gillesordning'. Från 1415 finns belägg på betydelsen 'urkundsbok', och från 1497 'skråordning'; först 1515 möter den betydelse vi är mer vana vid, 'hantverkarskrå'. Det förefaller av beläggen att döma som om den abstrakta betydelsen 'skråordning' drivs fram av sammansättningar som *gilesskrå*, 'stadga för ett gille eller brödraskap', via förbindelser som "thenne epterskriffna skraa ok stadhga", där orden i den samordnade frasen kan komma att fattas som synonymer. Samma belägg (Sdw. s.v. *skra*) speglar också övergången från en muntlig till skrift-

beroende kultur, ty av belägget att döma har skriftfästningen av "gambla sidhwenio vthan skriffter ok skraa" drivits fram av "somblice vnge män /.../ som sigh ey wilia latha nöghia at thy som gamalt ok fornth haffua warith". — Eventuellt kan vi finna fler exempel på denna företeelse. Så tycks *kalv* ha kunnat gå från den ursprungliga betydelsen 'lös pergamentslapp' till 'postscriptum'. Mest påfallande är förstås utvecklingen av olika betydelser hos *bok*.

För hur är det med *bok*? Kan det verkliga betecknas som ett genreord med någon som helst mening? Syftar ordet inte enbart på det materiella föremålet? Nej, visserligen används *bok* i betydelsen 'liber' och även 'huvudavdelning av skrivet arbete' samt 'boklig kunskap' (Sdw. betydelserna 1–3), och dessutom inte sällan (elliptiskt) för 1) 'evangeliebok, mässbok eller annan andlig bok på vilken ed avlades' (Sdw. betydelse 4) respektive 'bok, tänkebok' (Sdw. betydelse 5) och 'lagbok' (Sdw. betydelse 6), alltså även i fall där bokens innehåll inte markeras. I sådana sammanhang måste *bok* kunna betraktas som en synonym för genrebeteckningar som *evangelium* (betydelse 4) eller *lag* (betydelse 6), samtidigt som *bok* här, precis som *brev*, fungerar som skriftmarkör för den aktuella genren. Boken (Guds bok, bibeln etc.) och Lagen (Mose lag, kanonisk och romersk rätt) utgör två av medeltidens centrala begrepp, det är inte för inte som de kan kallas *boken* när en specificering till innehållet kan undvaras samtidigt som det skriftliga ordet markeras. Jag vill alltså i sådana sammanhang fatta syftningarna som i högre grad genre- och skriftmarkerande än syftande på det konkreta objektet. (Att genren omfattar endast en text ändrar inte sakförhållandet.)

Exemplen illustrerar emellertid också vad som är en självklarhet ännu idag, fast tyngdpunkterna ligger i motsatta riktningar. Det finns ofta inte någon anledning att skilja mellan muntligt och skriftligt. I sådana fall väljer både medeltidsmänniskan och vi den omarkerade formen. Därvid leder både den medeltida och den nutida samhällstypen till att de grundläggande genreorden oftast är de samma, medan syftningen på skriftlig eller muntlig handling skiljer sig åt (lik-som naturligtvis genrekraven på texterna). Under medeltiden är det just den skriftliga manifestationen som är den nya och avvikande; det är alltså den som ibland markeras. I dag skulle vi snarare bli tvungna att markera om ett testamente eller ett avtal vore endast muntligt.

4.2. Produktivitet och differentiering

Det är ett välkänt faktum att samhällseliga behov styr begreppsdifferentieringen. Där behoven så kräver specialiseras terminologin. Praktiskt-ekonomiska orsaker kan ligga bakom eskimåernas många ord för olika sorters snö, men också lärda-litterära som de många gånger nästan professionella isländska skaldernas utvecklade poetiska terminologi. Å andra sidan förblir begreppen mer syntetiska och terminologin odifferentierad där behoven är små. Kanske skall saga-terminologins relativa fattigdom fattas som ett amatördrag? En stockholmare kan beteckna alla gula blommor som smörblomma och ett barn alla hundar av olika raser som hund.

En annan faktor som tycks kunna leda till begreppsdifferentiering är mängden i verksamheten inblandade människor (så t.ex. Denny 1991). Ju fler personer som är i farten, men — kanske än viktigare i det här sammanhanget — ju nödvändigare en indirekt kommunikation därvid blir, desto nödvändigare blir en begreppsapparat som svarar mot mer precisa behov. När det gäller genrebeteckningar skulle man då kunna förvänta sig låg differentiering när praktiska, litterära och/eller andra sociala behov inte gjort sig gällande men en högre grad av differentiering med en mer utvecklad användning av skriften. Man kan mot källäget och den samhällseliga betydelsen för senmedeltida skriftproduktion misstänka att genreorden bör öka inom en nu mer allmänt centraliserad och differentierad offentlig sfär liksom inom en religiös-litterär sfär medan en världslig-litterär sfär relativt sett får blygsammare utrymme.

Ords produktivitet, d.v.s. antalet sammansättningar eller avledningar som de genererar, brukar vara en hygglig mätare på deras framtidsprognos. En tio-i-topp-lista på det aktuella materialet skulle, vad beträffar sammansättningar med ordet som efterled och syftande på just genretexter ge följande resultat: *brev* (70-tal sms.), *bok* (30-tal), *rätt* (20-tal), *lag* (15-tal), jfr även *skrå* (5) och *stadga* (2); vidare *sång* (åtminstone 12), *mässa* (i betydelse 1:4), *visa* (5), *vers* (4), *bön* (4), *galder* (3), *kväde* (1) och *predikan* (1).

Sammansättningarnas fördelning bekräftar hypoteserna. Det är framför allt inom två samhällssfärer som differentieringen sker, dels en offentlig, juridisk, praktisk-ekonomisk sfär, representerad av både kyrklig och världslig makt, dels en litterärt-religiös sfär vars importerade genrer i allt större utsträckning skriftfästs genom svenska litterära genretexter. Denna tudelning ger sig förstas till känna inte bara i

sammansättningarna utan också redan i de grundläggande genreorden, med å ena sidan *brev, bulla, kontrakt, recess, regel, testamente, bevis, skrå, stadga, tänkebok* etc., å den andra *hymn, mässa, läst, psalm, predikan, undervisan, läsning* etc.

Den offentliga sfären omfattar ett drygt 100-tal sammansättningar, om man bara räknar sammansättningarna med *-brev, -lag, -rätt*, medan i den religiöst-litterära sfären antalet sammansättningar vid inget ord, med undantag av *sång*, överstiger 10. Sammanlagt ger förbindelserna med *-mässa, -sång, -vers, -bön* och *-bok* inte mer än ett 40-tal sammansättningar, och då tillhör väl att märka hälften av *bok*-sammansättningarna egentligen inte denna sfär (se nedan). Bilden av en under främmande inflytande expanderande skriftkultur förstärks dock. En stor del av sammansättningarna härrör från importerade efterleder som *-brev, -mässa, -vers*; totalt ett drygt 80-tal, medan de inhemska efterlederna, under starkt främmande inflytande, producerar ett drygt 100-tal.

Nedan presenteras sammansättningarna i tur och ordning, med den på många sätt speciella *brev*-gruppen sist.

Lag

Sammansättningarna med *-rätt, -lag, -stadga* och *-skrå* visar inte bara den världsliga och kyrliga maktens position utan också den begrepps-differentiering som, om den inte i sin helhet tillkommer under medeltiden, dock hägnas och utvecklas av själva skriftfästningen.

Av ett 15-tal sammansättningar med *-lag* kommer just lagen som ett fäderneärvt rättssystem till uttryck i *fädernes lag*, medan det med bibeln och kyrkan införda lagsystemet betecknas som *Mose lag, juda lag* (eller ibland "gamla lagen" (GT) i motsättning till "nya lagen" (NT), även "guds lag"). Också den romerska rätten får en beteckning, *kejsare lag*. Den ärvda och inhemska lagen åsyftas framför allt med själva grundordet men också med *lands lag*. Här gör man inte någon beteckningsskillnad för vare sig världslig lag helt generellt, landskaps lag eller för riket gällande rätt, landslagen. Däremot görs en åtskillnad mellan land och stad som kommer till uttryck i motsättningen till beteckningar som *bjärköalag, köpstadslag* och *stadslag*. Vidare möter vi *bergslag*, den för bergsväsendet och bergsmännen gällande rätten, samt *trögdbolag*, 'skogsstadga för mellersta tredingen i Trögd'. Och så förstås *kyrkolag*. Även *jordalag* och *köplag* upptas i Söderwall, dock utan belägg. *Stridslag* däremot hör hemma i Peder

Månssons skrifter och har knappast fäste i svensk rätt, och *himirikes lag* hos Birgitta har en helt annan överjordisk syftning, liksom *himna lag*, refererande till himlakropparnas rörelser. Men nu har vi definitivt nått gränsen för ordets användning i betydelsen 'lex'.

Av Söderwalls fyrtiotal sammansättningar med *-rätt* har många ord sina betydelser sammankopplade med 'straff', 'andel av böter', 'ämbete' etc. De sammansättningar som syftar på 'lag' uppgår som nämnts till ett 20-tal, dels synonymer till sammansättningar med *-lag* (*lands-, fädernes-, kejsar-, kyrko-, bjärköa-, bergs-rätt*), dels ytterligare några med betydelsen gemensam med några av dessa, *kristnurätt* 'kyrkolag' och *byarätt*, 'stadslag'.

De övriga sammansättningarna, där *-rätt* alltså inte är helt synonymt med *-lag*, syftar oftast på specialområden, endera delar av specialrätt (*arvs-, byggnings-, dikes-, gäld-rätt*), eller på rättsordningar som tillämpas i särskilda geografiska eller sociala sammanhang såsom kunglig *edsöresrätt* respektive *gårdsrätt*, *skepps rätt* och *roddrätt* (Sdw. s.v. *rodher*) samt *kompanis-* och *gilles-rätt*.

Just rättsordningen för kompanier, eller sammanslutningar av olika slag, betecknas också med *skrå*: *gilles-*, *kompanis-* och *skomakare-skrå*. När det gäller *hamnskrå* kan vi notera dess motsättning till *hamnalag*. Det förra ordet syftar på just den rätt som det senare samfundet omfattas av; här undviks alltså genom *skrå* synonymi med det i samfundssammanhang förrådiska *lag* (jfr "vara i gott lag"). Intressant är också sammansättningen *landskrå*, 'dokument betecknande gräns'. Här synes mer av efterledens ursprungliga betydelse ha bevarats.

Simplex *stadga* (Sdw. s.v. *stadhge*) uppbär två betydelser som kan vara aktuella i det här sammanhanget, betydelse 4 'avtal, överenskommelse, uppgörelse', till vilken hör sammansättningen *fridsstadga*, vidare betydelse 5 'gällande ordning, lag' med de två sammansättningarna *högtids-* och *reglo-stadga*, som båda härrör från Birgitta och hennes regelskapande, enligt Söderwall där med specialbetydelsen 'ordning, förordning, stadga'. Här kan det, som antyds i ordboken, röra sig om översättningslån, motsvarande latinets *statut* respektive *constitutio*. Ordet *stadga* har beröringspunkter också med *regel/regla*, motsvarande latinets *regula*, 'regel el. stadga för klosterlefverne'; en skenbart tautologisk sammansättning som *reglostadga* redovisas i Söderwall s.v. *stadhge*. *Stadga* används emellertid i betydelse 5 även i världsliga sammanhang med belägg från diplom och Konungastyrelsen.

Det vill synas som om *stadga* och dess sammansättningar kunde

belysa ytterligare aspekter på lagterminologin. Har de olika orden olika betydelse och användning eller är de synonymer? Följande språkprov får belysa betydelseproblematiken. Simplex *stadga* påträffas i kontexter som "thenne epterskriffna skraa ok stadga" (Sdw. s.v. *skra* betydelse 4 'avtal'); jfr samma språkprov men i något annorlunda form, s.v. *stadhge* i betydelse 5 'gällande ordning, lag'. Här ger Söderwalls åtminstone skenbart motstridiga betydelseanalyser intrycket av att ordet används om 'gällande ordning' utgående från 'avtal'. Ytterligare ett intressant belägg (Sdw. s.v. *skra*) där "gambla sidwenio" ställs i motsättning till "skraa ok stagda" antyder en tänkbar motsättning mellan syftning på muntlig respektive skriftlig stadga. Så även i Hamnaskrå från 1450-talet där det inledningsvis skrivs om "at lefwa effter skiäl och rätt, och vtskrifwin lagh". Så också kanske ett belägg (Sdw. s.v. *stadhge* betydelse 5) som "the skullo sigh giffwa til hedhninga lagh oc sidher, wtan at bliffwa widh theris bescriffwin stadhga (tenere velle suum institutum)". Belägget, ur Medeltidens bibelarbeiten, handlar om judarna, "skriftens folk". Å andra sidan finns diplombelägg där orden tycks användas som synonymer, "stadfesta ok tileghna epter landz laghum ok richesins siwänio ok stadfga" (sic! SD NS 2:52 1408).

Även om de olika lagbeteckningarna, som framgått ovan och framgår också av syntagmer som "rät oc lagh", sidhwänia ok rätt", i vissa fall tycks uppträda som synonymer, verkar det finnas tendenser till olika användningar som vore värda en undersökning (jfr exemplen ovan och även en motsättning som "naturu rättir ok /.../ himna laghin" (Sdw. s.v. *rätter*). Som det nu är föreligger för svenskans del bara P.-A. Wiktorssons specialundersökning av latinsk rättsterminologi, "Beteckningar för lag i diplom" (1988).

"Litteratur"

20-talet sammansättningar med *-bok* har mestadels förleder som betecknar innehållet. Egentligen finns bara två undantag, men de är symptomatiska, nämligen *konvents-* respektive *härads-bok*, som anger tillhörighet. De båda orden kan ses som representativa för de litterata skikten i samhället, å ena sidan kyrkan, å den andra den världsliga makten. *Häradsbok* åsyftar häradets lagbok, och till lag refererar inte bara det enkla *lag* (Sdw. betydelse 6) utan också *lagbok*, *lands bok*, *rättsbok*, för städernas del också *stadsbok* och *skråbok*, med synonymen *rättelsebok* (ej upptagen i Sdw.; här hämtat från Bagarnas *skrå-*

ordning från 1500-talets första årtionde). Tillämpningen av lagen redovisas i *dombok* och *tänkebok*. Vid sidan av dessa finns också benämningar på ekonomiskt-praktiska böcker: *räkenskaps-*, *slotts-*, *skatt-*, *skepps-* och *jorde-bok*.

Övriga sammansättningar hör helt till den kyrkliga sfären, kultiska böcker (*bön-*, *hand-*, *mässa-*, *psaltare-*, *sång-*, *tide-bok*), böcker rörande klosterförhållanden (*brödra-*, *ordens-*, *reglo-*, *åminnelse-bok*, jfr även Birgittas *himirikesbok*) eller bildning (*snille-*, *sten-*, *sede-*, *läke-/läkar-*, *kämpa-bok*, och även "spyrilsa bok" från Medeltidens bibelarbeten).

I beteckningarna möter vi alltså två kultursfärer för vilka *konvents-* respektive *häradsbok* kan stå som symboler. Den första sfären introducerar boken som uttryck för en europeiska kultur, den andra adapterar denna tradition för inhemska administrativa behov. — Det är påfallande hur smidigt det inhemska *bok* och *bokstav*, det senare ursprungligen syftande på en runa, skuren i ett bokstycke, kunnat adapteras till de främmande betydelserna 'liber' och 'littera', dessutom i sammansättningar med idel nya främmande betydelse. Förhållandet antyder något både om den inhemska kulturens tidigare bekantskap med runskriften och denna som förutsättning för den importerade kristna kulturens enorma inflytande på språket, möjliggjord framför allt av den latinkunniga elitens hegemoni.

På ett liknande sätt som vid *-bok* förhåller det sig med de fåtaliga poetiskt-litterära sammansättningar med andra efterleder. Det förefaller som om kyrkan annekterat det inhemska *sång* för sitt specialbruk medan det likaså inhemska *visa* fått behålla en världslig användning. Av ett 10-tal sammansättningar med *-sång*, syftande också på sångtext (Sdw. betydelse 2) får åtminstone följande uttryck betecknas som religiöst-liturgiska: *afton-*, *högtids-*, *vardags-*, *mäss-*, *natt-*, *offer-* och *otto-sång*. Även *glädje-* och *lov-sång* hör till denna sfär, liksom *marminnosång* 'sirensång' och det till innebörden oklara *mästarsång*. Sammansättningar *reglo-* och *latin-sång* anger vad det i huvudsak är fråga om. Det enda undantaget från den kyrkliga anknytningen tycks vara *vinningsång*, 'segersång?', belagt i en kröniketext.

Visa 'sångstycke, kväde' redovisas av Söderwall i negativt laddade kontexter där även dans omnämns och i ett språkprov som "forna saghur ok wiisor". S.v. *sanger* finns ett intressant belägg, "een visa eller een sanger wäl diktadher a swenska tungo". Ordet kombineras alltså med dans, episk framställning och sång på svenska, vilket kan föra tankarna till den medeltida balladen utan att någon syfning på

sådan beläggs. Däremot talas det i en rimkrönika om att man kväder "sancti örians Wysa". Ordet används vidare av krönikebeläggen att döma både i positiv och negativ kontext som "faghra wysar" respektive "beskimpaden mz vysor ok orda", medan ett belägg från Medeltidens bibelarbete uttrycker en negativ attityd, "fanytto talan, fula visor älla quäde älla bakmal".

Sammansättningarna tycks liksom simplex företrädesvis höra hemma i en världslig sfär. Bortsett från en åtminstone skenbart med *glädjesång* synonym sammansättning, *glädjevisa*, så hör hit sammansättningarna *älskogs-*, *strids-* och *venings-visa* 'klagosång', även dessa dock främst belagda i religiösa skrifter. Undantaget här utgör *lofsvisa*, som ingår i ett ordspråk: "loffsvisa är manga lunda quädin" (Sdw. s.v. *lof*). — Relationen mellan *sång* och *visa*, samt även *kväde*, *minne* och *rim*, samt dessas relation till balladterminologin borde undersökas.

En motsättning av samma typ som den mellan *sång* och *visa* tycks föreligga mellan å ena sidan de världsligt använda orden *kväde* och *galder*, å den andra sidan de liturgiskt-religiöst använda *bön* (inte sällan en versifierad genre) och *vers* 'vers, versrad; grupp av /.../ versrader; verspar, strof; /.../ liturgiskt använd kort text', Sdw. s.v. *värs*).

Simplex *kväde* beläggs Söderwall (s.v. *quädhe* betydelse 2) i kontexter som "ii hedhnom (qvedium)" och det tidigare citerade "fula visor älla quäde", d.v.s. bara i ur kristen synpunkt tvivelaktiga sammanhang. Däremot får den enda, med betydelse 1, belagda sammansättningen *ordakväde*, 'talesätt, även 'ordspråk' och 'visa, spe, gäckeri' (jfr även *ordkväde* där den sista betydelsegruppen anges) passera. Simplex *galder* beläggs helt naturligt bara i negativt evaluerande kontext, och detsamma gäller *koklaragalder* och *djävuls galder*.

Vers ger de likaså liturgiskt-religiöst använda sammansättningarna *latin-*, *hälso-*, *mat-* och *psaltar-vers*. *Bön* differentieras till *bords-*, *frids-*, *kärleks-* och *själa-bön* samt *förlagu-bön*, innehållande bestämmelser o.d. (Sdw. s.v. *forlagha*).

Brev

Brev betyder enligt Söderwall 'urkund, papper hvarpå något är skrifvet', och även 'skriftlig förbindelse', 'skriftligt intyg', 'fullmakt', 'brev', 'brev, skriftligt påbud'. Dessa betydelser återkommer också i 70-talet sammansättningar med *-brev*, där annars betydelsebeskrivningen i Söderwall ofta är mager.

Med skrivsituationen förenade betydelser återspeglas i ord som *huvudbrev* 'original', *handbrev* 'egenhändigt brev', *öppet brev*, *pappers-* och *pergamentsbrev* samt *latinbrev*. Här möter vi alltså en terminologi som demonstrerar kunskap om diplomens materiella sidor och formella krav.

Inte förvånande, men notabelt, är att sammansättningar med exklusivt kyrklig anknytning är förhållandevis få (*påvebrev*, en av de tidigast representerade brevtyperna i Sverige, *förbuda-* 'bann-', *vigslavignings-*, och *brödra-brev* 'broderskapsbrev, alltså brevtyper som rör kyrkans verksamhet och organisation. Till dessa kan kanske också föras *fundacionbrev*? (sic!), belagt i Stockholms jordebok (dock utan språkprov i Sdw.). Ur religiös litteratur härrör också *åminnelse-*, *åvitelse-*, *förlåtelse-*, *hugnads-*, *hyggelse-* och *älskogsbrev* (jfr *kärleksbrev* ur världslig källa och de förbjudna, tidigare omnämnda *galdra-* och *svärdbreven*). Orsaken till att de svenska brevsammansättningarna här är så få hänger naturligtvis samman med att det är latinet som är kyrkans huvudspråk.

I världsliga sammanhang anknyter flertalet sammansättningar till tre huvudområden. Det första består av myndighetsutövning, och hit kan föras ord som *konungabrev*, *konungs räfstas dombrev*, *lagnansbrev*, *lagnans dombrev*, *dombrev*, *rättegångsbrev* samt *sjö-*, *väga-* och *skjutsbrev* som alla tre gäller resandet; vidare *köpstadsmannabrev*, *stads-*, *bura-* och *borgara-brev*, som alla gäller just städernas myndighetsutövning.

Det andra huvudområdet utgör egendomsöverlåtelser och den rättsliga processen i samband med sådana: *makts brev* och *umbuds-brev*; *vittnes-*, *skötninga-*, *förlänelse-*, *fräls/es-brev*; *köpe-*, *morgongåve-*, *testaments-*, *bytes-*, *skiftes/skogsskiftesbrev*; *jorda-*, *gårds-*, *rå-*, *panta-*, *kvitto/kvittancie-*, *kvarstads-brev* samt *äkta brev*, angående börd. — Ordboken ger också belägg på *fastabrev*. De återopade källorna utgör visserligen vad vi i dag skulle kalla *fastebrev* men benämningen saknas i dessa (Larsson 1993).

Den tredje gruppen sammansättningar har politiska övertoner och gäller tvist, fejd, lejd, förlikning och förbund m.m. Hit kan föras *bebindelse/inga-*, *förbindelse-*, *sammanbindnings-*, *sämjo-*, *sätt-brev*, vidare *hägnelse-*, *beskärmelse-*, *trygghets-*, *försvarelse-*, *frids-*, *lejd/a-*, *dags/dagtinges-brev*; *hotelse-*, *undsägelse-*, *vålds-*, *förvarelse/inga-*, *fejde-*, *vanfrefjds-* och *förrädare-brev*.

Brev är uppenbarligen den under svensk senmedeltid till benämningarna mest differentierade genren, och differentieringen samman-

hänger tydligen med dess juridiska och praktiskt-ekonomiska vikt. Brev är ju också i sin latinska form vid sidan av rungenrerna den äldsta inhemskt producerade skriftgenren, alltså i detta avseende äldre än lagarna. Både de utländska förebilderna med dessas långa tradition och den praktiska betydelsen bidrar förmodligen till differentieringen av benämningssuppsättningen.

Men, den differentierade brevterminologin äger ingen motsvarighet i den medeltida lagstiftningen. Enligt Inger Larsson (1993) finns i lagarna inte mer än ett 20-tal fraser som differentierar det allmänt använda brev (jfr betydelsebeskrivningen för *simplex* i Söderwall), en i och för sig inte helt oväntad företeelse. Lagen subsumerar ju hellre olikheter under mer generella utsagor. En jämförelse mellan lagarnas ordförråd på det här området (normen) och det faktiska bruket i samtiden (*praxis*) som detta speglas i Söderwall visar att åtminstone ytterligare ett 50/60-tal brev-ord är i användning vid sidan av lagen. Dock är användningsområdena i stort sett desamma. Det handlar i båda fallen om myndighetsutövning, endera världslig, i lagen representerad av ord som *konungs brev*, *skjuta-* och *dom-brev* respektive *köpstadsmannabrev*, *stad(en)s brev*, *burbrev* samt *frids-*, *dags-* och *lejd/ebrev*, eller kyrklig med *vigsla-* och *förbuda brev*. Dessutom egendomsöverlåtelse (*testamentsbrev*).

Det som slår en vid en jämförelse är inte det självklara att mer eller mindre fastlagda genretexter i en privat eller religiöst litterär sfär saknar motsvarigheter i lagen (t.ex. *hugnads-* respektive *kärleksbrev*) utan, dels att lagarnas medeltida genrer inte differentierats i samband med egendomsöverlåtelse, dels att en mycket stor grupp benämningar i den politiska och praktiska sfären helt tycks saknas i lagarnas normativa värld. — Lagarnas benämningar får alltså betraktas som kristalliseringar på toppen av ett isberg, där basen utgörs av de ca 20 000 bevarade medeltida diplomerna från svensk medeltid.

Redan av terminologin framgår att man många gånger har en klar uppfattning om formella skillnader mellan olika brevtyper, distinktioner som i många fall återgår på latinets, t.ex. *öppet brev*. Men tydligt är att det framför allt är de innehållsliga skillnaderna man tagit fasta på vid benämningen, distinktioner beträffande sändare, ärende, funktion o.d. Därmed fångar terminologin i någon mån just genrekaraktern, men för att få ett bättre begrepp om denna måste självfallet textundersökningar till.

Klart är dock att brev under medeltiden utvecklas till ett rikt förgrenat, mer eller mindre fast fixerat genresystem med både offentlig

och privat användning, av allt att döma nyttjat av många aktörer. Redan terminologin antyder alltså något om den svenska skrivkonstens utveckling och spridning i det medeltida Sverige. — Här är dock på plats med en reservation. Den ovan relaterade indelningen av beläggen är baserad på termens referens till en samhälls- eller aktivitetssfär. Beläggen som sådana härrör dock inte alltid ur källor från dessa sfärer. Förutom diplom fungerar t.ex. religiöst litterära verk som källor. En fråga blir således: används verkliga termen praktiskt? Eller är det bara fråga om en tillfällig översättning? Det faktum att många av orden är fullt levande i dag visar väl att så inte behöver vara fallet utan att nya ord snabbt tycks ha kunnat få fäste. Klart är emellertid att här döljer sig intressanta problem.

5. Sammanfattande diskussion

Huvudsyftet med denna undersökning har varit att beskriva vad som händer i genreterminologin. Med facit i hand, den bevarade textmassan med sin genre- och textexplosion på 1400-talet, kunde man kanske säga att resultatet i viss mån varit förutsägbart. Men, det är nu möjligt att konstatera att också beteckningarna följer samma utveckling som texter och genrer. Skriftfästningen av muntliga inhemska genretexter samt importen och adaptationen av skriftliga genretexter av främmande ursprung leder till en ökad produktion och differentiering inte bara av textproduktionen utan också av det metaspråk som genreterminologin utgör. Om man som Olson (1991: 258 ff.) betraktar metalingvistisk kunskap som en produkt av själva skrivandet kan man anta att (av)skrivandet i sig har bidragit till utvecklandet av en genreterminologi och att en sådan abstraktion å sin sida skärpt blicken för nya termbehov. I anslutning till den av Berlin citerade Barlett (1972: 58 f.) kan därmed hävdas att specialterminologin med ökande erfarenhet utvecklas mot finare distinktioner.

Att ett språks ordförråd växer med tiden under trycket av olika samhällsbehov är ju ett välkänt faktum. Men man kan också fråga sig om det finns universella, systematiska drag i denna process. Två termskikt har urskilts: dels ett 40-tal grundläggande ord, dels ett sekundärt skikt bestående av ungefär 170 sammansättningar. Det medeltida svenska genretermförrådet kan, åtminstone i motsättning till det medeltida latinska, betraktas som ett folkligt termskikt i motsättning till ett lärt. Därmed skulle det kunna jämföras med ett av

Berlin föreslaget utvecklingsförlopp. En terminologi skulle utvecklas på följande sätt (Berlin 1972: 53; för en tabellarisk sammanfattning se s. 79).

GENERIC → LIFE FORM → INTERMEDIATE → UNIC BEGINNERS
SPECIFIC VARIETAL

Här finns bara anledning att se till de två första stegen, där de grundläggande orden grovt motsvarar Berlins generiska nivå (*maple*), och de sekundära mot dennes specifika nivå (*sugar maple*); till life form-nivån hör i detta fall ett ord som *tree*. Berlins teori innebär att det i ett första stadium bara finns generiska namn och att nya namn i detta skede bildas genom analogi, baserad inte på släktskap utan på likhet (*apple: horse-apple*). Här är det alltså inte fråga om underordning utan sidordning med hjälp av en känd term (ibid. 58). I ett senare skede expanderar termförrådet med hjälp av generalisering (life form-namnen) och/eller differentiering (specifika namn). Den förra processen resulterar i överordning, den senare i underordning. I båda fallen utgår processen från ett centralt generiskt namn. Resultatet kan då bli polysemi där namnets betydelse relateras till två olika nivåer i en hierarki (jfr *hund*). Ulla Ekwall illustrerar i sin avhandling om gotländska växtnamn (1990: 142) en sådan process med ett exempel där både generisk och specifik nivå benämns *fagningsblomma* och där först i ett senare stadium den specifika nivån differentieras (*blå* respektive *gul fagningsblomma*) för att senare återverka så att den ursprungliga beteckningen förses med adjektivet *vit* när den syftar på specifik nivå. Därmed skiljer sig generisk och specifik nivå också till benämningen.

Även om Mitchell tycks mena att det västnordiska medeltidsmaterialet inte kan fångas i de här kategorierna (1991: 9) så förefaller det ändå mig som om de aktuella genrebeteckningarna i någon mån tycks visa att Berlins teori har relevans, även om det här är ogörligt att ta ställning till teorin som sådan. Men om vi t.ex. ser till ett ord som *lag* förefaller det klart att detta hör hemma på en generisk nivå. Under främmande inflytande kommer det till användning för i någon mån analoga företeelser, där den omarkerade termen kommer att markeras som i "himna laghin", syftande på en naturlig, celest lag som inte har någon som helst släktskap med en samhällelig, jordisk lag. Här är det alldeles uppenbart fråga om sidordning. Den generiska nivån avlar också med tiden av sig på en specifik nivå, med underordnade,

markerade termer som *landslag* och *stadslag*, det förra ordet som vi sett inledningsvis polysemt och syftande på såväl hela landets lag som på landskapets lag, i båda fallen kontrasterande mot stadens lag.

Källsituationen till trots finns det åtminstone ett område där det vore möjligt att närmare studera utvecklingen under åtminstone 200 år, nämligen brev-terminologi. Den svenska lagarna använder under hela medeltiden från 1200-talet och framåt i stort sett bara den generiska termen *brev*. Både den producerande eliten och den mottagande publiken är under en lång period obekanta med genren och dess subtiliteter. Först under 1400-talet, då de flesta sammansättningarna och synonymerna kan beläggas, framträder en rik differentiering på specifik nivå. Förhållandet utgör faktiskt ett stöd för Berlins stadiehypotes.

De fornsvenska genretermerna kan emellertid också jämföras med andra synsätt på folklig terminologi. Det är i och för sig ett välkänt faktum att ordförrådet framför allt växer till i områden som berör människors liv och näringar (se därom t.ex. Kärrlander 1993: 159 ff. och där anförd litteratur). Ordrikedom med liten geografisk spridning — det rör sig då i högre grad än här om synonymer — skulle utgå från saker och ting som sysselsätter folks fantasi och affekter, medan ordfattigdom och stor geografisk spridning skulle höra samman med livsviktiga och all dagliga saker och föreställningar. Det förra fallet skulle framför allt realiseras i mindre språkmiljöer medan det senare skulle gälla mer omfattande sådana, där nivellerings-tendenser kan göra sig gällande samtidigt som de aktuella ordens kommunikationsvärde vore högt.

Det skall genast sägas att det här aktuella ordförrådet inte stämmer med den första profilen, karakteriserad av bl.a. affektiv ordrikedom och liten geografisk spridning. Däremot kan det andra typfallet med ordfattigdom, högt kommunikationsvärde och stor geografisk spridning vara applicerbart på ordförrådet i den världsligt-litterära sfären. Här är ju ord som *saga* spridda över hela det nordiska språkområdet. Det vi i huvudsak möter är emellertid en tredje struktur, karakteriserad av ordrikedom, baserad på ett precisionsbehov och med högt kommunikationsvärde inom den grupp där ordförrådet kommer till användning. Det aktuella termförrådet har tillkommit i skärningspunkten mellan en inhemsk, övervägande muntlig kultur, med runorna som skriftmedium, och en internationell latinsk skriftkultur. Det utgör emellertid knappast en folklig terminologi i strikt mening, även om det aktuella ordförrådet till dels utgår från en muntlig tradi-

tion. Det tillhör inte heller en lärd terminologi i egentlig mening. Tidens lärda språk är ju latinet. Vad vi möter är i huvudsak ett ordförråd som utvecklas i mötet mellan en mer eller mindre professionell skrivarklass och inhemska elitors behov. Det är här det svenska skriftspråket skapas och det är här som metaterminologin för detta utvecklas.

Inte oväntat tycks genomslaget för detta möte bli starkast i den offentliga sfären. Det är också här vi möter de första skriftfasta genretexterna, lagar och diplom, alltså de genrer som har den längsta skriftraditionen ur ett senmedeltida svenskt perspektiv. Den utbyggnad och differentiering av begreppsapparaten som lexikondifferentieringen antyder visar sig här både i simplexsynonymer och determinativa sammansättningar.

När det gäller lagar, förordningar o.d. är inslaget av inhemska ord påfallande stort även om också detta återspeglar främmande inflytande som då *stadga* används som översättning för latinska ord och uttryck. Antalet sammansättningar inom lagområdet är också förhållandevis stort, ett knappt 40-tal, vilka också de avspeglar en hög grad av differentiering inom rättsområdet. Förhållandet kan tolkas som ett utfall både av inhemska tradition och främmande novation, framdriven av nya samhällsliga möjligheter och behov.

Om lagen utgör den ena polen av samhällets offentliga sfär, så återspeglas den andra i användningen av *brev*, med ett 70-tal sammansättningar och dessutom synonymer. Här demonstreras, liksom i användningen av *bok* med ett drygt 10-tal icke-religiöst brukade sammansättningar som *skattebok*, *räkenskapsbok* och *stadsbok*, om inte annat, de kyrkliga och världsliga myndigheternas ökande beroende av skrift och skriftliga texttyper.

Benämningsdifferentieringen inom denna offentliga skriftkultur återspeglar liksom textkvarlevorna en ökande medvetenhet om skriftens formella krav samt materiella och språkliga förutsättningar. En medvetenhet om genrens karakteristika kommer även till uttryck i sammansättningar där betydelsen hos det grundläggande ordet differentieras efter innehåll (se t.ex. *bok*) och efter syfte/funktion (se t.ex. *brev*), alltså genrebestämmande drag.

Det förefaller även som om skriftens ökande status inom den världsligt och kyrkligt offentliga sfären spelar en viss roll för tillkomsten av dokument, vare sig de berörda kunde läsa eller ej. Uppsatsens motto och dettas avslutning med påpekandet att en yngre generation under 1400-talet i Stockholms köttmånglareskrå ställer krav på skrift-

fästning av hävdvunnen sedvänja ger inte bara en skymt av ett generationsskifte utan även av de drivkrafter som leder till en utökad användning av skrift. Här spelar uppenbarligen ett nytt statusfyllt mode en roll, något som visar sig också i skråordningarnas tillbörliga latininledning och vapensköldslänkande emblem. — Det är väl dock knappast troligt att pappersexercisen alltid vore så välutvecklad som följande citat ur Peder Månssons Strids-konst och Strids-lag från 1522 låter ana (Sdw. s.v. *script*): "i skipeno strax han (passageraren) är dödher scriffwes alth thz han haffwer, oc ther aff skal skiparan haffwa ena scriffth, oc andra köpmännena, oc tridye scriffwaren".

Verksamheten inom den offentliga sfären domineras alltså av praktiska, ekonomiska och juridiska behov. Man skulle i anslutning till Parkes (1991: 275) kunna se terminologin som ett uttryck för praktisk skriftlighet, introducerad och till stor del genomförd av personer med professionell skriftkompetens, klerker eller lekmän, skolade i kyrkans tradition. Det är ju kyrkan som står för införandet av latinskriften och en föredömlig, praktisk-organisatorisk verksamhet, baserad på skriftlig dokumentation och kommunikation, med en knappast överskattbar verkan också på den världsliga offentligheten. När personer av världsligt eller andligt stånd, skolade i kyrkans latintradition, skulle producera sig på svenskt språk måste de naturligtvis i brist på andra textmönster överföra dem som traditionen bjöd. Att så sker visar sig inte bara i utformningen av genretexter som svenska diplom, där man kan spåra inflytande från *ars dictandi* (se t.ex. senast Vilhelmsdotter 1993), och predikningar, där *ars praedicandi* gör sig gällande (Andersson 1993), utan också i införandet av svensk terminologi för importerade begrepp inom både en praktisk och en religiös sfär. I båda fallen tyder förhållandet på en medvetenhet om genretexternas krav som inte återfinns i den världsligt litterära sfären.

Kyrkans centrala ställning i den litterära sfären framgår positivt av dess bidrag till den fornsvenska genreterminologin på detta område. Förutom sammansättningarna med *-sång*, *-vers* och *-bön* intar då *bok* en rangplats. Ett 20-tal sammansättningar belyser olika viktiga sidor av kyrkans aktivitet både på det juridiskt-kamerala, liturgiska och litterära området.

När det gäller den världsligt litterära sfären är emellertid — av genrebeteckningarna att döma — kyrkans aktivitet av en annan art. Bortsett från det faktum att böcker på svenska för världsligt bruk produceras i bl.a. Vadstena så förefaller man, lika litet som vid t.ex. Karl Knutssons kansli, att bekymra sig om utvecklandet av en

genreterminologi för detta bruk. Kyrkans inflytande tycks faktiskt främst yttra sig i brist på intresse för skriftfästning av traditionella inhemska genrer, något som visar sig i själva källsituationen med dess totala dominans för texter av offentlig, juridisk-praktisk typ och religiös uppbyggelselitteratur. Det som Parkes (1991:275) kallar "recreational literacy" har uppenbarligen inte genomgående stått högt i kurs, något som antyds redan av den bevarade textkorpusens begränsade omfattning. Typiskt är ju att världslig underhållning, historieskrivning i krönikeform, pamfletter, visor o.d. bildar en relativt undanskymd domän, som bortsett från enstaka texter bevarats i få handskrifter.

I den mån inhemska genreord accepteras för religiöst-litterärt bruk så får vi som resultat motsättningar av typen *sång*, som kyrkan accepterat för eget bruk, och *visa*, som tycks användas framför allt om världslig dikt, en domändifferentiering som påminner om den isländska distinktionen mellan religiösa och världsliga biografier. Vidare förefaller det som om vissa världsliga genrer av gammal, mer genuint folklig typ marginaliseras helt. Här saknas emellanåt skriftbelägg inte bara för genretexter utan också för genretermer vilka vi återfinner på västnordiskt område som *nid*. Vägen dit bör ha gått via både lagstiftning och kyrkligt fördömande i andra sammanhang som i fallen *galder* och *bispråk*.

Resultatet för den världsliga litteraturen blir en påfallande termfattigdom, liksom när det gäller den isländska saga-diktningen. Här möter framför allt genreindikatorer av övergripande art. Just bristen på differentiering när det gäller de gamla inhemska orden är anmärkningsvärd. På Rökstenen "sägs" faktiskt texter som åtminstone till innehållet har mycket gemensamt med isländska sagor, men när *saga* dyker upp i det medeltida svenska materialet har ordet, bortsett från specialbetydelsen 'ordspråk', ingen pregnant betydelse. Det fungerar liksom *skämtan* (eg. 'tidsfördriv') som allmän genreindikator. Till skillnad från de praktiska och religiöst-litterära beteckningarna tycks de ha förblivit odifferentierade till innebörden, och någon samsättningsterminologi har inte utvecklats. Endast i ett fåtal fall ger materialet underlag för en mer precis genretolkning som när *minne* nu syftar på en hedrande minnesskål vid gillesdrickning och på det kväde som föredrogs vid skålens drickande.

Det förefaller alltså rimligt att tolka termdifferentieringen inom den världsliga och kyrkliga offentliga, liksom inom den religiöst-litterära sfären, som uttryck både för kyrkans dominans vid själva

skriftfästningen och för den professionella skriftliga tradition som denna introducerade. Såsom mer eller mindre professionella isländska skalder utvecklar en specialterminologi för sitt område, så förefaller en mer eller mindre professionell skrivarklass utveckla en fornsvensk terminologi för offentlig skriftverksamhet och andlig litteratur.

Den världsliga underhållningen skulle i så fall ha fortgått på en mer amatörmässig nivå och fortfarande i en övervägande muntlig kontext, även om de fornsvenska rimkrönikorna, medeltidens stora världsliga genre vid sidan av importerade sådana som äventyr och romans, faktiskt kan vara utformade direkt för skrift. Därvid har emellertid inte kyrkans historieskrivning tjänat som förebild; här gäller andra mönster, hämtade från samma typ av världslig elit som lyssnade till "fagra ord" och politisk propaganda på annat håll i Europa (jfr Jansson 1971). Det kan t.o.m. vara så att kyrkans senmedeltida lärda historieskrivning, med Ericus Olai som främsta företrädare, kommer att stå i opposition till den världsliga. Den svenska krönikeskrivningen kräver visserligen professionell kompetens för utförandet men till anda och syfte står den i den världsliga maktens tjänst (jfr Ferm 1993). Kanske hade de medlemmar i vår svenska stormannaklass som står bakom vår krönikeskrivning framför allt ett intresse av att manifesteras sin egen position och sina egna politiska mål och förklaringar med hjälp av just sitt eget språk, det språk som genom lagarna reglerade samhällets maktstruktur på ett för alla klasser begripligt sätt. Stormännen kan till skillnad från de professionellt skrivande skikten ha haft mindre intresse och behov av att diskutera texterna som sådana och därmed också mindre behov av ett metaspråk. På det världsligt-litterära fältet gäller i så fall att inslag i det ridderliga livet såsom fördragande av rimkrönikor, sagor, äventyr, visor och annan underhållning i form av fagra ord kunde ha ett högt kommunikationsvärde inom hela den nordiska språkgemenskapen, men utan att man funnit nödvändigt att ägna verksamheten en estetisk diskussion eller textuell analys i den professionelles termer.

Om så är fallet finner vi här en förklaring både till att muntliga kulturer i samband med ett slags professionalisering, baserad på samhällets behov och uppskattning av genren, kan utveckla en differentierad terminologi som de isländska skaldernas, och till att så inte sker när samhällssituationen marginaliserar muntliga genrer genom negativ evaluering och/eller högre uppskattning av, som i det här fallet, importerade skriftgenrer av praktisk och religiös natur. En förändrad normbild tycks medverka till att skriftfästningen under svensk

medeltid kommer att inriktas på framför allt religiös uppbyggelse respektive ekonomisk-juridisk dokumentation och kommunikation.

*

Undersökningen har lett till en rad intressanta frågor som fortfarande söker svar. Hur ser egentligen termernas ursprung ut? Hur utvecklas de i form, betydelse och användning? Vilka lever och vilka dör? Vilka strategier används för att fylla luckorna? Hur samverkar synonymerna inom särskilda områden som lagspråket? Och hur ser egentligen ordförrådets tillväxt ut om man betraktar det ur ett mer övergripande, strukturellt perspektiv? Kan ordförrådet belysa olika gruppers skriftbruk? Vilka är det som introducerar termerna? I vilket sammanhang? Skillnader mellan professionella och icke-professionella skrivare och användare? Olika typer av terminologi i olika sociala miljöer?

För belysning av problemen räcker det självfallet inte att söka i ett lexikons balsamerade språkprov; här krävs direktundersökningar av ordens liv i de bevarade texterna. Vare sig en termundersökning inriktas på en djupdykning i språkbruket inom en särskild genre eller genregrupp eller på ett särskilt termfält spritt över större genregrupper, så krävs att hänsyn tas till de främmande och då framför allt latinska ekvivalenterna och synonymerna. Dessa utgör många gånger ett levande inslag också i svenska texter, men dessutom bildar sådana en klangbotten där svenska översättare/kompilatörer/skrivare söker förebilder och uppslag. Uppgiften kräver därmed ett studium av handskrifterna själva. Det är där vi möter det direkta uttrycket för språk- och skriftbruket i konkreta skrivsituationer, karakteristiska för en viss skriftmiljö. Uppgiften underlättas numera av de jämförelsemöjligheter som erbjuds genom pågående konkordansarbeten och den nya filologins intresseförskjutning till förmån för texternas produktionsvillkor och adaptation till olika typer av användarmiljöer. Alltså också mot människorna bakom texterna och handskrifterna.

Litteratur

- Andersson, R. (1993), *Postillor och predikan*. Runica et mediaevalia 1. Stockholm.
- Berlin, B. (1972), "Speculations on the growth of ethnobotanical nomenclature". *Languages in society* 1.

- Carlquist, J. (u.å.), *Fornsvenska helgonlegender*. (Doktorsavhandling under arbete vid Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.)
- Collijn, I. (1945–8), *Fornsvensk bibliografi. Supplement II*. Häfte 1–3. Almqvist & Wiksells boktryckeri AB. Uppsala.
- Denny, J. P. (1991), "Rational thought in oral culture and literate decontextualization". D. R. Olson & N. Torrance (utg.), *Literacy and orality*. Cambridge university press. Cambridge m.fl.
- Dimter, M. (1981), *Textklassenkoncepte heutiger Alltagssprache*. Niemeyer. Tübingen.
- Ekwall, U. (1990), *Gotländska växtnamn*. Acta universitatis stockholmiensis. New series. 19. Stockholm.
- Ferm, O. (1993), "När och för vem skrev Ericus Olai sin Chronica regni Gothorum?" *Lychnos* 1993.
- Geete, R. (1903), *Fornsvensk bibliografi*. Norstedt & söner. Stockholm.
- (1919), *Fornsvensk bibliografi. Supplement*. P. A. Norstedt & söner. Stockholm.
- Glier, I. (1971), *Artes amandi. Untersuchungen zu Geschichte, Überlieferung und Typologie der deutschen Minnereden*. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. München.
- Feldman, C. Fleischer (1991), "Oral metalanguage". D. R. Olson & N. Torrance (utg.). *Literacy and orality*. Cambridge university press. Cambridge m.fl.
- Hauptmeyer, H. (1987), "Sketches of theories of genre". *Poetics* 16.
- Jansson, S.-B. (1971), *Medeltidens rimkrönikor*. Studia litterarum upsaliensia 8. Uppsala.
- Kärrlander, E. (1993), *Skrabbig och skraltig, karsk och katig. En semantisk studie av svenska dialektala adjektiv avseende hälsotillstånd*. Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet. Ser. A: 20. Uppsala.
- Larsson, I. (1993), "De medeltida lagarna om skrift och språk". B. Söderberg & I. Larsson (utg.). *Nordisk medeltidsliteracy i ett diglossiskt och digrafiskt perspektiv*. MINS 39. Stockholm.
- Lönnroth, L. (1964), "Genrebegreppen". *Isländska sällskapet årsbok* 1964.
- (1975), "The concept of genre in saga literature". *Scandinavian Studies* 47.
- Mitchell, S. A. (1991), *Heroic sagas and ballads*. Cornell university press. Ithaca & London.
- Olson, D. R. (1991), "Literacy as metalinguistic activity". D. R. Olsson & N. Torrance (utg.). *Literacy and orality*. Cambridge university press. Cambridge m.fl.
- Ong, W. (1982), *Orality and literacy: The technologizing of the word*. Methuen. London & New York.
- Parkes, M. B. (1991), *Scribes, scripts and readers*. The Hambledon press. London & Rio Grande.
- Swales, J. (1990), *Genre analysis*. Cambridge university press. Cambridge m.fl.
- Swenson, K. (1991), *Performing definitions: Two genres of insult in Old Norse*

- literature*. Studies in Scandinavian literature and culture. Vol. 3. Columbia.
- Söderwall, K. F. (1884–1918), *Ordbok öfver svenska medeltids-språket* 1–2. Berlingska boktryckeri- och stilgjuteri-aktiebolaget. Lund.
- Wiktorsson, P.-A. (1988), "Beteckningar för lag i diplom". *Rättshistoriska studier* 14.
- Vilhelmsdotter, G. (1993), "Biskop Thomas brev till Karl Knutsson". *Smärre texter och undersökningar*. SFSS. Ser. 3. Häfte 1.

Birkasvenskan — fanns den?¹

1.1 På en konferens som behandlade kulturella gränser, bl.a. dialektgränser, pläderade jag för ett par år sedan för att språkhistoriker mera än som nu sker borde sträva efter att tolka sina resultat. Dessa hör hemma i ett historiskt sammanhang som humaniora från olika discipliner borde försöka hjälpas åt att rekonstruera. Så sker naturligtvis i viss utsträckning. Ortnamnsforskningen är exempel på en vetenskap där kunskapstillväxten nästan automatiskt leder in i historiska resonemang av olika typer. Andra delar av språkhistorien kan ha en längre väg att gå för att man skall komma fram till någorlunda hållbara tolkningar — och naturligtvis är ingenting vunnet med mer eller mindre på måfå utkastade förklaringsförsök. Men det finns en klar risk för att en forskningstradition, som håller en ganska strikt gräns ut mot den svårfångade historien, glömmer att utnyttja de möjligheter till en historisk genomlysning som faktiskt finns. Den följande framställningen kommer att behandla vikingarnas språk, förvisso ett avlägset ämne. Det har trots allt givit upphov till en språklig tolkning av historiskt slag som forskarsamhället aldrig riktigt har velat pröva och därmed ge möjlighet att bilda grund för ytterligare kunskapssökande. Syftet med min framställning är att granska och föra vidare denna tolkning.

1.2 Min utgångspunkt har varit en mer än ett halvsekel gammal uppsats av Bengt Hesselman (1936) där han har lanserat termen *Birkasvenska* som beteckning för det språk som talades i vikingatidens Sverige med koncentration till den gamla handelsstaden Birka. Termen låter antyda att det skulle röra sig om en speciell språkart, en sorts tidigt stadsspråk. Med en sådan tolkning kan den tyckas något anspråksfull. Det material som Hesselman bygger på är nämligen inte särskilt stort. I fokus för undersökningen står ett enda men högfrekvent ord, *här*, som omkring Östersjön har fått en speciell dialek-

¹Lennart Moberg och Mats Thelander har läst artikeln i manuskript och gjort värdefulla påpekanden.

tal utveckling. Hesselman kan ge denna en mycket intressant dialektgeografisk utredning som på ett utomordentligt sätt belyser huvudtemat för den bok där uppsatsen ingår: Ordgeografi och språkhistoria. Hesselmans poäng är att han kan sätta samman en ljudövergång i östliga svenska och sydliga danska dialekter med motsvarande ljudförändring i västgermanska språk på kontinenten. Hesselman förlägger den språkliga mötesplatsen till Hedeby, det sydjylländska handelscentrum som man vet har spelat en så betydande roll för vikingatidens Norden fram till mitten av 1000-talet, då det förstördes. Denna hypotes hade såtillvida en god saklig grund som forskning av olika slag där hade tyckt sig finna klara spår av ett under vikingatiden existerande svenskt välde. Hesselman bygger alltså ut andras forskningsresultat med nytt material och gör det på ett ganska konkret sätt. Han menar att den novation som han presenterar kan ha hämtats från "den blandade nordiska språkart" som har talats i detta handelscentrum (s. 160).

Relativt litet av senare forskning har byggt på dessa idéer. I Wesséns Svensk språkhistoria I (1968) har den bara avsatt ett par noter (s. 26, 31). Denna återhållsamhet beror nog delvis på att basen för Hesselmans resonemang är ganska smal men det finns nog också andra förklaringar till att hans tolkning inte föll i så god jord att den kom att bli verkligt fruktbärande. Ett skäl är säkert att den ljudförändring han behandlar snarast tycks ha varit en återvändsgränd i språkutvecklingen. Av begripliga skäl tilldrar sig språkförändringar som varit betydelsefulla för vårt riksspråk större intresse än de som bara är dialektala. Hesselmans resonemang förutsätter också en fjärrspridning, som inte har uppfattats som riktigt naturlig av dem som i fråga om spridningsföreteelser var mindre intresserade av det språngvisa och mera såg analogier med oljefläckens växt på ett papper. Kanske menade man också att ett mäktigt sveavälde borde kunna stå för sina egna språkutvecklingar och inte hämta dem utifrån. På senare tid har man dessutom från danskt håll ifrågasatt de forskningsresultat som tyder på en svensk överhöghet över Hedebytrakten, se Lund 1982. Hesselmans hypotes kan dock inte stå och falla med antagandet av ett en gång existerande svenskt Hedebyvälde, ett begrepp som väl f.ö. kan ges flera tolkningar. Hedebyns betydelse för Östersjöhandeln är under alla förhållanden väldokumenterad och på den punkten har grunden för Hesselmans hypotes bara förstärkts av de senaste decenniernas arkeologiska forskning. Se Sawyer (1988 s. 63 f.) där man finner en modern översikt över forskningsläget.

1.3 Den dittills förbisedda ljudövergång som Hesselman behandlar i sin undersökning är en diftongering av långt *e* — det germanska *e*² — till *ia/iä* och liknande. Den huvudsakliga utredningen ägnas alltså åt diftongerade former av ordet *här* men i viss utsträckning dras också andra ord in, framför allt presensformen *är*, där Hesselman antar att en tidig förlängning av begynnelsevokalen i *er* har föregått diftongeringen. Även om det inte rör sig om någon fullständig redogörelse för dialektförhållandena vid ord som innehåller gammalt *e*², har man ingen anledning att ifrågasätta resultatet av kartläggningen. Hesselman lyckas rekonstruera ett ganska stort spridningsområde för diftongeringen. Utbredningsbilden i sentida dialekter är visserligen inte alls sammanhängande men genom att dra in stormaktstidens bröllopsdikter, fornsvenska handskrifter och till sist runinskrifter, kan Hesselman göra det helt klart att diftongeringen har tillhört hela Östersjöområdet från den nordliga Bottenviken ner i Blekinge och i Svealand går in i landet upp till övre Dalarna. I Danmark är den relativt utbredd i Sydslesvig. Birkasvenskan har alltså enligt Hesselman talats "i ett sammanhängande område omkring Östersjön från Överkalix i norr till Slesvig (Hedeby) i söder". Formuleringen har blivit väl svepande eftersom den svenska bosättningen i norra Sverige liksom på andra sidan Östersjön brukar antas vara väsentligt yngre än Hedebyhandeln. Det förhållandet försvagar knappast Hesselmans position eftersom den gör det troligt att Birkasvenskan har varit en viktig språkart också i århundradena efter Birkas och Hedebyns undergång.

Det fanns också mycket goda skäl för Hesselman att ställa samma den svenska diftongeringen i detta fall med den som skett på kontinenten, där det germanska *e*² över ett mycket stort område kom att få samma utveckling som den som ligger bakom svenska dialektformer som *jär*. Forntida skrivningar med *ia*, *ie* antyder i båda fallen diftongeringens gång, jfr nedan. Påverkande språk kan ha varit fornsaxiska, fornfrisiska och fornfrankiska och Hesselman tänker sig att det sistnämnda språket har varit speciellt betydelsefullt.

Det förefaller som om Hesselman själv egentligen ser sin undersökning som bara en början. Avslutningsvis framhåller han att Hedeby kan ha varit transitland för även andra språkförändringar än denna diftongering där det ju finns ovanligt mycket som talar för ett sammanhang med kontinenten. Som exempel nämner han brytningen i ord som *siunga*, där frisiskan har samma utveckling. Sådana tankar blir ganska självklara om man reflekterar över Hesselmans tankegångar. Om det skall ligga någon realitet bakom termen *Birkasvenska*

i den mening som Hesselman har givit den, så är det vad man väntar sig att detta språk skall visa påverkan från kontinenten i mer än ett avseende.

Helt förbigången av forskningen har Hesselmans undersökning inte blivit. Som nämnts har vissa danska forskare tagit avstånd från hela tanken på en svensk överhöghet över Hedeby och i förlängningen av det resonemanget uppfattas också Hesselmans hypotes som otillräckligt underbyggd, se Lunds artikel. Om man strikt håller sig till det språkliga resonemang som Hesselman för, så kan man ändå konstatera att hans hypotes har fått visst stöd i andra undersökningar och då i någon mån har utvecklats. Utan att medvetet följa Hesselman i spåren har en och annan forskare gjort sådana upptäckter att dessa på något sätt kunde relateras till hans undersökning. Möjligheten av ett samband mellan nordisk och kontinental språkutveckling har alltså aktualiserats även i andra fall än vid dem som Hesselman dragit fram.

I det följande skall jag i första hand referera och vidareutveckla de undersökningar som anknyter till Hesselmans och ger den en bredare bas. Så långt rör det sig om en sammanställning av befintliga forskningsresultat. Eftersom en sådan genomgång onekligen både stöder tanken på en Birkasvenska och ger den något förändrade konturer, har jag utsträckt undersökningen till andra fall. Jag har då utgått från de språkförändringar som bör vara någorlunda samtidiga med den som Hesselman har undersökt. De bör alltså vara belagda redan i vikingatidens runinskrifter. Man finner ibland termen *Birkasvenska* använd på ett lösare sätt utan anknytning till Hedeby. Palm (1988) nämner ett par dialektskiljande drag som exempel på Birkasvenska men låter tydligen detta begrepp enbart beteckna språk i det svenska Östersjöområdet. Vid **reisti** i förhållande till det äldre **reispi** kunde det möjligen röra sig om en från kontinenten kommande novation, jfr Siebs (1901 s. 1283). Vid **pina** i förhållande till **pansi** tycks det vara omöjligt att dra den slutsatsen, se Nielsen (1981 s. 166). Östersjöområdet kan naturligtvis ha haft helt egna novationer, som inte kan förbindas med Hedeby men det är åtminstone delvis ett problem för sig som inte tas upp i denna framställning.

De drag som jag har funnit anledning att närmare studera är följande:

1. Långt \bar{e} > *ja* (= Hesselmans undersökning)
2. Monoftongering *au* > \bar{o}
3. Utvecklingen **singwa* > *sjunga*

4. Utvecklingen *skyrta* > *skjorta*
5. Bortfall av *h*
6. Utvecklingen *bn* > *mn*
7. Utvecklingen av inskottskonsonanterna *b, d, p*.

Det rör sig inte alltid om lätthanterliga förändringar av vilka det går lätt att dra klara slutsatser. Tvärtom är materialet ibland oklart och skulle kräva större fristående undersökningar. Slutsatserna får i sådana fall bli osäkrare och mindre nyanserade. I regel är materialet tillräckligt för att man skall kunna bedöma Hesselmanns hypotes.

2.1 Den bild av utvecklingen $\bar{e} > ja/jä$ som Hesselmann har givit är säkert väsentligen riktig men den kan kompletteras med mera material. Den diftongering som han undersökte uppträder inte bara i östliga delar av Sverige utan också i Västsverige och Norge. Att det finns gamla exempel på övergången långt $\bar{e} > ia$ även i västra Sverige och i Norge har påpekats av Seip (1947 s. 200), Lagman (1990 s. 62 f.) och senast av Lena Peterson (1992 s. 95 f.) i en uppsats om ristningen på Hogastenen på Orust från tidig vikingatid. Samtliga är i sitt förhållande till Hesselmann mycket försiktiga i sina slutsatser. Det rör sig också i fråga om det västliga materialet om enbart fornspråkliga belägg och inte om någon bred dialektal utbredning som i östra Norden. Seip tänker sig närmast att det är fråga om en diftongering som inte enbart har drabbat \bar{e} . Lena Peterson framhåller att Hogastenen är alltför tidig för att riktigt passa in i Hesselmanns kronologi och föreslår att den fonetiska kontexten vid *hēr* — det ord som varit aktuellt för henne — kan ha varit speciellt gynnsam för en diftongering. Försiktigheten kan vara motiverad med tanke på det knappa materialet som inte inbjuder till längre gående slutsatser men om man jämför den nya utbredningsbild som har kommit fram i fråga om $\bar{e} > ja/jä$ med utbredningen för andra möjliga "Birkaspråks"-drag, så finner man samma mönster, se nedan. Det finns därför ingen anledning att ställa sig skeptisk till eller söka särförklaringar för de västliga beläggen. Möjligt — kanske troligt — är att den fonetiska kontexten, som Lena Peterson påpekar, kan ha varit av viss betydelse för hur diftongeringen framträder men detta behöver ju inte uppfattas som en grundläggande skillnad mellan östliga och västliga belägg.

Hesselmanns utbredningsbild kräver inte bara en geografisk komplettering. Den kan också beskrivas mera nyanserat kronologiskt. Det är det äldsta materialet som visar mest av diftongeringen. Diftonge-

rade former måste alltså tidigt ha varit på reträtt och deras utbredning även österut bör ha varit begränsad. Den framställning som handböckerna ger i fråga om utvecklingen av långt \bar{e} säger ju något helt annat än Hesselman, nämligen att detta har givit \bar{a} i området söder om Mälaren (Wessén 1968 § 8). Svenskan har alltså vid långt \bar{e} haft två olika ljudförändringar där den till \bar{a} — som segrat i rikspråket — troligtvis är den yngre. Att de fåtaliga västliga beläggen inte levt vidare, blir mot den bakgrunden helt naturligt. Som kommer att framgå av det följande, rör det sig vid "Birkaspråk" rätt ofta om en tendens som inte har fått starkare fotfäste i språket och ganska snart har gått tillbaka.

2.2 Det är ett vanligt antagande att ett samband har funnits mellan den monoftongering av de gamla diftongerna som redan runinskrifter styrker från Östnorden och den som också i de äldsta urkunderna på 800-talet kan konstateras i fornsaxiskan, se Moberg (1954 s. 91). Det bör dock observeras att denna visar monoftongeringen i en något avvikande form. Gammalt *au* uppgår i de östnordiska språken normalt i långt \bar{o} men i fornsaxiska handskrifter framträder det vanligen som *o*, ibland som *ao* eller *a*. Monoftongen ligger alltså nära men hålls skild från äldre \bar{o} (Gallée 1910 s. 75). Frisiskan har också en monoftongering som tycks visa ett *a*-ljud som senare rör sig mot \bar{o} (Siebs 1901 s. 1231 f.).

En monoftongering av likartat slag är inte främmande för Norden. Det är välkänt att man har räknat med den i speciella kontexter, t.ex. i svagton. Den dyker dock upp även i andra sammanhang. Den grundläggande undersökningen har gjorts av Moberg (1954). En viss diskussion i frågan finner man hos Strid (1989). Det framgår av Mobergs ganska fylliga materialsamling (s. 115 f.) att det finns rätt gott om exempel på en monoftongering av *au* till annan vokal än \bar{o} . Ett välkänt fall är namnet *Ornäs*, där förleden är det i ortnamn vanliga *aurr* 'grus'. I Sverige kan man finna belägg på en övergång *au* > \bar{o} i ett område från östra Svealand och vidare upp i Norrland, där den är särskilt vanlig i Hälsingland (Moberg s. 117 f.). Helt regelbunden är en sådan ljudförändring i övre Dalarna, där den också är styrkt redan från 1200-talet. Där har den dock inte lett till sammanfall med det ursprungliga långa *o* (Moberg s. 121) och Moberg menar att monoftongen från början inte har haft samma ljudvärde som någon existerande lång vokal. Detta förhållande är alltså helt i överensstämmelse med fornsaxiskan. I norrländska dialekter förekommer också — delvis

ganska konsekvent — en annan utveckling, nämligen sammanfall med gammalt kort *u*, *o* (Moberg s. 116 f.).

Även i östra Norge finns en monoftongering av *au* till *å* eller likn. men den förefaller där att i rätt hög grad vara knuten till vissa fonetiska kontexter, se Moberg (s. 93). Även fornnorskan har monoftongeringar och äldre *au* kan då motsvaras av skrivningar med *u*, *o* — ibland *a*, som då anses beteckna *å*-ljud — se Moberg (s. 91) och fr. a. Seip (1955 s. 73, 141, 259 ff.). Seip hämtar i regel sina exempel från ord där *au* stått i svagton eller framför konsonantgrupp men det förekommer också andra fall. Det är inte särskilt troligt att former som *losu(m)* (= *lausu(m)*), *blotum* (= *blautum*) kan förklaras som analogiska anpassningar till neutrumformer med förkortad vokal (Seip s. 145) och det är tveksamt om den första vokalen i ett *usynilega* (< *aud*) beror på ställning framför konsonantgrupp. Strid (s. 11) ger goda skäl för att en medeltida personnamnsförled *Odh-* i sydöstra Norge utgår från ett *Audh-*; namnformen är densamma som också förekommer i Svealand. Om en monoftongering av detta slag kan påvisas i Danmark är däremot ovisst. Ett personnamn *Odhen* finns visserligen även här men Strid (1989 s. 21) tänker sig att namnet har lånats från Sverige eller Norge. Lennart Moberg har påpekat för mig att önamnet *Sorö* eventuellt också kunde komma i fråga som exempel och i så fall visa samma ljudutveckling som den i *Sorunda*, se vidare nedan.

Kring detta något spröda nordiska material för Strid (1989 s. 5 f.) en mycket försiktig diskussion där han avslutningsvis för de svealändska formernas del antyder möjligheten av ett samband mellan dem och Hesselmans Birkasvenska (s. 20). Han drar också in i diskussionen en del nytt material förutom det redan nämnda *Odh-*. Så försöker han visa upp att det i Svealand har funnits runformer som tyder på att *au* har monoftongerats till en bakre rundad vokal. Han påpekar också (s. 9) att ortnamn som *Sorunda* i Sörmland och *Rone* på Gotland kan innehålla motsvarigheter till fvn. *saurr* och *hraun* men tänker sig försiktigtvis då att ljudutvecklingen bara har skett framför ett *u* i den följande stavelsen. Han antyder (s. 9 f.) den möjligheten även i fråga om ett svärförklarat namn *Håga*, som man har tänkt sig skulle vara bildat till ett svagstadium till *haugr*, en — som Strid framhåller — ordbildningsmässigt mindre tillfredsställande förklaring. Utgångsformen för monoftongeringen skulle enligt Strid i detta fall vara dativformen på *-um*.

Den mera restriktiva monoftongering framför *u* som Strid här räknar med, har ju annars inte påvisats i materialet och den kan nog

undvaras också i fråga om dessa namn. Det gamla namnet *Sorunda* är knappast mera problematiskt än *Ornäs*, låt vara att övergången *au* > *ō* är svagt belagd i sörmländskan. Ljudutvecklingen i *Rone* stämmer visserligen inte alls med förhållandena i gutniskan, där ju diftongerna annars bevaras, men problemet blir mindre om man vet att "birkasvenska" drag — som kommer att framgå — ofta bara kan påvisas som enstaka relikter. Strid nämner också — apropå *Håga* — ett västsvenskt *Hoga* som har gamla skrivningar med *au*. Det finns en hel del västsvenska *Hog-*, *Hoga*, *Hogar* som OGB — se även SOÄ (1:2 s. 21) — knappast har förklarat på ett tillfredsställande sätt. I den diskussion som förs under *Hogeröd* (OGB 18 s. 18 f.) avvisas möjligheten att de kan ha utgått från en form med diftongen *au*. I stället nämns möjligheten att namnen kan innehålla ett annat avljudsstadium — alltså det förslag som Strid har avvisat i fråga om *Håga* — och det hänvisas också till ett förslag av Pipping att det skulle röra sig om en kontaminationsform av *hór* och *haugr*. Strid går inte djupare in i problemen vid dessa svårbedömda namn men anser att det kan röra sig om en dialektal utveckling, där *au* sammanfallit med *u*. Troligen menar han att utvecklingen tillhör nyare tid. Såvitt jag kan se är det väl så troligt att det rör sig om en redan vikingatida monoftongering, i all synnerhet om man räknar med en sådan utveckling vid *Håga*. De medeltida *au*-skrivningar som namnen visar är inget motbevis; de kan då bero på att det lokala uttalet inte har slagit igenom i skrift vid detta ganska lättetyologiserade namn. På motsvarande sätt kan i sen tid skrivningar med *ō* uppträda. Om monoftongeringen har lämnat spår i Norge, är det rimligt att man finner exempel också i Väst-sverige.

Monoftongeringen av *au* till (i huvudsak) långt *o* kan inte ha haft full genomslagskraft. Om *Rone* hänger samman med *hraun* så har det inte följt huvudströmmen i gotländskt språk, där ju diftongerna normalt bevaras. Även i övrigt uppträder ju i regel en monoftongering av denna typ som enstaka nedslag i materialet. Strid framhåller (s. 20) att i Svealands centralbygder den gamla utvecklingen i längden inte har kunnat hävda sig utan ersatts av den nyare, där *au* givit *ö*. Detta tycks ha skett mycket tidigt. De runformer som Strid åberopar, uppfattar han som reträttformer i periferin av sveaväldet. Vi tycks alltså under en period ha haft en monoftongering som ändå inte kan ha berört mer än en del språkbrukare — andra måste ju ha varit bärare av de diftonger som senare monoftongrades i en ny form. Som bekant visar uppländska runstenar ett egendomligt kronologiskt

mönster vad monoftongeringen beträffar. Den finns på tidiga ristningar, tycks sedan åter försvinna för att så dyka upp på nytt som led i en från söder kommande våg. Förhållandet brukar tolkas så att de tidiga beläggen beror på en bara skriftmässig anslutning till danska ristningar (Wessén 1968 s. 32). Det kan vara så men man bör inte utsluta möjligheten att det vid dessa tidiga monoftongeringsbelägg rör sig om den första fasen i monoftongeringen, den som aldrig helt slog igenom.

Som klart framgår av Mobergs framställning är monoftongeringen i Sverige och Norge ett ganska svårutrett kapitel. Den kan i dialekterna ha haft ett långsamt förlopp och där delvis vara sen. Min framställning går inte alls till botten med problemen. Av intresse för "Birkasvenskan" är bara den tidiga fas som har intresserat Strid och onekligen är ganska svåråtkomlig. Den visar trots allt en bild som är relativt lik den som Hesselman har givit för sitt material, även om detta är långt rikare. Också denna monoftongering har — i hög grad — karaktären av ett vikande språkdrag som har avlösts av en helt annan språkförändring. Utbredningens centrum tycks ha legat i östra Sverige, framför allt Svealand, men även Västsverige och Norge har berörts. De sammantagna indicierna för att det rör sig om en tidigt från fornsaxiskan inlånad ljudförändring blir alltså ganska starka.

2.3 Den ljudförändring som Hesselman själv nämnde (1936 s. 160) som eventuell parallell till diftongeringen av långt \bar{e} var — som framgått — brytningen i ord som *siunga*, vilken också tillhör frisiskan. Det rör sig ju här om en utveckling som spelat en inte obetydlig roll i riksspråket men den är trots det ganska illa undersökt. Kocks framställning (1911–16 s. 312 f., 1920 s. 247 f.) av denna "östnordiska *w*-brytning" är föråldrad men fortfarande värdefull genom att den tar upp ett rätt stort material. Handböckerna ger annars rätt ytliga och kortfattade beskrivningar. Regeln så som den har formulerats av Wessén (1968 s. 26) är att *y* — uppkommet genom *w*-omljud på *i* — övergick till *iu* framför *ggw*, *ngw* och *nkw* på östnordiskt område. John Svensson (1944 s. 157 f.) ser i ljudförändringen inte alls någon "brytning" utan en "diftongering med palatalt förslag". Också om dateringen tycks uppfattningarna gå isär. Kock (1911–16 s. 312) anser att "östnordisk *w*-brytning" är en relativt sen företeelse men Wessén förlägger den till urnordisk tid och tycks alltså se den som en del av den vanliga brytningen. En dansk runsten gör det klart att den i varje fall fanns under vikingatid, se nedan, och alltså är kvalificerad att ingå

i undersökningen. Det rör sig som framgått om en svårbedömd ljudförändring där forskningen inte har grävt särskilt djupt och lämnat en hel del lösa trådändar. Åtskillig diskussion i frågan kan jag här inte gå in på utan jämför endast det nordiska materialet med det frisiska så långt som det är möjligt utan stora arbetsinsatser.

Motsvarigheten i frisiskan till "den östnordiska *w*-brytningen" är även den något svårångad. Utvecklingsgången är oviss och det konstateras ofta helt enkelt att *i* i vissa fall utvecklas till *iu*. Siebs (1901 s. 1197) utgår dock från att det är en labialiserad vokal som ligger till grund för diftongen och han använder faktiskt termen *w*-omljud i sammanhanget. Frisiskan har även en motsvarighet till de nordiska språkens *thiukker*, *thiokker* (se Siebs) som också kan ha fått sin form via ett *w*-omljud *i* som först givit *y*. Man kan också observera den frisiska formen *niugun* 'nio' där ett äldre *i* framför ett *u* i den följande stavelsen och omedelbart följt av *g* har utvecklats till en "bruten" vokal. En motsvarande utveckling finns troligen i Norden, se nedan.

De äldsta beläggen på "östnordisk *w*-brytning" finns i Danmark på runinskrifter från 900-talet i Vedelspang (*siktriuk* 'Sigtrygg') och (kanske) Sædeby, som båda kan knytas till Hedeby, den förra genom att den finns på platsen, den senare genom att den ligger vid farleden dit, på Lolland, där Hedebyfarare slagit sig ned. Se Moltke (1976 s. 155 f., 251 f.). Arkeologiska utgrävningar styrker att Sædinge haft en viktig bebyggelse. se Sawyer (1988 s. 187 f.). (Jag går här som i det följande inte in på någon diskussion av om en inskrift eller en form i den bör betecknas som dansk eller svensk. Även bortsett från att en sådan diskussion blir något anakronistisk så skymmer den möjligheten att Hedeby kan representera en helt egen språkmiljö.) Handskriftsspråket har däremot bara *trygg*. Ett par exempel på brytning av samma typ finner man i Skånelagen: *biug*, *liung*. Forndanskan har ytterligare några fall men efterhand får alla ord av den typen *y* i riks-språket, delvis med undantag för de poetiska formerna *sjunge*, *sjunke*. Spåren av "brytningen" är alltså jämförelsevis svaga. Se Brøndum-Nielsen (1950 s. 356).

I Norge är denna ljudutveckling så gott som obelagd. Seip (1955 s. 265) ger exemplet *biugmiol*. Han föreslår visserligen att *y* här har givit *iu* framför *ggm* men troligen rör det sig om en utveckling vid det enkla ordet *biug* som helt motsvarar den östnordiska. Det kunde också vara fråga om ett inlån. Framför *g* finner dock Seip en brytningsvokal, närmast utvecklad ur *y*, i *Siughurdr* (jfr *Sjurd*) och *Siu-guatr*. Vi skulle alltså här kunna finna en motsvarighet till det frisiska

niugun. Om denna utveckling är riktigt bedömd, förefaller den att ha så mycket gemensamt med den vid *biug-* att man helst vill tro att det rör sig om en och samma ljudförändring. Ett sammanhang med friskan är tydligen möjligt också vid fvn. *bjokkr*, *bjukkr* — sidoformer till *bykker*, som tycks vara vikingatida, jfr Seip (1955 s. 47). *Tjukk* torde vara väl företrätt i norska dialekter; Aasens och Ross ordböcker har formen som uppslagsord men ger ingen klar bild av utbredningen.

Sverige har i stor utsträckning "östnordisk *w*-brytning" väl bevarad. Kock ger en ganska fyllig exempelsamling (1920 s. 246 f.). Även *tjock* kunde som nämnts höra hemma i detta sammanhang. Trots att denna "brytning" avsatt starka spår i riksspråket, finns dock många undantag från den givna regeln. Skilda utvecklingar inte bara mellan olika ord utan också inom ett och samma ord är vanliga. Fornsvenskan har både *stiunger* och *stynger*. Likaså har *biug* en biform *byg*, *stygger* en sidoform *stiugger*. Jfr kartan över *andstygg* hos Lindqvist (1947, karta 2). Det nutida *skygg* har en äldre biform *skiugg*. Övre Dalarna och Gotland tycks inte alls ha deltagit i denna ljudutveckling utan visar former med *i*. som kunde uppfattas som icke *w*-omljudda, jfr Kock (1920 s. 250). De skulle därmed stödja Wesséns mening att "brytningen" kräver ett labialomljud för att utvecklas. Jfr nedan.

Att företeelsen har varit vanligare i Sverige i äldre tid styrks både av fornsvenskan och dialekter. Dialektiskt förekommer som i Norge "brutna" former av personnamnsförleden *Sigh-*. I regel torde brytningsformer vara bättre bevarade i östliga dialekter än i landet i övrigt. Fallen har kanske inte alltid uppmärksamrats. Ett sannolikt med verbet **dingwa-* 'slå' — som avsatt presensformen *diunger* i Västgötalagen — sammanhängande (*lin*)*djung* 'agnar efter tröskad linknopp' har av Moberg (1980 s. 189 f.) påvisats i sörmländska och estlandssvenska dialekter, dessutom hos Spegel. Jylländska dialekter styrker här ett gammalt sammanhang med danskan. Även Skånelagen ger belägg på *diunga*, se Brøndum-Nielsen (1950 § 182). — Som framgår av Moberg (1944 s. 112 f.) finns ett *djonk(en)*, motsvarande fvn. *døkker*, belagt i östsvenska dialekter och i Närke och Östergötland. Det är också belagt i Stockholms stads tänkeböcker och Moberg framhåller att det förr kan ha haft en också uppsvensk utbredning. Moberg påpekar också att formen har en motsvarighet i friskan. — I OSD:s samlingar har jag kontrollerat utbredningen av det från fornsvenskan kända *stjung*, sidoform till *styng*. Förutom 'stygn' kan betydelsen vara 'broms', 'håll'. Utbredningen är inte helt densamma vid alla betydelseerna men om man bortser från den komplikationen,

finner man *stjung* belagt från Södermanland, Närke, Västmanland, Östergötland, Öland och Tjust i Småland. Det är också känt från östsvenska dialekter, se Vendell (1904) och Wessman (1925–32). I Uppland och längre norrut tycks det däremot saknas. Där och på många håll i Sverige kan man i stället möta en form *sting* som kan bero på anslutning till verbet *stinga* men också kan ses som en icke *w*-omljudad form, jfr förhållandena på Gotland och i övre Dalarna.

De icke *w*-omljudade formerna komplicerar utbredningsbilden vid denna ljudförändring liksom det faktum att vissa ord är utpräglat riksspråkliga och alltså kan ha haft en sen spridning. De få nedslag som jag har gjort bland de klart dialektala orden ger i varje fall ett visst stöd åt Hesselmans mening att det rör sig om ett "Birkasvenskt" drag med utbredning runt Östersjön. Västgötagens *diunger* liksom de till Västergötland med angränsande landskap knutna "brutna" formerna av *andstygg* gör det troligt att samma ljudutveckling åtminstone i någon utsträckning har funnits också västerut.

Man kan knappast undgå att i detta sammanhang också ta upp en motsvarande förändring av *y* i andra fonetiska kontexter. I svenskan antas den i huvudsak uppträda efter *g*, *k* framför vissa *r*-förbindelser (Wessén 1968 s. 54). Exempelen i modern tid är nog bara de av Wessén nämnda *skjorta*, *gjord*, *kjortel*. Några runsvenska belägg finns inte i Svenskt runordsregister (Peterson 1989) och utvecklingen är därmed egentligen inte kvalificerad att ingå i en utredning om "Birkasvenskan". Wessén förlägger den till äldre fornsvensk tid. Det rör sig dock om ganska få ord som inte har så stora möjligheter att komma med i skriften innan den flyter någorlunda rikligt och där förändringar alltså kan vara svåra att tidfästa. Det är i varje fall långt ifrån självklart att denna ljudförändring skall hållas skild från den föregående mycket likartade. John Svensson (1944 s. 157) uppfattar dem båda som en "diftongering med palatalt förslag" men tar knappast ställning till kronologin. Brøndum-Nielsen (1950 s. 356 f.) behandlar företeelserna, den ena som *w*-brytning och den andra som *r*-brytning, i på varandra följande paragrafer men går inte närmare in på vilken utvecklingen har varit. Han nämner dock att det i båda fallen finns en anknytning till frisiskan. Det är i detta sammanhang framför allt den anknytningen som gör att även "*r*-brytningen" kan behöva skärskådas.

Sambanden med frisiskan är dock i detta fall ganska diffusa. Framför *r*-förbindelser tycks i frisiskan "brytning" förekomma vid ett enda ord, *tsiurke* 'kyrka', men företeelsen finns också framför *l*- och *h*-

förbindelser (Siebs 1901 s. 1198 f.) och kan därför inte ses som tillfälliga. Till *h*-förbindelserna kan ju ingen motsvarighet finnas på nordiskt område eftersom *h* där försvunnit och uppgått i något annat ljud. Däremot finns i Norden svaga spår av att en "bruten" form har existerat också framför *l*, se nedan. Frisiskan kan som nämnts också ha en "brytning" framför *g*, *niugun* 'nio', och det kan vara ovisst om den bör nämnas i detta sammanhang eller i samband med en "östnordisk *w*-brytning" av det slag som redan har redovisats. Även om exempel på "brytning" inte är särskilt vanliga i det frisiska materialet, förekommer den alltså i flera fonetiska kontexter, vilket styrker att den har spelat en viss roll i språket. Att "*r*-brytning" är så svagt företrädd i det frisiska materialet, behöver inte vara ett ursprungligt förhållande. Eftersom fornfrisiska handskrifter aldrig är äldre än 1200-talet, är det helt möjligt att den frisiska "brytningen" var mera utbredd ett par, tre hundra år tidigare.

Danskt fornspråk har en hel del exempel på "brytning" av denna typ. Framför *r* + konsonant, framför allt vid *rth*, *rt* och *m*, uppträder "brutna" former från 1200-talet och framåt. Utvecklingen är enligt Brøndum-Nielsen (1968 § 183) tidigast efter *g*, *k* men det finns ganska gott om exempel även efter andra konsonanter: *biwrth*, *biwrthe*, *hiurðhe*, *hiurne* osv. Mest utbredd är företeelsen i jylländska dialekter. Riksdanskan stämmer på det hela taget med östdanskan. Ett par forndanska ord, *skivldoghir* och *iniulfue*, visar "brytning" före *l*-förbindelse.

Denna typ av "brytning" är också i norskan ganska välbelagd. Skrivningar med *iu* för *y* registrerar Seip (1955 s. 264 f.) som ganska vanliga efter palataliserade konsonanter om vokalen står före *r*, *l*. Sådana fall är t.ex. *kiurtill*, *Giurdr*, *skiurtum*, *fehiurdir*, *miulnu*, *biurdu*. Utvecklingar av detta slag tillhör också dialekterna och är enligt Seip framför allt kända från Sör-Östlandet, Telemark, Agder och en liten del av Rogaland. Jfr Hoff (1946 s. 127). Inget av de belägg som Seip ger är dock äldre än 1300-talet.

Likartade former som i Danmark och Norge fanns också i fornsvenskan. Kock (1906 s. 451 f.) är även här en god källa. Han nämner *kiurkiæ*, sidoform till *kyrkia*, *fægiurþil* 'fägördel', *spiurs*, *diurkæ*, *byurðh*, sidoformer till *spys*, *dyrka*, *byrþ*, också — jfr norskan — *hiordinge*, sidoform till *hyrþinge*, och mansnamnet *Giurder*. I dessa fall har "brytningen" skett framför *r* men exempel finns också framför *l*: *skiuldaer*, *myulnu*, *siult*, *hyollist*, alla med sidoformer med *y*. Det väl belagda *Giurdher* uppträder med "brutna" former

sedan 1200-talet men skrivningar med *y* förekommer också, se SMP häfte 7. Som i danskan har tydligen de "brutna" formerna gått tillbaka, bortsett från de i riksspråket etablerade orden *skjorta*, *gjord*, *kjortel*. Också framför *r*-förbindelser där *y* har stått efter *g* och *k* saknas ofta "brytning" i t.ex. *skörd*, *gördel*, *kyrka*. Möjligen är det mer än en tillfällighet att de ord som bevarats i "bruten" form betecknar klädesplagg för människan eller hästen.

De försvunna formerna med "brytning" torde också vara svåra att anträffa i dialekterna. (Några på djupet gående undersökningar har jag dock inte gjort.) Kock nämner (1906 s. 453) ett "i flera nsv. dialekter förekommande *juling* (med s.k. tjockt *l*-ljud) 'herde'" och antar att det är utvecklat ur *hyrbinge*, rimligtvis då via en övergångsform med *iu*. Tyvärr nämner inte Kock sin källa. Hans uppgift är inte helt lätt att verifiera i det stora material som utgör grunden för Ordbok över Sveriges dialekter. Det fornsvenska ordet motsvaras i dialekterna vanligen av formen *höling(e)*, belagd både i väster (Bohuslän, Dalsland, Västergötland, Halland) och öster (Sörmland). Här finner vi uppenbarligen den vanliga utvecklingen av *y* till *ö*. Ett *pojkahjulinge* från Gudhems härad i Västergötland kan dock innehålla den form som Kock nämner. I ett av O. Norén interfolierat exemplar av Hofs *Dialectus Vestrogothica* uppges också *kiulinge*, en form som rimligtvis har något samband med den från Gudhem upptecknade. Säve har från Västergötland uppgivit *kjoulinge* eller *kjölinge*. En form *köling* är förutom från Västergötland också styrkt i Närke och Västerbotten, jfr Rietz (1867) under (*halv*)*kjöling*/*-kjuling*. Man har givetvis goda skäl att sammanföra dessa former med initialt *kj* med övriga här diskuterade. Ett äldre *hj* tycks alltså ha kommit att utvecklas till *kj*, kanske beroende på att ordet i efterled kom att få en först oklar, sedan hyperkorrekt artikulation. En regelbundnare utveckling finner man antagligen i ett under eget uppslagsord registrerat *pojkgöling*/*-gyling* (Östergötland och Tjust) som kunnig ordbokspersonal letat fram åt mig. Ett initialt *j* eller *kj* i dessa former återspeglar rimligtvis "brutna" former som då bör ha funnits i Väster- och Östergötland med Tjust, i Närke, också i Västerbotten. Vokalismen tyder däremot oftast på en hopblandning med *höling(e)*, som också tycks ha existerat över åtminstone delvis samma område.

Detta problematiska material talar i varje fall inte emot John Svenssons uppfattning att det vid både *sjunga* och *skjorta* rör sig om en utveckling av samma slag. Svensson drar dock in också annat dialektalt material som inte kan sammanföras med fornsvenska former

och därför troligtvis är yngre. Vid *skjorta* är det helt klart att vokalen i äldre tid har varit *y*. Det är antagligen rimligast att uppfatta också utvecklingarna till *iu* framför *ggw*, *ngw*, *nkw* som utgångna från en labialiserad vokal, troligen då en som har fått *w*-omljud. De förekommer både i ord med äldre *w*-omljud (*ljung*) och med yngre (*sjunga*) vilket talar för att diftongeringen har samma förutsättningar och har kommit samtidigt i båda typerna. Den kan alltså knappast vara urnordisk som Wessén tycks tänka sig. Och om **lyng*, **syngva* har blivit *ljung*, *sjunga* först under runsvensk tid, kan det knappast vara alltför djärvt att åtminstone räkna med möjligheten att även "r-brytningen" på ett äldre *y* har haft samma ålder. Ett samband med frisiskan skulle under sådana förhållanden ha kunnat finnas. Ljudutvecklingen förefaller att vara så pass speciell att man inte gärna tänker sig att den spontant uppträtt på olika språkområden.

Även om man kan ge skäl för ett sådant antagande finns det också motskäl. Ett problem är de norska förhållandena där utvecklingar som närmast hör hemma under "r-brytning" — en som framgått ganska missvisande term — är ganska väl företrädda medan exempel nästan helt saknas på "brytning" framför *ngw* och *ggw*. För att ekvationen skall gå ihop måste man alltså tänka sig att de båda arterna av "brytning" visserligen i princip har funnits men har avsatt olika spår på olika håll. Slutresultatet skulle alltså ha kommit att regleras av att de fonetiska förhållandena på något sätt varit annorlunda i Norge än i Östnorden. Även för frisiskans del tycks ju gälla att övergångarna till *iu* på ett något nyckfullt sätt regleras av den fonetiska kontexten. Om man slår samman de båda arterna av "brytning", får man ett utbredningsområde som någorlunda väl stämmer med hypotesen att det ytterst kan röra sig om ett Hedebydrag. Det har vid vissa ord erövrat riksspråket men i stort sett har det ägt rum en återgång till äldre förhållanden, så som också har skett i andra fall. Att uttalet med *iu* en gång berörde också lånordet *kyrka* kan likaså tala för ett samband utanför Norden. Åtminstone bevisar det att *iu*-uttal måste ha varit levande ännu under en tid då man kände till kristendomen. Hybridformen *köling* tycks tala för att ett *iu*-uttal en gång har funnits mera utbrett i dialekterna vid sidan av former utan diftong.

2.4 Visst samband med frisiskt område har man också räknat med i fråga om utvecklingen av *wr* (Eklund 1991 s. 180 f.). I stora delar av Skandinavien, i synnerhet västerut men i stor utsträckning också i norr, har *w* här fallit (se Eklunds karta nr 9). Av den omsorgsfulla

analys av ett delvis svårtolkat material som Gerd Eklund har gjort framgår att man för delar av Sverige liksom sydöstra Norge måste förutsätta en metates $wr > rw$ som sedermera ofta restituerats (s. 133, s. 148 f., s. 183). Eventuellt finns den på en sörmländsk runsten från vikingatiden (s. 158). Eklund visar att metatesen har haft stor spridning — i södra Norge, Uppland, Västmanland och Östergötland — och är belagd framför allt under 1200-talet men kan vara mycket äldre (s. 154). Övre Dalarna visar fortfarande ett metatetiskt uttal i Älvdalen och Våmhus (s. 148) och det måste antas ha funnits även i andra Ovansiljansmål, likaså i norra Bohuslän, i Norrbotten och i norra Västerbotten (s. 149). Ofta styrks en äldre metates genom att det har skett falska restitutioner (s. 131 f.). Ett gammalt *Roalstadum*, innehållande namnet *Hróaldr*, kan i nutida språk framträda som *Vrålstad*. I danskan finns inget som tyder på att wr har berörts av någon ljudförändring annat än möjligen vissa efteråt rättade skrivningar utan r , alltså med bara w , i en tidig jylländsk handskrift (s. 180 f.).

Metatesen av wr kan beläggas också i fornöstfrisiskan, som Eklund utförligt exemplifierar (s. 181). Det vanliga i fornfrisiska källor är dock att wr kvarstår på samma sätt som i fornsaxiskan och fornfrankiskan. 1500-talsengelska tycks dock ha haft någon form eller rest av metatetiskt uttal (s. 174) men eftersom ett uttalande med den innebörden är så sent som 1500-talet, drar Gerd Eklund inte in det i diskussionen. Fornengelskan visar onekligen bevarat wr i handskrifterna men det kan väl inte uteslutas att metatesen går tillbaka till fornengelsk tid men då inte har funnits i så stor omfattning eller i sådana kretsar att den har påverkat skriftspråket.

Avslutningsvis diskuterar Eklund (s. 182) möjligheten att metatesen har med handeln och Hedeby att göra och hänvisar då också till Hesselman. Hon binder sig inte vid Hesselmans uppfattning men framhåller att förutsättningarna för ett samband finns, även om man inte utgår från att Hedeby en tid var svenskt. Eftersom metatesen vid tiden för de sena frisiska beläggen är uppenbart vanligare på svenskt än på frisiskt område, vill hon heller inte utesluta möjligheten att den kan ha utgått från Sverige.

Om man jämför denna metates med det tidigare behandlade materialet, får Eklunds hypotes ett starkt stöd. Utbredningsbilden är i grova drag densamma. En likhet är också att det mycket klart rör sig om ett vikande drag. En olikhet är i viss utsträckning att språkdraget måste ha varit vikande också i det eventuellt långivande språket. Vid

den ovan behandlade "brytningen" vid *r*- och *l*-förbindelser gällde dock samma förhållande.

2.5 Tydliga likheter mellan Norden och kontinenten finns i behandlingen av *h*. Ett initialt *h* framför konsonant har i de nordiska språken som bekant vid *l*, *r*, *n* lämnat spår bara i isländskan; för övrigt har *h* i dessa fall gått förlorat. I runristningar förekommer skrivningar utan *h* men i tidiga vikingatida inskrifter finns fortfarande exempel på bevarat *h* (Wessén 1968 s. 38). Bortfallet kan alltså i dessa fall klart dateras till just vikingatiden. Framför *j*, *w* håller sig däremot *h* längre. På kontinenten uppträder *h*-bortfall inte bara framför *l*, *r*, *n*, utan även framför *w* (Gallée 1910 s. 174, Siebs 1901 s. 1304). (Ljudförbindelsen *hj* är ju uteslutande nordisk.) Likheten mellan Norden och kontinenten är alltså inte fullständig. Möjligen kan ett **uaim** för väntat *huaim* på Rökstenen tolkas så att det också framför *w* har funnits en tidig tendens till *h*-bortfall. Det rör sig vid *h*-bortfallet om en sorts försvagning av den gamla tonlösa motsvarigheten till det frikativa *g* och i inljud och slutljud antas bortfallet ha redan urnordiska rötter i de nordiska språken. Det kan alltså vara fråga om en tidigt påbörjad och kanske utdragen process som överallt rullar på enligt ett fonetiskt rimligt mönster. Hiärne uppger i *Orthographia Suecana* (s. 47, 49) att både *hl* och *hr* på hans tid fanns kvar hos gamla ålänningar "på de aflägsne Öijarne" och i fråga om *hr* tillägger han att detta uttal i hans ungdom ännu kunde höras hos gamla roskarlar. Östliga delar av svenskans område har tydligen här länge bevarat det gamla.

Ett i det här sammanhanget intressant faktum är dock att utvecklingen mot ett bortfall av *h* tycks ha varit på väg också i uddljud framför vokal. Både Norden och kontinenten visar i detta fall en viss osäkerhet i behandlingen av *h*. I vikingatida inskrifter är det ganska vanligt med former med *h*-bortfall, som **ans** för 'hans' eller med ett etymologiskt felaktigt *h* som **hut** för *ond* (Wessén 1968 s. 38, där dock ingenting nämns om ett felaktigt insatt *h*). Det finns också i norska runristningar (NIyR 2 s. 173 f.) och Lena Peterson (1992 s. 97) har räknat med det i Hogaristningen. Fornsaxiskan utelämnar ibland *h* och kan också sätta till ett oetymologiskt *h* (Gallée 1910 s. 174 f.). Utelämnande av *h* förekommer i någon utsträckning också i fornfrisiskan (Siebs 1901 s. 1303) och fornengelskan (Sievers-Brunner 1951 s. 195). I dessa framställningar är författarna benägna att uppfatta bortfallen som tillfälliga egenheter hos skrivarna. Detta västgermanska material visar dock påfallande överensstämmelser med det

nordiska, och *h*-bortfallets existens i Norden styrks även av dialekterna. Det rör sig som bekant i dem i regel inte om genomförda *h*-bortfall utan om bortfall i vissa ord, se t.ex. Gustavson (1940–48 2 § 80:2, jfr § 105) och Hoff (1946 s. 238). I svenska dialekter kan ett *h* försvinna i delar av Västmanland, Dalarna (där bortfallet delvis är fullständigt, se Levander 1925–28 2 s. 31), sydöstra Uppland, Södertörn, södra Gotland (i äldre språk), kustområden i Östergötland och norra Småland, Öland, Åland, Åboland och Nyland, se Bandle (1973 s. 104) med där anförd litteratur. I Norge uppträder bortfallet i vissa ord rätt allmänt (Ross 1905 s. 24 f.). Både i norskan och svenskan förekommer också den motsatta tendensen, att sätta till ett *h* framför vokal. Även forndanskan liksom danska dialekter har en del exempel på *h*-bortfall, delvis också falska restitutioner (Brøndum-Nielsen 1968 s. 307 f., 282). Se också DRI sp. 788.

Osäkerhet i användningen av *h* framför vokal är tydligen ett så pass uppseendeväckande drag att det ibland har fått ett eget namn. Norskan kallar dialekter med sådan osäkerhet för "halvemål" (Ross 1905 s. 24). Gustavson känner för motsvarande företeelse i gutniskan till termen "halvård" = 'halvord'. Dessa termer förefaller besläktade men vad de vill uttrycka är knappast klart. I Gotländsk ordbok (s. 312, jfr *halvordat* s. 313) finner man ett försök till förklaring. *Alva ård* översätts: att tala "halfva ord", alltså kasta bort *h*. Förklaringen känns inte övertygande eftersom förkortningen bara gäller en enda bokstav som dessutom också kan sättas till. Av ordboken framgår däremot att *h* ibland saknas i ordet *halv*. Det kan då ligga nära till hands att tänka sig att det just är det ordet som har haft någon sorts schibbolethkaraktär. Tanken får ett visst stöd av att också Brøndum-Nielsen nämner (1968 s. 308) att skrivningar utan *h* är särskilt vanliga i (det i diplomatspråket vanliga) substantivet *half(u)*. Bland de få frisiska exempel på *h*-bortfall som Siebs nämner (1901 s. 1303) märks också "*alf* . . . statt *half*".

Som framgått av det föregående finns det en tendens hos kommentatorerna att betrakta bortfall och falsk insättning av *h* framför vokal i uddljud som helt tillfälliga. Gjerdman (1918 s. 134 f.) har ägnat frågan en rätt lång utredning och utgår från att man i löpande tal hittar gott om exempel på både bortfallna och tillsatta *h*. Att det då brukar röra sig om tillfälliga förhållanden i talströmmen, framför allt i svagton, har man all anledning att tro. Det är ett långt steg mellan sådana fall och de *h*-bortfall och de *h*-tillsatser som det ovan presenterade materialet visar, där det rör sig om en verklig fonemosäkerhet. Dalmålens

konsekventa bortfall gör det klart att det där är fråga om fonologiska förhållanden som också har hög ålder i språket. I vårt nuvarande språk brukar vi ju normalt inte ha svårigheter med att sätta *h* på rätt ställe. En närmare granskning av materialet skulle nog också visa att bortfall och tillsats av *h* inte är jämnt spridda över tänkbara ord utan att de är relativt lexikaliserade. Den dialektala variation som nu finns mellan former med och utan *h* kan nog uppfattas som beroende på samspelet mellan dialekt och riksspråk.

Det rör sig alltså vid *h*-bortfallet visserligen om ett sprött material men knappast om något som man i det här sammanhanget kan negligera. Det är troligare att man bör se på bortfallen som en sammanhängande företeelse över ett stort område och inte som på många olika håll tillfälligtvis uppkomna. Om både norskan och gutniskan använder ungefär samma term för att beteckna det, bör det inte vara någon slump utan ett tecken på att det rör sig om ett uttryckssätt som en gång har funnits över stora delar av Norden. "Birkasvenskan" blir då en naturlig ram för de nordiska *h*-bortfallen. Den utbredningsbild som dialekter och fornspråk antyder, stämmer ganska väl med den som har kommit fram i fråga om de tidigare redovisade företeelserna. Återigen rör det sig också om ett vikande drag. Man behöver inte dra slutsatsen att de någonstans någon gång har varit regel i ordförrådet, lika litet som så tycks ha varit fallet i fornsaxiskan och fornfrisiskan. Överallt tycks det röra sig om en tendens som brutits. Enligt vad ordbokschef Gunnar Nyström har meddelat mig, tyder dalska runinskrifter på att *h* har funnits i övre Dalarna fram till ca 1600. Det kunde tolkas så att *h*-bortfallen där har haft sin egen, ganska sena historia. Med tanke på att övre Dalarna har många "Birkaspråks"-drag och också visar betydande likheter med uppländska dialekter, förefaller det mig ändå troligast att det även där sedan gammalt har funnits bortfall men av samma begränsade slag som på andra håll. Generaliseringen av dem kan ha skett senare, då rimligtvis som någon form av naboopposition. Jfr nedan.

2.6 En ljudförändring i de nordiska språken som i stort sett bara har präglat svenskan är *bn* > *mn*. Wessén (1968 s. 45) förlägger den till runsvensk tid men ger inget belägg från den tiden. Runskriften torde i varje fall bevara ett förstadium till förändringen, se nedan. Den finns tidigt även i delar av Norge, se Seip (1955 s. 78), och uppträder där i östnorska, tröndska och nordnorska dialekter, se Bandle (1973 s. 57) med där anförd litteratur. 1200-talets norska handskrifter visar stark

växling och ibland osäker åtskillnad mellan *mn* och *fn*, se Seip (1955 s. 169). I västnordiskt språk f.ö. och även i danskan har som bekant utvecklingen gått i motsatt riktning mot svenskan: *namn* har givit *navn* eller liknande. Åtminstone i svagton finner man dock även i danskan ibland exempel av svensk typ (Brøndum-Nielsen 1968 s. 106 f.) Det gemensamma för de nordiska språken är alltså att de har utplånat en tidigare distinktion men har gjort det på olika sätt. Utifrån det förhållandet går det lättare att diskutera vad som hände.

Svenska runinskrifter bevarar delvis de gamla förhållandena, så då *rämna* skrivs *rifna* och pluralen av *hamn* skrivs *hafnir* (Wessén 1968 s. 45 f.). På Rökstenen uppträder dock en form **nabnum** som tycks visa en ljudförändring av äldre *mn* av samma slag som i Västnorden. Går vi till de kontinentalgermanska språken, finner vi att fornsaxiskan tycks ha fått samma regelbundna förändring som senare svenskan (Gallée 1910 § 224), även om likheten fördunklats av att *mn* senare har övergått till *mm*. I andra germanska fornspråk möter vi i stället tendenser till en osäkerhet som troligen kan gå åt båda hållen. Siebs (1901 s. 1263) har registrerat den från frisiskan och den förekommer enligt Sievers–Brunner (1951 s. 167) i sydliga fornengelska dialekter. Det är väl rimligast att tänka sig att de motsatta utvecklingarna i de nordiska språken har tagit sin början med att *mn* och *bn* blandades ihop. I ett sådant tidigt osäkerhetsstadium kan man föra in Rökstenens **nabnum** liksom tidiga norska former, troligen också danska. Som vid *h*-bortfallen tycks det röra sig om en gemensam osäkerhet över ett ganska stort germanskt område som kunde kvarstå så länge det frikativa *þ* kvarstod. Vid den stabilisering som därefter kom, generaliserade fornsaxiskan *mn* och svenskan liksom i viss utsträckning norskan följde den i spåren. Det blir alltså helt rimligt att tänka sig att det rör sig om ett "Birkaspråks"-drag men i detta fall ett som inte har gått tillbaka utan tvärtom lyckats hävda sig som riksspråk. Runinskrifterna ger inget klart stöd åt en sådan tidig datering av ett på detta sätt uppkommet *mn* men de berörda orden är så få att bristen på belägg därifrån inte är särskilt besvärande. Att formerna **rifna**, **hafnir** finns, bör kanske ändå tolkas så att övergångarna till *mn* snarare hör hemma i vikingatidens slut än i dess början.

2.7 Redan under runsvensk tid möter en inskottskonsonant i vissa konsonantförbindelser. Mellan *m* och *l*, *r* uppträder ett *b*, mellan *nn/ll* och *r* ett *d* och mellan *m* och *n/t* ett *p* (Wessén 1968 s. 47 f.). Inskottet av *b* kan klart beläggas i ett ord som **hulmbr** och det före-

faller troligt att inskotten av *d* och *p* har ungefär samma ålder. Under alla omständigheter måste inskottskonsonanten tillhöra en tid då någon svarabhaktivokal ännu inte hade börjat uppträda i ändelsen. I enstaka fall är den ännu bevarad. Sådana inskott finns registrerade vid *m* också i saxiskan (Gallée 1910 § 203), vid *n* i frisiskan (Siebs 1901 s. 1276), där också ett *p* utvecklas mellan *m* och dental (Siebs s. 1266). Att Siebs inte ger exempel på ett *b* som inskottskonsonant, kan ha samband med att *mb* i frisiskan ofta ger *mm* och att i varje fall en viss oreda råder i fråga om de båda konsonantgrupperna (Siebs s. 1267). På motsvarande sätt har i fornsaxiskan *nd* ofta övergått till *nn* och även i fråga om dessa konsonantgrupper råder möjligen någon oreda (Gallée s. 157, 182). Jfr Nielsen (1981 s. 95) som påpekar att en tendens till inskottskonsonanter finns inom ett större område. Det är alltså inte orimligt att den i Norden har samband med utvecklingar på kontinenten. Som Wessén påpekar, rör det sig dock om en fonetiskt lättförståelig ljudförändring som alltså kan tänkas uppträda på olika håll utan samband. Den fonetiska naturligheten kan å andra sidan inte ha varit större än att inskottskonsonanterna ju senare oftast försvann igen. Även här rör det sig alltså om ett vikande drag.

Förhållandena i dialekterna är inte helt lättåtkomliga. Dels har både *ld*, *nd* och *mb* ofta assimilerats, dels har språket gott om gamla sådana konsonantförbindelser som ju egentligen inte är intressanta i detta sammanhang men bör ha bidragit till att också de yngre sekundära kunnat bevaras. Rietz uppger sammansättningar med *gambel-* 'gammel-' och liknande från Dalarna, Norrbotten, Finland och Gotland. Att gutniskan har en hel del exempel på både *b-* och *d-*inscott framgår av Gustavson (1940–48 2 s. 209 f.). Detsamma gäller dalmålet, se Levander (1925–28 2 s. 1 f., 3 f., 4 f.). Som inskottskonsonant är dock enligt Levander *b* bevarat över ett mindre område än om det är ursprungligt i samma ställning. Utbredningen så långt eller så kort som jag har följt den talar i varje fall inte emot att inskottskonsonanterna har kunnat ingå i "Birkasvenskan".

Motsvarande företeelser finns troligen i norskan (Seip 1955 s. 80) men Seip måste i fråga om *mb* gå till Bråvallakvadets personnamn för att finna exempel. Jfr Brøndum-Nielsen (1968 § 349 anm. 1). Ett på motsvarande sätt uppkommet *nd* tycks dock enligt Seip i någon mån ha bevarats i dialekterna. Danskan har alldeles samma regel som svenskan. Se Brøndum-Nielsen (1968 § 348–351). (Runformen **sutrsviar** 'sunder-', d.v.s. 'särsvear', hör dock knappast hit.) I de flesta fall har inskottskonsonanterna också i danskan försvunnit, vilket

dock är en naturlig följd av assimileringarna till föregående konsonant. Förhållandena i norskan och danskan talar i varje fall inte emot att det rör sig om ett "Birkaspråks"-drag.

2.8 Det vore möjligt att dra in flera svenska språkförändringar som på något sätt kan ha samband med fornsaxiskan och/eller fornfrisiskan. Den palatalisering och affricering som ägde rum vid *g* och *k* och kan beläggas redan under runsvensk tid (Lagman 1990 s. 23 f.) kan t.ex. höra dit. Frisiskan har samma ljudförändring och det är att märka att den finns både i början av ord och inuti ord. Den gräns för affricering inuti ord som nu går i höjd med Mälaren (se Bandle 1973 karta 17) är säkert en reträttgräns, se Moberg (1984 s. 191 f., särskilt s. 198) som ger mycket goda skäl för en hypotes att affriceringens försvinnande är en novation från danskt område under äldre fornsvensk tid. Ett tidigare samband med frisiskt område är alltså väl tänkbart. — Man kunde också nämna utbildandet av en svarabhaktivokal vid stavelsebildande *l*, *r*, *n* som vi ju också finner i de kontinentalgermanska språken men denna företeelse är dåligt belagd på runinskrifter. (Det finns dock enligt Peterson 1989 ett par **tauper** 'död'.) Den får väl också anses vara så fonetiskt lättförståelig att man inte direkt behöver leta efter förebilder för utvecklingen.

2.9 Åtminstone en sådan novation kan dock vara värd att nämna i detta sammanhang trots att ett samband med kontinentalgermanska språk här i förstone kan te sig omöjligt. Det tidiga progressiva *j*-omljudet *ja* > *jä* är redan runsvenskt och uppträder då i varje fall i Uppland och Sörmland, även på Gotland, se Lagman (1990 s. 29 f.), Bandle (1973 s. 55 f.) med där anförd litteratur. I fornsvenska handskrifter förekommer dock fortfarande former med *ja* och framför långt *a* liksom framför *o* är det progressiva omljudet inte yngre än 1300-talet. Bandle för utvecklingen *ja* > *jä* till de östliga novationerna i Norden. Också inom Sverige tycks spridningen ha gått från öster till väster. Utvecklingen är något senare i Danmark och betydligt senare i Norge. Danska liksom norska dialekter bevarar också delvis *ja*. Här tycks det alltså röra sig om ett "Birkasvenskt" drag som uppkommit just i Birkas trakter.

Vid närmare eftertanke blir sammanhanget mera komplicerat. Det finns visserligen ingen anledning att ifrågasätta den vanliga meningen att ett *j* har kunnat palatalisera en följande vokal men all sådan palatalisering är inte oproblematiske. I regel kommer den rätt sent,

under fornsvensk tid. Den tidiga förekomsten i östra Sverige blir alltså något förbryllande och John Svensson (1944) har ju också hävdat att det generellt rör sig om en diftongering av *e* direkt till *jä*. Även om tesen som helhet inte kan accepteras så ligger det mycket i resonemanget just för östra Svealands del. Frågan blir då om där funnits något speciellt i ljudsystemet som kan förklara de tidiga jä-förekomsterna. De blir begripligare om man sätter dem i samband med den av Hesselman behandlade övergången $\bar{e} > ja, jä$, som visserligen berörde få men mycket frekventa ord. Båda ljudutvecklingarna uppträder ju över samma område och det är en naturlig tanke att den ena attraherat den andra. En ursprunglig kvantitetsskillnad kan ha neutraliserats. Vi kan visserligen inte exakt veta varken hur den ur \bar{e} utvecklade nya diftongen eller brytningsresultatet av *e* lät men särskilt stor kan knappast skillnaden ha varit. I förra fallet tyder tyska dialekters ljudutveckling — jfr det högtyska *hier, liess* — på att diftongen inte har varit stigande, och att brytningsdiftongen i t.ex. *hjärta* från början skulle ha varit stigande är högst osannolikt. Det kan alltså röra sig om två ursprungligen fallande eller svävande diftonger som varit så lika att de har kunnat sammanfalla. För östliga delar av Sverige skulle det alltså primärt inte röra sig om något progressivt *j*-omljud utan om en indirekt påverkan från ett nytt och troligtvis expansivt uttal.

3.1 Hesselman avslutade ju sin uppsats med att framhålla att det antagligen fanns flera likheter mellan Birkasvenskan och språken söder om Östersjön än de han hade pekat på. Det är uppenbarligen så. Hesselmans hypotes får därmed ett starkt stöd, såvida man inte vill hävda att likheterna beror på tillfälligheter. Det finns knappast någon metod för att skilja mellan spontant uppkomna likheter och påverkanslikheter utan man måste göra en bedömning utifrån inom- och utomspråkliga förutsättningar. Det låter sig väl sägas att en del av de ovan behandlade ljudförändringarna kan ha naturliga artikulatoriska förutsättningar. Dessa är trots allt inte mera tvingande än att ljudförändringen i fråga oftast har avbrutits eller tagit en annan riktning. Det rör sig ju också om ett betydande antal förändringar och den enda helt rimliga förklaringen förefaller mig under sådana förhållanden vara att någon form av samband bör ha funnits. På grundval av det konstaterandet kan man sedan diskutera Hesselmans hypotes vidare.

3.2 Teoretiskt är det möjligt att tänka sig vilka spridningsvägar som helst inom det berörda området, eftersom det överallt rör sig om novationer. Som Gerd Eklund (1991) framhållit i fråga om utvecklingen av *wr*, kan man inte utesluta att påverkan har kunnat gå från nordiskt språk till i varje fall frisiskt. Det är inte ens nödvändigt att utgå från att påverkansvägarna alltid har gått i samma riktning. De historiska förhållandena har rimligtvis varierat under den ganska långa tid, minst ett par, tre århundraden, som vikingatiden har varat. Den enda helt entydiga slutsats som man kan dra av de språkliga likheterna blir då att det måste ha funnits en tät kontakt i någon form mellan de berörda språken.

Hesselmans hypotes ger alltså detta resultat i en mera precis form: förändringarna kommer från Hedeby och går till Birka. Ytterst är hypotesen naturligtvis en tolkning utifrån på hans tid givna historiska kunskaper men den kan fortfarande luta sig mot ett så påtagligt faktum som handelsstaden Hedeby:s existens och betydelse. Sawyer (1988 s. 68) framhåller Hedeby:s utomordentliga läge som handelsplats, en skärningspunkt för den nordeuropeiska handeln där Östersjö- och Nordsjöområdet nordbor mötte kontinentens saxare. Knytningen till ett svenskt rike i Hedeby är alltså inte nödvändig för resonemangen och den ledde också Hesselman fel. Den dialektgeografiska bild som han gav av spridningsvägarna söderifrån, är tydligen alltför östligt centrerad. Drag av "Birkasvenska" finns också i Norge liksom i Danmark. I själva verket styrker detta grunden för Hesselmans hypotes. Utbredningsbilden förklaras lättast om man ser Hedeby som utgångspunkt för de nya uttalen; att se dem som utgångna från t.ex. Birka skulle åtminstone i regel försvåra tolkningen. Det är naturligtast att i detta liksom i andra sammanhang se det norska Kaupanger som en västlig motsvarighet till Birka.

Hesselman kommer i sina resonemang faktiskt in på en dialektgeografi av ännu djärvare slag än den som utgår från Hedeby. Då han för fram fornfrankiskan som den yttersta källan för den diftongering som han diskuterar, ser han tydligen Hedeby som en europeisk utpost, delaktig i en kontinent där det i handeln fanns starka för- enande band. Helt utan stöd är nog inte denna vision i de ovan diskuterade förändringarna, som ibland kan följas över större områden, men givet är att Hesselmans hypotes på den punkten kräver ytterligare hållpunkter för att på allvar lanseras. Den är ju också ytterst kortfattat framförd. En diskussion som på denna punkt skulle kunna föras är om inte åtminstone somliga av de drag som Beckman (1934)

uppfattade som gemensamma novationer i en västeuropeisk syntax har en västeuropeisk handel som förutsättning. Vid de drag som jag har undersökt räcker det att gå till friser och saxare för att finna en bas för den kontinentala anknytningen och längre än så har jag inte försökt följa diskussionen.

3.3 Om man tänker sig Hedeby som impulsgivare, blir också en karaktäristisk egenhet för de diskuterade språkförändringarna helt begriplig. I regel rör det sig om vikande drag som inte har visat någon starkare genomslagskraft. I stället har äldre förhållanden restituerats eller en nyare ljudförändring sopat igen spåren av den gamla. Ibland — men sällan — har förändringarna slagit igenom i svenskt och danskt riksspråk. Också i det långgivande språket framträder en del av de behandlade språkdragen som ganska svagt belagda. Det behöver inte betyda att de alltid haft ett svagt fäste i språket utan lika gärna att de haft en viss modekaraktär. "Birkasvenskan" tycks alltså representera en språkgemenskap som tidigt spruckit och man måste gå rätt djupt i språken för att hitta den. När Hedeby upphörde att existera, kom tydligen något nytt.

Hedebymiljön kan väl också förklara varför mer än ett väst-germanskt språk har spelat en roll för det nordiska språk som talades där. Det rörde sig ju om en internationell stad där det säkert har funnits en avsevärd språkblandning. Saxar, friser och nordmän kan antas ha förhandlat med varandra var och en på sitt språk — språkskillnaderna var ju än så länge måttligt markerade. Möjligheterna för språkpåverkan bör under sådana förhållanden ha varit mycket stora. Tyngdpunkten i förbindelserna kan ha varierat under århundradena vilket kunde förklara att än saxare, än friser har varit normgivande för nordborna. Relativt tillfälliga amalgamerings av friser och saxare kan också ha existerat och utvecklat ett gemensamt språk som sedan åter förlorat mark. Att några av de undersökta språkdragen förefaller att vara svagt företrädade i fornfrisiska och forn-saxiska kan bero på att dessa språk ju egentligen inte självklart kan ses som direkta representanter för Hedeby. I förhållande till Hedeby kan också de ibland ha varit mottagare av importerat språkods.

Hedeby bör inte bara ha varit den naturligaste mötesplatsen för Norden och kontinenten. Det bör också ha varit en mötesplats för olika nordiska folkslag som här kunde utveckla en egen språkform som var starkt präglad av omgivningen. Det ingår också i Hesselmanns bild av förhållandena i Hedeby att där fanns "en blandad nordisk språk-

art". En bättre term än *Birkasvenska* bör följaktligen vara den av Hesselman också använda *Hedebynordiska*. Denna kan ha inneburit också ett visst givande och tagande av rent nordiska språkdrag som lämnat ännu mindre spår i de nordiska språken men kanske kunde förklara en och annan tillfällig östnordisk form i gammalt västnordiskt språk. Den vittbereste isländske skalden Sigvat använder t.ex. en gång en pronomenform *vir* som *Lexicon poeticum* (under *ek*) med frågetecken bedömer som svecism.

Vi kan knappast skapa oss en pålitlig bild av det språksamhälle som växte fram i Hedeby — om där fanns starka tendenser till en homogenisering eller om språkblandningen var av mera tillfällig och lös art. Helt klart är ändå att det måste röra sig om nära kontakter och att den nordiska närvaron i Hedeby väsentligen bör ha varit av fredlig art. Bara genom en fredlig samexistens har en så pass omfattande språkpåverkan kunnat ske. Där bör ha utvecklats en ny vi-känsla i det liv sida vid sida med andra folk som nordborna levde och det är den som gör det begripligt att nordiska köpmän skaffade sig en egen språkart, skild från de hemmavarandes. Givet är att kontakterna inte kan ha varit alltför kortvariga och att de har uppfattats som konstanta även om de individer som bar upp dem kunde växla, jämför med hur i våra dagar en sorts Brüsselsvenska kunde komma till stånd. Språkgemenskapen kan ha förstärkts av att det fanns anhalter på vägen mellan Hedeby och Birka där man kunde vistas längre tider. Sädinglestenen på södra Lolland tycks representera en sådan anhalt (DRI nr 217, Moltke 1976 s. 251 f., jfr Sawyer 1982 s. 60). Den innehåller inte endast Hedebynordiska drag; den för oss också in i en miljö genom att räkna upp flera folkslag: "särsvear" och "syddaner", även "nordmän". "Särsvear" är den rimliga översättningen av inskriftens **sutrsviar** och det förefaller sannolikt att detta har varit en beteckning för svenskar som har slagit sig ned i Hedeby. Även "syddaner" kunde ses som representanter för Hedeby. DRI torde tolka dessa folkslagsnamn så. Om "nordmän" har betytt 'norrmän' eller om de har betecknat nordbor av något slag, uppfattas som oklart. Att Hedebysfarare kunde ses som egna folkgrupper, skilda från sina landsmän, är i varje fall ett tecken på att de intog en särställning som man snarast väntar sig skall ge också språkliga utslag.

3.4 Hedebynordiskans vidare spridning i Norden måste vara ett resultat av att sådana sydliga nordbor kunde återvända hem och i sina hemtrakter bli språkliga mönsterbildare. Det tyder på att de återvän-

dande Hedebyborna inte var alltför få men framför allt att de åtnjöt en väldig prestige. I mycket hög grad bör Hedebynordiskan ha varit ett prestigespråk som spridde sig över stora områden. I varje fall på kortare sikt måste det ju ha haft en väldig genomslagskraft. Framför allt är det i Sverige som man möter de med kontinenten överensstämmande språkdragen — så långt är termen *Birkasvenska* berättigad. De kunde väl också förstärkas i Birka, som ju hade en egen handel med kontinenten och vars invånare kanske inte hade något emot att markera sin särställning gentemot den svenska omgivningen. Att Östersjöområdet stod öppet för Hedebynordiskan är helt naturligt eftersom Hedeby vette mot Östersjön. Norrmän och danskar kunde nå kontinentens handel på andra vägar men har ju också de bevarat Hedebynordiska drag. Praktiskt taget alla kan beläggas i Norge. Oftast finns de också i Danmark, i mindre utsträckning än man skulle vänta sig om man bara ser till det geografiska läget men mera än Hesselman tycks räkna med då han ser dem som en relik på Hedebyns eget område.

Det är rimligt att tänka sig att Hedebynordiskans omplantering i annan nordisk jord innebar vissa anpassningar. Man kan lägga märke till en viss självständighet hos de olika språken i deras sätt att ta upp det främmande. Åtminstone vid s.k. östnordisk *w*-brytning (med *r*-brytning) tycks det snarast vara en tendens till visst uttal som övertas eller i varje fall som sprids. Det egna språkets fonologiska förhållanden kan underlätta eller förhindra att det slår igenom; olika restriktioner för uttalet kan med andra ord utbildas.

Om Hedebynordiskan började som ett prestigespråk, kan den å andra sidan inte ha fortlevt som ett sådant. Hesselman stannade i sin tolkning av "Birkasvenskan" vid uppkomsten och berörde inte alls det faktum att den måste ha följts av något helt annat. Frågan är om man på språkliga grunder också kan komma en bit närmare lösningen av det problemet. En diskussion av "Birkasvenskans" vidare öden kan ta sin utgångspunkt i följande något förenklade översikt över vad som har hänt med de i det föregående diskuterade språkdragen:

1. Det långa *e* har förändrats till långt *ä* i Danmark och delar av Sverige. Ett *je/jä* har i båda språken blivit dialektalt.
2. Diftongen *au* har blivit *ö* i Danmark och större delen av Sverige. Former med *o* finns i någon utsträckning dialektalt i både Sverige och Norge.

3. Former med "östnordisk *w*-brytning", inklusive "*r*-brytning", har gått starkt tillbaka i riksspråket. Gamla förhållanden har alltså ofta restituerats. Vissa ord har gått in i både svenskt och danskt riksspråk, somliga kan också tillhöra norskan.
4. Orden med metates av *wr* har restituerats till den ursprungligare formen i överensstämmelse med danskan. Detta gäller (nästan) generellt för både svenska och norska.
5. Tendensen till *h*-bortfall har överallt brutits.
6. Inskottskonsonanterna har nästan överallt försvunnit och ursprungligare förhållanden alltså restituerats.
7. Den tidigare osäkerheten vid särskiljandet av ljudförbindelserna *mn* och *bn* har reglerats så att svenskan och delar av norskan har generaliserat *mn*, danskan *vn*.

Det går att se en del utvecklingslinjer i dessa förändringar. De nordiska språken fortsätter att i viss utsträckning följas åt men enligt ett något annat mönster än tidigare. Restitutioner sker ofta i alla tre språken. Om Hedebydrag bevaras, tycks det bero på att de i just dessa fall har en stor utbredning och finns också i något annat nordiskt språk. Förutsättningen för att en Hedebynordisk ljudförändring skall bevaras i svenskan är nästan alltid att samma förändring finns eller åtminstone har funnits i det danska språk som ledde in i riksspråket. Omvänt gäller att de förändringar som inte hade stöd av sådan danska kom att bli dialektala. För norskan gäller liknande förhållanden, fast här är det framför allt svenskan som utgör stödet för Hedebydragen. Danskan tycks gå sina egna vägar och leda utvecklingen. När i svenskan långt *e* blir *ä* och *au* blir *ö*, så är det helt klart att dessa ljudförändringar kommer från danskan och ersätter ett Hedebydrag. Bara i fråga om *mn* följer svenskan en från danskan skild linje.

Hedebynordiskan tycks i varje fall i fråga om vissa drag ha varit fullt levande då norra Sverige och områdena på andra sidan Östersjön fick sin svenska bebyggelse, se 1.2 ovan. Detta för oss till 1200-, 1300-talet, alltså långt efter Hedebytiden. Se Holm 1980. Samtidigt är denna språkart inte särskilt märkbar i våra äldsta skrifter från ungefär samma tid. Den tillbakagång som man märker vid nära nog varje berört språkdrag måste alltså då ha hunnit en god bit på väg. Det svenska skriftspråket byggde tydligen i stort sett på en språkform som inte stod Hedebynordiskan särskilt nära. Det är rimligtvis denna nyare språkart som speglar anknytningen till Danmark. Att den inte

fortsätter Hedebynordiskans linje, kan bero på antingen att den bygger på ett annat språk än Östersjöområdet eller att den företräder sociala grupper där Hedebytidens språk inte har traderats. Eftersom man inte ser något skäl till att Östersjöområdet skulle ha varit betydelselöst, vill man tro att det är den senare förklaringen som är den viktigaste. Det kunde tyda på att vikingatidens stormansklass förlorat sitt inflytande eller gått upp i andra konstellationer. Dess språk har ändå inte försvunnit utan lämnat än i dag kvardröjande spår, tydligen då i en samhällsklass som inte längre var den ledande. Att en ny företeelse från högre skikt sprider sig nedåt i samhället och så småningom bara finns där, är ju välkänt i språkhistorien och i kulturhistorien överhuvudtaget.

Att språket i Svealand i varje fall under medeltiden har varit socialt skiktat, kan vi nog sluta oss till även av andra skäl. Som Gösta Holm (1980 s. 104) har påpekat, stämmer de på skriftspråket grundade dateringarna av monoftongeringen inte med de förhållanden som man måste förutsätta för talspråkets del. Den svenska koloniseringen norrut och på andra sidan Östersjön bör ha skett genom svenskar som i sitt tal ännu under 1200- och 1300-talen bevarade diftongerna, eftersom dialekterna där har bevarat det tillståndet än i dag. Detta blir begripligast om man räknar med att det har funnits olika socialt motiverade språkarter. Befolkningen i stort, i varje fall över stora områden, bevarade fortfarande ett språk av äldre typ som innehöll diftonger medan skriften hämtade sina normer från ett mera modernt språk utan diftonger. Eftersom detta inte kan vara helt identiskt med Hedebynordiskan, har vi alltså anledning att i fråga om monoftongeringen av *au* räkna med tre olika språkarter, en utan monoftongering, en med Hedebynordisk monoftongering och en med dansk monoftongering. Om fördelningen av dessa vet vi inte mycket. Det är kanske troligt att tidigt regionala skillnader utbildades i släptåget av de sociala. Om vi tar ett ur *au* utvecklat *ō* som exempel, kan det måhända ha uppfattats som förlegat uttal i de centrala delarna av Sverige men i Hälsingland fortfarande ha setts som finvariant till *au*.

De svenska dialekter som än i dag är mest präglade av Hedebydragen är tydligen dalmål och gotländska. Det har givetvis samband med att det rör sig om ålderdomliga mål men kräver ändå en tolkning. Folkmålen i övre Dalarna har präglats av nästan alla Hedebydrag. Det enda undantaget är den s.k. östnordiska *w*-brytningen som kan antas ha uteblivit genom att inget *w*-omljud *i* > *y* har inträtt. För gutniskan gäller detsamma. Den visar även bevarade diftonger men

en monoftongering *au > o* har antagits i fråga om namnet *Rone*, som då givetvis inte har varit ett isolerat fall. I gutniskan saknas också exempel på en metates *wr > rw* och redan fornspråket visar troligen att *w* i detta fall kunnat falla (Eklund 1991 s. 53, 159, 178). Å andra sidan kan detta inte ha skett generellt eftersom vi också finner en utveckling *wr > br* (ib. s. 145 f., 149 f.). Eklund (s. 178) menar att *w*-bortfallet i gutniskan är en självständig utveckling och ser också *br*-formerna som resultat av en inhemsk, med fastlandet parallell språkförändring (s. 150). Om man tar hänsyn till att Gotland i andra fall visar "Birkasvenska" drag, vågar man kanske ändå räkna med möjligheten att det också där fanns en metates eller i varje fall samma osäkerhet i uttalet som framkallade metatesen och att detta tillstånd under vissa omständigheter kunde leda till ett *w*-bortfall. Så har ju uppenbarligen utvecklingen varit i engelskan. Med den förklaringen skulle gutniskans behandling av äldre *wr* i grunden vara "Birkasvensk" men i en senare fas självständig.

När det gäller gutniskan förefaller det också rätt naturligt att den till att börja med starkt präglades av ett handelsspråk som det i Hedeby och att den då visade samma utveckling som östliga svenska dialekter. Den självständiga utvecklingen kan sättas i samband med att Gotland fick en från dessa skild historia. Gemenskapen med fastlandet bör ha brutits på ett stadium då diftongerna fortfarande var i fullt bruk men en och annan Hedebymonoftongering hade slagit igenom. De väl bevarade Hedebydragen i övrigt tyder på ett segt fasthållande vid det egna språket.

Det kan vara svårare att sätta in de ålderdomliga målen i övre Dalarna i ett historiskt sammanhang. Onekligen är det något chockerande att just dessa bättre än andra dialekter skulle ha bevarat spår av en påverkan som tycks ha kommit utifrån. Det är ett vanligt antagande att språket i övre Dalarna är en relik och att det en gång har haft en mycket större utbredning in i Västmanland, Uppland och Hälsingland, se Levander (1925–28 1 s. 8), och de Hedebynordiska dragen stämmer ju helt med den hypotesen. Vad som inte är helt lättförklarligt är ändå hur ett Östersjöhandelsspråk av detta slag har lyckats etablera sig på detta starka vis så långt in i landet. Förklaringen bör ligga i något historiskt förhållande. Närmast till hands ligger hypotesen att det är järnet som redan under vikingatiden utnyttjades kommersiellt och så kunde förbinda Dalarna med Uppland, se Sawyer (1982 s. 61 f.). Av karta hos Hyenstrand (1979 s. 139) framgår att en tidig primitiv järnhantering funnits över ett relativt stort

område i Dalarna och Gästrikland in i Västmanland och Uppland. Där kunde också inlandet bli centrum för ett handelspråk som så småningom kom att prägla hela övre Dalarna. Att det konserverades där, är på sätt och vis märkligare. Den övergripande frågan är givetvis varför övre Dalarna överhuvudtaget så väl bevarar en ålderdomlig karaktär. Kanske har järnhanteringen även i detta fall varit betydelsefull genom att den åter har banat väg för språkliga nymodigheter. Bergslagens utveckling under medeltiden ledde säkert fram till det språk av ny typ som då erövrade Sverige och på olika sätt starkt skilde ut sig från det gamla. I det läget isolerades övre Dalarna med dess gamla språk, kanske inte enbart genom yttre omständigheter utan lika mycket genom att dess bärare med hjälp av språket markerade sin egen identifikation med ett äldre samhälle. Vad som en gång var novationer, kunde då göra tjänst som relikter. Jfr Levander (1925–28 1 s. 8 f.).

4.0 Vikingatidens språk framträder i denna undersökning som starkt knutet till handeln, som då kraftigt växte till, se Sawyer (1988 s. 49 f., 1982 s. 67 f.). Det är den som knyter samman Hedeby med Birka och Kaupanger. Detta resultat stämmer väl med det som numera ofta förs fram av forskningen om denna tid, se Foote-Wilson (1973 s. XV f.), Boyer (1992 s. 130 f.). Vikingarnas karaktär av krigare har tonats ned och deras betydelse som sjöfarande handelsmän i motsvarande grad betonats. I ljuset av detta förhållande kan också ett och annat klassiskt språkligt problem med kulturell anknytning vara värt en ny granskning. Mycket kortfattat skall jag ta upp ett par sådana fall, ett kulturellt-runologiskt och ett etymologiskt.

4.1 Hesselman avslutar sin uppsats med ett kortfattat konstaterande (1936 s. 160): "Hedebynordiska är efter min mening språket på de äldsta danska runstenarna med yngre runor." Även här överlämnar han egentligen mer än en forskningsuppgift. Det vore antagligen värt att undersöka hur hedebynordiska drag uppträdde inte bara på danska utan också svenska runstenar. En del exempel har kommit i dagen i det föregående men ingen systematisk inventering har gjorts. Man anar också i Hesselmans knappa formulering att han har haft en misstanke om att yngre runor och Hedebynordiska på något sätt har med varandra att göra. Det är den tråden som jag i det följande skall ta upp.

Det är ett av de större problemen inom runologin hur man skall förstå uppkomsten av den yngre futharken med dess 16 runor. Den

uppträder som bekant i två olika typer, normalrunor och kortkvistrunor, som uppenbarligen båda har hög ålder. Vanligen har man tänkt sig att de båda typerna har tillkommit på olika håll i Norden. Normalrunornas hemland är Danmark medan kortkvistrunorna, som ju också kallas svensk-norska, är svårare att placera. Ett förslag är att de har tillkommit i Västsverige. Den som senast i anslutning till tidigare forskning har diskuterat hur man skall förstå uppkomsten av de yngre runorna är Odenstedt (1992). Han framhåller (s. 77) med all rätt det egendomliga i att den yngre runraden slog igenom så snabbt och totalt i hela Norden, i två varianter, och detta trots att den äldre futharken ännu kunde användas, som Rökstenen visar. Det sista argumentet försvagas väl något av att i Rökinskriften de äldre runorna ju används som lönnskrift men problemet framstår ändå med stor skärpa. De båda runraderna skiljer sig från den äldre futharken på ett likartat sätt även om de visar klara olikheter sinsemellan. Det är svårt att komma ifrån slutsatsen att det bakom den yngre runradens båda versioner ligger ett ganska medvetet reformarbete bland ett begränsat antal personer, en tanke som inte heller Odenstedt är främmande för. På något sätt måste de båda varianterna ha en gemensam rot, eftersom de tar upp samma grafem i samma ordningsföljd. Jfr Moltke (1976 s. 301). Det är i varje fall ytterst tilltalande att tänka sig att det grundläggande reformarbetet har ägt rum i Hedeby där runmästare från olika delar av Norden kunde mötas och komma överens om gemensamma principer. Just från Hedeby kunde sedan dessa snabbt föras vidare till både Sverige och Norge och fullständigt slå igenom. Både tillkomst och spridning blir alltså förklarad.

Även det faktum att den nya futharken kom att uppträda i två olika versioner kan nog sättas in i det sammanhanget. Som Bengt Loman (1965) har påpekat, ligger det ett högst genomtänkt system bakom de svensk-norska runorna. Det är därför lockande att i första hand se just dem som resultatet av ett gemensamt Hedebyarbete. Vad man behövde enas om var ju i första hand principer. Den danska runraden är dock inte mer avvikande än att den kan uppfattas som en variant med viss redundans i beteckningssystemet. Att vissa äldre runformer har fått leva kvar, kan hänga samman med att de just genom sin större grafematiska redundans kunde uppfattas som tydligare. Jfr Haugen (1976 s. 143). Wessén är inne på liknande tankar då han ser de danska runorna som epigrafiska medan kortkvistrunorna var avsedda för ristning i trä. Ingenting tyder dock på att detta har varit en ursprunglig skillnad. Om den danska runraden ses som en

variant till den svensk-norska, behöver man knappast förutsätta någon egentlig åldersskillnad mellan de båda typerna. Den danska har bara stått mera fri i förhållande till Hedebyprinciperna. Motsvarande tycks ju ha gällt också i fråga om språket. Det är en händelse som kunde se ut som en tanke att man vid utgrävningarna i Hedeby har hittat en träpinne från tidigt 800-tal med den yngre futharken inristad med svensk-norska runor (Moltke 1976 s. 304). Det rör sig alltså om en mycket tidig inskrift. Pinnen behöver inte nödvändigtvis ha tappats av någon svensk eller norrman utan kunde vara representativ för orten. Moltke (s. 23) nämner faktiskt i förbigående att de svensk-norska runorna kan ha tillkommit i Hedeby men uppfattar dem som i så fall svenska. Hedeby som ursprungsort för de svensk-norska runorna låter sig också väl förenas med Aslak Liestøls konstaterande (1969 s. 179) att de tidigt vikingatida inskrifterna med dessa runor finns längs dåtidens handelsvägar och med koncentrationer i och nära handelscentra: "Gotland, Ulvsunda og Birka, Vestfold og Kaupang, og ikke minst Sønderjylland med Hedeby". Det förefaller troligt att dessa spridningsvägar har spelat en stor roll för den vikingatida kulturens utbredning överhuvudtaget.

4.2 De människor som fått ge namn åt denna period var vikingarna. Det råder ingen enighet om vad ordet *viking* från början har betytt. De Vries ger i stort sett bara en översikt över de olika uppfattningarna. Hellquist (1948) anser det troligast att ett appellativiskt *vik* ligger till grund. En fylligare diskussion finner man hos Askeberg (1944 s. 115 f.), kompletterad av Hellberg (1980 s. 25 f.) och Holm (1992). Tydligt är att ordet så småningom kom att beteckna 'sjörövare' men den ursprungliga innebörden var säkert en annan. Den enklaste förklaringen är onekligen att det är bildat till ordet *vik* och åsyftar vikingens möjligheter att utnyttja vikar vid sina härnadståg. Någon riktigt god saklig motivering till en sådan härledning finns dock knappast. Detsamma gäller nog också antagandet att *viking* skulle vara ett inkolentnamn och åsyfta invånarna i landskapet Viken. Den hypotesen får också stora svårigheter att förklara ett feminint ord *viking*, se nedan, som ju inte gärna kan utgå från namnet *Viken*. Ett par försök att direkt eller indirekt knyta ordet till verbet *vikja* är möjliga men övertygar ändå inte. Vikingen skulle i det ena förslaget ha fått sitt namn av att han har givit sig iväg hemifrån (Askeberg), ett egendomligt negativt sätt att beskriva honom. Enligt det andra förslaget har vikingens benämning kommit av att han ägnar sig åt växel-

rodd (se Holm, som utvecklar ett uppslag av Daggfelt), vilket möjligen kan vara sakligt mera tillfredsställande men bara fokuserar en viss transportmetod som man säkert bara tog till i nödfall. Helst vill man knyta ordet *viking* till något som betecknar avsikten med den långa sjöfärden och det gör inget av de nämnda förslagen.

Det finns däremot ett gammalt förslag som fyller de kraven, nämligen att man bör sammanföra *viking* med latinskt *vicus*, fsax. *wīk*, ags. *wīc* 'köpstad'. Etymologin har länge betraktats som föråldrad men har på senare tid fått stöd av Sawyer (1978) och helt nyligen av Régis Boyer (1992), som båda understryker vikingarnas karaktär av köpmän. Eftersom min egen framställning ger ett så starkt stöd åt den uppfattningen, är det givet att jag uppfattar den härledningen som klart överlägsen andra förslag, under förutsättning att den inte råkar i konflikt med språkliga eller historiska fakta. Det är den frågan som jag i det följande skall granska.

Vad man tidigt invände mot sammanställningen med *wic* är att den laborerar med ett främmande ord som grund för en beteckning som nästan enbart tillkommer nordbor. Invändningen är nog inte särskilt vägande. Nordborna har ju haft handelskontakter med andra folk redan före vikingatiden och kan alltså tidigt, även de, ha lånat in det för handeln så centrala ordet *wic* som beteckning för de stadsembryon där de fann avsättning för sina produkter. Sawyer konstaterar (1978 s. 26): "The word *wic* was borrowed very early by the Germans from Latin *vicus*, and like the Latin word it had many meanings. One of them was certainly a trading place." Till detta för germanerna hemtama ord gick det naturligtvis att bilda nya ord med inhemska ändelser. Nordborna har rimligtvis haft behov av en beteckning på dessa sjöfarande köpmän. Det är kanske också tänkbart att *viking* en gång var en allmän beteckning bland germanerna men kom att leva kvar bara bland nordborna, som också utövade näringsfånget på ett mera speciellt sätt än andra folk. Att deras handel hade starka krigiska inslag som den traditionella bilden av dem säger, behöver knappast betvivlas.

Några ordbildningsproblem av annat slag erbjuder heller inte det maskulina ordet *vikingr*. Suffixet *-ingr* var ju bland germanerna mycket populärt för att till nominala grundord bilda bl.a. personbeteckningar med något karaktäristiskt kännetecken (Krahe–Meid 1967 s. 200 f.). Mindre ofta är grundordet ett verb men exempel finns framför allt i de nordgermanska språken. Grundordets ordklassstillhörighet blir aktuell vid ett i de nordiska fornspråken förekommande

feminint *viking*, som betecknade den verksamhet som vikingen ägnade sig åt. Sådana feminina abstraktbildningar på *-ing* är i regel bildade på ett verb och något sådant känner vi ju inte till vid *wīc*. Alla ordbildningsläror utgår dock från att det feminina suffixet *-ing/ung* ursprungligen kunde läggas till substantiv och adjektiv, se Kluge (1926 s. 82 f.), Krahe–Meid (1967 s. 210), Torp (1974 s. 30), Olson (1916 s. 439 f.). Både *-ingr-* och *-ing-*avledningar skulle äldst ha haft samma denominala bildningssätt och först sekundärt ha blivit även deverbativa. Askeberg avstår av detta skäl från att föra *vikingr* direkt till verbet *vikja* och antar att bildningen har förmedlats av ett verbal-substantiv. De otvetydigt denominala exemplen är vid femininerna visserligen inte många men de finns, t.ex. *djorfung* till *djarfr*, *hådung* till *håd*, *hormung* till *harmr*, *lausung* till *lauss*, *brenning* till *þrennr*. Med denna förklaring till ordbildningen skulle det knappast bli några svårigheter att knyta både det maskulina och det feminina *viking* till lånordet *wīc*. Det mask. *viking* kunde då betyda ung. 'köpstadsfarare', det fem. ung. 'köpstadsfarande'. Eftersom det feminina *viking* representerar en tidigt utdöd ordbildning, bör det dock ha funnits före vikingatiden. Detta talar inte nödvändigtvis emot den föreslagna betydelsen, anger endast att köpstadsfarande inte var något för vikingatiden helt nytt. Under den tiden bör båda orden med starka konnotationer vara förbundna med Hedebyhandeln, även om de hade en vidare innebörd.

Nu har Gösta Holm muntligen påpekat för mig att det trots allt saknas exempel på att det feminina *-ing-*suffixet har ett konkret grundord av samma typ som *wīc*. Om det feminina *viking* inte innehåller *wīc*, faller naturligtvis härledningen också i fråga om det maskulina *vikingr*. Holms påpekande är antagligen riktigt men det är ovisst vilken relevans det har. En sådan ganska påfallande restriktivitet i ordbildningen kunde i och för sig vara ett slumpens verk, beroende på att denominala *-ing-*avledningar i stor utsträckning har försvunnit. Påpekandet stöder dock en tanke hos Krahe–Meid (1967) att de feminina *-ing-*bildningarna kan ha som förutsättning ett mönster av något slag där ett maskulint ord har funnits vid sidan av en feminin abstraktbildning. En viss tendens till förlängning av redan existerande abstrakter kan också ha spelat in. Krahe–Meid översätter *viking* med 'Leben als vikingr' och lämnar väl därmed möjligheten öppen att den feminina bildningen har den maskulina som förutsättning. De problem som vidlåder de feminina *-ing-*avledningarna till trots ser jag alltså knappast tillräckligt vägande skäl för att utgå från att *viking*,

liksom då också *vikingr*, måste ha ett verb som bas. Vissa formella komplikationer — redovisade av Holm (1992) — vidlåder f.ö. också försöken att sammanföra orden med *vikja*. Anknytningen till *wic* torde alltså av formella skäl inte behöva överges.

Naturligtvis skulle man gärna vilja ha positiva belegg för att *viking(r)* under själva vikingatiden också hade en betydelse som på något sätt var knuten till handelsresor och kanske speciellt till Hedebyfärderna, en betydelse som är äldre än den välbelagda 'sjörövare'. Det material som då står oss till buds är skaldedikter — som dock nedtecknats långt senare — runinskrifter och fornengelsk diktning. Hellberg har samlat äldre belegg och analyserat dem utifrån sin utgångspunkt (att vikingarna kom från Viken). Beläggen i skaldediktningen är inte så få men tyvärr måste nog konstateras att detta material oftast inte är särskilt givande. Det är de mera spektakulära vikingafärderna som har levt kvar i eftervärldens minne och inte det mera oglamorösa umgänge som etablerades i Hedeby. Den fornvästnordiska poesin visar — i varje fall i den form som den har traderats till oss — föga intresse för ett vardagligare liv. Att vikingar får framträda i ett krigiskt sammanhang betyder alltså inte att de inte kunde ägna sig åt fredligare sysselsättningar. Stroferna är också så svårtolkade att de inte blir till så stor hjälp om man försöker komma fram till någon mera preciserad betydelse hos ordet *viking*; de argument som Hellberg för fram för att det skulle betyda 'Vikbo' gäller rätt ofta också för en antagen betydelse 'wikfarare'. — Jag har inte funnit det mödan värt att gå in på detta på många sätt problematiska material.

Ytterst viktiga är givetvis de nordiska belegg vi har på runstenarna. Här rör det sig om originaldokument som är samtida med vikingafärderna. I dem möter vi både det maskulina och det feminina ordet men beläggen är ganska få, vilket dock inte är särskilt förvånande. Utanför ett litet antal centrala ord ger ju inte runinskrifterna någon god uppfattning om vikingarnas ordförråd. Det engelska materialet är svåraterat men eftersom betydelsen 'pirat' tidigt blev den vanliga i fornengelskan bör belegg med en tänkbar annan betydelse rimligtvis ha en hög ålder, kanske till och med äldre än vikingatiden, och blir av det skälet betydelsefulla, även de.

På tre runstenar, en i Västergötland och två i Skåne, förekommer det feminina *viking*. I två av fallen rör det sig om minnesstenar över män som dött *i vikingu*. I den tredje är sammanhanget oklart genom att stenen är skadad. Det är självklart att den gängse översättningen 'i vikingafärd' lika gärna kan bytas ut mot 'under en köpstadsfärd',

'under en Hedebyfärd' men ingenting säger att betydelsen måste vara denna. Den ena skånska ristningen (V. Strö; DRI 334) innehåller en upplysning om var den avlidne dött och dit vikingafärden alltså gått: han hade dött **nur**, vilket antagits betyda 'i norr'. Det tycks utesluta tanken på en Hedebyfärd men en köpstadsfärd kan det ändå vara fråga om. Med hänsyn till väderstrecksbeteckningars ringa grad av precision kan man nog tänka sig att färden gått västerut eller i östlig riktning. (Jag avstår från att argumentera för den lockande möjligheten att **nur** skulle syfta på vattnet utanför Hedeby, det s.k. Haddebynor, eftersom det skulle kräva att texten supplerades åtminstone med en preposition.) Dessa belägg blir oss alltså inte till större hjälp för själva tolkningen. Deras största värde ligger kanske i att de tyder på att detta feminina *viking* var någorlunda vanligt på östnordiskt område. Som Loman klargjort (1961 s. 171 f.) var *-ing*-avledningarna ganska få ännu under äldre fornsvensk tid och koncentrerade sig till vissa begreppsfält av vilka ett var handeln.

Det maskulina *vikingr* finns med säkerhet på en uppländsk och en dansk sten. Det senare belägget är i detta sammanhang högintressant. Det härrör nämligen från en lolländsk sten (Tirsted; DRI 216, jfr sp. 271) som tycks ha nära sammanhang med den Sædingesten som i det föregående har citerats därför att den innehåller allusioner på Hedebyförhållanden och dessutom ger tidiga exempel på Hedebynordiska. Tirstedstenens avbrutna **triu** är sannolikt också en Hedebynordisk form, jfr ovan. Dess *allir wikingar* kan alltså tänkas aktualisera Sædingestenens tidigare nämnda *sundrswea*, *supr/dana*/, *normannum* 'särsvear', 'syddaner', 'norrmän' eller 'nordbor', se DRI (sp. 265 f., jfr 271, 606) och Moltke (1976 s. 251, jfr s. 318). Om dessa senare beteckningar på något sätt har anknytning till den brokiga miljön i Hedeby, kan ju också de vikingar som här nämns, tyvärr i ett brutet sammanhang, mycket väl ha kommit från Hedeby. *Vikingr* kan ju ha varit en i förhållande till folkslagsnamnen mera överordnad beteckning. Längre än så kommer man dock inte men man misstänker att både Tirsted- och Sædingestenen skulle kunna lämna en viktig pusselbit till vikingatidens historia om de hade kommit till oss i ett bättre skick.

Den uppländska Bro-stenen ger däremot en fullt läslig inskrift som innehåller sammanställningen **uikika uaurdr**, vilket kan uttydas 'vikingavakt'. Innebörden av en sådan sammanställning är inte självklar men den enklaste tolkningen är att den döde som omnämns på detta sätt har haft ansvar för något för vikingarna betydelsefullt.

Detta kunde då vara skeppslasten, jfr det troligen likbetydande **skibuarp** på en sörmländsk sten, se Peterson 1989. I denna inskrift blir det alltså naturligtast att se vikingarna som framför allt innehavare av dyrbara skeppslaster. Att som det också har föreslagits, se den döde som någon sorts (permanent?) vakt *mot* krigiska vikingar, är en mera spekulativ och knappast särskilt tilltalande tolkning. De olika beläggen på ordet *viking* från runinskrifterna ger oss alltså inte bevis för att vikingarna i grund och botten var handelsmän, gärna med Hedebyanknytning, men de stämmer ganska väl med ett sådant antagande. Det danska runbelägget gör det i varje fall ganska troligt att vikingar hade något med Hedeby att göra.

I det utomnordiska materialet tycks betydelsen 'sjörövare' ha etablerat sig tidigt men i några fall är en annan betydelse trolig eller åtminstone möjlig. Askeberg (1944 s. 150) nämner ett tänkbart exempel ur *Beowulf*, *merewicingas*, som dock vilar på en emending. Betydelsen 'havsvikingens' antas passa bättre i sammanhanget än ett annat förslag, 'merovingens'; huvudordet till den diskuterade genitiven har innebörden 'frikostighet'. Detta **merewicingas* kan jämföras med ett *sæwicingas* som uppträder i bibelparfrasen Exodus. Askeberg (s. 153 f.) anser att man här har att göra med den allmänna betydelsen 'pirat'. Det är högst osäkert. Om dessa vikingar sägs att de "buro sköldar över den salta havsbotten; en utvald skara, som gick utan fruktan". De uppträder vid färden genom Röda havet som följe till Ruben som uppfattas som sjökonung. Parafraseringen är här för djärv och genomgripande för att man skall kunna ge någon precisare tolkning. I ett fornengelskt epos från ca 1000 som Askeberg anför (s. 157) ligger betydelsen 'sjörövare' närmre men att de kräver ringar som tribut behöver ju inte betyda att röveriet var deras egentliga näringsfång.

På något fastare mark bör vi befinna oss i den fornengelska dikten *Widsith* där vi möter motsvarigheter till ordet *viking* på ett par ställen. Det ena är en uppräkningslista av en rad olika folkslagsnamn, *Vendsysselbor*, *varner*, *gepider*, *vender* och några "geffleger", se Askeberg (1944 s. 149). "Mid Wendum ic wæs ond mid Wærnum ond mid *wicingum*", lyder förra delen. Askeberg menar att vi av uppräkningslistan bara kan sluta oss till att vi befinner oss i "en typisk Östersjömiljö och närmast i en sydlig-västlig orientering". Det andra exemplet ger ett större textsammanhang (se Askeberg s. 147):

Hroþwulf ond Hroðgar heoldon lengest
 sibbe ætsomne suhtorfædran,
 sibþan hy forwræcon wicinga cynn
 ond Ingeldes ord forbigdan,
 forheowan æt Heorote Heaðobeardna þrym.

(Hroþwulf och Hroðgar höllo mycket länge fred med varandra, brorson och farbroder, sedan de fördrivit vikingarnas släkte och böjt Ingelds svärdsspets, brutit ned vid Heorot hadubardernas makt.)

Askeberg (s. 154 f.) tänker sig att det vid detta Widsith-belägg — och då också vid det tidigare — rör sig om ett till engelskan inlånat nordiskt ord med den välbelagda betydelsen 'sjörövare, sjökrigare'. (Dessa båda betydelser likställer Askeberg men egentligen är det väl bara den förstnämnda som har samma innebörd som *pirat*.) Hellberg (1980 s. 60) anser sig däremot här få ett stöd för att det är fråga om ett inkolentnamn och givet är att ett sådant skulle gå bättre in i sammanhanget än några helt olokaliserade sjökrigare. Båda beläggen är naturligtvis svårtolkade men det finns ändå anledning att dröja vid det senare. Det förefaller ju att föra oss rakt in i pudelns kärna eftersom det har sammanställningen *wicinga cyn* — som kunde översättas 'vikingars ätt' — och sedan preciserar eller varierar vikingabegreppet. Här tycks vi alltså möta en författare som verkligen haft en uppfattning om vad vikingarna var för något. Den precisering han ger gör oss tyvärr inte mycket klokare: *headobeardna*. Vad detta är för folk, har man ingen pålitlig åsikt om. Askeberg nämner olika förslag. En tanke, inspirerad av ordets senare del, är att det skulle röra sig om longobarder. Enligt Wessén rör det sig troligen om danskar, en inte ointressant hypotes, eftersom även det andra Widsith-belägget förde oss till en sydvästlig del av Östersjön. Namnet har en anmärkningsvärd betydelse, 'stridsskägg', som det ligger nära till hands att tolka som en folketymologi, spontant bildad i levande talspråk eller kanske ett resultat av någon skrivares svårigheter med ord som hörde hemma i en annan del av världen. Vad skulle då kunna ligga bakom detta *headobeardan*? Här är det tydligen legitimt att gissa. Med full respekt för konsonanterna och betydande hänsyn även till vokalerna kunde man komma fram till ett ursprungligt *heidabýardanir* (eller kanske snarare motsvarande frisiska form) 'hedebydaner', en visserligen inte belagd men ändå rimlig sammansättning. Att de också kunde kallas "syddaner" — jfr ovan — är knappast någon försvårande omständighet. En sådan betydelse skulle då också kunna antas för det andra

Widsithbelägget, *wicingum*, och faktiskt ge det ett rimligt innehåll. Den handskrift som Widsith ingår i är daterad till 1000-talet och själva dikten är alltså äldre, kanske mycket äldre än så. Interpolationer försvårar ytterligare tidfästningen. Det är i varje fall möjligt att här en gammal betydelse av ordet *viking* har bevarats. Vikingarna skulle då åtminstone bland anglosaxare ha uppfattats som (framför allt?) knutna till Hedeby.

Försöker vi finna en enhetlig tolkning av de olika tidiga beläggen på ordet *viking*, blir den nygamla tolkningen av det som primärt en för strid rustad köpstadsfarare ganska rimlig. Den får också ett visst stöd av att det i varje fall finns vissa indicier för att köpstaden i fråga framför allt var Hedeby. Etymologins vittnesbörd hakar alltså i språklig evidens av det slag som Hesselman först fäste uppmärksamheten på. Askeberg (1944 s. 183) avslutar sin utredning om ordet *viking* med ett konstaterande att det endast ger uttryck åt en sida i de händelser som bestämde vikingatidens förlopp, nämligen "de äventyrliga strövtågen och plundringsföretagen mot främmande kuster". Begreppet har där emot ingenting att göra med "det kulturella och politiska uppsving, som var resultatet av andra, positiva krafter i de nordiska länderna". Om man knyter *viking* till *wic* 'köpstad' kommer de positiva krafterna i vikingens verksamhet att stå i fokus. Det är framför allt vikingen som bygger upp det materiella väståndet. Troligt är också att han har spelat en stor roll för spridningen av kulturföreteelser. Det finns heller ingen anledning att med Askeberg och andra uppfatta vikingen som en bara västnordisk företeelse. Runbeläggen på *viking(r)* tillhör ju faktiskt alla Östnorden. Det finns inga tvingande skäl att uppfatta det uppländska ovan diskuterade *vikinga vordr* som västnordiskt. Inskriften berättar om att det gjorts en bro till den dödes minne, troligtvis den som givit namn åt socknen Bro. Den lokala anknytningen är med andra ord mycket stark.

5. Sammanfattningsvis kan man konstatera att Hesselmans uppsats om Birkasvenskan, om man arbetar vidare med dess olika uppslagsändar, avslöjar vikingavärldens samband med Hedeby på ett kanske mera klagörande sätt än något annat historiskt material. Det uppslag som Hesselman gav för vidare forskning kan alltså ge en viktig pusselbit i vikingatidens historia. Språket avslöjar nära kontakter mellan en nordisk, framför allt svensk, stormansklass och Hedeby. Det är dock viktigt att konstatera att all språkpåverkan inte är av detta nära slag. Ord — i varje fall sådana med kulturell eller politisk

anknytning — kan inlånas nästan lika lätt som man importerar föremål. Sitt uttal däremot hämtar man inte från andra med mindre än att man på något sätt är eller vill vara inbegripen i dessa andras språksamfund. Det blir alltså betydelsefullt för tolkningen av vikingatidens språkförändringar att påverkan från kontinenten gör sig gällande på så många punkter just i fråga om uttalet. Hedebymiljön underlättade säkert sådan påverkan genom att den innehöll olika språk som talades av människor som kunde mötas på ungefär lika villkor och ha ett ömsesidigt intresse av att närma sig varandra också språkligt. I andra miljöer kan läget ha varit så annorlunda att språket inte alls ger några indikationer om nära kontakter. Handelsfärderna österut tycks ju egentligen inte ha avsatt några spår i vårt språk. Av det skulle man inte vara berättigad att dra slutsatsen att handelskontakterna österut har varit mindre betydelsefulla. Det fanns där ingen gemensam språklig bas som kunde leda in i nya språkgemenskaper och då blir språket till föga hjälp vid en historisk rekonstruktion.

Litteratur

- Aasen Ivar, 1918. *Norsk ordbog med dansk forklaring*. 4. uforandrede udg. Kristiania.
- ANF = *Arkiv för nordisk filologi* 1–. 1883 ff.
- Askeberg Fritz, 1944. *Norden och kontinenten i gammal tid. Studier i forn-germansk kulturhistoria*. Uppsala.
- Bandle Oskar, 1973. *Die Gliederung des Nordgermanischen*. Basel–Stuttgart. (Beiträge zur nordischen Philologie 1.)
- Beckman Nat., 1934. *Västeuropeisk syntax. Några nybildningar i nordiska och andra västeuropeiska språk*. Göteborgs högskolas årsskrift XL 1934:4. Göteborg.
- Boyer Régis, 1992. *Les vikings. Histoire et civilisation*. Paris.
- Brøndum-Nielsen Johannes, 1950, 1968. *Gammeldansk grammatik i sprog-historisk fremstilling*. 1. 2. udg., 2, 3. Oplag. København.
- DRI = *Danmarks runeindskrifter*. Ved Lis Jacobsen & Erik Moltke under medvirkning af Anders Bæksted & Karl Martin Nielsen. Text. 1942. København.
- Eklund Gerd, 1991. *Vrist — brist — rist. Utvecklingen av gammalt uddljudande wr i nordiska, särskilt svenska dialekter*. Uppsala. (Skrifter utg. genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A:17.)
- Foote Peter – Wilson David M., 1973. *The viking achievement*. London.

- Fritzner Johan, 1886–96. *Ordbog over det gamle norske sprog*. 1–3. Nytt uforandret opptrykk 1954. Oslo.
- Gallée J. H., 1910. *Altsächsisches Grammatik*. 2. Aufl. Halle–Leiden.
- Gjerdman Olof, 1918. *Studier över de sörmländska stadsmälens kvalitativa ljudlära*. I. Uppsala.
- Gotländsk ordbok = *Gotländsk ordbok på grundval av C. och P. A. Säves samlingar*. Red. av G. Danell, A. Schagerström och H. Gustavson. Uppsala och København 1918–45. (Skr. utg. gm Landsmålsarkivet i Uppsala. Ser. A: 2.)
- Gustavson Herbert, 1940–48. *Gutamålet. En historisk-deskriptiv översikt*. 1–2. (Svenska landsmålen B. 42, B. 50.)
- Haugen Einar, 1976. *The Scandinavian languages. An introduction to their history*. London.
- Hellberg Staffan, 1980. Vikingatidens vikingar. I: ANF 95.
- Hellquist Elof, 1948. *Svensk etymologisk ordbok*. 3 uppl. Lund.
- Hesselman Bengt, 1936. Några nynordiska dialektformer och vikingatidens historia. En undersökning i svensk och dansk språkutveckling. I: *Ordgeografi och språkhistoria*. Stockholm–Köpenhamn. (Nordiska texter och undersökningar 9.)
- Hiärne Urban, *Orthographia Suecana*. U.å. u.o.
- Hoff Ingeborg, 1946. *Skjetvemålet. Utsyn över lydvoakteren i målet i Skiptvet i Østfold i jämföring med andre østfoldske mål*. Oslo. (Skr. utg. av Det norske Videnskaps-Akademi i Oslo. 2. Hist.-Filos. klasse 1946:1.)
- Holm Gösta, 1980. Monoftoneringens kronologi och de finlandssvenska folkmålen. I: *Festskrift till Carl-Erik Thors*. Helsingfors. (Studier i nordisk filologi 62.)
- 1992. Tre bidrag till norrön etymologi. I: *Eyvindarbók. Festskrift til Eyvind Fjeld Halvorsen*. Oslo.
- Hyenstrand Åke, 1979. Iron and iron economy in Sweden. I: Calissendorff Karin m.fl., *Iron and man in prehistoric Sweden*. Stockholm.
- Kluge Friedrich, 1926. *Nominale Stammbildungslehre der altgermanischen Dialekte*. 3. Aufl. bearb. von Ludvig Sütterlin und Ernst Ochs. Halle (Saale). (Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte. Ergänzungsreihe 1.)
- Kock Axel, 1906, 1920. *Svensk ljudhistoria* 1, 3. Lund.
- 1911–16. *Umlaut und Brechung im Altschwedischen*. Eine Übersicht. Lund–Leipzig.
- Krahe–Meid = *Germanische Sprachwissenschaft* von Dr. Hans Krahe. III. *Wortbildungslehre* von Dr. Wolfgang Meid. 1967. Berlin.
- Lagman Svante, 1990. *De stungna runorna. Användning och ljudvärden i runsvenska steninskrifter*. Uppsala. (Runrön 4. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk.)
- Levander Lars, 1925–28. *Dalmålet. Beskrivning och historia*. 1–2. Uppsala. (Skr. utg. gm Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. D:1.)

- Lexicon poeticum = *Lexicon poeticum antiquæ linguæ septentrionalis*. Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog oprindelig forfattet af Sveinbjörn Egilsson. 2. udgave ved Finnur Jónsson 1931.
- Liestøl Aslak, 1969. Rec. av Ingrid Sannes Johnsen 1968, Stuttruner i vikingtidens innskrifter. I: *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 23.
- Lindqvist Natan, 1947. Sydväst-Sverige i språkgeografisk belysning. 1–2. Lund. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund. 2.)
- Loman Bengt, 1961. *Fornsvenska verbalsubstantiv på -an, -ning och -else*. Stockholm.
- 1965. Rökrunorna som grafematiskt system. I: ANF 80.
- Lund Niels, 1982. Svenskevædet i Hedeby. I: *Aarbøger for nord. oldkyndighed og historie* 1980.
- Moberg Lennart, 1944. Om de nordiska nasalassimilationerna *mp > pp*, *nt > tt*, *nk > kk* med särskild hänsyn till svenskan. Uppsala.
- 1954. Den östnordiska diftongförenklingen. I: *Nysvenska studier* 33.
- 1980. Nysvenskt "linljung". I: *Ord och struktur. Festskrift till Gun Widmark*. Även i *Nysvenska studier* 59–60.
- 1984. Ett fall av flexionsväxling i fornsvenskan. I: *Florilegium Nordicum. Festskrift till Sigurd Fries*. Umeå.
- Moltke Erik, 1976. *Runerne i Danmark og deres oprindelse*. København.
- Nielsen Hans F., 1981. *Old English and the continental Germanic languages. A survey of morphological and phonological interrelations*. Innsbruck. (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft.)
- NIyR = *Norges innskrifter med de yngre runer*. Utg. for Kjeldeskriftfondet 1–1941 f. (Norges innskrifter inntil reformasjonen 2.)
- Noreen Adolf, 1923. *Altisländische und altnorwegische grammatik (laut- und flexionslehre) unter berücksichtigung des urnordischen*. 4. vollst. umgearb. aufl. Halle (Saale). (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte A: 4. Altnordische grammatik 1.)
- Odenstedt Bengt, 1992. Om uppkomsten av den yngre futharken. I: *Blandade runstudier* 1. Uppsala. (Runrön 6. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk.)
- OGB = *Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län*. Göteborg 1923–.
- Olson Emil, 1916. *De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan. Bidrag till den fornsvenska ordbildningsläran*. Lund.
- OSD = Arkivet för Ordbok över Sveriges dialekter.
- Palm Rune, 1988. Mönsterbunden variation i vikingatidens runinskrifter. I: *Studier i svensk språkhistoria*. Lund. (Lund university press.)
- Peterson Lena, 1989. *Svenskt runordsregister*. Uppsala. (Runrön 2. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk.)
- 1992. Hogastenen på Orust. Uppsala. I: *Blandade runstudier* 1. (Runrön 6. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk.)
- Rietz Johan Ernst, 1867. *Ordbok öfver svenska allmoge-språket. Svenskt dialektlexikon*. 1–2. Lund. 3. *Register och rättelser* av Erik Abrahamsson. Lund–Uppsala–København. 1955.

- Ross Hans, 1895–1913. *Norsk ordbog. Tillæg til "Norsk ordbog" av Ivar Aasen.* Med 6 tillæg. Christiania.
- 1905–09. *Norske bygdemaal.* 1–17. Christiania. (Vid.-selsk. skr. 2. Hist.-filos. kl. 1905:2, 1906:3, 1907:5, 1908:4, 1909:3.)
- Sawyer P. H., 1978. Wics, kings and vikings. I: *The vikings. Symposia universitatis Upsaliensis annum quingentesimum celebrantis.* 8. Uppsala. (Acta universitatis Upsaliensis.)
- 1982. *Kings and vikings.* London.
- 1988. *Da Danmark blev Danmark.* København. (Danmarks historie 3. Red. Olaf Olsen.)
- Seip Didrik Arup, 1947. Rec. av Hesselman Bengt, Omljud och brytning i de nordiska språken. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 70.
- 1955. *Norsk språkhistorie til omkring 1370.* 2. utg. Oslo.
- Siebs Theodor, 1901. *Geschichte der friesischen Sprache.* Strassburg & Darmstadt. (Grundriss der germanischen Philologie 1, herausgegeben von Hermann Paul.)
- Sievers–Brunner, 1951 = Sievers Eduard, *Altenglische Grammatik.* Nach der angelsächsischen grammatik von Eduard Sievers neubearb. von Karl Brunner. 2. rev. Aufl. Halle. (Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte A:3.)
- SMP = Sveriges medeltida personnamn. Ordbok utgiven av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens personnamnskommitté. 1967–. Stockholm.
- SOÄ = *Sverges ortnamn. Ortnamnen i Älvsborgs län.* 1–20. 1906–48. Stockholm.
- Strid Jan Paul, 1989. *Ludvig, Audun och Opbiorn.* Om ett personnamns-element och den runsvenska utvecklingen av diftongen *au*. I: *Studia anthroponymica Scandinavica. Tidskrift för nordisk personnamnsforskning.* 7.
- SRI = *Sveriges runinskrifter.* Utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. 1900–. Stockholm.
- Svensson John, 1944. *Diftongering med palatalt förslag i de nordiska språken. Riktlinjer för en undersökning av brytningen och därmed besläktade diftongeringsföreteelser.* Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap 2.)
- Torp Alf, 1974. *Gamalnorsk ordavledning.* Nyutgåva med rättelser och register ombesörjd av Gösta Holm. Lund. (Scripta minora regiae societatis humaniorum litterarum Lundensis.)
- Vendell Herman, 1904. *Ordbok över de östsvenska dialekterna.* Helsingfors.
- Wessén Elias, 1968. *Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och böjningslära.* 8 uppl. Stockholm.
- Wessman V. E. V., 1925–32. *Samling av ord ur östsvenska folkmål. Tillägg till H. Vendells ordbok över de östsvenska dialekterna.* 1–2. Helsingfors. (Skr. utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 178, 215).
- Vries Jan de, 1961. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch.* Leiden.

Litteraturkrönika 1993

Av S. Hellberg, B. Pamp och C. Platzack

Jerker Blomqvist & Ulf Teleman (red.), Språk i världen. Broar och barriärer. 141 s. Lund 1993 (Lund University Press). ISBN 91-7966-212-9. År 1993 var det den språkvetenskapliga sektionens tur att stå för de årligen återkommande humanistdagarna i Lund. Det sammanhållande temat var *Språkets landskap: broar och barriärer*. Ett urval av de föredrag som hölls publiceras här. Temat medger ju stor valfrihet, vilket återspeglas i ämnesvalet. Jerker Blomqvist skriver om de språkliga förhållandena i det forntida Mindre Asien, medan Kerstin Nyström behandlar ett dagsaktuellt och tragiskt ämne: språket som barriär i det forna Jugoslavien. Tänkbara världsspråk diskuteras: grekiska (Christos Tsiparis), latin (Birger Bergh), engelska (Jan Svartvik) och esperanto (Bengt Sigurd). På svenska förhållanden inriktar sig Tor G. Hultman (om dialekt och riksspråk i ett sydsvenskt perspektiv), Suzanne Schlyter och Eva Wiberg (om barns tvåspråkighet som en bro till EU) och Ulf Teleman (om det svenska riksspråkets utsikter i ett integrerat Europa). Sammantaget ger artikelsamlingen en bild av en livaktig forskning med goda möjligheter att intressera många. B. P.

Elly van Gelderen, The rise of functional categories. X + 224 s. Amsterdam and Philadelphia 1993 (John Benjamins). (Linguistik Aktuell. Vol. 9.) ISBN 90-272-2729-2. ISBN 1-55619-227-4. ISSN 0166-0829 (v. 9). Traditionell grammatik beskriver bl.a. samspelet mellan lexikala kategorier som verb, substantiv och adjektiv och funktionella kategorier som modus, tempus, species o.dyl. I modern grammatik har man försökt inordna dessa två kategorityper inom ramen för ett formellt tvådimensionellt system, där språkets hierarkiska och lineära sida beskrivs i termer av trädstrukturer. I en sådan beskrivning utgör de funktionella och de lexikala kategorierna enheter av samma slag: de lexikala kategorierna ger de grundläggande enheterna, medan de funktionella kategorierna bestämmer olika aspekter av dessa. Hypotesen om att lexikala och funktionella kategorier är enheter av samma

slag har visat sig ytterst fruktbar som utgångspunkt vid jämförande syntaxstudier. I den här anmälda monografien studerar förf. distributionen och den diakrona utvecklingen av funktionella kategorier i en rad germanska språk, inklusive de skandinaviska, även om det är förhållandena i engelskan och holländskan som står i centrum för intresset.

C. P.

Frank Heidermanns, Etymologisches Wörterbuch der germanischen Primäradjektive. 719 s. Berlin–New York 1993 (Walter de Gruyter). (Studia Linguistica Germanica. 33.) ISBN 3-11-013666-X. En etymologisk ordbok med ambitionen att täcka hela det väldiga fältet av germanska primära adjektiv är förvisso värd att uppmärksamma, eftersom den oundvikligen får konsekvenser för pågående och planerade etymologiska arbeten, särskilt språkliga och andra. Föreliggande omfattande ordbok innehåller, förutom bibliografi, förkortningslistor, källförteckning och en inledning, där bl.a. de enskilda ordboksartiklarnas uppbyggnad beskrivs, som en av sina huvuddelar en systematisk genomgång av de germanska adjektivens bildning; här beskrivs inte bara de primära adjektiven utan också t.ex. verbal- och nominaladjektiv. På s. 91 kommer så själva ordboken, alfabetiskt ordnad efter de behandlade adjektivens urgermanska former.

Ordboken kommer som redan har antytts säkert att flitigt användas i framtida etymologiska arbeten. Det bör dock påpekas att den inte på något sätt kan göra anspråk på fullständighet. Bortsett från de fåtaliga urnordiska runtexterna inskränker sig sålunda det östnordiska källmaterialet enbart till fornsvenska lagar (plus Skånelagen) i Schlyters utgåva. Forndanska källor lyser alltså nästan helt med sin frånvaro, och likaså det rikhaltiga — och lätt tillgängliga — materialet hos Söderwall. I bibliografien saknas centrala nordiska helt eller delvis etymologiska ordböcker som ODS, SAOB, Hellquist och Torp, med deras upplysningar om t.ex. adjektivens förekomst i dialekterna. Att det inte oviktiga men svåranalyserade ordstoff som finns i östnordiska person- och ortnamn inte har använts är kanske mindre anmärkningsvärt.

B. P.

Wim Kosmeijer, Barriers and Licensing. VI + 270 s. Groningen 1993 (Rijksuniversiteit Groningen). (Groningen Dissertations in Linguistics 9.) ISSN 0928-0030. I denna holländska avhandling, som inom

princip- och parametergrammatikens ram jämför syntaxen i engelska, holländska, isländska och svenska, ligger tonvikten på ett studium av lokala strukturella relationer av olika slag. Dependensrelationer spelar en viktig roll i sammanhanget. Förf. tar bl.a. upp framflyttning av frågeordsled, topikalisering, dislokering, bisatsordföljd och huvudsatsordföljd i bisats, och visar hur minimala skillnader i de fyra språkens underliggande system får konsekvenser för ordföljden. Avhandlingen är givande både teoretiskt och empiriskt; från nordiskt perspektiv kan särskilt påpekas att förf. iakttar en skillnad mellan svenskan och isländskan med avseende på topikalisering och frågeordsframflyttning som tidigare inte uppmärksammats. C. P.

Dieter Krohn, Grundwortschätze und Auswahlkriterien. Metalexikographische und fremdsprachendidaktische Studien zur Struktur und Funktion deutscher Grundwortschätze. 308 s. Göteborg 1992 (Distribution: Acta Universitatis Gothoburgensis). (Göteborgger germanistische Forschungen 34.) ISBN 91-7346-252-7. ISSN 0072-4793. Ett gammalt problem i undervisningen i främmande språk är hur man skall hitta det bästa och nyttigaste ordförrådet för de inledande stadierna. I föreliggande undersökning ställer förf. två skolor mot varandra: den som etablerar en basvokabulär med hjälp av frekvensundersökningar av större korpusar mot den som bygger upp sin basvokabulär tematiskt (med teman som t.ex. "äta och dricka", "sjukdom"), åberopande den pragmatisk-kommunikativa kompetensen som mål. Undersökningen utgörs av ett antal samkörningar av fyra frekvensbaserade basvokabulärer med två temainriktade. Samtliga gäller modern tyska. Ett av resultaten är en "kompaktlista" med ord som återfinns i minst fyra av de sex enskilda listorna — den är inte så liten, och en av förf.:s teser är att motsättningen mellan skolorna är större i teorin än i praxis. Ett annat resultat är att substantiv som bara förekommer i en enda frekvensbaserad lista mestadels är verbal- och adjektivabstrakter, medan sådana som bara förekommer i en enda temainriktad lista är konkreta och ämnesspecifika. Detaljerna i undersökningen är väl av begränsat intresse för denna tidskrifts läsare, men principdiskussionen kan förstås föras efter samma linjer för de nordiska språken. S. H.

Carolyne Larrington, A Store of Common Sense. Gnomie theme and style in Old Icelandic and Old English wisdom poetry. 243 s. Oxford 1993 (Clarendon Press). ISBN 0-19-811982-8. I denna bok undersöks likheter och skillnader mellan fornnordisk och fornengelsk vishetsdiktning. I den nordiska litteraturen undersöks främst Hávamál, som går igenom strof för strof. Men förf. ägnar också ett kapitel åt de eddadikter och prosatexter som behandlar Sigurd Fafnesbanes ungdom och ett kapitel åt Hugsvinns-mål. Att de engelska dikterna är mera genomsyrade av kristen moral än de nordiska är knappast någon överraskning för läsaren, men förf. lyckas ändå framhäva det säregna och litterärt högtstående hos Hávamál just genom denna jämförelse.

Förf. anser att Hávamál väsentligen traderar nordisk förkristen levnadsvi-dom. Detta leder in henne i en polemik mot Klaus von See, som har drivit tesen att Hávamál hämtar sin inspiration från den senantika aforismdiktning som går under namnet *Disticha Catonis*, antingen direkt eller via dess fornvästnordiska omdiktning *Hugsvinns-mål*. Polemiken tvingar förf. till en högre grad av språkvetenskaplig detaljskärpa än eljest, och granskningen av von Sees argument torde vara det för en nordist mest intressanta avsnittet i boken.

I kapitlet om Sigurdstexterna vill förf. visa att de äldre av dem, *Reginns-mål*, *Fáfnis-mål* och *Sigrdrífumál*, låter hjälten få sin kunskap på ett sätt som är typiskt för äldre muntlig litteratur, som lärling hos någon som behärskar magi och annan övernaturlig kunskap. De texter som förf. betraktar som yngre, *Gripisspá*, *Völsunga saga* och *Norna-Gests þáttur*, visar i stället släktskap med den klassiska kungaspegeltraditionen.

I de avslutande kapitlen demonstrerar förf. förekomsten av gnomiska element i andra genrer: sorgedikt som *Sonatorrek* och berättande dikt som *Beowulf* eller *Hákonarmál*. Här och var i boken framställs och underbyggs den rimliga tesen att den innehållsliga likheten mellan levnadsregler formulerade i olika kulturer kan vara en naturlig följd av likheten i materiella villkor och således inte behöver visa på något litterärt samband. Av denna tes tycks dock följa att uppgiften att belägga hur mycket som är äkta hedendom i en dikt som Hávamál inte går att lösa helt och hållet. S. H.

Peter H. Matthews, Grammatical theory in the United States from Bloomfield to Chomsky. XIII + 272 s. Cambridge 1993 (Cambridge University Press). (Cambridge studies in linguistics 67.) ISBN 0-521-

43351-7 (*hardback*). ISBN 0-521-45847-1 (*paperback*). Denna läsvärda översikt över den amerikanska lingvistikens 1900-talshistoria sträcker sig som titeln antyder från amerikansk strukturalism till generativ transformationsgrammatik, från tiden före första världskriget till början av 1990-talet. Ett av författarens syften är att spåra ursprunget till ett antal lingvistiska idéer som ofta har tagits för givna. Bland dessa idéer märks Bloomfields begrepp "konstituentstruktur", den post-bloomfieldianska separationen av syntax och betydelse, och den generativa grammatikens uppfattning att lingvistikens yttersta syfte är att karakterisera det genetiskt betingade språkanlaget. Matthews skepsis inför den senare utvecklingen inom lingvistikens är särskilt märkbar i bokens avslutningsord: "Faith is a beautiful thing, which a non-believer can only regard with awe. At the time of writing, that seems to be how matters stand. There are many who share Chomsky's faith, and for them 'The research program of modern linguistics' [— —] must without arrogance be his programme. Others cannot bring themselves to accept that it has empirical content. 'C'est magnifique, mais peut-être ce n'est pas la linguistique.' But all they can do is watch and wait." C. P.

Metriken som tolkningshjälp. Metriska diktanalyser utgivna av Elena Dahl, Eva Lilja. 183 s. Göteborg 1993 (Centrum för metriska studier). (Skrifter utgivna av Centrum för Metriska Studier. 3.) ISBN 91-87988-02-X. ISSN 1100-9063. Metriken har tilldragit sig ett ökande intresse i Norden under de senaste åren, och metrikforskare ur skilda läger har funnit en mötesplats i Centrum för metriska studier med huvudkvarter i Göteborg. Det övergripande syftet med föreliggande volym är att demonstrera att metrisk analys kan ge väsentliga bidrag till dikttolkningen. Eva Lilja klarlägger i en instruktiv inledning hur man i nordisk och internationell forskning räknar med sex olika sätt varpå diktens form kan säga något om dess innehåll. Två av dessa sätt handlar om ikonicitet, d.v.s. att formen i någon mening avbildar innehållet, ett synsätt som enligt Lilja är särskilt utbrett i nordisk tradition. I denna volym arbetar Kristian Wählin till stor del ikoniskt i sin analys av Ekelöfs *sent på jorden*. Wählins mål är att visa att diktsamlingen som helhet är ett konstverk med en tydlig struktur, och därvid studerar han inte minst de visuella arrangemangen. Också Jörgen Larssons analys av en sen dikt av Diktonius arbetar med ikonicitet.

Hur diktens betydelse och stämningssläge kan bestämmas av associationer till andra dikter med samma meter eller till musikrytmer visar Åse Hiorth Lervik, som behandlar en Ibsen-dikt, och Eva Lilja, som skriver om en dikt av Majken Johansson. Gerrit Otterloo visar bl.a. hur metriska pauser och betoningar kan lyfta fram betydelsen (i två dikter av den nederländske diktaren G. Achterberg), medan Elena Dahl demonstrerar hur rytmen tvärtom kan motsäga det uttalade innehållet (i en dikt av den amerikanske poeten G. M. Hopkins) och därmed tillföra en ny dimension.

S. H.

Schriftlichkeit im frühen Mittelalter. Hrsg. Ursula Schaefer. 292 s. Tübingen 1993 (Gunter Narr Verlag). (ScriptOralia 53.) ISBN 3-8233-4268-1. ISSN 0940-0303. Förhållandet mellan muntlig och skriftlig kultur under medeltiden har de senaste åren tilldragit sig ökat intresse. Ett uttryck för detta är föreliggande volym, som går tillbaka på ett tvärvetenskapligt symposium i Freiburg maj 1992. Det förelagda ämnet var skriftligheten på västgermanskt område under äldre medeltid. De språkliga dokument som bildar underlag för de tolv bidragsgivarnas analyser är skrivna på latin eller fornengelska, eller i ett fall fornsachsiska.

De olika uppsatserna stannar inte vid detaljanalyser utan söker på olika sätt bidra till den principiella diskussionen om vad skriftlighet är och hur den manifesterar sig. Därmed är de relevanta för diskussionen om den nordiska skriftlighetens framväxt några århundraden senare. Några exempel kan nämnas. Wulf Oesterreicher gör i den avslutande uppsatsen en utredning om skillnaden mellan *Verschriftung*, överföringen till ett annat medium, och *Verschriftlichung*, den konceptuella förändringen. Ivan Illich visar att med skolastiken kommer på 1100-talet ett nytt kritiskt sätt att läsa. Ludolf Kuchenbuch och Eckhard Wirbelauer dokumenterar att den antagna nedgången i antalet läskunniga under 600-, 700- och 800-talet inte behöver ha betytt en nedgång i skriftlighetens kvalitet. Kuchenbuch undersöker varu- och inkomstförteckningar, medan Wirbelauer arbetar med texter ur kyrkorätten.

S. H.

Rudolf Simek, Dictionary of Northern Mythology. Translated by Angela Hall. XIV + 424 s. Cambridge 1993 (D. S. Brewer). ISBN 0-085991-369-4. Denna mytologiska uppslagsbok utkom först i en tysk version

1984 under titeln *Lexikon der germanischen Mythologie* (Alfred Kröner Verlag, Stuttgart). Den tyskspråkiga titeln är mer rättvisande, eftersom inte bara nordiskt utan också kontinentalgermanskt och anglosaxiskt mytmaterial behandlas, men tydligen har *Northern* ansetts mer säljande för en engelskspråkig publik än *Germanic*. *Dictionary of Northern Mythology* är inte endast en översättning av den tyska förlagan: boken har aktualiserats, reviderats och delvis utökats. Resultatet är gott och består av en serie gedigna artiklar om ett generöst urval forngermanska mytologiska företeelser, med uppgift om källor, referat och diskussion av relevanta myter samt om- dömesgilla etymologiska analyser av de behandlade orden. I förekommande fall avslutas artikeln med ett avsnitt kallat *R* (för *Reception*), där mytens förekomst i senare litteratur och konst avhandlas. Göticistiska författare och konstnärer samt Wagner har här en självklar plats, men det kan noteras att också nordiska isbrytares namn får vara med i den mån de har hämtats ur den fornnordiska mytologien. — I artikeln *Grottasöng* saknar man Viktor Rydbergs namn.

B. P.

Tekst i kontext. En artikkelsamling redigert av Thorstein Fretheim, Lars Sigfred Evensen och Eva Sivertsen. 230 s. Oslo 1993 (Novus forlag). (Studier i språkvetenskap fra Universitetet i Trondheim Nr. 1.) ISBN 82-7099-209-7. Denna artikkelsamling, som är baserad på bidrag till en konferens i Trondheim i september 1992, innehåller förutom ett förord av utgivarna sexton uppsatser som på olika sätt belyser temat *Text i kontext*. Flera författare tar upp grundläggande spörsmål, bl.a. Gunnstein Akselberg som skriver om de kunskapsteoretiska förutsättningarna, Kjell Lars Berge som hävdar att en textteori inte kan utvecklas utan tillgång till en kontextteori, och Jon Smidt som visar hur skrivna texter författas och tolkas med utgångspunkt i bestämda genreramar. Ett annat tema som återkommer i flera uppsatser är frågan om vilka medel vi använder för att kontextualisera ett budskap. Bland uppsatserna i denna grupp finns Viktoria Roséns studie av tomma argument i vietnamesiskan, Hilde Hasselgårds undersökning av hur rums- och tidsadverbial placeras i engelskan, och Øystein Vagsnes diskussion om den norska presenteringskonstruktionen. Till detta tema hör också Randi Alice Nilsens och Thorstein Fretheims bidrag, som båda handlar om intonationsmönstrets roll för att hjälpa talare och lyssnare att etablera en gemensam diskurs-

kontext. Bland övriga bidragsgivare märks Patrick Coppock, Tale Margrethe Guldal, Hans Petter Helland, Nathalie Rastad, Margareth Sandvik, Kjetil Strand, Jan Svennevig och Kari Tenfjord. C. P.

*

Arbeiten zur Skandinavistik. 10. Arbeitstagung der deutschsprachigen Skandinavistik 22.-27.9.1991 am Weißenhäuser Strand. Hg. Bernhard Glienke, Edith Marold, in Zusammenarbeit mit Frauke Müffelmann, Klaus Müller-Wille, Nicoline Prenzler und Christiane Zimmermann. 493 s. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien 1993 (Peter Lang). (Texte und Untersuchungen zur Germanistik und Skandinavistik. 32.) ISBN 3-631-46286-7. ISSN 0721-4286. Vartannat år samlas tyskspråkiga skandinavister och en hel del nordbor till "Arbejts-tagung", och från mötet 1991 föreligger denna bastanta volym. Föredragen är samlade under fyra rubriker: äldre litteratur, nyare litteratur, lingvistik och Nordeuropastudier. Det är den första och tredje avdelningen som mera direkt angår denna tidskrifts läsare. Den första avdelningen handlar inte helt oväntat enbart om norrön litteratur. Preben Meulengracht Sørensen ägnar sig åt metodiska överväganden i sagastudiet och framhäver bl.a. att islänningasagorna är säregna i medeltida litteratur genom sin osynliga berättare. Detta drag kan redan efter någon generation ha skapat föreställningen hos 1200-talets islänningar att sagorna återgav sanningen om det förflutna. Heinrich Beck gör en värderande översikt över forskningen om Snorres Edda, och Hans Helmut Dörner skriver om Odins förvärv av runkunskapen enligt Sigdrífumål. Hela åtta uppsatser samlas kring ett gemensamt ämne, nämligen hjälten i fornnordisk litteratur. Vissa av uppsatserna är särskilt intressanta därför att de prövar moderna litteraturvetenskapliga teorier på texterna. Som Hans Schottman påpekar i sin inledning är ett av de mest slående resultaten av detta samlade studium hur dåligt den populära bilden av vikingen stämmer med texternas vittnesbörd.

I avdelningen lingvistik skriver John Ole Askedal om de nordiska språken i ett typologiskt perspektiv. Han kontrasterar tyskan, som har SOV-ordföljd och bevarat kasussystem, mot de skandinaviska språken, som har SVO, rudimentärt kasussystem och positionellt bestämda satsled. Isländskan och färöiskan framstår som atypiska

genom att de har bevarat så mycket morfologi fastän de i övrigt typologiskt ansluter sig till de skandinaviska språken. Dietmar Gohlisch skriver om äktenskapstermer i 1734 års svenska lag, Hartmut Mittelstädt om talspråkligt skämtsamt stil i isländskt tidningspråk, Stig Toftgaard Andersen om vilka betydelsesfärer danska idiom företrädesvis rör sig inom, Kurt Braunmüller om kontrastiv pragmatik och interkulturell kommunikation, Hans Hube om den internordiska språkförståelsen och Bjørn Kvifte om planerna på en kontrastiv norsk-tysk grammatik.

S. H.

Lars-Olof Delsing, The internal structure of noun phrases in the Scandinavian languages. A comparative study. VI + 244 s. Lund 1993 (Department of Scandinavian Languages, University of Lund). ISBN 91-628-0988-1. Trots att de nordiska språken syntaktiskt sett är mycket lika varandra finner vi en förbluffande mängd olikheter inom ramen för deras nominalfraser. Dessa olikheter är utgångspunkten för Lars-Olof Delsings intressanta avhandling, som både teoretiskt och empiriskt har högt värde. Förf. inleder med att presentera den syntaktiska variationsbredden inom de nordiska språkens nominalfraser och ger en översikt över den princip- och parameterbaserade syntakteori som utgör den teoretiska bakgrunden till hans studie. Han diskuterar därefter i ett teoretiskt intressant kapitel determinerarnas funktion och undersöker närmare den distributionella skillnaden mellan nominalfraser med och utan determinerare. De grundläggande antagandena om nominalfrasens struktur presenteras i ett separat kapitel; särskilt uppehåller sig förf. här vid beskrivningen av determinerare, adjektivattribut, komparationselement och kvantifierare.

Dubbla uttryck för bestämdhet är en särpräglad möjlighet i svenska och norska nominalfraser; Delsing ägnar ett av sina centrala kapitel åt en beskrivning av de skandinaviska språkens variation med avseende på bestämd och obestämd artikel. Ett annat centralt tema utgör de possessiva konstruktionerna, som också får ett eget kapitel, liksom nominalfraser med kvantifierande uttryck. Boken avslutas med ett utförligt index som gör det lätt att hitta behandlade konstruktions typer. Delsing har med sin avhandling fogat en viktig pusselbit till vår förståelse av nominalfrasens struktur i allmänhet, men framför allt är den ett viktigt avstamp för framtida detaljerade studier av de skandinaviska språkens nominalfraser.

C. P.

Niederdeutsch in Skandinavien. IV. Herausgegeben von Hubertus Menke und Kurt Erich Schöndorf. 224 s. Berlin 1993 (Erich Schmidt Verlag). (Beihefte zur Zeitschrift für deutsche Philologie. 7.) ISBN 3-503-03055-7. ISSN 0933-0798. Det fjärde nordiska symposiet om lågtyska i Skandinavien hölls den 22–25 augusti 1991 vid Niederdeutsche Abteilung des Germanistischen Seminars, Kiels universitet. De där hållna föredragen har nu givits ut. Ett av dem — av Jan von Bonsdorff — är väsentligen konsthistoriskt och belyser med hjälp av transaktionerna beträffande beställningen av ett lübeckskt Birgitta-altare till birgittinerklostret i Vadstena den hanseatiska konsthandeln. Övriga har delats upp i en språklig/språkhistorisk och en litterär/textfilologisk huvuddel. I den förra märks Kurt Braunmüllers bidrag om syntaktisk-typologiska skillnader mellan medellågtyska och äldre danska, Birgit Christensens om låg- och högtyska i den danske kungens tyska kansli 1540–1549 och Willy Diercks' om lågtyska strukturer i den danska och svenska versionen av den lågtyska berättelsen om broder Rausch, i den senare Martina Engels om Reineke-Fuchsberättelser i Skandinavien och Kurt Erich Schöndorfs om bruket av folkspråkliga texter i Skandinavians andliga ordnar i senmedeltiden.

Anmärkningsvärt nog finns inte ett enda svenskt bidrag i boken.

B. P.

Niederdeutsch und die skandinavischen Sprachen I. Herausgegeben von Kurt Braunmüller und Willy Diercks. 312 s. Heidelberg 1993 (Universitätsverlag C. Winter). (Sprachgeschichte. Herausgegeben von Hubertus Menke. Band 3.) ISBN 3-8253-0037-4. Denna samling uppsatser utgör det första resultatet av projektet *Das Mittelniederdeutsche und seine Rolle beim typologischen und lexikalischen Umbau der altskandinavischen Sprachen*, som leds av Kurt Braunmüller. I volymens inledande uppsats ger utgivarna en översikt över projektets teoretiska och metodiska grundvalar, de källor man använder (folkliga översättningar från 1400-, 1500- och 1600-talen till danska och svenska av medellågtyska texter), språkliga undersökningsobjekt och några resultat från de första två projektåren. I bokens övriga sju uppsatser presenterar forskare knutna till projektet olika specialstudier. Tre av uppsatserna ger olika typer av bakgrundsfakta: Michael Engelbrecht skriver om kontakten mellan Centraleuropa och Skandinavien mellan 800 och 1600, Gabriela Niepage undersöker utbredningen i Skandinavien av de berättelser som utgör projektets undersökningsobjekt

(*Bruder Rausch, Griseldis Kaufleute, Reineke Fuchs*), och Ludger Zeevaerts diskuterar hur användbara översatta texter är för förmedlingen av allmänna skriftspråksnormer. De fyra språkvetenskapliga uppsatserna presenterar alla olika aspekter på medellågtyskans inflytande på de skandinaviska språken. Kurt Braunmüller är representerad med två uppsatser: den första innehåller en allmän orientering över de fonologiska och morfologiska likheter mellan språken som möjliggjorde språklig kommunikation, den andra redovisar hans studie av strukturella syntaktiska likheter. Willy Diercks uppsats beskriver användningen av prefix och suffix i skandinaviska och medellågtyska, och Per Warter presenterar ett försök att med hjälp av dator simulera språkkontakten inom ordbildningsområdet. En andra projektrapport utlovas vid utgången av 1994. C. P.

Nordiska orter och ord. Festskrift till Bengt Pamp på 65-årsdagen den 3 november 1993. 247 s. Lund 1993 (Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund). (Skrifter utgivna genom Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund. 7.) ISBN 91-970485-5-0. ISSN 0348-6702. Fördelen med vetenskapsgrenar som namnforskning, etymologi och dialektologi är att det finns många problem som man kan göra en noggrann och avrundad genomgång av på två och en halv trycksidor. På så vis har man kunnat samla så mycket som 57 bidrag i en liten nätt volym som festskrift till Bengt Pamp.

Bortåt hälften av bidragen ägnas ortnamnsforskning, vilket betyder ett slags generalmönstring av hela Nordens ortnamnsforskare. Alla kan naturligtvis inte refereras här. Bertil Ejders inlägg om Gärds härads uppkomst och namn och Stefan Brinks om skandinaviska ortnamn i Australien kan få illustrera spännvidden.

Bland personnamnsbidragen behandlar ett par (av Sven Benson respektive Marianne Blomqvist) som sig bör utbredningen av namnet *Bengt* i Sverige och Finland. Ord vars etymologi diskuteras är t.ex. det danska adjektivet *blområdden* (Anne Duekilde) och svenskans *ria*, norskans *rie* (från finskans *riihi*, Tuula Eskeland). Dialektologiska bidrag behandlar bl.a. nordiska beteckningar på trollsländor (Lars-Erik Edlund) och bohuslänska namn på kaprifol (Birgitta Ernby). Några udda inslag handlar om t.ex. Sigtunabrynets runinskrift (Jan Paul Strid), prepositionen *i* vid tidpunktsangivelser (Lena Ekberg och Christer Platzack) eller Bengt Pamps tryckta skrifter (Göran Hallberg).

Boken är försedd med register över behandlade ortnamn, personnamn och övriga ord. S. H.

Språk i Norden/Sprog i Norden 1993. Årsskrift for Nordisk språksekretariat og språknemndene i Norden. Red. av Ståle Løland (hovedredaktør), Jørgen Schack, Eivor Sommardahl, Baldur Jónsson, Svein Nestor, Birgitta Lindgren. 173 s. U.o. 1993 (Novus forlag, Almqvist & Wiksell, Gyldendal). (Nordisk språksekretariats skrifter. 15.) ISBN 82-7099-208-9. ISSN 0108-8270. Några av uppsatserna i denna volym handlar om språkliga problem som uppkommer som en direkt följd av kontakterna mellan Norden och den europeiska unionen: de nordiska språkens officiella ställning (Pär Stenbäck), kraven på ordagrann översättning av EU-dokument författade i en annan rättstradition (Henrik Hagemann), inställningen till minoritetsspråk i EU och i Norden (Dag Finn Simonsen), behovet av en samnordisk termbank för EU-terminologin (Kjell Westerberg). Andra handlar om den ökande internationaliseringen i allmänhet: tendensen till domändeförlust till engelskan för de nordiska språkens del (Kjell Venås), försök med engelska som undervisningsspråk i svenska gymnasier (Gun Hägerfelth), den tilltagande benägenheten att välja endonyma former av utomnordiska ortnamn (Jørgen Schack, Eeva Maria Närhi). Två uppsatser handlar om svensk-finsk tvåspråkighet: eventuell försvagning av finlandssvenskars svenska kompetens när de länge lever i övervägande finsk språkmiljö (Marika Tandefelt) och motsatt: finska gymnasisters problem med finskan därför att de vuxit upp i Sverige och nyss återinvandrat därifrån (Irmeli Pääkkönen).

Boken utmanar också ANF genom att innehålla en rätt omfattande litteraturkrönika, med till dels samma titlar. S. H.

Twenty-eight papers presented to Hans Bekker-Nielsen on the occasion of his sixtieth birthday 28 April 1993. XIII + 457 s. Odense 1993 (Odense University Press). ISBN 87-7492-935-6. ISSN 0108-8416. Denna festskrift spänner över mycket men har som väntat sin tyngdpunkt på fornspråken, särskilt det fornvästnordiska. Så ederar och kommenterar Peter Foote ett textfragment i AM 235 fol., medan Stefán Karlsson skriver om ett par strofer i Lokasenna, Jonna Louis-Jensen om ett dunkelt men viktigt ställe i Laxdoela saga, Edith Marold om termerna *nygerving* och *nykrat* i den isländska poetiken, Hermann

Pålsson om innebörden i ord som *mannfræði* och *dæmi*, Ernst Walter om ord med betydelsen 'välsigna' och 'välsignelse' i den tidiga över-sättningslitteraturen, Ole Widding om norvagismer i den särskilda Olavssagan, Preben Meulengracht Sørensen om humorn i Fóstbroeðra saga och Gerd Wolfgang Weber om träd i kenningar och metaforer för män.

Dessutom finner vi en uppsats av Michael Barnes om de skandinaviska runinskrifterna på de brittiska öarna, en av Hans Basbøll om det nordiska *i*-omljudet i en syllabisk teori och ett par ortnamnsuppsatser: Tore Nyberg om namn runt Kattegatt och Gillian Fellows-Jensen om brittiska namn av typen *Tingwall*. Nyare språkstoff behandlas av Leif Søndergaard (danska karnevalsspel från 1500-talet), Laurits Rendboe (en 1700-talstext på shetlandsnorn), Robin Allan (danska krickettermer), Johan Hendrik Poulsen (etymologin på det färöiska *gøtudansket*) och Ulrich Groenke (obligatorisk aspektmarkering i isländska och kölndialekt). Erik W. Hansen skriver om den romantiske dansk-tyske filosofen Heinrich Steffens som en föregångare till moderna strukturalister.

Övriga uppsatser behandlar antingen utomnordiskt språkstoff eller ligger helt eller övervägande inom andra discipliner än språkvetenskapen.

S. H.

Lars S. Vikør, *The Nordic languages. Their status and interrelations*. 245 s. Oslo 1993 (Novus forlag). (Nordic Language Secretariat. Publication no. 14.) ISBN 82-7099-203-8. För en publik som inte läser något nordiskt språk presenteras här språken i Norden, inte bara de nordgermanska utan också andra språk som är gamla nog i Norden för att räknas som inhemska: finska, de samiska språken, grönländska och de zigeniska språken *romani* och *romanes*. Efter ett inledande bakgrundskapitel ges i kap. 2 rätt kortfattade presentationer av språken ett och ett med förhållandevis stort utrymme för den historiska utvecklingen. Kap. 3 ägnas åt minoritetsspråkens ställning: som minoritetsspråk räknas då inte bara svenskan i Finland utan också t.ex. danskan på Färöarna och nynorskan i Norge. Kap. 4 handlar om det nordiska språksamarbetet och om den faktiska "semikommunikationen" framför allt mellan dem som har ett skandinaviskt språk. I kap. 5 avhandlas förhållandet till invandarspråken och till världsspråken, framför allt engelskan, samt den obetydliga roll som de nordiska språken spelar utanför Norden. Kap. 6 beskriver de

språkvårdande institutionerna och har närmast karaktär av uppslagsbok. Kap. 7 har som ämne det "lingvistiska klimatet" inom varje språkgemenskap. Med detta menas sådant som graden av språklig medvetenhet, graden av purism, kravet på standardisering gentemot toleransen för variation, ortografisk konservatism respektive reformvilja och stilsträvan i det officiella språket (t.ex. kamp mot kansli-språk). Det korta sista kapitlet tar upp de nordiska språkens framtids-utsikter.

Boken fyller ett länge känt behov av en aktuell presentation av de nordiska språken för en internationell publik och verkar väl ägnad för detta ändamål. För den som dagligdags arbetar med nordiska språk är den användbar på åtminstone två sätt. För det första samlar den inom två pärmar en massa handboks-kunskap som man kan vilja konsultera dels för att kontrollera enstaka sakuppgifter, dels för att snabbt aktualisera ett område som man kan få anledning att presentera i olika sammanhang. För det andra ger den nyttiga överblickar över de icke-germanska språken i Norden. Därutöver kan nog t.ex. den lite okonventionella sammanställningen av olika slags minoritetsspråk ge anledning till en och annan eftertanke.

S. H.

*

† *Ásgeir Blöndal Magnússon, Íslensk orðsifjabók. XLI + 1231 s. U.o. 1989 (Orðabók Háskólans)*. Så har då isländskan fått sin första etymologiska ordbok skriven på isländska. Ásgeir Blöndal Magnússon fick inte själv se sitt livsverk i tryck, men vid hans död 1987 var det i allt väsentligt färdigställt. Boken behandlar inte bara det fornspråkliga arvegodset utan också det nyare ordförrådet, inklusive lånord. Av de 25 000 uppslagsorden är väldigt många, uppskattningsvis hälften, belagda först i nyisländsk tid. Förf. erkänner större tacksamhetsskuld till Alf Torp, Nynorsk etymologisk ordbok, än till sina fornspråkligt inriktade föregångare Alexander Jóhannesson, F. Holtshausen och Jan de Vries.

Förf. hade ambitionen att rikta sig till den intresserade allmänheten, vilket har gett utslag såväl i en rätt elementär språkhistorisk inledning som i förhållandevis sammanhängande text i de enskilda ordboksartiklarna. Läsaren kan bli nedstämmd av att härledningarna anges som dunkla lika ofta som de är klara, men sådan är etymologin,

och försiktigheten vittnar om förf.:s kritiska sinne. Någon gång lämnas man med uppgifter om ett antal besläktade ord ur grannspråken men utan egentligt härledningsförsök.

Boken är givetvis rikt användbar vilket nordiskt — eller för den delen germanskt — språk man än arbetar med. S. H.

Bjarni Guðnason, Túlkun Heiðarvígisögu. 284 s. Reykjavík 1993 (Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands). (Studia Islandica. 50.) ISBN 9979-9011-3-6. ISSN 0258-381X. Den i denna avhandling analyserade *Heiðarvígisaga* är bevarad endast i två handskrifter. Dess första del finns återgiven bara i ett ungt 1700-talsmanuskript som inte ens tycks vara en avskrift av en äldre förlaga utan har nedtecknats ur minnet; det anses trots detta i sin helhet vara pålitligt. Den andra delen har bevarats i en pergamenthandskrift som tidigare daterades till omkring 1250 men som numera anses härröra från c:a 1300. Sagan har allmänt antagits vara den äldsta av islänningasagorna, från omkring 1200. Bortsett från att pergamenthandskriften, som ovan har nämnts, tidigare daterades till omkring 1250 har man som ålderskriterier åberopat ålderdomliga ord och fraser samt det förhållandet att formen verkar konstlös och oberoende av sagateknikens senare utveckling. I en djärv men delvis grundligt motiverad omvärdering hävdar Bjarni Guðnason att de åberopade kriterierna delvis är felaktiga och delvis opålitliga. I sin egen argumentation bygger han bl.a. på relationen till *Laxdoela*; han anser att *Heiðarvígisaga* delvis har skrivits i opposition mot *Laxdoelas* förhållande av hämnden. Samtidigt ser han givetvis sagan som ett fördömande av Sturlungatidens blodiga skeenden. B. P.

Else Ebel, Der Konkubinat nach altwestnordischen Quellen. Philologische Studien zur sogenannten "Friedelehe". 195 s. Berlin, New York 1993 (Walter de Gruyter). (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Herausgegeben von Heinrich Beck, Heiko Steuer, Dieter Timpe. Band 8.) ISBN 3-11-013925-1. I en rad arbeten från 1920-talet och framåt har tyska rättshistoriker med Herbert Meyer i spetsen ansett sig kunna utläsa förekomsten av en fornvästnordisk konkubinatinstitution (*fríðlulag*) i islänningasagorna. I den här monografien vill förf. påvisa att det knappast finns något stöd för förekomsten av en sådan institution i de isländska källorna. Förf.

undersöker frilloföreteelsen med en filologisk-litteraturvetenskaplig och filologisk-språkvetenskaplig metod: till skillnad mot tidigare forskare baserar hon sig inte enbart på de isländska släktsagorna, utan undersöker också Landnámabók, de norska kungasagorna, biskopssagorna, Sturlungasagan, relevanta lagtexter, edda- och skaldekväden, diplommaterial, runinskrifter och ett medeltida testamente upprättat av en lybsk bergenfarare. Resultatet av denna noggranna källgenomgång visar klart att den konkubinatinstitution som Meyer tyckte sig kunna utläsa aldrig har funnits. För Nordens del verkar det gå att påvisa en utveckling vid sidan om det legala äktenskapet från ett stadium med ofri bihustru över ett stadium där bihustrun (frillan) var fri, men av lägre härkomst, till ett stadium med prostituerade. C. P.

Einar Pálsson, The Sacred Triangle of Pagan Iceland. 176 s. Reykjavik 1993 (Mimir). ISBN 9979-3-0528-2. Förf. har tidigare publicerat ett tiotal verk på isländska om symboliken i den fornisländska mytologien och litteraturen. Han framträder nu inför en större publik med ett arbete på engelska om förmodad eller verklig talmystik i det isländska landskapet, såväl med avseende på bebyggelsers och artefakters läge som naturlokaliteters. Grundtanken är att Island bebyggdes och fick sina världsliga och religiösa institutioner organiserade med utgångspunkt i en djup förtrogenhet hos invandrarna med orientalska, fornegyptiska och klassiska esoteriska tankesätt. Några konkreta exempel: Freyr och Freyja är isländska motsvarigheter till Osiris och Isis, Kári i Njáls saga är en inkarnation av Fenix, och placeringen av Alltinget grundas på numerologiska beräkningar med utgångspunkt i läget för Bergþórshvoll. Einar Pálsson är förvisso väl inläst i både den fornisländska och den numerologisk-mystiska traditionen, och han har säkert rätt i att kolonisatorerna av Island hade kontakter med den kontinentala kulturen, men att de skulle vara så genomsyrade av ett esoteriskt tänkande att de inrättade hela sitt liv efter pythagoreansk talmystik, samtidigt som spåren av detta är så vaga att nästan ingen före författaren har kunnat iakttaga dem, fordrar större fantasi och inlevelseförmåga än anmälnaren här besitter. B. P.

The Icelandic Homily Book. Perg. 15 4° in the Royal Library, Stockholm. Edited by Andrea de Leeuw van Weenen. XVI + 216 + 408 s. Reykjavik 1993 (Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi). (Íslensk Handrit. Ice-

landic manuscripts. Series in quarto. Vol. III.) ISBN 9979-819-14-6. Den isländska homilieboken anses allmänt vara skriven omkring 1200, möjligen vid benediktinerklostret på Þingeyrar i norra Island. Det svenska Antiquitetskollegiet förvärvade manuskriptet 1682, och det har alltsedan dess förvarats på Kungliga biblioteket i Stockholm. Här utges manuskriptet, skrivet på 102 kalvskinssidor, för första gången i tvåfärgs facsimile, tillsammans med en diplomatisk transkription. Utgåvan föregås av en utförlig inledning som huvudsakligen bygger på utgivarens holländska doktorsavhandling från 1977. Förutom en teknisk introduktion till själva transkriptionen ger inledningen en översikt över homiliebokens historia och innehåll, en beskrivning av handskriften, en kortare syntaktisk kommentar och noggranna genomgångar av handskriftens ortografi och morfologi. C. P.

Preben Meulengracht Sørensen, Fortælling og ære. Studier i islændingsagaerne. 390 s. Aarhus 1993 (Aarhus universitetsforlag). ISBN 87-7288-110-0. Frågan om huruvida de isländska sagorna ska ses som historieskrivning eller skönlitteratur belyses ingående i denna danska doktorsavhandling, där förf. med utgångspunkt i litteraturvetenskap, historia och socialantropologi ger en djupgående och ajoudförd introduktion till sagaforskningen. Förf. diskuterar bl.a. de isländska sagornas status som historiska dokument och fastslår att de måste ses som berättelser, vanligen imiterande den muntliga traditionens form, som handlar om en för berättaren gången tid. Ett centralt tema i den värld som sagorna skildrar är *æran*, d.v.s. den etik som hävdar individens okränkbarhet i ett samhälle utan centralmakt — ett samhälle där den enskilde står ensam och där den som inte ständigt hävdar sin ära riskerar att mista den. Boken innehåller också en diskussion av sagaläsningens metoder och en överblick över hur det samhälle var organiserat som sagorna skildrar. C. P.

Snorri Sturluson. Kolloquium anlässlich der 750. Wiederkehr seines Todestages, hrsg. von Alois Wolf. 293 s. Tübingen 1993 (Gunter Narr Verlag). (ScriptOralia. 51.) ISBN 3-8233-4266-5. ISSN 0940-0303. 750-årsminnet av Snorres dödsdag firades med ett kollokvium i Freiburg, och de elva föredragen har samlats i denna volym. Störst uppmärksamhet ägnas Snorres historiska verk, särskilt Heimskringla. Oskar Bandle söker vaska fram det litterärt originella i detta verk och

anser sig finna mycket. Theodore M. Andersson menar däremot att Snorre tar över en redan färdig tradition som utbildats i Eyjafjörðr, troligen i Munkaþverá. Bjarne Fidjestøl och Diana Whaley studerar skaldeversernas funktion i Heimskringla, Whaley dessutom skaldernas funktion som krigare och kungliga rådgivare. Gerd Wolfgang Weber hävdar att Snorre i prologen till den särskilda Olavssagan visar en avancerad källkritisk hållning till skaldedikterna. Heinz Klingenberg systematiserar Heimskringlas härskarporträtt: vilka härskare är storsvuxna och vilka är vackra? Klaus von See och Alois Wolf driver på olika vägar likartade teser om hur Snorre skiljer sig från den vanlige medeltida historikern genom sitt specifikt nordiska perspektiv och sin likgiltighet för den kristet moraliserande typologin.

För Snorra-Eddans del visar både Gerd Wolfgang Weber och Heinrich Beck hur Snorre som kristen kan tillåta sig en positiv skildring av hedendomen med hjälp av gängse läror om euhemerism (de hedniska gudarna som förgudade människor) och naturlig teologi (hedniska läror som förebud om kristendomen). Anthony Faulkes driver mycket elegant tesen att Snorre inte kunde latin och att mycket av den för en modern läsare tilltalande retoriska stilen i Skáldskaparmál beror på bristande kontakt med den lärda traditionen. Jämfört med Faulkes tror Stephen Tranter, som skriver om Håttatal, på starkare influenser från europeisk skriftkultur. S. H.

Two tales of Icelanders. Ögmundar þáttur dytts og Gunnars helmings. Ólkofra þáttur. Edited by Ian Wyatt and Jessie Cook. XLIV + 84 s. Durham 1993 (Durham Medieval Texts). (Durham Medieval Texts. 10.) ISBN 0-9520078-1-9. ISSN 0955-0666. Två isländska tåtar ges här ut i normaliserad form. Ólkofra þáttur har fått vanlig normalisering, medan Ögmundar þáttur har normaliserats efter vad som anses vara 1300-talsisländska. Det sistnämnda hänger samman med att den version av tåten som valts till underlag för utgåvan är den som ingår i Flateyjarbók. Utgivaren (Ian Wyatt) anser inte att denna version är den som ligger närmast originalet, men den har inte tidigare givits ut separat och den avviker på ett intressant sätt stilistiskt från den mest kända versionen i AM 61 fol.

Förutom de båda texterna innehåller boken utförliga inledningar, en ordlista med engelska översättningar samt ett antal fotnoter med viss variantapparat och diskussion av sakligt dunkla ställen men framför allt upplysningar om realia och om gestalternas förekomst i andra

sagor. Inledningen till Ögmundar þáttr kämpar mest med den gamla frågan huruvida tåten har någon historisk kärna och/eller kan ge autentiska besked om hednisk kult; men också stilskillnaden mellan de olika bevarade versionerna behandlas. Inledningen till Ölkofra þáttr utgår på ett befriande sätt från att denna tåt är en fri litterär skapelse och diskuterar såväl dess exakta genretillhörighet som dess relation till andra sagor. Tåten dateras till tredje fjärdedelen av 1200-talet.

S. H.

*

"At føle paa Nationens Puls". Åtte artiklar om Aasmund O. Vinje. Red.: Eli Glomnes, Øyvind T. Gulliksen, Olav Solberg. 136 s. Oslo 1992 (Novus forlag). ISBN 82-7099-196-1. Aasmund Vinje är en central gestalt i norsk 1800-talskultur, inte minst som en av de första betydande författarna på och förkämparna för landsmålet. Ingen av artiklarna i föreliggande antologi gör dock hans språk eller språkform till huvudsak. Men Thore Roksvold, som skriver om Vinje som journalist och visar i hur mycket han är före sin tid, uppmärksammar honom också som stilförnyare och pekar på sambandet mellan stil och språkform. Leif Mæhle hävdar bestämt att det är landsmålet som förlöser Vinje som lyriker, fast utan att gå i närkamp med det språkliga. Øyvind T. Gulliksen, som skriver om Vinjes religionskritik, ägnar en lång fotnot åt hans sätt att beskriva språkbytet i religiösa termer och åt hans sorg över insikten att det skulle ta lång tid att övertyga folket om att landsmålet dög som religiöst språk. Arild Linneberg visar hur oförstående den samtida kritiken var för skönlitteratur på landsmål.

Boken innehåller också artiklar om Vinjebilden i litteraturhistorien, om Vinjes resa till Storbritannien och bok därom, om hans syn på USA och om hans natursyn.

S. H.

Inger Indrebø Eidissen, Gustav Indrebø [,] ei livsskildring. 255 s. Bergen 1993 (Norsk bokreidingslag). ISBN 82-90186-91-6. Gustav Indrebø (1889–1942) var docent i Oslo 1921–1930 och professor i Bergen 1930–1942. Både som forskare, fr.a. namnforskare, och som språkpolitiker på nynorsksidan intog han en central position i Norge. I samband

med 100-årsdagen av hans födelse fick hans dotter i uppdrag att skriva hans biografi. Resultatet föreligger nu. Dotterns tillgång till Indrebøs personliga papper — dagbok, manus, brev etc. — och hennes egna minnesbilder gör att man verkligen kommer fadern in på livet. Hans barn- och ungdomsår skildras ingående, likaså hans yrkesliv och karriär. Insatserna som forskare behandlas flyktigt, medan kampen för nynorskan ägnas stort utrymme. Den avslutande bibliografien är utarbetad av Jarle Bondevik och Oddvar Nes och trycktes ursprungligen i *På norsk grunn* (1989). B. P.

Jostein Krokvik, Ny Hungrvekja og Jan Prahl. 168 s. Bergen 1993 (Norsk Bokreidingslag). ISBN 82-90186-89-4. Jan Prahl (1833–1921) var född och växte upp i Bergen men tillbringade efter att ha utbildats till läkare en stor del av sitt liv i Nederländerna. Han var livligt intresserad av sin samtids norska språkpolitiska frågor och satt 1879–1882 i styrelsen för den 1868 stiftade målsträvarföreningen Vestmannalaget i Bergen. År 1858 skrev han *Ny Hungrvekja*, om norsketens och det norska språkets historia från den norröna tiden och fram till det år då boken skrevs. Språket är märkligare än innehållet och anknyter nära till fornnorskan. Att författaren inte riktar sig till en bredare läsekrets framgår av översättningarna av en del av de mest svårbegripliga orden; de är avfattade på tyska. Den lilla boken blev föremål för en hel del intresse och föranledde bl.a. en utförlig och i grunden positiv anmälan skriven av Ivar Aasen. Det är desto mer sympatiskt som Prahls bok åtminstone implicit kan ses som en polemik mot Aasens metod att lägga folkmålen och inte det norska fornspråket som grund för det nya norska språket.

Prahls språkexperiment blev en återvändsgränd men kunde under andra förhållanden mycket väl ha blivit utgångspunkten för en ny norsk språkform. Krokviks bok, som dock inte har några egna språkliga analyser, är av intresse inte bara av den anledningen utan också därför att han genom utförliga citat och egna forskningar kan ge en god bild av norska målsträvanden fr. a. i Bergen under andra hälften av 1800-talet. B. P.

Regesta Norvegica VI 1351–1369. Utgitt av Halvor Kjellberg. 575 s. Oslo 1993 (Riksarkivet). ISBN 82-7061-269-3. ISBN 82-7061-270-7. Huvuddelen av denna sjätte del av *Regesta Norvegica* upptas av de 1423

regesten. Därtill kommer en lista över arkiv, bibliotek, litteratur och förkortningar, en lista över omdateringar av brev tryckta i *Diplomatarium Norvegicum* och andra källutgåvor, samt ett namnregister och ett sakregister. C. P.

*

Mogens Herman Hansen, Hvad er en politiker og hvem er politikere? Et essay om politikerbegrebet i dagens Danmark. 69 s. Copenhagen 1992. (Commissioner: Munksgaard). (Historisk-filosofiske Meddelelser. 65. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.) ISBN 87-7304-237-4. ISSN 0106-0481. Denna lilla bok ägnas åt betydelsen hos det danska ordet *politiker*. Förf. har dels genomfört en enkät med danska riksdagsmän, dels en språkbruksundersökning. På frågan vad en *politiker* är gav ungefär hälften av riksdagsmännen en bredare definition som kan sammanfattas som 'en som deltar aktivt i politik' och de andra en snävare definition sammanfattad som 'en folkvald beslutsfattare', gärna med tillägg att politikern arbetar professionellt och på partimässig grund. Språkbruksundersökningen ger inget stöd för den bredare definitionen: i nutida danska används *politiker* främst om folkvalda, fast också om sådana på lägre nivåer som inte har politiken som heltidsgärning. *Politiker* används också i en karakteriserande betydelse 'en som är skicklig i att agitera och förhandla'. Påfallande är hur mycket vanligare ordet har blivit i danskan under de senaste 30-40 åren, som en värderingsfri och lite oprecis beteckning på beslutsfattare. I samband med denna frekvensökning har det nedsättande bruket av ordet blivit relativt sett ovanligare.

Boken innehåller också en lärd exposé över ordets användning och betydelseförändring genom tiderna, från klassisk grekiska över medeltidslatin till de moderna språken. Bl.a. noteras att *politician* i synnerhet i amerikansk engelska normalt har nedsättande innebörd. S. H.

*

Erik Andersson, Grammatik från grunden. En koncentrerad svensk satslära. 192 s. Uppsala 1993 (Hallgren & Fallgren). (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 24.) ISBN 91-7382-700-2. Författaren till denna lättillgängliga men samtidigt detaljerade introduktion i svensk

grammatik är medarbetare i den grupp som håller på att utarbeta Svenska Akademiens grammatik; förf. understryker därför i förordet att hans grammatik i flera avseenden skiljer sig från akademi-grammatiken, både vad avser termer och synen på de grammatiska fenomenen.

I ett inledande kapitel försöker förf. besvara frågan varför man ska läsa grammatik. Därpå följer en inledning till grammatiken som bl.a. tar upp grammatikens komponenter, ordbildning, ordklasser och satsdelar. I särskilda kapitel behandlas så ordklasserna, ordfogningar och ledtyper, satsdelarna, vissa syntaktiska företeelser, satstyper och ordföljd, och faktorer som tempus, modus, aktionsart, diates, kausativitet m.m. I avslutningskapitlet diskuterar förf. satsanalys och satsalstring. Boken är försedd med ett trettioital övningsuppgifter med facit, litteraturanvisningar och ett termregister. Den ger vid en ytlig genomläsning ett tilltalande intryck, men om dess användbarhet som kursbok på den akademiska grundutbildningen kan man knappast uttala sig innan den prövats i verkligheten. C. P.

Roger Andersson, Postillor och predikan. En medeltida texttradition i filologisk och funktionell belysning. 271 s. Stockholm 1993 (Sällskapet Runica et Mediævalia). (Scripta minora 1.) ISBN 91-88568-008. ISSN 1103-7989. Den medeltida svenska postillalitteraturen rymmer cirka 400 predikningar på svenska och danska (antalet bevarade latinska predikningar är omkring 20 gånger större). Med avseende på parallelltexter kan de svenska medeltidspostillorna indelas i två grupper med invecklade släktskapsförhållanden. En filologisk beskrivning av materialet med tonvikt på gruppering av handskrifterna efter likheter och gemensamma fel är utgångspunkten för Anderssons avhandling; resultatet av denna beskrivning leder till en hypotes om två skilda originalverk, här benämnda α -postillan och β -postillan. Variationen i språkligt och strukturellt avseende mellan handskrifterna som hör till β -traditionen är föremål för utredning i avhandlingens andra kapitel — förf. söker här visa hur textförändringar har samband med populariseringen av både innehåll och form. Det tredje kapitlet ägnas frågan om källor och handskrifternas proveniens; i stora drag bekräftar författaren tidigare antaganden om att β -arketyperna tillkommit i Vadstena kloster. I det fjärde kapitlet, slutligen, försöker förf. besvara frågan om tillkomstavsikt och användning, dels för arketyperna, dels för de bevarade handskrifterna.

Roger Anderssons avhandling är intressant och välskriven, och inte minst resonemangen kring texternas variation i termer av en dynamisk skriftlig tradering som leder till likheter mellan skriftlighet och muntlighet, ger nya och spännande inblickar i den medeltida text-traditionen.

C. P.

Jan Axelson, Mellansvenska runristare. Förteckning över signerade och attribuerade inskrifter. 130 s. Uppsala 1993 (Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet). (Runrön. 5.) ISBN 91-506-0971-8. ISSN 1100-1690. Det är alltid glädjande när man i forskningsprojekt bereder plats för utarbetande av referensverk som underlättar arbetet för alla forskare inom området. Inom projektet De vikingatida runinskrifternas kronologi har denna förteckning upprättats. Den täcker landskapen Södermanland, Uppland, Västmanland och Gästrikland och är sorterad alfabetiskt efter ristare, med ett avslutande register där inskrifterna kommer i landskaps- och nummerordning. Förteckningen tar upp både signerade inskrifter och sådana som av någon forskare attribuerats till någon känd ristare. De sistnämnda är mycket fler än de signerade och i förteckningen försedda med kommentar om vem eller vilka som står för attributionen och huruvida den gjorts med tvekan. Det framgår tydligt vid en genombläddring att en äldre generation runforskare, t.ex. Erik Brate, var mycket generös med att attribuera osignerade inskrifter till kända namn.

S. H.

Ann Cederberg, Stil och strategi i riksdagsretoriken. En undersökning av debattspråkets utveckling i den svenska tvåkammarriksdagen (1867–1970). 174 s. Uppsala 1993 (Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 33.) ISBN 91-506-1017-1. ISSN 0083-4661. I denna avhandling undersöks hundra års riksdagsspråk — via tre nedslag 1876–77, 1922–23 och 1968–69 — vad gäller vissa formella stilkriterier såsom valet mellan *ej*, *icke*, *inte* och utsatt eller utelämnat *ha* i bisatser, ledamöternas tilltal och omtal av sina åhörare, talens retoriska struktur samt vissa retoriska figurer såsom frågor, utrop, bildspråk och allusioner. Huvudintrycket av den sistnämnda undersökningen är en utpräglad konstans i riksdagsledamöternas bruk av retoriska figurer, ett nog så intressant resultat. Att förf. redovisar ett subjektivt intryck av att bildspråket blivit tråkigare med tiden får

tillmätas mindre vikt, liksom hennes uppfattning att riksdagsspråket på det hela taget skulle vara oretoriskt — här finns inget jämförelse-material att ställa hennes frekvenssiffror emot. Inte minst hennes dokumentation av den rikliga förekomsten av *exempla* pekar i annan riktning.

Intressant är det också att ta del av vissa specifika förändringar i riksdagens formspråk: bl.a. har det ritualiserade bruket av tilltalet *herr talman* uppstått först någon gång mellan 1920-talet och 1960-talet. Förändringarna i stilens formalitetsgrad dokumenterar måhända — särskilt i de fall de avviker från den allmänna stilutvecklingen — i första hand en skiftande praxis bland riksdagens steno-grafer och korrekturläsare.

S. H.

Birgit Eaker, Adjektivet grann i svenska dialekter. En semantisk och dialektgeografisk undersökning. 270 s. Uppsala 1993 (Dialekt- och folkminnesarkivet). (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A: 21.) ISBN 91-85540-60-9. ISSN 0348-4475. En mycket omsorgsfull excerpering i arkiv, fr.a. OSD, och av riksspråkliga och dialektala ordböcker kännetecknar denna undersökning. Det är betecknande för svensk dialektologi att det insamlade materialet ändå visar markanta snedfördelningar: vissa landskap har ett överflöd av belägg, andra bara något fåtal sådana. I den innehållsrika avhandlingen disponeras materialet naturligt efter huvudbetydelse hos ordet *grann*: 'fin, tunn', 'noga, noggrann', 'fin, vacker, skön, god'. I speciella avsnitt behandlas dels adjektivkombinationer och lexikaliserade fraser, dels synonymer, antonymer och homonymer. Diskussionen förs med god teoretisk skärpa, och de elva utbredningskartorna är nästan undantagslöst väl genomtänkta och illustrativa. Språkproven återges med s.k. grov beteckning. En kontroll mot det skånska materialet visar genomgående en god akribi. Att det kunnande om materialet som finns på de regionala arkiven naturligt nog inte alltid kan påträffas på OSD visas dock av att förf. har två vokalteckenkombinationer, *ao* och *au*, för en enda diftong som i de skånska uppteckningarna har fått två olika beteckningar.

Ett register över de vanligaste semantiska huvudorden hade förmodligen ytterligare ökat avhandlingens användbarhet.

B. P.

Gust: Ericsson, Folklivet i Åkers och Rekarne härad. 4. Talesätt och gåtor. Utgiven av Magdalena Hellquist. XXXVIII + 4 opag. + 248 s. Uppsala 1993 (Dialekt- och folkminnesarkivet). (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B: 18⁴.) ISBN 91-85540-63-3. I ULMA:s utgåva av metallarbetaren Gustaf Ericssons notiser om folklivet i Åkers och Rekarne härad kommer nu turen till hans upppteckningar av talesätt och gåtor. De har tillkommit under 1860–1880-talen, tillhörde äldst Södermanlands Fornminnesförening och gavs ut första gången 1877–1884 av lektor Henrik Aminson i en edition som inte motsvarar moderna anspråk. Hellquists utgåva följer troget Ericssons text, som delar upp materialet i sex kapitel: ordspråk, ordstäv, ordspråksliknande talesätt, befallande uttryck, ordlekar och gåtor — gåtsamlingen är f.ö. en av de största på svenska.

Utgivarens kunniga inledning förhöjer ytterligare värdet av den förmåliga utgåvan som är av stort intresse språkligt, kulturhistoriskt och litteraturvetenskapligt.

B. P.

Cecilia Falk, Non-referential subjects in the history of Swedish. VII + 350 s. Lund 1993 (Department of Scandinavian Languages, University of Lund). ISBN 91-628-0850-8. Diakrona syntaxstudier av de nordiska språken är sällsynta, även om arbeten med sådant innehåll har börjat dyka upp inom ramen för modern jämförande syntaxforskning. I denna gedigna och läsvärda avhandling kartlägger Cecilia Falk framväxandet av subjektstvånget i svenskan under nysvensk tid. Efter en inledande översikt över den princip- och parameterbaserade syntasteori som utgör den teoretiska bakgrunden till Falks studie följer en presentation av hur denna teori kan användas för att studera syntaxens historia. Av särskild vikt framstår här avsnittet om det diakrona perspektivet, där förf. frågar sig hur språkförändring är möjlig; detta i bästa mening originella avsnitt är av stort intresse för alla som bedriver diakrona studier, oberoende av teoretisk preferens.

Avhandlingens huvuddel behandlar ett antal specifika syntaktiska förändringar som äger rum i svenskan huvudsakligen under perioden 1500–1700: det rör framväxten av ett obligatoriskt utsatt subjekt, olika slags formella subjekt, en ändring av bisatsordföljden och förlusten av kilkonstruktionen. Denna del av undersökningen är baserad på noggranna excerperingar i drygt trettio olika arbeten fördelade jämnt över undersökningsperioden; särskilt bör här framhållas författarens metodiskt mönstergilla analyser av vilka belägg som otve-

tydigt visar på förekomsten av en viss konstruktionstyp. Falks avhandling är ett banbrytande arbete, inte minst metodiskt, och resultaten lär stå sig långt efter det att de teorier på vilka hon baserar sina analyser har blivit föråldrade.

C. P.

Kari Fraurud, Processing noun phrases in natural discourse. 221 s. (utan löpande pagina). Stockholm 1992 (Department of Linguistics, Stockholm University). ISBN 91-7153-058-4. Denna avhandling, som lades fram i ämnet allmän språkvetenskap vid Stockholms universitet hösten 1992, är en sammanläggning av sju uppsatser som publicerats under åren 1986–92. De handlar om nominalfrasers referens i svenska texter, mest hämtade från sakprosa.

Två av uppsatserna handlar om pronominella nominalfraser. Här visas bl.a. animathetens betydelse: bara animata pronomen verkar kunna ha sina korrelat på långt avstånd, och plurala pronomen kan knappast syfta på två skilda korrelat där ett är animat och det andra icke.

Fyra uppsatser handlar om ordinära fulla nominalfraser, mest om definitiva men också om indefinita. Tvärt emot traditionell uppfattning demonstreras att de flesta definitiva nominalfrasers referenter inte är tidigare nämnda i texten och att de flesta indefinita nominalfrasers referenter inte blir nämnda fler gånger i texten. Förf. diskuterar hur en läsare bär sig åt för att snabbt avgöra om en definit nominalfras har ett tidigare korrelat eller inte och föreslår att huvudordets betydelse är väsentlig. Ett relationellt substantiv som *modern* antas företrädesvis introducera en ny referent som kopplas till en redan aktuell referent, medan ett icke relationellt substantiv som *kvinnan* antas beteckna en redan introducerad referent.

Den sista uppsatsen handlar om anaforiska pronomen med korrelat som inte utgörs av nominalfraser, som i *Barn i båt måste ha flytväst. Det(ta) börjar gå in i medvetandet*. Sådana pronomen refererar till händelser, propositioner eller fakta. Ett av uppsatsens resultat är att gränsen mellan vad som är en diskursreferent och vad som inte är det inte tycks vara skarp.

S. H.

Cecilia Hedlund, On participles. 194 s. Stockholm 1992 (Department of Linguistics, Stockholm University). ISBN 91-7153-028-2. Denna avhandling lades fram i ämnet allmän språkvetenskap vid Stockholms

universitet våren 1992. Den arbetar inom GB-grammatikens ram och behandlar väsentligen svenska particip. Störst empiriskt värde har beskrivningen av *få*-konstruktionen, t.ex. *få cykeln lagad*. Förf. visar bl.a. att denna konstruktion semantiskt sönderfaller i två: en där subjektet är agentiellt, t.ex. *Kalle fick Pelle sparkad från jobbet*, och en där subjektet är icke-agentiellt och har nytta eller skada av aktionen, t.ex. *Vi fick varorna hemkörda, Kalle fick byxorna sönderrivna*. Hon har också observerat betydande — förmodligen regionala — skillnader mellan olika svenskers möjligheter att konstruera *få* med inkongruent perfektparticip (*Vi fick hemkört varorna*) eller med vad som rimligen är supinum (*Vi fick kört hem varorna*).

I bokens övriga kapitel behandlas den perifrastiska passiven, particip som adjektiv, passiv-s, supinum och presensparticipet. Goda iakttagelser blandas där med analyser som är grundade på för sprött empiriskt material och knappast tål konfrontation med ytterligare empiri.

S. H.

Birgitta Hene, Utlandsadopterade barns och svenska barns ordförståelse. En jämförelse mellan barn i åldern 10–12 år. 226 s. Göteborg 1993 (SPRINS-gruppen, Göteborgs universitet). ISBN 91-7153-088-6. I den undersökning som redovisas här har utlandsadopterade barn testats i sin förståelse av ord som betecknar byggnader, förflyttnings- och perceptionsverb, adjektiv som anger dimension, verb av typen *skära, klippa*, rumsprepositioner, tidssubjunktioner och vissa andra ord ur läroböcker. Också deras muntliga och skriftliga berättande har studerats, mest med rätt grova kvantitativa mått. De adopterade barnen visar i genomsnitt sämre ordförståelse än jämnåriga svenskfödda barn, även om de flesta ord som är lätta för den ena gruppen är lätta också för den andra och åtskilliga adopterade ligger på samma nivå som de svenskfödda. Förf. tolkar resultaten som uttryck för språkförseningar snarare än språkbrister och språksvårigheter. För denna tolkning talar både att en adopterad 12-åringar profil liknar en svenskfödd 10-åring och att de största skillnaderna finns bland ord som barnen torde lära sig genom läsning: inte bara läroboksord som *innebära, påverka* utan också ord ur fiktionstexter som *ruckel, skjul*.

Lika intressanta som skillnaderna mellan grupperna är emellertid — också enligt förf.:s uppfattning — de olika förklaringsstrategier som barnen använder sig av (*snevla*: "drar ögonen åt sidan", "tittar på nån i smyg"). Förf. ägnar dessa strategier betydande uppmärksamhet

inte bara av metodiska skäl, i sin strävan att undvika över- respektive underskattning av barnets förståelse av ett visst ord, utan också, som det vill synas, utifrån ett primärt intresse för barns semantiska organisering av ordförrådet. Här finns gott om uppslag till vidare forskning.

S. H.

Helge Hillbom. Ordlista. Härjedalska. Cirka 3650 ord och uttryck med svensk översättning. 91 s. Umeå 1993. Journalisten Helge Hillbom är bördig från Vemdalen och har med utgångspunkt i folkspråket där under några år samlat härjedalska ord och uttryck. I den lilla ordlista som samlandet nu har resulterat i framträder han utan högre vetenskapliga ambitioner. Liksom i Nyströms nedan nämnda ordbok över lulemålet används tyvärr uttalsformerna som uppslagsord, och det är lätt att finna inkonsekvenser i uppgifterna om ordens böjning och betydelse(r). Detta hindrar dock inte att listan kan vara till glädje för många dialektintresserade härjedalingar.

B. P.

Sven Hof, Den västgötska dialekten till någon belysning av det forna och nuvarande svenska språket genom en filologisk avhandling och en förteckning över västgötska ord förklarad. Översatt från latin av Sven Blomgren. 210 s. Skara 1993 (Föreningen för västgötalitteratur). ISBN 91-86558-17-X. Dialectus Vestrogothica trycktes första gången i Stockholm 1772. En senare auktoritet som Adolf Noreen har intygat att Hof såväl här som i andra arbeten var före sin tid "både i fråga om utförlighet och vetenskaplig hållning". Sven Blomgren har nu åstadkommit en förtjänstfull översättning av detta lärdomshistoriskt viktiga arbete. Boken är redan i inledningen mycket informativ. Sven Hofs utredningar om vad man på den tiden, långt före junggrammatikens genombrott, visste eller trodde sig veta om språk, dialekter och språksläktskap kastar en intressant belysning över 1770-talets språkvetenskap. Viktigare är kanske att han i klara paradigm visar skillnaderna mellan västgötskans och "uppländskans" dåtida morfologiska system, och, möjligen ännu mer väsentligt, att han mer eller mindre medvetet också ger en konkret bild av det talade riksspråk som i det slutande 1700-talet håller på att växa fram i Sverige. — Hofs bok ger alltså väsentlig information om en central del av nysvenskans historia. Man har all anledning att vara tacksam för att den nu finns lätt tillgänglig på svenska.

B. P.

Roger Källström, *Kongruens i svenskan*. VII + 300 s. Göteborg 1993 (Distribution: Acta Universitatis Gothoburgensis). (Nordistica Gothoburgensia 16.) ISBN 91-7346-264-0. ISSN 0078-1134. Detta är den tryckta versionen av Källströms läsvärda och intressanta doktorsavhandling, som anmäldes i Litteraturkrönikan 1990 (ANF 106 (1991): 202 f.). Innehållet i denna utgåva är i allt väsentligt identiskt med avhandlingen: inför den slutliga versionen har förf. huvudsakligen rättat skrivfel, ändrat några formuleringar och aktualiserat litteraturreferenserna. C. P.

Eva Kärrlander, *Skrabbig och skrallig, karsk och katig. En semantisk studie av svenska dialektala adjektiv avseende hälsotillstånd*. 201 s. Uppsala 1993 (Dialekt- och folkminnesarkivet). (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A: 20.) ISBN 91-85540-59-5. ISSN 0348-4475. Syftet med denna avhandling är att karakterisera och strukturera svenskans dialektala ordförråd för hälsotillstånd. För att nå detta syfte inventerar förf. de i svenska dialekter förekommande adjektiven med betydelser som 'klen', 'blek', 'svag', 'matt', 'krasslig', 'sjuk', 'dödssjuk' o.dyl., samt som jämförelseadjektiv för 'frisk', 'kry', 'pigg' o.dyl. Materialet utgörs av frågelistsvar från perioden 1937-92, kompletterat med material från olika dialektsamlingar och ordböcker. Efter en kortare diskussion av frågan om hur sjukdoms- och hälsobegreppen ska definieras presenterar förf. sitt material uppdelat i olika avsnitt allt efter graden av sjuklighet. För varje ord ges uppgifter om geografisk spridning, betydelse, språkprov och kommentar med etymologiska uppgifter. Förf.'s material omfattar drygt 350 adjektiv och fördelar sig med 41 adjektiv för 'späd, vek, liten till växten, mager, blek' o.dyl., 248 för 'svag, matt, trött, krasslig, sjuk' o.dyl., 8 för 'svårt sjuk', 8 för 'dödssjuk', 46 för 'frisk, kry, pigg' och 4 för 'mycket frisk'.

Avhandlingens viktigaste del är otvivelaktigt den noggranna presentationen av materialet. Av betydligt mindre intresse är författarens kommentarer rörande ordrikedom och ordfattigdom, ljudstrukturella iakttagelser och korta jämförelse mellan adjektiven för 'sjuk' och adjektiven för 'frisk'. Med tanke på att förf. konstaterar att hon haft svårt att finna förebilder för sin studie är det märkligt att hon inte tar upp Gunilla Byrmans avhandling om graviditetstermer, som ju liksom den här föreliggande studien behandlar ett ordförråd för ett område med typisk tabu-karaktär. C. P.

Christer Laurén, Fackspråk. Form, innehåll, funktion. 186 s. Lund 1993 (Studentlitteratur). ISBN 91-44-34371-X. Den empiriska delen av projektet Svenskt fackspråk, som har pågått i c:a tio år vid Vasa universitet, presenterades 1992 av Marianne Nordman (*Svenskt fackspråk*, anmäld av S. H. i ANF 1993 (108): 214). Här breddas och fördjupas perspektiven. Inledningsvis diskuteras hur termen *fackspråk* skall definieras, och i en mycket omfattande framställning presenteras forskning i fackspråk. Arbiträrt och icke-arbiträrt i fackspråk får ett eget kapitel, varefter projektet Svenskt fackspråk presenteras. Fackspråkens termer diskuteras därefter, och de olika semantiska rollerna i vetenskapliga artiklar, handböcker och läroböcker analyseras. Efter ett avsnitt om temaspridning följer en slutdiskussion med redovisning av projektets viktigaste resultat.

Även om anmärkningen är marginell kan det förtjäna nämnas att dialektologien i det lärdomshistoriska avsnittet får en väl snäv behandling. I ett sammanfattande schema s. 38 hävdas sålunda att den inte har några lingvistiska mål. De många fonemanalyser som har företagits av nordiska dialektologer kan dock knappast karakteriseras som något annat än renodlad lingvistik. B. P.

Birger Liljestrand, Språk i text. Handbok i stilistik. 183 s. Lund 1993 (Studentlitteratur). ISBN 91-44-37031-8. Denna akademiska lärobok i stilistik har tre huvudsyften: förf. vill ge en föreställning om stilistiken som forskningsområde, han vill presentera viktiga stilelement och deras användning i några centrala texttyper, och han vill ge vägledning åt den som vill studera språket i en viss text. De inledande kapitlen behandlar följdriktigt text och textanalys, samt aspekter på att skriva och läsa en text. Därpå följer avsnitt om språkliga stilelement och stilfigurer. Förf. vidgar sedan perspektivet till textplanet, och diskuterar textbindning och textsammanhang samt språk- och textmönster. Boken avslutas med en sammanfattande beskrivning av hur textanalys går till, några litteraturtips, en text av Jan Fridegård och ett sakregister. C. P.

Gunvor Nilsson, Aktig-ord förr och nu. En historisk-semantisk studie av aktig-avledningarna i svenskan. 140 s. Uppsala 1993 (Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 31.) ISBN 91-506-0991-2. ISSN 0083-4661. Suffixet *-aktig*, som inlånades i svenskan från

tyskan under 1400-talet, är produktivt i modern svenska för att bilda adjektiv av substantiv, adjektiv och verb. Syftet med den här anmälda avhandlingen är att ge en översikt över hur ord avledda med *-aktig* används i svenska språket, hur suffixet etablerade sig i svenskan och vilken funktion och betydelse det har haft under olika tider. Förf. undersöker också hur produktivt suffixet är i modern svenska och om det finns några formella eller semantiska restriktioner som gäller för bildandet av nya *aktig*-ord.

Efter ett inledande kapitel som redogör för avhandlingens syfte, tidigare behandlingar av *-aktig* i litteraturen, suffixets etymologi och översikt över det material på cirka 750 *aktig*-ord som ligger till grund för undersökningen, beskriver förf. i det andra kapitlet *aktig*-avledningarnas bildningssätt. Hon redogör här för grundordens fördelning på ordklasser i ett historiskt perspektiv, särskiljer olika morfologiska mönster vid bildandet av *aktig*-ord, och urskiljer formella och morfologiska restriktioner för bildandet av nya *aktig*-avledningar. Det tredje kapitlet ägnas åt suffixets betydelse — i huvudsak följer förf. här tidigare förslag till grupperingar och studerar vilka betydelser som är vanligast i kombination med olika slags grundord.

I avhandlingens fjärde kapitel, som är bokens längsta, presenterar förf. en semantisk finindelning av *aktig*-orden med avseende på grundordens betydelse, som hon bl.a. använder för att kunna jämföra *aktig*-ord från olika betydelseområden med avseende på produktivitet och nybildning under olika tidsperioder. Förf. urskiljer totalt 20 olika betydelsegrupper, som hon sedan undersöker närmare; i samband härmed kommenterar hon också döda *aktig*-ord och deras nuvarande synonyma varianter.

Det femte kapitlet i boken tillbakavisar ett tidigare påstående om att de flesta *aktig*-avledningarna är pejorativa, och i bokens sista kapitel före sammanfattningen diskuterar förf. det nutida bruket av *aktig*-ord i modern skönlitteratur — bl.a. konstaterar hon här att *aktig*-ord är vanligare i översatta texter än i texter författade på svenska.

Gunvor Nilssons avhandling gör ett på flera sätt ofärdigt och osjälvständigt intryck på läsaren — till detta bidrar inte minst de många direkta citaten. Förf. är också i vissa avseenden alltför bunden av det material hon samlat in, vilket främst ger en otillräcklig bild av det nutida bruket av *aktig*-ord. Generellt sett får man lätt intrycket att det kan finnas flera aspekter på *aktig*-orden som författaren inte beaktar.

C. P.

Jan-Olov Nyström, Ordbok över lulemålet på grundval av dialekten i Antnäs by, Nederluleå socken. 213 s. Umeå 1993 (Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå). (Skrifter utgivna av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Serie A. Dialekter. Nr 10.) ISBN 91-86372-25-4. ISSN 0280-5553. Föreliggande ordbok baseras förutom på författarens egna samlingar på ordsamlingar av Bengt Johansson och Nils Boman samt på material från Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (med originaluppteckningar i Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala). Materialet i sig är ytterst värdefullt, med ett rikt varierat ordförråd från fr.a. bondens värld. Redigeringen kunde dock ha varit lite hårdare. Det måste klart sägas ifrån att dialektordböcker med dialektala uppslagsord är ett oskick som avsevärt minskar deras användbarhet. En icke önskvärd konsekvens här blir att ett och samma ljud mot alla principer får olika beteckning beroende på ordets härkomst. Det supradentala *d* skrives *rd* i *mörd* 'hemlighetsfull' och *ld* i *böld*, *sje*-ljudet *sj* i *sjio* 'sju', *rs* i *bors* 'var' och *ls* i *bolster*. Vidare är det nödvändigt för den som på allvar vill tränga in i en dialekt att språkproven tolkas ordagrant (i vederbörliga fall givetvis med ordförklaringar). *he stjåkte ini swäken* översätts "det sträckte (till) i ljumsken". Men *ini* motsvarar 'in i', och *ljumsken* uttalas inte *swäken* i målet. Exempelen hade kunnat mångfaldigas. B. P.

Ord och lexikon. Festskrift till Hans Jonsson 10 juni 1993. 212 s. Stockholm 1993 (Norstedts). ISBN 91-1-931761-1. I festskriften till den avgående ordboschefen Hans Jonsson medverkar fjorton nuvarande eller förutvarande medlemmar av Svenska Akademiens ordboks redaktion, och alla bidragen har direkt eller indirekt anknytning till ordboksarbetet. Störst allmänt intresse av de bidrag som har direkt anknytning har nog Sture Hasts systematiska jämförelse av SAOB med dess tyska, engelska och nederländska motsvarigheter. Efter en samtidigt roande och informationstät genomgång summerar Hast med osviktig oväld de fyra ordböckernas relativa förtjänster och svagheter. Den som arbetar mycket med SAOB har naturligtvis glädje och nytta också av att veta mera om hurdan arbetsgången är (Ingrid Hansson, Gunilla Tjebbes) eller borde vara (Ulrik Eriksson) på ordboken, liksom om vilka som författat artiklarna i SAOB:s tidigaste band (Lars Svensson).

Etymologiska problem med olika stark anknytning till ordboksarbetet behandlas av flera bidragsgivare. Bertil Ejder skriver om ord

för djävulen och helvetet, Sven Ekbo framför allt om ordgruppen *trä, tro, trygg, tröst*, Birgit Falck-Kjällquist om den utdöda klädestermen *stål*, Gösta Holm om *kyvingar* och *våringar* och Bo Ruthström om fornsvenskt *stäniza* som beteckning på ett klädesplagg. Till dessa uppsatser ansluter sig Bertil Moldes om uttrycket *siks' du* hos Strindberg. I övrigt skriver Bengt Sigurd om flerordiga prepositioner i svenskan och förtecknar åtskilliga av dem, medan Carl-Eric Lundblad behandlar verbens *s*-former under den konsekventa synvinkeln att *s*-formen markerar att en aktant har lämnats uttryckt. Jan-Paul Strids uppsats om terrängord i Sörmland visar sig innehålla hans fakultetsopposition på Staffan Nyströms avhandling "Ord för höjder och sluttningar i Daga härad".

Boken avslutas med ord- och sakregister, där man försiktigtvis avsäger sig anspråk på fullständighet. S. H.

Rannsakingar efter antikviteter. På Akademiens uppdrag utgivna under redaktion av Carl Ivar Ståhle (†) och Nils-Gustaf Stahre. Band I. Uppland, Västmanland, Dalarna, Norrland, Finland. Häfte 1. Text. Utgivet av Ingemar Olsson, Nils-Gustaf Stahre och Carl Ivar Ståhle. XXII + 311 s. Stockholm 1960. Band II. Södermanland, Närke, Värmland, Västergötland, Östergötland, Gotland. Häfte 1. Text. Utgivet av Ingemar Olsson, Nils-Gustaf Stahre och Carl Ivar Ståhle. VIII + 325 s. Stockholm 1969. Band III. Öland, Småland, Blekinge, Halland, Skåne. Häfte 1. Text. Utgivet av Nils-Gustaf Stahre. 284 s. Stockholm 1992 (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien; distribution: Almqvist & Wiksell International). ISBN 91-7402-222-9 (band III:1). Under 1600-talets andra hälft lät Antikvitetsarkivet göra en omfattande inventering av rikets fornminnen. Initiativtagare och pådrivande kraft var riksantikvarien Johan Hadorph. Det äldsta materialet härrör till största delen från tiden 1667–1670 och har enbart präster som upphovsmän, medan både präster och världsliga ämbetsmän står bakom rapporteringen från en något senare period, 1672–1693. Dessa både sakligt och språkligt mycket värdefulla texter finns nu utgivna i sin helhet. Som framgår av de bibliografiska uppgifterna ovan är de uppdelade topografiskt i tre häften, vilka vart och ett tillsammans med ett kommande kommentarhäfte skall bilda ett band i den planerade trebandseditionen. Men redan i sin nuvarande form är utgåvan något av ett storverk, av betydande värde för främst arkeologer, historiker, språkforskare och etnologer. B. P.

Språket i bibeln — bibeln i språket. Red. Christer Åsberg. IV + 254 s. Stockholm 1991 (Norstedts Förlag). (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden. 76). ISBN 91-1-915252-3. Redaktören har i den här boken samlat fjorton uppsatser av forskare och skönlitterära författare knutna till det svenska bibelöversättningsarbetet, som ur olika synvinklar belyser frågor om bibelöversättningens natur. Uppsatserna är grupperade efter fem teman. På temat norm, normalspråk och särskilt språk skriver Mats Thelander, Lars Wollin och Bo Ralph, på temat bibeln och mottagarna Carl Fehrman, Ulf Teleman och Cai Svensson. Samspelet mellan bibeln och det litterära språket belyses av Olof Jonason, Gun-Britt Sundström, Karl Vennberg och Christer Åsberg, samspelet mellan bibeln och det religiösa språket av Per Block och Harry Lindström. Det avslutande temat, grundspråk och målspråk, rymmer uppsatser av Karl-Gustaf Hildebrand och Bertil Albrektson. Redaktören Christer Åsberg ger i en inledande uppsats en bakgrund till den problematik som bokens uppsatser tar upp. C. P.

Studier i svensk språkhistoria. 3. Förhandlingar vid Tredje sammankomsten för svenska språkets historia Uppsala 15–17 oktober 1992. Utgivna av Lars Wollin. 257 s. Uppsala 1993 (Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 34.) ISBN 91-506-1012-0. ISSN 0083-4661. Samtliga föredrag vid det tredje symposiet kring temat *Svenska språkets historia* utom två, som ges ut i annat sammanhang, publiceras här. De återstående bidragens mångfald — 21 stycken — gör det omöjligt att nämna alla; det kan räcka med ett urval bland de mest vittsyftande. Claes-Christian Elert ställer den viktiga frågan hur länge man har talat nordiska språk i Skandinavien och menar att vi inte kan gå längre ner i tiden än till perioden 1000–500 f.Kr. Lennart Elmevik diskuterar några av de klassiska problemen kring det nordiska *i*-omljudet, och Fredrik Lindström ger med utgångspunkt i adlig talspråksdifferentiering under Vasatiden ett bidrag till den allt aktuella debatten om socialt betingade talspråk i äldre tid. Hans H. Ronge skriver om kakuminalt *l* i Norden — hans slutsats är att det säkert kan beläggas på 1400-talet i centrala Östnorden men först efter 1500 i Norge —, och Patrik Åström ger en översikt över det bevarade bokbeståndet från fornsvensk tid. Bokens sista bidrag är också det mest provocativa: där går Sven Öhman till angrepp mot teorien om ett hypotetiskt indoeuropeiskt urspråk.

Som särskilt inbjuden talare höll Bengt Loman ett inledningsanförande med titeln "En turistresa genom svensk språkhistoria". Hans bidrag, som publiceras först i boken, utformar sig till en lärd och elegant skildring av svensk språkforskning under decennierna före och efter sekelskiftet 1900. B. P.

Eva Sundberg, Dialekten i Ålands nordöstra skärgård. 205 s. Mariehamn 1993 (Ålands högskola; distribution: Mariehamns stadsbibliotek). ISBN 952-9735-03-0. ISSN 0785-6830. Föremålet för denna monografi är dialekten i Brändö socken och den med denna socken geografiskt sammanhängande byn Björkö i Kumlinge kommun. Brändö är en splittrad kommun, bestående av c:a 1 200 öar, holmar och skär, av vilka de tio största är bebyggda med var sin by. Språket har ålderdomligheter vilka har försvunnit i de fastäländska målen, som bevarade diftonger *ei* och *öi*, bevarat långt *a* för *å* och en konservativ verbböjning. Förutom eget insamlat material har förf. utnyttjat äldre dialektlitteratur och arkivmaterial. Hon går systematiskt igenom målet och presenterar i tur och ordning fonemsystemet, analyserat med kommutationsprov, fonotaxen, prosodien och morfologien — syntaxen förblir i stort sett obehandlad. Avslutningsvis ges en språkhistorisk återblick och presenteras ett par dialekttexter, av vilka en är en originaluppteckning av förf. och den andra en återgivning med förf.:s notationssystem av en text av Väinö Solstrand, ursprungligen publicerad med landsmålsalfabetets tecken i den av J. A. Lundell utgivna *Skandinaviska folkmål i språkprov. Täxter 1* (publicerad som appendix s. 203). B. P.

John Svenske, Skrivandets villkor. En studie av dagboksskrivandets funktioner och situationella kontexter utgående från Backåkers Eriks dagbok 1861–1914. 209 s. Uppsala 1993 (Institutionen för nordiska språk). (Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 32.) ISBN 91-506-1002-3. ISSN 0083-4661. Den dagbok som här blir till föremål för närmare studium har tidigare utgivits av förf. som nr. 12 i Kungl. Gustav Adolfs Akademiens skriftserie Folklivsskildringar och byggestudier. Syftet med den här anmälda avhandlingen är enl. förf. "att ur en huvudsakligen psyko- och sociolingvistisk synvinkel ange generella villkor för det privata dagboksskrivandet och för dess formella och innehållsliga gestaltning". Det

inledande kapitlet ägnas åt en översikt över dagboksforskningen, det därpå följande åt en precisering av dagboksbegreppet samt en uppställning och diskussion av författarens hypoteser, vilka sammanfattas i en modell av dagboksskrivandets behovs- och kontextrelationer. Efter ett kort kapitel om riktlinjer för hypotesprövning följer så tre kapitel där författaren prövar sina hypoteser genom studier i Backåkers Eriks dagbok. Dagboken karakteriseras här med avseende på textmängd, syntaktiska drag, språklig variation, förekomst av tyska m.m. Förf. ställer därpå dessa drag i relation till villkoren för dagboksskrivandet. Han urskiljer dels individuella faktorer, dels faktorer som har att göra med dagboksskrivandets funktion. Avslutningsvis redovisar förf. möjligheter för framtida dagboksforskning. C. P.

Jan Svensson, Språk och offentlighet. Om språkbruksförändringar i den politiska offentligheten. 180 s. Lund 1993 (Lund University Press). (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 47.) ISBN 91-7966-233-1. ISSN 0347-8971. I denna monografi undersöker förf. hur språkbruket förändrats i den svenska politiska offentligheten under efterkrigstiden, 1945–85. Detta språkbruk har inte tidigare blivit föremål för en samlad undersökning. Somliga har menat att det offentliga språket i Sverige under denna tidsperiod blivit enklare och mer informellt, andra har tvärtom pekat på att språket blivit mer tekniskt och abstrakt. Ett av Svenssons syften är att bringa klarhet i dessa till synes motstridande uppfattningar.

Som bakgrund till sin studie diskuterar förf. uttrycket *det offentliga samtalet*, och han redogör också för Jürgen Habermas offentlighetsteori, som utgör den teoretiska utgångspunkten till framställningen. Det tredje kapitlets översikt över samhällsförändringar 1945–85 ger också en nödvändig bakgrundsteckning till den språkliga studien, som omfattar kapitel fyra till nio; i det avslutande tionde kapitlet försöker förf. tolka de delvis disparata resultaten bl.a. med hjälp av offentlighetsteorin.

Det material som förf. undersöker består av texter hämtade från riksdagens debattprotokoll, ett antal ledarartiklar från dagstidningar, nyhetsartiklar från samma tidningar och kommenterande artiklar på ledarplats ur fem olika fackförbundstidningar. Totalt är materialet på knappt 100 000 ord. Den språkliga beskrivningen av materialet utnyttjar huvudsakligen de metoder för grammatisk analys som utarbetades vid projekten *Talsyntax* och *Skrivsyntax* under 1970-talet.

Syftet har varit att få syn på eventuella successiva förändringar över tid. Resultaten av den kvantitativa undersökningen visar sig ibland vara självförklarande, men i en del fall har förf. använt sig av mer kvalitativt inriktade metoder för att få en bättre bild av förändringarnas orsaker och verkan.

Resultaten av Svenssons studie pekar på att det offentliga språket i Sverige under efterkrigstiden förändrats på olika sätt — det går enl. förf. inte att belägga någon entydig förändringsriktning. I riksdagsmaterialet kan man dock se flera förändringar som pekar på att diskussionen mer och mer ersätts av demonstration av färdiga åsikter — en följd av detta är att riksdagsmaterialet visar en kontinuerlig utveckling från värden som är typiska för debattprosan mot värden som är typiska för läroboks- eller tidningsprosa. En annan förändring som kan iakttagas i alla delmaterialen är en strävan över tiden mot ett enklare språk. Förf. kan också ge goda stöd för uppfattningen att både politikerrollen och journalistrollen professionaliseras under den studerade tidsperioden.

C. P.

Uppländska. Språkprov med kommentarer av Margareta Källskog, Gerd Eklund, Bo Danielsson, Kristina Hagren, Anna Westerberg, Rune Västerlund och Maj Reinhammar. 124 s. + 1 ljudband. Uppsala 1993 (Dialekt- och folkminnesarkivet). (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A:22.) ISBN 91-85540-61-7. ISSN 0348-4475. Det är ett utmärkt initiativ av Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala att levandegöra ett landskaps dialekter med hjälp av ett ljudband med åtföljande utskrifter och kommentarer. Utskrifterna är gjorda med ett slags grov beteckning. I fotnoter nedtill på varje sida förklaras svårförståeliga ord, ordformer och fraser. C:a hälften av boken är en kommentardel, där uppländskan får en ingående beskrivning språkgeografiskt, morfologiskt, syntaktiskt och lexikaliskt. Uppsalaarkivet önskas all framgång med fortsatta landskapsöversikter, och det är att hoppas att de andra dialektarkiven följer efter. Utgåvor av denna typ lämpar sig utmärkt för undervisning på alla slags nivåer och även för forskning i exempelvis dialektsyntax och narratologi.

B. P.

Kurt Zilliacus, Åboländska. 125 s. + opag. register och 1 karta. Helsingfors 1992 (Konstsamfundet). (Föreningen Konstsamfundets publikations-

serie. XII.) ISBN 951-95948-6-8. Ortnamnsforskaren Kurt Zilliacus har under en stor del av sitt liv ägnat sig åt insamling och utforskande av ortnamn i Åbolands skärgård. Han uppträder här som dialektforskare i större skala med en ingående analys av områdets folkmål, vilka har utbildats under inflytande av nyländska, österbottniska och åländska mål — samt, givetvis, finskan. Undersökningen täcker språkets alla nivåer utom syntaxen och har alltså avsnitt om fonologi, ordböjning, ordbildning och ordförråd. Avslutningsvis skildras översiktligt dialektgränserna i Åboland, delvis mot bakgrund av fornsvenska novationer som monoftongering, stavelseförlängning och öppningen av *i* till *e*. Novationer inom området behandlas också, och likaså den finska påverkan.

Zilliacus' noggranna och kunniga beskrivning av ett viktigt finlands-svenskt dialektområde är ett välkommet bidrag till den svenska dialektologiska litteraturen. B. P.

*

Christopher S. Hale, Place Names in the Parish of Andebu. 231 s. Oslo 1993 (Novus Press). ISBN 82-7099-207-0. Författaren till denna monografi om ortnamnen i socknen Andebu i Vestfold i Norge är amerikan, och avhandlingen har till största delen skrivits vid University of Chicago, men den baserar sig på grundliga arkivstudier i Norge och på intervjuer och iakttagelser i terrängen i den undersökta socknen. Ambitionen har varit att få med samtliga ortnamn i socknen, både kultur- och naturnamn. Det är ett mål som naturligtvis egentligen är omöjligt att nå men som bör resultera i ett representativt fylligt urval av alla existerande namn.

Boken inleds med en presentation av socknen, varefter följer en omsorgsfull analys av Andebudialektens fonologiska system, med kommutationsprov. Även morfologiska och ordbildningsmässiga frågor berörs i den mån de har relevans för namnformerna. Den följande genomgången av socknens namnskatt kategori för kategori kännetecknas av noggrann dokumentation av både uttal, skriftliga belägg, tolkningsalternativ och namnens sakliga bakgrund. Det är synd att förlaget har offrat så lite resurser på avhandlingens yttre form. När var och en med tillgång till en ordbehandlare och en skrivare kan åstadkomma typografiskt acceptabla produkter borde de maskinskrivna böckernas tid vara ute. B. P.

Kring Göta älv. Studier i en dalgång. 305 s. Göteborg 1993 (*Tre Böcker*). ISBN 91-7029-111-X. Den här skildringen av Göta älvs dalgång har kommit till som ett samarbetsprojekt mellan Göteborgs historiska museum, Älvsborgs länsmuseum och Länsstyrelsen i Älvsborgs län. I redaktionskommittén har ingått Mona Lorentzon, Larsolof Lööf, Allan T. Nilson, Lena Pilborg, Karin Rex Svensson samt, som adjungerad ledamot, Hugo Karlsson. Inte mindre än 36 författare medverkar i de olika huvudavsnitten, vilka har fått rubrikerna *Äldre historia*, *Äldre källor*, *Längre tidsperspektiv*, *Vattnet*, *Näringsliv*, *Folkbrörelser*, *Kulturpolitik* och *Minnesbilder*. För ANF:s läsare borde Hugo Karlssons bidrag om några ortnamn i älvdalen ha störst intresse. Främst bör man här notera att Karlsson i försiktiga ordalag men på goda grunder vill tolka *Göta älv* (*Gautelfr*) som innehållande en terrängbeteckning *gaut* f. 'utgjutning, utflöde, avlopp'. Som författaren påpekar lär hans härledning få konsekvenser för etymologiseringen av folknamnet *götar*. B. P.

Personnamn i nordiska och andra germanska fornspråk. Handlingar från NORNA:s artonde symposium i Uppsala 16–19 augusti 1991. Redigerade av Lena Peterson. 176 s. Uppsala 1993 (*NORNA-förlaget*). (*NORNA-rapporter*. 51.) ISBN 91-7276-049-4. ISSN 0346-6728. Som Thorsten Andersson påpekar i sitt hälsningsanförande (återgivet i symposierapporten) vid NORNA:s artonde symposium har den nordiska personnamnsforskningen alltför mycket varit koncentrerad till "förhållanden under nyare och nyaste tid". Symposiet och de nu utgivna symposiehandlingarna kan ses som ett försök att något rätta till balansen. En del av föredragen ägnas åt enskilda namn: *Håkon* (Evert Melefors), *kunuar* (Kees Samplonius), *Budde* (Svante Strandberg), *Amelgund* (Peter Pieper). Henrik Williams analyserar nordiska personnamn på *Ö-*, Hans F. Nielsen kasusändelserna i de äldsta runnamnen och Marianne Blomqvist tyska förnamn i Finland under medeltiden. Viktiga principiella problem tas upp av Thorsten Andersson (sakrala personnamn), John Kousgård Sørensen (behovet av en ordbok över urnordiska personnamn), Eva Brylla (binamn i urnordiska runinskrifter) och Ole-Jørgen Johannessen (patronymika i de norska runinskrifterna), och Anne Haavaldsen ger en översikt över personnamn i Norges inskrifter med de äldre runorna. Ett icke-nordiskt bidrag avslutar boken: Arend Quaks "Zu den altniederländischen Hörigennamen". B. P.

Jan Paul Strid, Kulturlandskapets språkliga dimension. Ortnamnen. 124 s. Stockholm 1993 (Riksantikvarieämbetet). ISBN 91-7192-883-9. På gott och ont är det lätt att se att denna översikt har Riksantikvarieämbetet som huvudman. Det negativa yttrar sig mest i antydningar om att den svenska ortnamnsforskningen tidigare inte har satt in ortnamnen i deras kulturhistoriska sammanhang och att man skulle ha försummat frågorna om deras "sociala förankring, förutsättningar för namnkontinuitet och 'namndöd' m.m.", och underförstått då att Riksantikvarieämbetet här kommer in som förnyare och räddare. Ingen som har följt ortnamnsforskningen under de senaste decennierna kan instämna i beskrivningen. Men det är angeläget att understryka att de positiva konsekvenserna av huvudmannaskapet överväger. Jan Paul Strid är en skicklig, uppslagsrik och pedagogisk forskare som med sina utgångspunkter ofta kan kasta ny belysning över gamla problem. Det ligger i sakens natur att speciellt kapitel 6, om ortnamnen i det förhistoriska kulturlandskapet, har blivit mycket givande. Också avsnittet om namnkontinuitet och namndiskontinuitet, med ett pedagogiskt mycket lyckat schema om relationerna bebyggelsekontinuitet : nyttjandekontinuitet : ödesmål å ena sidan samt namnkontinuitet : denotationsbyte : fornlämningskontinuitet å den andra, är mycket innehållsrikt. Att dela upp samhällets strukturer i en ekonomisk, en bebyggelsesocial, en administrativ, en ideell (eller religiös) och en kommunikativ del och sedan tillämpa detta på ortnamnen är ett lyckat pedagogiskt grepp. Vad man saknar vid en helhetsbedömning av boken är möjligen en målgruppsanalys: en del avsnitt tycks rikta sig till läsare utan föregående kunskaper om ortnamn, medan andra är betydligt mer krävande. B. P.

Sydslesvigs Stednavne ved Anders Bjerrum, Kristian Hald og Peter Jørgensen. Indledning og registre til Bind 2, 4 og 7. Udgivet af Institut for Navneforskning. 244 s. København 1993 (C. A. Reitzels Forlag). ISBN 87-7421-811-5. Sydslesvigs Stednavne var tänkt att omfatta samtliga ortnamn från den nuvarande dansk-tyska gränsen till gränsen mot Holstein. I de 4 utkomna delarna i serien behandlas namnen i "et bælte tværs over landsdelen syd for den dansk-tyske grænse og bredest på midten", för att citera Marie Bjerrums inledning till det här anmälda registerbandet. Det innebär en behandling av, från väster till öster, namnen i Viding herred, Kær herred, Vis herred, Ugle

herred, från Nørre Gøs herred socknarna Joldelund och Fjølde, och från Angel Husby herred och Nyherred.

De tre planläggarna av och författarna till dessa delar är nu döda, och både personella och andra resurser saknas för en vidareutgivning. I den situationen har Institut for Navneforskning velat öka användbarheten av de utgivna delarna genom detta registerband, som förutom den tidigare nämnda inledningen innehåller ett samlat alfabetiskt register, ett baklängesregister, ett efterledsregister och en förteckning över de viktigaste käll- och litteraturförkortningarna.

Självfallet är det beklagligt att Sydslesvigs Stednavne mänskligt att döma därmed måste förbli ett ofullbordat verk, men lika självfallet kan man genom det nu utgivna registerbandet utnyttja de fyra utkomna delarna på ett helt annat och effektivare sätt än tidigare.

B. P.

Útgáva og atgongd. Fyrilestrar hildnir á tjúgunda NORNA-symposium í Tórshavn 22.–23. maí 1992. Eivind Weyhe legði útgávuna til rættis. 95 s. Uppsala 1993 (NORNA-förlaget). (NORNA-rapporter. 52.) ISBN 91-7276-050-8. ISSN 0346-6728. NORNA:s tjugonde symposium, det första som arrangerades på Färöarna, var ett minisymposium ägnat åt bearbetning och systematisk publicering av ortnamn. Föredragen publiceras här. Vårdlandets representant, som också har redigerat rapporten, Eivind Weyhe, ger en översikt över de färöiska ortnamns-samlingarna, och Þórhallur Vilmundarson ger en liknande skildring av de isländska samlingarna. Anne Svanevik presenterar det centrala ortnamnsregister vid det norska Statens kartverk som har kommit till som följd av en bestämmelse i landets namnlag, medan Tom Schmidt beskriver det pågående arbetet med att datorisera de norska namnsamlingarna. I en mer personligt hållen artikel skildrar Gillian Fellows-Jensen de olika tekniska hjälpmedel hon har använt i sin forskningsverksamhet. Mats Wahlberg och Gunilla Harling-Kranck ger i var sitt bidrag en bild av det svenska respektive finländska sättet att metodiskt ge ut svenska ortnamn: i Sverige systematiska utförliga presentationer av en trakts namnförråd, i Finland översiktliga och mer populärt avfattade genomgångar av en viss namnkategori i hela Svenskfinland. Bente Holmberg och Bent Jørgensen diskuterar olika problem i samband med utgivandet av Danmarks Stednavne, Holmberg behandlingen av icke-bebyggelsenamn, Jørgensen hur och i hur hög grad man skall citera äldre belägg och meddela parallellmaterial. I

det sista bidraget analyserar John Kousgård Sørensen de systematiska regionala ortnamnsutgåvornas avnämningsskyltar. Hans slutsats, att utgåvorna skulle delas upp i en analysdel, en dokumentationsdel och ett samlat alfabetiskt register, torde inte vara helt okontroversiell. B. P.

Författarna

Bagge, Sverre, førsteamanuensis, dr. philos., Universitetet i Bergen,
Senter for europeiske kulturstudier, Sydnesplass 9, N-5007 Bergen,
Norge

Hellberg, Staffan, professor, Stockholms universitet, Institutionen för
nordiska språk, S-106 91 Stockholm, Sverige

Kalinke, Marianne E., professor, University of Illinois, Department
of Germanic Languages, FLB 3072, 707 S. Mathews Ave., Urbana,
IL 61801, U.S.A.

Pamp, Bengt, docent, Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, Helgona-
backen 14, S-223 62 Lund, Sverige

Platzack, Christer, professor, Lunds universitet, Institutionen för
nordiska språk, Helgonabacken 14, S-223 62 Lund, Sverige

Söderberg, Barbro, professor, Stockholms universitet, Institutionen
för nordiska språk, S-106 91 Stockholm, Sverige

Widmark, Gun, professor, Uppsala universitet, Institutionen för
nordiska språk, Box 513, S-751 20 Uppsala, Sverige

Wolf, Kirsten, professor, University of Manitoba, Department of
Icelandic, 500 Dysart Road, Winnipeg, Manitoba, Canada R3T 2N8